

**T.C.
ONDOKUZ MAYIS ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLÂM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI**

**ADALET VE ZABT BAKIMINDAN SAHÂBE HAKKINDA
BAZI TARTIŞMALAR**

Yüksek Lisans Tezi

Süleyman BESLER

Danışman
Prof. Dr. Hüseyin AKGÜN

SAMSUN
2022

**T.C.
ONDOKUZ MAYIS ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLÂM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI**

**ADALET VE ZABT BAKIMINDAN SAHÂBE HAKKINDA
BAZI TARTIŞMALAR**

Yüksek Lisans Tezi

Süleyman BESLER

Danışman

Prof. Dr. Hüseyin AKGÜN

SAMSUN
2022

TEZ KABUL VE ONAYI

Süleyman BESLER tarafından, **Prof. Dr. Hüseyin AKGÜN** danışmanlığında hazırlanan “**Adalet ve Zabt Bakımından Sahâbe Hakkında Bazı Tartışmalar**” başlıklı bu çalışma, jürimiz tarafından 17.01.2022 tarihinde yapılan sınav sonucunda oy birliği ile başarılı bulunarak Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

	Unvanı Adı Soyadı Üniversitesi Ana Bilim/Ana Sanat Dalı	İmza	Sonuç
Başkan	Doç. Dr. Hasan YERKAZAN Amasya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Temel İslâm Bilimleri Anabilim Dalı		☒ Kabul
			☐ Ret
Üye	Prof. Dr. Hüseyin AKGÜN Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Temel İslâm Bilimleri Anabilim Dalı		☒ Kabul
			☐ Ret
Üye	Doç. Dr. Muhittin DÜZENLİ Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Temel İslâm Bilimleri Anabilim Dalı		☒ Kabul
			☐ Ret

Bu tez, Enstitü Yönetim Kurulunca belirlenen ve yukarıda adları yazılı jüri üyeleri tarafından uygun görülmüştür.

ONAY
... / ... / ...
Prof. Dr. Ali BOLAT
Enstitü Müdürü

BİLİMSEL ETİĞE UYGUNLUK BEYANI

Hazırladığım Yüksek Lisans tezinin bütün aşamalarında bilimsel etiğe ve akademik kurallara riayet ettiğimi, çalışmada doğrudan veya dolaylı olarak kullandığım her alıntıya kaynak gösterdiğimi ve yararlandığım eserlerin Kaynaklar'da gösterilenlerden oluştuğunu, her unsurun enstitü yazım kılavuzuna uygun yazıldığını ve TÜBİTAK Araştırma ve Yayın Etiği Kurulu Yönetmeliği'nin 3. bölüm 9. maddesinde belirtilen durumlara aykırı davranılmadığını taahhüt ve beyan ederim.

Etik Kurul Gerekli mi ?

Evet ☐ (Gerekli ise ekler kısmına ekleyiniz)

Hayır ☒

İmza

01/01/2022

Süleyman BESLER

TEZ ÇALIŞMASI ÖZGÜNLÜK RAPORU BEYANI

Tez Başlığı: Adalet ve Zabt Bakımından Sahâbe Hakkında Bazı Tartışmalar

Yukarıda başlığı belirtilen tez çalışması için şahsım tarafından 01/02/2022 tarihinde intihal tespit programından alınmış olan özgünlük raporu sonucunda;

Benzerlik oranı : % 15

Tek kaynak oranı : % 1 çıkmıştır.

İmza

01/02/2022

Prof. Dr. Hüseyin AKGÜN

ÖZET

ADALET VE ZABT BAKIMINDAN SAHÂBE HAKKINDA BAZI TARTIŞMALAR

Süleyman BESLER

Ondokuz Mayıs Üniversitesi

Lisansüstü Eğitim Enstitüsü

Temel İslâm Bilimleri Ana Bilim Dalı

Yüksek Lisans, Ocak/2022

Danışman: Prof. Dr. Hüseyin AKGÜN

Ehl-i sünnet âlimlerinin geneline göre sahâbe neslinin âdil kabul edildiği bilinen bir husustur. Modern dönem Müslüman araştırmacılarından bazılarının Ehl-i sünnetin sahâbenin adaleti hakkındaki bu genel kabulünü benimsemedikleri gözlemlenmektedir. Söz gelimi sahâbenin hadis uydurduğu dahi iddia edilebilmiştir. Ayrıca ülkemizdeki kimi araştırmacılar bazı sahâbîlerin fık, cehâlet vb. adalet kusurları yönünden cerh edilebileceğini öne sürmüşlerdir.

Biz de tezimizde önce sahâbenin tanımına dair bilgi verdik. Daha sonra tarihten günümüze sahâbeye yönelik tenkitleri başlıklar halinde sıraladık. Sonrasında tezimizin asıl kısmını oluşturan sahâbenin adalet sıfatına yönelik tenkitleri başlıklar halinde incelemeye çalıştık. Öncelikle Ebû Hüreyre'nin hadis uydurduğuna dair ithamların yerinde olmadığını gördük. İkinci olarak bazı sahâbîlerin fıkına delil getirilen âyet ve hadisleri inceledik. Bu âyet ve hadislerin başka anlamlara hamledilebileceğini müşahade ettik. Ardından fıku'r-râvî açısından hayli tartışılan bir isim olan Velîd b. Ukbe hakkındaki iddiaları inceledik. Zira kendisi hakkında Kur'an tarafından fâsık olarak nitelendirildiğine dair rivâyetler mevcuttu. Ancak söz konusu rivâyetlerin sahih olmadığını müşahade ettik. Öte yandan Velîd b. Ukbe'nin içki içtiğine dair rivâyetler de bulunmaktaydı. Bu rivâyetlerin ise sahih olduğunu gördük. Ancak hadis usulünde genel bir kaide olarak tövbe edenin rivâyeti kabul edilmiştir. İmam Şâfiî ise itaati ağır basanın adaletli kabul edileceğini, isyanı ağır basanın ise cerh edileceğini söylemektedir. Ehl-i sünnet âlimlerinin sahâbeyi âdil kabul ederken onları masum saymadıkları da bilinmektedir. Bu bilgiler ışığında Velîd b. Ukbe'nin bu hâlinin Ehl-i sünnetin sahâbenin hepsini âdil kabul ettiğine dair görüşüyle çelişmediği kanaatine vardık.

Sahâbeyi cehâletü'r-râvî bağlamında da incelemeye çalıştık. Ancak burada bizim kastımız herhangi bir şahsın sahâbîliğinin kesin olup olmadığının incelenmesidir. Sahâbî olduğu kesin olmayan bir kimsenin sahâbîliği kesin olan biriyle eşit seviyede kabul edilip âdil sahâbe grubuna dâhil edilmemesi gerektiği kanaatine vardık.

Ebû Reyze Ehl-i sünnet âlimlerinin sahâbeyi masum sayıp, hata ve unutma gibi zabt kusurlarından tenzih ettiklerini iddia etmiştir. Ancak tâbiûn neslinden itibaren Ehl-i sünnetten olan bazı isimlerin sahâbenin zabtını tenkid ettiklerine dair verdiğimiz örnekler onun bu iddiasının yerinde olmadığını göstermektedir.

Anahtar Sözcükler: Sahâbe, Adalet, Zabt, Fık, Cehâlet.

ABSTRACT

SOME DISCUSSIONS ABOUT THE SAHABAH IN RESPECT OF JUSTICE AND RECORD

Süleyman BESLER

Ondokuz Mayıs University

Institute of Graduate Studies

Department of Islamic Science

Master, January/2022

Supervisor: Prof. Dr. Hüseyin AKGÜN

It is a known fact that the generation of the Sahaba is considered fair according to the general view of the scholars of Ahl as-sunnah. It is observed that some of the modern-period Muslim researchers do not adopt this general acceptance of the Ahl as-Sunnah about the justice of the Companions. It has also been claimed that the Companions fabricated hadith. In addition, some researchers in our country, also claim some of the Sahaba could be a subject to jarh (criticizing) in terms of faults of justice, fisk, ignorance, etc.

In our dissertation, we first gave information about the definition of the Sahaba. Then, we have listed the criticisms against the Sahaba from past to today with titles. Afterwards, we tried to analyze, under headings, the jarh of the Sahaba about the adjective of justice, which is the base of our dissertation. Firstly, we saw that the accusation that Abu Huraira fabricated hadiths was not correct. Secondly, we examined the verses and hadiths that were used as evidence for the fisq of some sahabas. We observed that these verses and hadiths can be interpreted with other meanings. On the other hand, there were also rumors of Velid b. Ukba's drinking alcohol. We have seen that these narrations are authentic. However, the repentant's narration was accepted in the general rule in hadith method. Imam Shafii, on the other hand, says that the one whose obedience predominates will be considered just, and the one whose fisq outweighs will be criticised. It is also known that while the scholars of Ahl as-sunnah regarded the Sahaba as just, they did not consider them innocent. In the light of this information, we concluded that this state of Velid b. Ukba does not contradict the view of the Ahl as-sunnah that considers all of the sahaba just.

We also tried to examine the sahabas in the context of the narrator's ignorance. However, our intention is to examine whether a person is a sahaba or not. We have reached to the conclusion that a person who is not certain to be a sahaba is not equal to a person who is definitely known to be a sahaba. That's why we say that these people should not be included in the group of just sahabas.

Abu Rayya claimed that the scholars of Ahl as-sunnah regarded the Companions as innocent and exempted them from the faults of record such as error, mistake and forgetting. However, the examples we gave showing that Ahl as-sunnah scholars criticize the record of the sahaba show that this claim of his is not correct.

Key Words: Sahaba, Justice, Record, Fisq, Jehalah (ignorance).

ÖN SÖZ

Kur'an ve sünnetin günümüze naklinde başat rol oynayan sahâbe neslinin tamamı Ehl-i sünnet âlimleri nezdinde hadis rivâyeti özelinde âdil kabul edilmiştir. Ehl-i sünnet âlimlerinin bu genel kabulünün Şia, Mutezile, Havâric gibi ehl-i bidat olarak isimlendirilen fırkalar tarafından benimsenmediği bilinmektedir. Bu fırkalardan bazıları sahâbenin rivâyetini kabul etmemek bir yana onları tekfir dahi edebilmiştir. Onların bu tutumu ilmî nedenlerden çok mezhebî ve siyasî nedenlere bağlanabilir. Öte yandan son zamanlarda bazı Müslüman araştırmacılar tarafından da Ehl-i sünnetin sahâbenin adaleti konusundaki bu genel kabulü tenkit edilmiştir. Bu tenkitlerin ise ilmî sebeplere dayandığı söylenebilir. Bu bağlamda sahâbe kizb, fiske, cehâlet gibi adalet sıfatına yönelik bazı kusurlar çerçevesinde araştırılmaya tabi tutulmuştur. Ayrıca Ehl-i sünnet âlimlerinin sahâbenin hepsini âdil kabul etmekten öte zabt kusurları sayılan hatalardan da tenzih ettikleri ileri sürülmüştür.

Biz bu çalışmamızda özellikle sahâbenin adalet sıfatına taalluk eden kusurlar sebebiyle tenkit edilip edilemeyeceğini tartışmaya çalıştık. Bunu yaparken de özellikle sahâbenin adaleti konusundaki son dönemde yapılan değerlendirmeleri tahlil ettik. Bununla birlikte Ehl-i sünnet âlimleri nezdinde sahâbenin zabt yönünden kusurlu sayılıp sayılamayacağını da değerlendirdik.

Çalışmamızı baştan sona okuyarak dil ve yazım hataları konusunda desteğini esirgemeyen değerli meslektaşım Türk Dili ve Edebiyatı Öğretmeni Yusuf ALKAN'a, tavsiyeleri ile yardımını esirgemeyen değerli kardeşim Muhammet KANTAR'a ve bilhassa tez yazma sürecinin başından sonuna değin vakitlerini ayırarak tahlil ve değerlendirmeleri ile her daim yolumu aydınlatan kıymetli danışman hocam Prof. Dr. Hüseyin AKGÜN'e teşekkürü borç bilirim.

Beşer olmamız hasebiyle vücuda gelmesi son derece ihtimal dâhilinde olan hatalarımızdan dolayı mazur görülmeyi ümit ediyoruz.

Gayret bizden, başarı Allah'tandır.

Süleyman BESLER

İÇİNDEKİLER

ÖZET	iii
ABSTRACT.....	iv
ÖN SÖZ	v
İÇİNDEKİLER	vi
KISALTMALAR	viii
1. GİRİŞ	1
1.1. Araştırmanın Problemi	1
1.2. Araştırmanın Amacı ve Önemi	1
1.3. Araştırmanın Kapsamı ve Yöntemi.....	2
1.4. Konuyla İlgili Yapılan Çalışmalar	3
2. SAHÂBENİN TANIMI VE SAHÂBEYE YÖNELİK ELEŞTİRİLERİN TARİHİ SEYRİ	6
2.1. Sahâbenin Tanımı	6
2.1.1. Sahâbenin Sözlük Anlamı	6
2.1.2. Sahâbenin Terim Anlamı	6
2.2. Sahâbeye Yönelik Eleştirilerin Tarihi Seyri	7
2.2.1. Sahâbenin Birbirini Eleştirisi	7
2.2.2. Bazı Fırkaların Sahâbeyi Eleştirisi.....	8
2.2.3. Müsteşriklerin Sahâbe Eleştirisi.....	11
2.2.4. Modern Dönem Bazı Müslümanların Sahâbe Eleştirisi.....	14
3. ADALET YÖNÜNDEN SAHÂBE	18
3.1. Hadis İlminde Bir Kavram Olarak Adalet	18
3.2. Sahâbenin Adaletiyle İlgili Bazı Meseleler.....	20
3.2.1. Kizbü'r-Râvî Açısından Sahâbe ve Ebû Reyze'nin İddiaları	21
3.2.2. İttihâmü'r-Râvî bi'l-kizb Açısından Sahâbe	24
3.2.2.1. Hz. Ali'nin Muğîre b. Şu'be'yi Yalancılıkla İtham Etmesi	24
3.2.2.1.1. Muğîre b. Şu'be'nin Yüzüğünü Rasûlullah'ın (sav) Kabrinden Çıkaranın Hz. Hasan Olduğu Rivâyetler	32
3.2.2.1.2. Muğîre b. Şu'be'nin Yüzüğünü Rasûlullah'ın (sav) Kabrinden Çıkaranın Kusem b. Abbas Olduğu Rivâyetler	33
3.2.2.1.3. Muğîre b. Şu'be'nin Yüzüğünü Rasûlullah'ın (sav) Kabrinden Çıkaranın Hz. Ali Olduğu Rivâyetler.....	35
3.2.2.1.4. Muğîre b. Şu'be'nin Yüzüğünü Rasûlullah'ın (sav) Kabrinden Çıkaranın Kendisi Olduğu Rivâyetler	38
3.2.2.2. Hz. Abbas'ın (ö. 32/653) Hz. Ali'yi Yalancılıkla İtham Etmesi	44
3.2.3. Fısku'r-Râvî Açısından Sahâbe	52
3.2.3.1. Sahâbenin Fıskına Delil Getirilen Âyetler	53
3.2.3.2. Sahâbenin Fıskına Delil Getirilen Hadisler	57
3.2.3.3. Ebû'l-Hüseyn İbnü'l-Kattân'a (ö. 359/970) Göre Fısku'r-Râvî Açısından Sahâbe.....	65
3.2.3.4. Fısku'r-Râvî Açısından Velîd b. Ukbe	67
3.2.3.4.1. Velîd b. Ukbe'nin Kur'an Tarafından Fâsık Olarak Nitelendirilmesi ..	68
3.2.3.4.2. İçki İçmesi	85
3.2.4. Cehâletü'r-Râvî Açısından Sahâbe	96
4. ZABT YÖNÜNDEN SAHÂBE	107
4.1. Hadis İlminde Bir Kavram Olarak Zabt.....	107
4.2. Sahâbenin Zabtı ile İlgili Bazı Meseleler.....	108
4.2.1. Sahâbenin Birbirlerinin Zabtını Tenkitleri.....	110
4.2.2. Tâbiûnun Sahâbenin Zabtını Tenkitleri	115
4.2.3. Hanefî Âlimlerin Sahâbenin Zabtını Tenkitleri	119
4.2.4. Ehl-i Hadisin Sahâbenin Zabtını Tenkitleri	127
4.2.4.1. İbn Kuteybe'nin (ö. 276/889) Ebû Hüreyre ve Hz. Âişe'yi Tenkidi.....	127

4.2.4.2. İbn Huzeyme'nin (ö. 311/924) Hz. Âişe'yi Tenkidi	129
4.2.4.3. İbn Abdilber'in (ö. 463/1071) Abdullah b. Abbas'ı Tenkidi	132
4.2.4.4. İbnü'l-Cevzî'nin (ö. 597/1201) Hz. Âişe'yi Tenkidi	133
4.2.4.5. İbn Hacer'in (ö. 852/1449) Abdullah b. Ömer'i Tenkidi	134
5. SONUÇ	135
KAYNAKÇA	137
ÖZ GEÇMİŞ	148

KISALTMALAR

b.	: Bin.
bk.	: Bakınız.
cc.	: Celle Celâluhû.
Çev.	: Çeviren.
H.	: Hicrî.
H.	: Hazreti.
krş.	: Karşılaştırınız.
s.	: Sayfa.
sav.	: Sallallâhu aleyhi ve selem.
ss.	: Sayfadan sayfaya.
thk.	: Tahkik eden.
ty.	: Tarih yok.
vd.	: Ve diğerleri.

1. GİRİŞ

1.1. Araştırmanın Problemi

Sahâbe ile ilgili tartışmalar tarih boyunca temerküz etmiştir. Bu durumu sahâbenin birbirini tenkitlerine kadar geri tarihlere götürmek mümkündür. Ayrıca Şia ve Havâric vb. grupların sahâbenin birçoğunu tekfir ve fasıklıkla suçlaması sahâbe eleştirisinin ilk nüvelerinden sayılabilir. Müsteşriklerin iddiaları ve bazı çağdaş araştırmacıların sahâbenin adaleti hakkında serdettiği görüşler konu hakkında günümüzdeki tartışmaların seyrini çizmektedir. Bütün bu tartışmaların nihâyete ereceğini söylemek güç gözükmemektedir. Kuşkusuz insan var olduğu müddetçe fikir teatisi var olacak, bunun neticesinde de yeni görüşler ortaya atılacaktır.

Bilinen bir husustur ki klasik hadis geleneğinde sahâbenin tamamı âdil sayılmış, cerh ve ta'dîlden istisna tutulmuştur. Ancak günümüzde bazı araştırmacılar sahâbenin metâin-i aşereye taalluk eden bazı hususlarda eleştirilebilirliğini tartışmış, onların da diğer râviler gibi cerh ve ta'dîle tabi tutulabileceği görüşünü öne sürmüşlerdir. Bu görüşlerin klasik kaynaklardan kendilerine çıkardıkları argümanların ne derece tutarlı olduklarının tespit edilmesi bizim çalışmamızın odak noktasını oluşturmaktadır.

1.2. Araştırmanın Amacı ve Önemi

Sahâbe eleştirisinin ilk örneklerini sahâbenin kendi yaşadığı asırlara kadar geri tarihlere götürmek mümkündür. Bu eleştiriler ilk asırlardan günümüze kadar mahiyet değiştirerek varlığını devam ettirmiştir. İlk asırlardaki sahâbenin birbirini eleştirmesinin ve son zamanlara kadar yapılan eleştirilerin mahiyeti ile modern dönemde ülkemizde ve diğer İslâm ülkelerinde Müslümanlar tarafından yapılan eleştirilerin mahiyetinin aynı olduğunu söylemek güçtür. İlk dönemlerde ehl-i bidat olarak isimlendirilen fırkaları istisna tutarsak genellikle sahâbenin hafızasına yönelik eleştiriler yapılırken, son dönemlerde adaletine yönelik eleştiriler revaç bulmuştur.

Şia, Havaric, Mutezile vb. fırkaları bir kenara bırakacak olursak mütekaddimun ve müteahhirun Sünnî âlimlerin hemen tamamı sahâbenin hepsinin âdil olduğu hususunda müttefiktirler. Bununla birlikte tarihte ehl-i bidat olarak isimlendirilen fırkaların sahâbeyi eleştirirken, hatta eleştirmekle kalmayıp tekfir derecesine kadar tazyif ederken siyasî saiklerle hareket ettiklerini söylemek mümkündür. İstisnaları bulunmakla birlikte günümüzdeki sahâbe eleştirilerinin ise siyasî saiklerden daha çok

ilmî nedenlere bağılı olduğu söylenebilir. Bu minval üzere genel başlık olarak sahâbenin adaleti meselesi birçok çalışmaya konu olmuştur. Bu çalışmalar genellikle sahâbenin şahıslarına yapılan tenkitleri incelemekle beraber ehl-i bidat olarak isimlendirilen fırkaların sahâbe hakkındaki görüşlerini değerlendirmiş, bunların tutarlılığını tartışmıştır.

Bununla birlikte bazı çalışmalar sahâbenin şahıslarına yapılan tenkitlerden ziyade metâin-i aşere başlığı altında bulunan “cehâletü’r-râvî”, “fisku’r-râvî”, “kizbü’r-râvî” vb. açısından sahâbenin durumunun tartışılabilirliğini gündeme getirmişlerdir. İşte bizim çalışmamızdaki asıl amacımız metâin-i aşere başlığı altında sahâbenin tartışılabilirliği iddialarının derli toplu tespitini yapmak ve bunların tutarlı olup olmadığı hakkında fikir yürütmektir. Bunları yaparken de klasik kaynaklarımız başta olmak üzere günümüzde yapılan değerlendirmeleri de dikkate almaktır. Ayrıca sahâbe neslinin özellikle Ehl-i sünnet âlimleri nezdinde zabt açısından tenkid dışı bırakılıp bırakılmadıklarını tespit etmektir.

1.3. Araştırmanın Kapsamı ve Yöntemi

Araştırmamızda öncelikle sahâbe tanımı ile ilgili görüşlere yer verdikten sonra sahâbe eleştirisinin tarihi seyrinin kısa bir tanıtımını sunacağız. Sahâbenin birbirini eleştirisinden başlayıp, ilk asırlardan günümüze kadar sahâbe hakkında olumsuz görüş beyan eden fırkaların düşüncelerini özet olarak aktardıktan sonra günümüzde sahâbeye yöneltilen tenkitlerden kısaca bahsedeceğiz. Daha sonra matâin-i aşereden adaletle ilgili olan bazı kusurları sahâbî râvî özelinde inceleyeceğiz. Diğer bir ifadeyle metâin-i aşereye taalluk eden her bir başlık altında sahâbenin eleştirilebilirliğini tartışacağız. Bunu yaparken de günümüzdeki çalışmaların iddialarını esas alacağız. Râvinin adalet sıfatına taalluk eden kusurlardan “kizbü’r-râvî”, “ittihâmü’r-râvî bi’l-kizb”, “fisku’r-râvî”, “cehâletü’r-râvî” açısından sahâbenin durumunu teker teker inceleyeceğiz.

Sahâbenin âdil olduğu ulemanın ekserisi tarafından kabul edilirken, kusursuz bir şekilde zabt sahibi oldukları yönünde herhangi bir ittifak yoktur. Dolayısıyla da sahâbenin hepsinin zabt sahibi olduğu genel kabul görmediğinden bu konuda pek tartışma olduğunu söylemek mümkün gözükmemektedir. Ancak bazı kimseler Ehl-i sünnet âlimlerinin sahâbenin hepsini adalet açısından tenkit etmedikleri gibi zabt açısından da eleştirmediklerini iddia ettikleri için, bu iddianın ne derece tutarlı

olduğunu tespit amacıyla Ehl-i sünnet âlimlerinin sahâbenin zabtı hakkındaki görüşlerine de yer vermeye çalıştık.

1.4. Konuyla İlgili Yapılan Çalışmalar

Sahâbenin adaleti meselesi birçok çalışmaya konu olmuştur. Ülkemizde yapılan çalışmalara örnek verecek olursak ilk olarak Tevhit Bakan tarafından doktora tezi olarak kaleme alınan *Ashâbın Adaleti* adlı çalışmayı zikredebiliriz.¹ Bu çalışma Ehl-i sünnetin, Şia'nın ve diğer bazı fırkaların sahâbenin adaleti hakkındaki kanaatlerine değinerek bunları değerlendirmiştir. Konuyla ilgili bir diğer örnek Mehmet Efendioğlu tarafından doktora tezi olarak hazırlanan *Sahâbeye Yöneltilen Tenkitler* adlı çalışmadır.² Bu çalışmada bazı fırkalar, müsteşrikler ve modern dönem bazı Müslümanlar tarafından belli başlı sahâbîlere yapılan tenkitlere cevap verilmiştir. Bir diğer çalışma Hatice Büşra Paksoy tarafından yüksek lisans tezi olarak hazırlanan *Sahabenin Adalet ve Fazileti Konulu Hadislerin Delil Değeri* adlı çalışmadır.³ Burada sahâbenin adaletine yönelik hadisler senet ve muhteva açısından kritik edilmiştir. Harun Reşit Demirel tarafından kaleme alınan “Adâlet Kavramı ve Şia’da Sahâbenin Adâleti Meselesi” adlı çalışmada⁴ ise adalet kavramının tarihi sürecinden bahsedildikten sonra Şia'nın sahâbenin adaleti hakkındaki görüşleri değerlendirilmiştir. Diğer örnek olarak H. İbrahim Kutluay tarafından sempozyum bildirisi olarak kaleme alınan “İmâmiyye’ye Göre Sahâbenin Adaleti Problemi” adlı çalışmayı zikredebiliriz.⁵ Bu çalışmada İmâmiyye Şiası'nın sahâbe hakkındaki kanaatlerine genişçe yer verilmiştir. Ayrıca konumuzla ilgili Enbiya Yıldırım tarafından kaleme alınan “Ashâbın Adaletinin Aklî Temelleri” adlı çalışmada sempozyum bildirisi olarak sunulmuştur.⁶

Ülkemizde sahâbenin zabtıyla ilgili yapılan çalışmalara değinecek olursak görebildiğimiz kadarıyla bu konuyu müstakil olarak ele alan tek bir çalışma

¹ Tevhit Bakan, *Ashâbın Adâleti*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erzurum 1993.

² Mehmet Efendioğlu, *Sahâbeye Yöneltilen Tenkitler*, M.Ü. İlâhiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul 2019.

³ Hatice Büşra Paksoy, *Sahabenin Adalet ve Fazileti Konulu Hadislerin Delil Değeri*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2018.

⁴ Harun Reşit Demirel, “Adâlet Kavramı ve Şia’da Sahâbenin Adâleti Meselesi”, *Mütefekkir (Aksaray Üniversitesi İslâmî İlimler Fakültesi Dergisi)*, 2/3, 2015, ss. 41-76.

⁵ Halil İbrahim Kutluay, “İmâmiyye’ye Göre Sahâbenin Adaleti Problemi”, *Tartışmalı İlmi Toplantı*, Sakarya, 25-26 Nisan 2015, ss. 75-114.

⁶ Enbiya Yıldırım, “Ashâbın Adaletinin Aklî Temelleri”, *Tartışmalı İlmi Toplantı*, Sakarya, 25-26 Nisan 2015, ss. 51-67.

bulunmaktadır. O da H. Musa Bağcı'nın *Hadis Rivayetinde Sahabenin Kavrama ve Nakletme Sorunu* adlı çalışmasıdır.⁷ Çalışmada sahâbenin zabt kusurlarının hadis rivâyetine etkisi ile ilgili örnekler metâin-i aşereden zabtla ilgili olan kısımları esas olarak incelenmiş ayrıca bazı ekollerin sahâbenin zabtına bakışı da sunulmuştur.

Konuyla ilgili Arap dünyasında yapılan çalışmalardan bahsedecek olursak Abdullah b. Abdülhâdî el-Kahtânî'nin *es-Sahâbe ve's-Suhbe ve Şübühât Havle Adâleti's-Sahâbe ve Zabtihim*,⁸ Muhammed Mahmud Latif el-Fehdavi'nin *Adaletü's-Sahâbe inde'l-Müslimîn*,⁹ Yahya Abdülhasan ed-Devhî'nin *Adaletü's-Sahâbe beyne'l-Kadâse ve'l-Vakı'*,¹⁰ Ahmed Hüseyin Yakub'un *Nazariyyetu Adâleti's-Sahâbe ve'l-Merciyyetü's-Siyasiyye fi'l-İslâm*,¹¹ Muhammed Avvâme'nin *Hutûtun Menheciyye fi İsbâti Adaleti's-Sahâbe*¹² adlı çalışmalarının yanı sıra Sâbit Hüseyin Mazlûm'un "Adâletü's-Sahâbe ve Menziletihim ve'l-İmsâkü Ammâ Şecera Beynehüm" adlı makalesini¹³ zikredebiliriz.

Zikredilen çalışmalar dışında metâin-i aşere başlığı altında bulunan "cehâletü'r-râvî", "fisku'r-râvî", "kizbü'r-râvî" vb. açısından sahâbenin durumunun tartışılabilirliğini gündeme getiren çalışmalar da bulunmaktadır. Bu çalışmalara Abdullah Yıldız tarafından seri şeklinde kaleme alınan "Rivâyetleri Açısından Bazı Sahâbîlerin Tartışılabilirliği (I)",¹⁴ "Kendilerine Nifak İsnat Edilen Sahâbîler ve

⁷ H. Musa Bağcı, *Hadis Rivayetinde Sahabenin Kavrama ve Nakletme Sorunu -Hadis Metodolojisinde Sahabenin Zabtı-*, İlahiyât Yayınları, Ankara 2004.

⁸ Her ne kadar eser isminden dolayı sahâbenin zabtıyla ilgili konulara da değinildiği düşünülebilirse de bu eserde sahâbenin zabtından çok adaletiyle ilgili konulara değinilmiştir. Eserin içeriği için bk. Abdullah b. Abdülhâdî el-Kahtânî, *es-Sahâbe ve's-Suhbe ve Şübühât Havle Adâleti's-Sahâbe ve Zabtihim*, Dâru'l-Âsime, Riyad 2014, ss. 681-684.

⁹ Muhammed Mahmud Latif el-Fehdavi, *Adaletü's-Sahâbe inde'l-Müslimîn*, Mektebetü'r-Rüşd, Riyad 2007.

¹⁰ Şii bakış açısıyla yazılan eserde bazı tartışmalı konulara değinilmiş sahâbenin adaleti ile ilgili bazı meseleler Sünnî bakış açısıyla mukayese edilmiştir. Eserin içeriği için bk. Yahya Abdülhasan ed-Devhî, *Adaletü's-Sahâbe beyne'l-Kadâse ve'l-Vakı'*, el-Mecmaü'l-Alemi li-Ehli'l-Beyt, Tahran H. 1430, ss. 222-233.

¹¹ Eserde Ehl-i sünnetin ve Şia'nın sahâbe hakkındaki kanaatleri karşılaştırmalı olarak incelenmiştir. Eserin içeriği için bk. Ahmed Hüseyin Yakub, *Nazariyyetu Adâleti's-Sahâbe ve'l-Merciyyetü's-Siyasiyye fi'l-İslâm*, Müessesesi-i Ensariyan (Ansariyan Publications), Kum 1991, ss. 342-352.

¹² Sünnî bakış açısıyla yazılan eserde bazı âyet ve hadisler sahâbenin adâletine delil getirilerek incelenmiş ayrıca Velid b. Ukbe hakkındaki tartışmalara da değinilmiştir. Eserin içeriği için bk. Muhammed Avvâme, *Hutûtun Menheciyye fi İsbâti Adaleti's-Sahâbe*, Dâru'l-Minhâc, Cidde 2017, ss. 61-62.

¹³ Makalede sahabenin adaletine ve faziletine dair âyet ve hadisler incelenmiştir. Bk. Sâbit Hüseyin Mazlûm, "Adâletü's-Sahâbe ve Menziletihim ve'l-İmsâkü Ammâ Şecera Beynehüm", *Câmiatiü Diyâli Külliyyetü't-Terbiyyetü'l-İnsâniyye Mecelletü'l-Feth*, 5/41, 2009, ss. 109-123.

¹⁴ Abdullah Yıldız, "Rivâyetleri Açısından Bazı Sahabilerin Tartışılabilirliği", *HRÜ. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 11/6, Temmuz-Aralık 2003, ss. 1-49

Rivâyetleri”,¹⁵ “Tuleka Sahâbîler ve Hadis Rivâyeti Olanlar”¹⁶ adlı çalışmalar, Adem Dölek’in “El-Velîd b. Ukbe’nin Hayatı ve Sahâbe Adâleti Açısından Değerlendirilmesi”¹⁷ adlı çalışması ve Bünyamin Erul’un “Cehaletü’r-Râvî Açısından Sahâbinin Durumu”¹⁸ adlı bildirisi örnek olarak gösterilebilir. İşte bizim çalışmamızdaki asıl amacımız bu çalışmalarda ele alınan iddiaların derli toplu tespitini yapmak ve bunların tutarlı olup olmadığı hakkında fikir yürütmektir. Bunları yaparken de klasik kaynaklarımız başta olmak üzere günümüzde yapılan değerlendirmeleri de dikkate almaktır.

¹⁵ Abdullah Yıldız, “Kendilerine Nifâk İsnâd Edilen Sahâbîler ve Rivâyetleri”, *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 25/25, Ocak-Haziran 2011, ss. 105-162.

¹⁶ Abdullah Yıldız, “Tulaka Sahabiler ve Hadis Rivâyeti Olanlar”, *HRÜ. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 13/20, Temmuz-Aralık 2008, ss. 71-102.

¹⁷ Adem Dölek, “El-Velîd b. Ukbe’nin Hayatı ve Sahâbe Adâleti Açısından Değerlendirilmesi”, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 6/1, 2002, ss. 93-110.

¹⁸ Bünyamin Erul, “Cehâletü’r-Râvî Açısından Sahâbinin Durumu”, *Tartışmalı İlmi Toplantı*, Sakarya, 27-28 Nisan 201, ss. 167-184.

2. SAHÂBENİN TANIMI VE SAHÂBEYE YÖNELİK ELEŞTİRİLERİN TARİHİ SEYRİ

2.1. Sahâbenin Tanımı

2.1.1. Sahâbenin Sözlük Anlamı

Sözlükte “bir kişiyle birlikte bulunmak, onunla dost ve arkadaş olmak” anlamına gelen sohbet kökünden türeyen sahâbe, sâhibin çoğuludur. Sahâbe ile birlikte ashâb da sık kullanılmaktadır. Bunun tekili ise sahâbîdir.¹⁹ Sözlük anlamındaki bir arada bulunup sohbet etmenin herhangi bir zamanla kısıtlanmadığı da ifade edilmiştir. Yani gerçekleşen sohbet bir saat gibi kısa bir zaman dilimini kapsayabileceği gibi senelerce süren uzun bir zaman dilimini de kapsayabilir.²⁰

2.1.2. Sahâbenin Terim Anlamı

Sahâbenin ıstılah anlamında ise âlimler arasında ihtilaf vardır. Bu ihtilaf hadis âlimleri ve usul âlimleri arasında dönmektedir. İbnü’s-Salâh’ın (ö. 643/1245) dediği gibi Ehl-i hadisin ma’rûf görüşüne göre Rasûlullah’ı (sav) gören her Müslüman sahâbîdir.²¹ Mesela Ebü’l-Muzaffer es-Sem’ânî (ö. 618/1221), ashâbu’l hadîsin sahâbe ismini Peygamber’den bir hadis veya bir kelime rivâyet eden herkese ıtlak ettiğini, hatta onu gören herkesi sahâbeden saydığını belirtmiştir.²² İbn Hacer (ö. 852/1449) ise sahâbenin Rasûlullah’ı gören her Müslüman olduğunu söylemek yerine onunla her mülâkî olan/karşılaşan kimse olduğunu söylemenin daha doğru olduğunu söylemektedir. Zira sadece görmekten bahsedilirse sahâbî olduğunda şüphe bulunmayan Abdullah b. Ümmü Mektûm (ö. 15/636) gibi a’mâ olanlar tanım dışı kalmaktadır.²³ Sahâbe sayılmak için Peygamber’i Müslüman olarak görmek ya da karşılaşmak yetmemekte ayrıca Müslüman olarak ölmek gerekmektedir.²⁴ Bazı

¹⁹ Mehmet Efendioğlu, “Sahâbe”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 35, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2008, s. 491.

²⁰ Talat Koçyiğit, *Hadis Tarihi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1998, s. 69. Ayrıca bk. Ebü’l-Fadl Ahmed b. Ali b. Muhammed b. Ahmed b. Hacer el-Askalânî, *el-İsâbe fî Temyîzi’s-Sahâbe*, thk. Âdil Ahmed Abdülmevcûd ve Ali Muhammed Muavviz, C. I, Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut H. 1415, s. 7.

²¹ Osman b. Abdurrahman İbn Salâh, *Ma’rifetü Envâü’l-Ulûmi’l-Hadîs*, thk. Nuruddîn İtr, Dâru’l-Fikr, Beyrut 1986, s. 293.

²² İbn Salah, *Ulûmü’l-Hadîs*, s. 293; İbn Hacer, *el-İsabe*, C. I, s. 7.

²³ Ebü’l-Fadl Ahmed b. Ali b. Muhammed b. Ahmed b. Hacer el-Askalânî, *Nüzhetü’n-Nazar fî Tavzîhi Nuhbetü’l-Fiker fî Mustalahi Ehli’l-Eser*, thk. Nuruddîn İtr, C. I, Matbaatü’s-Sabbâh, Dimeşk 2000, s. 111.

²⁴ İbn Hacer en doğru tanımın Rasûlullah ile Müslüman olarak karşılaşan ve İslâm üzere ölen kimseye sahâbî denmesinin olduğunu söylemektedir. Bk. İbn Hacer, *el-İsabe*, C. I, s. 8.

yüzeysel farklar bulunmakla birlikte hadis âlimlerinin sahâbe tanımı içerik olarak bu yöndedir.²⁵ Usul âlimlerinden bazılarına göre ise sahâbî olmak için Rasûlullah'a tabi olmak maksadıyla onunla uzun süre birlikte olmak gerekir.²⁶ Saîd b. Müseyyeb'in (ö. 94/713) Rasûlullah'la bir veya iki sene birlikte bulunmayan ve onunla bir veya iki gazveye katılmayan kimseyi sahâbeden saymadığı rivâyet edilmiştir.²⁷

Kısaca özetlemek gerekirse hadis âlimleri sahâbî olmak için Rasûlullah'ı Müslüman olarak görmeyi ya da karşılaşmayı yeterli görürken, usul âlimleri tabi olmak maksadıyla onunla uzun süre birlikteliği şart koşarlar.

2.2. Sahâbeye Yönelik Eleştirilerin Tarihi Seyri

2.2.1. Sahâbenin Birbirini Eleştirisi

Sahâbeye yöneltilen tenkitleri sahâbe asrına kadar geri tarihlere götürmek mümkündür. Sahâbeden bazıları bir diğer sahâbîyi yaptıkları rivâyet hatalarından dolayı tenkit edebilmiştir. Söz gelimi Hz. Âişe'ye (ö. 58/678) Abdullah b. Ömer'in (ö. 73/693) "Ölü, ailesinin kendi üzerine ağlamasıyla azap görür." dediğinden bahsedilince "Allah Ebû Abdurrahman'a rahmet etsin, birşey işitti ama ezberleyemedi." diye mukabelede bulunmuştur. Ardından Rasûlullah'ın (sav), ölülerine ağlayan bir Yahudi cenazesine uğradığını ve onlara şöyle dediğini nakletmiştir: "Siz ağlıyorsunuz, o ise azap görüyor."²⁸ Görüldüğü gibi burada yapılan basit bir tashihten ibarettir. Ancak bazı durumlarda sahâbenin birbirlerine daha ağır ifadeler kullandığı da görülmektedir. Mesela Hz. Âişe'ye Ebü'd-Derdâ'nın (ö. 32/652) "Sabaha erişen kimse için vitir kılmasına gerek yoktur." dediği iletilince şöyle cevap vermiştir: "Ebü'd-Derdâ yalan söyledi. Rasûlullah (sav) sabaha

²⁵ Hadis âlimlerinin sahâbe tanımı ve konu hakkında detaylı bilgi için bk. İbn Hacer, *el-İsabe*, C. I, ss. 7-9.

²⁶ İbn Salah, *Ulûmü'l-Hadîs*, s. 293; Ebû Zekerîyya Muhyiddin Yahyâ b. Şeref en-Nevevî, *et-Takrîb ve-t-Teysîr li Ma'rifeti Süneni'l-Beşîri'n-Nezîri fî Usuli'l-Hadîs*, thk. Muhammed Osman el-Huş, Dâru'l-Kütübi'l-Arabî, Beyrut 1985, s. 92; Alâüddîn Abdülazîz b. Ahmed b. Muhammed el-Buhârî, *Keşfü'l-Esrâr Şerhu Usûli'l-Pezdevî*, C. II, Dâru'l-Kitâbi'l-İslâmî, Beyrut ty., s. 384; İbn Hacer, *el-İsabe*, C. I, s. 7.

²⁷ Ebû Bekir Ahmed b. Ali b. Sâbit b. Ahmed b. Mehdî el-Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye fî İlmi'r-Rivâye*, thk. Ebû Abdullah es-Sürkî ve İbrahim Hamdî el-Medenî, Mektebetü'l-İlmiyye, Medine ty., s. 50; İbn Salah, *Ulûmü'l-Hadîs*, s. 293; Nevevî, *et-Takrîb ve-t-Teysîr*, s. 92. Saîd b. Müseyyeb'in bu görüşü Cerîr b. Abdullah (ö. 51/671) ve Vâil b. Hucr (ö. 51/671) gibi sahâbîliklerinde ihtilaf olmayan kişileri sahâbîlikten çıkardığı için hadis âlimleri tarafından kabul edilmemiştir. Bk. İbn Hacer, *el-İsabe*, C. I, s. 8; Abdurrahman b. Ebî Bekr Celaledin es-Süyûtî, *Tedribü'r-Râvî fî Şerhi Takribi'n-Nevevî*, thk. Ebû Kuteybe Nazar Muhammed el-Faryâbî, C. II, Mektebetü'l-Kevser, Beyrut H. 1415, s. 670. Bu rivâyetin, senedinde yer alan Muhammed b. Ömer el-Vâkıdî'nin (ö. 207/823) zayıflığından dolayı İbn Müseyyeb'e aidiyetinin sahih olmadığını söyleyenler de vardır. Bk. İbn Hacer, *el-İsabe*, C. I, s. 8; Süyûtî, *Tedribü'r-Râvî*, C. II, s. 671.

²⁸ Müslim, Cenâiz, 25.

kavuşuyor vitri de kılıyordu.”²⁹ Hz. Âişe burada Ebü’d-Derdâ için açıkça Arapça olarak “yalan söyledi” anlamına gelen كذب fiilini kullanmıştır. Ancak bu kelime bazen Araplar nezdinde “hata etti” manasında da kullanılmıştır.³⁰ Buradaki kullanımın da bu minval üzere olması gerektir. Zira Ebü’d-Derdâ mezkûr rivâyette Hz. Peygamber’den duyduğu bir hadisi değil kendi kanaatini nakletmiştir. Kanaat belirtirken de yalan söylemekten değil hata etmekten bahsedilebilir.

Bu gibi örneklerde müşahade edildiğine göre sahâbenin amacı birbirini karalamak ya da hadis rivâyetindeki güvenilirliklerini sarsmak değil, yapılan rivâyet hatalarını tashih etmektir.

2.2.2. Bazı Fırkaların Sahâbeyi Eleştirisi

Sahâbeye yöneltilen tenkitlerin asıl nüvesini Cemel ve Sıffin Savaşı sonrası ortaya atılan görüşler oluşturmaktadır. Hz. Osman’ın (ö. 35/656) katillerinin bulunması maksadıyla Hz. Âişe, Talha b. Ubeydullah (ö. 36/656), Zübeyr b. Avvâm (ö. 36/656) ile Hz. Ali (ö. 40/661) arasında cereyan eden Cemel Savaşı, Hz. Ali ve Hz. Muâviye (ö. 60/680) arasındaki mücadeleden doğan Sıffin Savaşı ve bunun sonucunda gerçekleşen Hakem Olayı esnasında sahâbenin takındıkları tavırlar³¹ bazı fırkalar nezdinde tenkit konusu edilmiştir.

Hariciler Cemel ve Sıffin Savaşına katılan sahâbîleri tenkit etmekten de öte tekfir etmişler, onların kan ve mallarını dahi helal saymışlardır.³² Ancak İmamiyye kolu fitneden önceki sahâbeyi âdil saymakla birlikte çoğunluğu Hz. Ali, Hz. Hasan

²⁹ Ebû Bekir Ahmed b. Hüseyin b. Ali el-Beyhakî, *es-Sünenü’l-Kübrâ*, thk. Muhammed Abdulkadir Ata’, C. II, Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut 2003, s. 673.

³⁰ Bunun örnekleri için bk. Mecdüddîn Ebü’s-Seâdât el-Mübârek b. Muhammed b. Muhammed b. Muhammed İbni Abdilkerîm eş-Şeybânî İbnü’l-Esîr el-Cezerî, *en-Nihâye fî Garîbi’l-Hadîs ve’l-Eser*, thk. Tâhir Ahmed ez-Zâvî ve Mahmûd Muhammed et-Tanâhî, C. IV, el-Mektebetü’l-İlmiyye, Beyrut 1979, s. 159; Bünyamin Erul, “Sahabe Döneminde Tekzib ve Tekzibin Mahiyeti”, *AÜİFD*, 39/1, 1999, ss. 457-458. Zerkeşî’nin el-İcâbesini “Hz. Aişe’nin Sahabeye Yönelttiği Eleştiriler” adıyla Türkçeye çeviren Bünyamin Erul söz konusu ifadeyi -bu anlamdan esinlenmiş olsa gerek- “Ebü’d-Derdâ yalan söyledi.” olarak değil “Ebü’d-Derdâ yanlış söylemiş.” olarak çevirmiştir. Bk. Bedruddîn ez-Zerkeşî, *Hz. Aişe’nin Sahabeye Yönelttiği Eleştiriler*, çev. Bünyamin Erul, Otto Yayınları, Ankara 2016, s. 62. Ayrıca Peygamber’in ve sahâbenin كذب fiilini “hata etmek, yanlışlamak” anlamında kullandığı birçok örnek için bk. Enbiya Yıldırım, “Sahabenin Birbirlerine Kullandıkları Eleştirel İfadelerin Anlam Boyutu”, *Tartışmalı İlmi Toplantı*, Sakarya, 30 Eylül-01 Ekim 2017, ss. 604- 612.

³¹ Bu konu hakkında geniş malumat için bk. Ahmet Akbulut, *Sahabe Dönemi İktidar Kavgası*, Otto Yayınları, Ankara 2018, ss. 162-203.

³² Efendioğlu, “Sahâbe”, C. 35, s. 496; Nevzat Âşık, *Sahâbe ve Hadîs Rivâyeti*, İzmir İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İzmir 2013, ss. 280-281; Koçyiğit, *Hadis Tarihi*, s. 82.

(ö. 49/669) ve Hz. Hüseyin (ö. 61/680) hariç sahâbenin hepsinin Peygamber'in vefatından sonra irtidat ettiği görüşündedir.³³

Şia mezhebi ise Ehl-i beyte mensup olmayan sahâbenin birçoğunun rivâyetini kabul etmez. Hatta onların çoğunu yalancı, münafık ve mürted sayar. Şia'ya göre Gadir-i Hum günü Hz. Ali'ye biat edip Rasûlullah vefat ettikten sonra bu ahitlerine uymayan sahâbîler irtidat etmişlerdir.³⁴ Sayıyı daha azaltan fırkalar bulunmakla birlikte Şia Ehl-i beytle beraber Ebû Zer el-Gıfârî (ö. 32/653), Selmân-ı Fârisî (ö. 36/656), Mikdâd b. Esved (ö. 33/653), Ammâr b. Yâsir (ö. 37/657), Huzeyfe b. Yemân (ö. 36/656), Sehl b. Huneyf (ö. 38/658-59), Ubâde b. Sâmit (ö. 34/654), Ebû Eyyûb el-Ensârî (ö. 49/669), Huzeyme b. Sâbit (ö. 37/657), Ebû Saîd el-Hudrî (ö. 74/693-94) gibileri hariç sahâbeyi tekfir ederler.³⁵ Şia Hz. Ali'ye yardım etmeyenlerin Hz. Muhammed'in (sav) vasiyetine ihanet ettiklerini ve hak imamlarla mücadele ettiklerini düşünür. Dolayısıyla sahâbenin çoğunluğu güvenilir değildir. Ancak Şia'nın Sünnî görüşe de yakın olan Zeydiyye kolu bu görüşten istisna tutulabilir. Çünkü onlar Hz. Ali'yi üstün kabul etmekle birlikte ondan önceki halifelerin de hilafetlerinin geçerli olduğunu dile getirir ve diğer Şîi fırkalar gibi sahâbe hakkında aşırı olumsuz sözler sarf etmez.³⁶

Mutezile'nin sahâbe hakkındaki tenkitlerine gelecek olursak kurucu imamları sayılan Vâsıl b. Atâ'ya (ö. 131/748) göre Cemel Savaşı'na iştirak eden Hz. Ali ve taraftarlarının ya da diğer grubun fıska düştüğünden dolayı her iki gruptan birer kişinin şahitlik etmesi halinde hangisinin fıska olduğu bilinemeyeceği için ikisinin de şahitlikleri kabul edilmez. Ancak hangi gruptan olursa olsun aynı gruptan iki

³³ Âşık, *Sahâbe ve Hadîs Rivâyeti*, s. 281.

³⁴ Efendioğlu, "Sahâbe", C. 35, s. 496.

³⁵ Âşık, *Sahâbe ve Hadîs Rivâyeti*, s. 276; Ahmet Yücel, *Hadis Tarihi*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul, 2013, s. 67; Efendioğlu, "Sahâbe", C. 35, s. 496.

³⁶ Mustafa es-Sibâî, *Sünnet ve İslâm Hukukundaki Yeri*, çev. İshak Doğan, Beka Yayıncılık, İstanbul 2018, s. 159.

kişinin şahitliği kabul edilir.³⁷ Bir diğer mutezili âlim Amr b. Ubeyd (ö. 144/761) ise mantıki olarak Vâsıl b. Atâ'dan daha tutarlı bir görüş ileri sürmüş her iki tarafın da fiska düştüğünü dolayısıyla şahitliklerinin kabul edilemeyeceğini belirtmiştir.³⁸ Ancak Mutezilî kaynaklar Amr b. Ubeyd'in Hz. Ali ve onunla harb edenlerle, Talha, Zübeyr, Hz. Âişe ve onlarla harb edenler hakkında tevakkuf ettiğini haber vermektedir.³⁹ Hayyât'ın (ö. 300/913) nakline göre Vâsıl b. Atâ' ve Amr b. Ubeyd sahâbeyi Rasûlullah'la (sav) beraber hicret edip cihat ederek güzel işler yaptıkları için övmüşlerdir. Ancak daha sonra sahâbe kılıç çekip birbiriyle harp etmiştir. Bundan dolayı onların hepsinin haklı olduğu söylenemez. Bunlardan herhangi birinin haklı diğerinin haksız olması caizdir. Ancak hangisinin haklı hangisinin haksız olduğunu bilemeyiz. Bundan dolayı onların durumu Allah'a havale edilir. Bu görüşte olan Amr ve Vâsıl sahâbeyi savaştan önceki asıl hallerine göre kabul ettiklerini belirtir. Ancak iki taraftan birinin asi olduğunu ama hangi tarafın olduğunun bilinmediğini de ifade ederler.⁴⁰

Bütün bunlara rağmen her ne kadar Abdülkâhir el-Bağdâdî (ö. 429/1037-38) sahâbenin şahitliklerini kabul etmeyenlerin rivâyetlerini evleviyetle kabul etmeyeceğini belirtse de⁴¹ Mutezile'ye göre büyük günah işleyip fâsık olanların rivâyetlerinin kabulüne bir mâni olmadığı da belirtilmiştir.⁴²

Durum bu olmakla beraber bazı Mutezilî âlimler sahâbeyi savunan eserler de kaleme almıştır. Mesele Kâdî Abdülcebbâr (ö. 415/1025) *Tesbî'ü Delâilî'n-Nübüvve*

³⁷ İki gruptan birinin fâsık olması ihtimalinden dolayı farklı gruplardan iki kişinin şehadeti kabul edilmiyorsa mantıki olarak aynı gruptan olan iki kişinin şahitliğinin evleviyetle kabul edilmemesi gerekir. Zira iki farklı gruptan iki kişiden biri fâsıksa diğeri fâsık değildir. Yani bir kişinin fâsık olmadığı kesindir. Ancak aynı gruptan iki kişinin ikisi de fâsık olabilir. Vâsıl b. Atâ'nın nasıl bir mantık yürüttüğünü kestirebilmiş değiliz. Ancak Mutezile kaynaklarında formül biraz daha farklıdır. Vâsıl ve Amr'ın görüşü şu şekilde ifade edilmektedir: “Bunlardan her birinin, âdil bir şahitle beraber şahitlikleri geçerli olur. Ali ve Talha'nın, Ali ve Zübeyr'in, Talha ve Zübeyr'in veya onlardan biri ile Hz. Âişe ve başka bir kadının herhangi bir konudaki şahitlikleri tek başına kabul edilmez; çünkü bizzat kim olduğunu bilmesek bile içlerinde şahittiği kabul edilmeyecek birinin bulunduğu kesindir.” Hüseyin Hansu, “Mutezile'de Sahabe Algısı”, *Tartışmalı İlmi Toplantı*, Sakarya, 27-28 Nisan 2013, s. 501 (Belhî'nin el-Makâlâtından naklen). Burada dikkat çeken husus Talha ve Zübeyr'in aynı gruptan olmalarına rağmen ikisinin de şahitliğinin kabul edilmemesidir. Halbuki Bağdâdî'nin nakline göre Vâsıl b. Ata aynı gruptan iki kişinin şahitliğini kabul etmektedir. Burada Sünni ve Mutezili kaynaklar arasında çelişki bulunmaktadır.

³⁸ Abdu'l-Kâhîr b. Tâhîr b. Muhammed b. Abdullah el-Bağdâdî, *el-Fark Beyne'l-Firak ve Beyânü'l-Fırkatî'n-Nâciye*, Dâru'l-Âfâkî'l-Cedîde, Beyrut 1977, s. 306; es-Sibâî, *Sünnet ve İslâm Hukukundaki Yeri*, s. 165. Ancak Amr b. Ubeyd'in taraftarlarının bu naklin doğru olmadığını öne sürdükleri rivâyet edilmiştir. Bk. Hansu, “Mutezile'de Sahabe Algısı”, s. 501.

³⁹ Ebû'l-Hüseyin Abdurrahim b. Muhammed b. Osman el-Hayyât, *el-İntisâr ve'r-Red ala İbn Ravendî el-Mülhid*, Dâru'l-Arabîyyeti li'l-Küttâb, Beyrut 1993, s. 97.

⁴⁰ el-Hayyât, *el-İntisâr*, ss. 97-98.

⁴¹ el-Bağdâdî, *el-Fark Beyne'l-Firak*, s. 307.

⁴² Hansu, “Mutezile'de Sahabe Algısı”, s. 490.

adlı eserinde Haddâd (ö. ?), Ebû Îsâ el-Verrâk (ö. 247/861), Hasrî (ö. ?), İbnü'r-Ravendî (ö. 301/913-14) gibi bilginlerin peygamberleri eleştiren kitaplar yazdıklarını, Hz. Muhammed'in cahil Arap'lar olan Kureyş'i kandırıp onları sihirlediğini iddia ettiklerini aktarmaktadır. Şia'nın da bu kitaplara itibar ettiğini, muhacir ve ensarı ta'n etmede bu kitaplardan istifade ettiklerini belirtmektedir. Ardından muhacir ve ensara ta'n etmenin peygamberlerin hepsine ta'n etmekle eş değer olduğunu ifade etmektedir.⁴³

Rafiziler ise Hz. Ali ile savaştan bütün sahâbeyi adaletli saymaz ve rivâyetlerini reddederler.⁴⁴ Hatta Hz. Ali, Ebû Zer, Mikdâd b. Esved, Selmân-ı Fârisî, Ammâr b. Yâsir ve Huzefye b. Yemân hariç diğer sahâbeyi küfürle itham ettikleri nakledilmektedir.⁴⁵

Tarihi süreç içerisinde bazı fırkalar tarafından sahâbeye yöneltilen tenkitlerden bahsettikten sonra son olarak yakın tarihte yapılan tenkitlere değinerek çalışmamızın asıl kısmını oluşturan adalet ve zabt açısından sahâbe konusuna geçmek istiyoruz.

2.2.3. Müsteşriklerin Sahâbe Eleştirisi

XVIII. yüzyıldan itibaren İslâm âlemine yönelip İslâmî ilimler alanında çalışmalar yapan şarkiyatçılar hadis ve sünnet alanında farklı görüşler dile getirdikleri gibi bazı sahâbîler hakkında da menfî görüşler ortaya atmışlardır. Nitekim sahâbe konusu üzerine yoğunlaşan ilk şarkiyatçılardan biri Alois Sprenger'dir (ö. 1893).⁴⁶ Aslen Avusturyalı olup daha sonra İngiliz vatandaşlığına geçen Sprenger, 1869 yılında Berlin'de neşredilen *Das Leben und die Lehre des Mohammed* adlı eserinde Ebû Hüreyre (ö. 58/678) hakkında dine hizmet etmek arzusuyla birçok hadis uydurduğundan ve onun aldanmış bir kişi olduğundan bahsetmiştir.⁴⁷ Sprenger yine aynı eserde Abdullah b. Abbas'tan (ö. 68/687-88) bahsederken onun tefsir sahasındaki çalışmalarını Kur'an'ın âyetleri ve manalarıyla

⁴³ Kâdî Abdü'l-Cebbâr b. Ahmed b. Abdü'l-Cebbâr el-Hemdânî, *Tesbîtü Delâil'in-Nübüvve*, Dâru'l-Mustafâ, Kahire ty., ss. 51-52. Mutezile'nin sahâbeyi savunduğu eserler için bk. Hansu, "Mutezile'de Sahabe Algısı", ss. 504-505. Öyle anlaşılmaktadır ki Mutezile'nin sahâbe algısı kendi alimleri içerisinde heterojen bir yapı arz etmektedir.

⁴⁴ Aşık, *Sahâbe ve Hadîs Rivâyeti*, s. 278.

⁴⁵ İbn Kuteybe, *Hadîs Müdafaası*, çev. M. Hayri Kırbasoğlu, Otto Yayınları, Ankara 2017, s. 345. Rafiziler'in bu konuda Şia ile paralel düşündükleri söylenebilir.

⁴⁶ Efendioğlu, "Sahâbe", C. 35, s. 497.

⁴⁷ Efendioğlu, *Sahâbeye Yöneltilen Tenkitler*, s. 191.

keyfe keder oynamak olarak değerlendirerek Kur'an'ın anlamlarını saptırdığını ileri sürmüştür.⁴⁸

Sahâbeyi ağır bir şekilde eleştirip töhmet altında bırakan bir diğer müsteşrik Leone Caetani'dir (ö. 1926). O, Ebû Hüreyre'ye ağır ithamlarda bulunmuş, şahsiyeti meçhul olarak tanıtmış, rivâyetlerine tabiatüstü ve hayali unsurlar karıştırdığını, Rasûlullah adına yalan hadis uydurduğunu, daha da ötesi İncil'den alıntılar yaparak onları Rasûlullah'a yamadığını ileri sürmüştür.⁴⁹

Ebû Hüreyre hakkında konuşan bir diğer müsteşrik Ignaz Goldziher'dir (ö. 1921). O, İslâm Ansiklopedisi'ne yazdığı "Ebu Hureyre" maddesinde, Ebû Hüreyre'nin hadis rivâyetinde nüktedanlığa başvurduğunu, ehemmiyetsiz şeyleri hararetli bir şekilde anlattığını, çok rivâyet etmesinin bazıları tarafından şüphe ile karşılandığını ifade etmiştir.⁵⁰

Ayrıca Goldziher sahâbenin genelini kastederek onların Hz. Peygamber vefat ettikten sonra Peygamberî ruha uygun olduğunu düşündükleri, Peygamber'in adına nakletmekte bir beis olmadığına ve faydasına inandıkları bazı yararlı sözleri onun (sav) adına uydurduklarını da iddia etmektedir.⁵¹

Ebû Hüreyre'ye ağır ithamlarda bulunan Caetani Hz. Âişe hakkında da birtakım iddialar ortaya atmıştır. O Hz. Âişe hakkında "Peygamber'in meşhur, çok söz söyler, harîs-ı cah zevcesi" ile "Peygamber'in geveze dul zevcesi" ifadelerini kullanarak müminlerin annesine fütursuzca ithamlarda bulunmuştur.⁵²

Caetani'nin iftira oklarının hışmına uğrayan bir diğer sahâbî de Abdullah b. Abbas olmuştur. O, İbn Abbas'ı son derece gurur ve kibir sahibi, şöhrete, paraya, nüfus ve kudrete düşkün ve ihtiraslı bir kişi olarak tanıtmının yanı sıra⁵³ daha ilginç iddialar da ortaya atar. O'nun iddialarına göre İbn Abbas Müslümanların yararına gördüğü bazı bilgileri hadis olarak uydurmuş, hatta fetihlerle birlikte Yahudi ve

⁴⁸ Efendioğlu, *Sahâbeye Yöneltilen Tenkitler*, s. 300.

⁴⁹ Efendioğlu, *Sahâbeye Yöneltilen Tenkitler*, ss. 192-195; Özcan Hıdır, "Oryantalistlerin Sahâbe'ye Dair Algılarının Modern Dönem İslâm Dünyası'ndaki Sahâbe Algısına Düşünsel- Metodolojik Etkisi", *Tartışmalı İlmi Toplantı*, Sakarya, 27-28 Nisan 2013, ss. 531-534.

⁵⁰ Goldziher, "Ebû Hureyre", *MEB İslâm Ansiklopedisi*, C. IV, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1988, s. 32. Goldziher burada Ebû Hüreyre'ye isnat edilen rivâyetlerin çoğunun sonraları uydurularak ona nisbet edildiğini de belirtmektedir.

⁵¹ Hüseyin Akgün, *Goldziher ve Hadis*, Araştırma Yayınları, Ankara 2019, s. 163.

⁵² Efendioğlu, *Sahâbeye Yöneltilen Tenkitler*, s. 271.

⁵³ Efendioğlu, *Sahâbeye Yöneltilen Tenkitler*, s. 302; Hıdır, "Oryantalistlerin Sahâbe'ye Dair Algılarının Modern Dönem İslâm Dünyası'ndaki Sahâbe Algısına Düşünsel- Metodolojik Etkisi", s. 531.

Hristiyan kültürünü tanıdıktan sonra -güya- İslâm'daki noksanlıkları ve utanılacak tarihi boşlukları fark ederek haham ve rahip menkıbelerini boşlukları doldurmak adına Hz. Peygamber'e nisbet etmiştir.⁵⁴

Abdullah b. Abbas'ı tenkit eden bir diğer müsteşrik Frantz Buhl'dür (ö. 1932). O, İbn Abbas'ın Basra valisiyken şehirden ayrıldığında yüklü bir miktar parayı ele geçirdiğini, daha sonra Muâviye tarafına geçip Hz. Hasan'a ihanet ettiği zaman ihanetinin bedeli olarak çaldığı paranın geri talep edilmemesini istediğini söyleyerek daha birçok ağır sözlerle çirkin iftirallarda bulunur.⁵⁵

Burada şunu belirtmekte yarar vardır. Özcan Hıdır'ın da belirttiği gibi oryantalistler tarafından İbn Abbas'a yönelik iddiaların asıl amacının tefsir tarihinde bir ekol olan İbn Abbas mektebinin, aslında Yahudi-Hristiyan bir öze dayandığını ispat etmeye yönelik olduğu söylenebilir.⁵⁶

Müsteşriklerin tenkidinden nasibini alan bir diğer sahâbî Amr b. Âs'tır (ö. 43/664). A. J. Wensinck (ö. 1939), Amr b. Âs üzerinde duran müsteşriklerden biridir. O, Amr'ın İslâm dinine gönül rızası ile girmediğini, kurnazlığı ve uzak görüşlülüğü sayesinde İslâm'ın parlak geleceğini sezerek Hendek Savaşından sonra Müslüman olmaya karar verdiğini, Mekke'nin fethinden sonra menfaati gereği Müslüman olduğunu belirtmiştir.⁵⁷

Bazı müsteşrikler o derece ileri gitmişlerdir ki mesela İsrailli muasır müsteşrik Shimon Shtober Hz. Ebû Bekir (ö. 13/634) ve Hz. Ali'nin Yahudi kökenli olduklarını ileri sürmüşlerdir.⁵⁸

⁵⁴ Efendioğlu, *Sahâbeye Yöneltilen Tenkitler*, s. 302; Hıdır, "Oryantalistlerin Sahâbe'ye Dair Algılarının Modern Dönem İslâm Dünyası'ndaki Sahâbe Algısına Düşünsel- Metodolojik Etkisi", s. 535. Caetani'nin İbn Abbas hakkındaki iddiaları ve bunlara verilen cevaplar hakkında bk. Efendioğlu, *Sahâbeye Yöneltilen Tenkitler*, ss. 301-316.

⁵⁵ Efendioğlu, *Sahâbeye Yöneltilen Tenkitler*, s. 316. Buhl'ün İbn Abbas hakkındaki iddiaları ve bunlara verilen cevaplar için bk. Efendioğlu, *Sahâbeye Yöneltilen Tenkitler*, ss. 316-323.

⁵⁶ Hıdır, "Oryantalistlerin Sahâbe'ye Dair Algılarının Modern Dönem İslâm Dünyası'ndaki Sahâbe Algısına Düşünsel- Metodolojik Etkisi", s. 535. Oryantalistlerin, bazı sahâbîlerin Yahudi ve Hristiyan kültürüne ait bilgilere hatta bu dinlerin kendilerine meyyal oldukları iddiaları hakkında bk. Hıdır, "Oryantalistlerin Sahâbe'ye Dair Algılarının Modern Dönem İslâm Dünyası'ndaki Sahâbe Algısına Düşünsel- Metodolojik Etkisi", s. 535-544. Hatta bazıları (M. Lecker gibi) Zeyd b. Sâbit'in (ö. 45/665) Yahudi olarak yetiştirildiğini bile öne sürmüştür. Bk. aynı yer, s. 538.

⁵⁷ Bu iddialar ve verilen cevaplar için bk. Efendioğlu, *Sahâbeye Yöneltilen Tenkitler*, ss. 369-370.

⁵⁸ Hıdır, "Oryantalistlerin Sahâbe'ye Dair Algılarının Modern Dönem İslâm Dünyası'ndaki Sahâbe Algısına Düşünsel- Metodolojik Etkisi", s. 540.

2.2.4. Modern Dönem Bazı Müslümanların Sahâbe Eleştirisi

Sahâbîler hakkında yukarıda zikrettiğimiz iddialara sahip olan oryantalistler İslâm'ın kutsal kitabına ve Peygamber'ine karşı da menfi görüş sahibidirler. Onlar sahâbeyi itham altında bırakarak bir nevi İslâm'ın kutsal kitabı ve Peygamber'in hadislerinin sübutu hakkında şüphe uyandırma gayretindedirler. İslâm'a inanmayan kimseler için bu durum pek tabi doğaldır. Bazı çağdaş Müslüman araştırmacıların sahâbîler hakkındaki görüşleri incelendiğinde onların oryantalistlerden etkilenmiş olabileceği müşahade edilmektedir. Söz gelimi Mahmud Ebû Reyze (ö. 1970) bunlardan biridir. O, ele aldığı eserlerinde birçok sahâbe özellikle de Ebû Hüreyre hakkında çeşitli iddialar ortaya atmıştır.

Ebû Reyze sahâbenin Ka'b el-Ahbâr'ı (ö. 32/652-53) önceleri güvenilir saydığını, onun yalanının ve gerçek yüzünün ortaya çıkmasından sonra ona güvenmeyip rivâyetlerini şüphe ile karşıladıklarını söyler. Ancak, Ebû Hüreyre ve Abâdile'nin⁵⁹ buna rağmen Ka'b'ı güvenilir bulmayı ve ondan rivâyet etmeyi ölene kadar terk etmediklerini belirtir.⁶⁰ Ka'b'ın Yahudilik'ten İslâm'a girmiş bir mühtedi olduğunu göz önüne alırsak, yukarıda da bahsettiğimiz gibi kimi oryantalistlerin bazı sahâbîlerin Yahudiliğe meyyal olduğu görüşünden Ebû Reyze'nin de etkilenmiş olduğunu söyleyebiliriz.

Ayrıca Ebû Reyze, Ebû Hüreyre'nin kendisini Rasûlullah'tan hadis almaya ve ilme adayıp dünya işlerinden bir nebze olsun el etek çekip, sadece karın tokluğuna Rasûlullah'a hizmet etmesini⁶¹ onun Rasûlullah'a olan muhabbetinden veya hidâyete ermek istediğinden değil, sadece maddi çıkar sağlamak maksadıyla karın tokluğuna hizmet ettiğinden kaynaklandığını iddia etmektedir.⁶²

⁵⁹ Abâdile, ilimleriyle ve özellikle verdikleri fetvalarla meşhur olan Abdullah adlı dört sahâbî hakkında kullanılan terimdir. Bu sahâbîler şunlardır: Abdullah b. Abbas, Abdullah b. Ömer, Abdullah b. Zübeyr ve Abdullah b. Amr b. Âs. Abdullah b. Mes'ûd'u (ö. 32/652-53) da abâdileden sayanlar olduğu gibi, Abdullah b. Zübeyr'i abâdileden saymayanlar da vardır. Bk. Raşit Küçük, "Abâdile", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 1, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1988, s. 7.

⁶⁰ Mahmud Ebû Reyze, *Edvâ ale's-Sünneti'l-Muhammediyye*, Dâru'l-Maarif, Kahire ty., s. 138.

⁶¹ Ebû Hüreyre kendisinin çok hadis rivâyet etmesini eleştirenlere şöyle demiştir: "Sizler Ebû Hüreyre'nin Rasûlullah'tan çok hadis rivâyet ettiğini iddia ediyorsunuz. Allah'a yemin olsun ki ben miskin bir adamdım. Muhacirler çarşılarında ticaretle Ensar da mallarıyla uğraşırken karnımın tokluğuna Rasûlullah'a hizmet ederdim. Ben Rasûlullah'ı bir gün şöyle söylerken gördüm: 'Kim benim sözümü almak için ridasını serer sonra da onu toplarsa benden duyduğu şeyi asla unutmayacaktır'. Bunun üzerine üzerimdeki ridayı serdim. O'nu (Rasûlullah'ı) hak ile gönderene yemin olsun ki ondan işittiğim hiçbir şeyi unutmadım." Bk. Buhârî, İtisam, 22; Müslim, Fedailü's-Sahâbe, 159.

⁶² Ebû Reyze, *Edvâ*, s. 170.

Ebû Reyve Ebû Hüreyre'nin mizahçı ve geveze biri olduğundan bahsetmiş, tarihçilerin bu konuda icma ettiklerini belirtmiş, hatta hiçbir kaynağa atıfta bulunmadan Hz. Âişe'nin kendisi hakkında “geveze adam” tabirini kullandığını iddia etmiştir.⁶³

Ebû Reyve'nin Ebû Hüreyre hakkındaki iddialarının hepsinin tespitini ve değerlendirmesini yapmak tezimizin hacmini oldukça artıracak için ileride de bazı iddialarına temas edeceğimizi belirterek bu kadarıyla iktifa ediyoruz. Şunu da söyleyelim ki Ebû Reyve *Edvâ ale's-Sünneti'l-Muhammediyye* adlı eserinde Ebû Hüreyre'ye müstakil bir başlık açarak⁶⁴ onu eleştirmekle yetinmemiş, *Şeyhu'l-Madîra Ebû Hüreyre*⁶⁵ adıyla müstakil olarak Ebû Hüreyre'ye ayırdığı bir kitap telif etmiştir.⁶⁶

Sahâbeye ağır ithamlarda bulunan bir diğer Müslüman düşünür Ali Şeriatî'dir (ö. 1977). O, Muâviye ve taraftarlarının Sıffin Savaşı'nda Kur'an sayfalarını mızrakların ucuna takmalarından bahsederken onları tekfir ederek şu ifadeleri kullanır:

“Mızrakların ucuna Kur'an sayfalarını asarak kendilerine kalkan yapanlar, Lat ve Uzza uğruna Peygamber'e karşı koyan Kureyşliler değildi. Eski biçimini o şekilde koruyamadığı için içeriden sızıyor⁶⁷ ve Kur'an'ı mızraklara takıp Ali'yi, dolayısıyla Muhammed'i deviriyor. Yani kısa bir süre içinde şirk dini; İslâm dininin kılığına girerek Peygamber ailesinin hilafeti adıyla, Allah Resulü'nün hilafeti adıyla ve anayasası sözde Kur'an olan bir hükümet adıyla tarihte yönetimi ele geçiriyor. Halife cihada ve hacca gitse de yine de hâkim olan din, şirk dinidir.”⁶⁸

Sıffin Savaşı'nda Muâviye'nin yanında ileri gelen birçok sahâbe olduğunu göze alırsak yazar bütün bu sahâbîlere şirk isnat etmektedir. İfadelerinden de anlaşıldığı gibi yazar burada mezhepsel tavır içerisinde sözler sarf etmiştir.

⁶³ Ebû Reyve, *Edvâ*, s. 173.

⁶⁴ Ebû Reyve, *Edvâ*, ss. 167-198.

⁶⁵ Mahmûd Ebû Reyve, *Şeyhu'l-Madîra Ebû Hüreyre*, Müessesetü'l-Âlemî li'l-Matbûât, Beyrut 1414/1994.

⁶⁶ Ebû Reyve'nin hayatı, bazı fikirleri, eserleri ve eserlerine yazılan reddiyeler için bk. Nureddin İtr ve M. Yaşar Kandemir “Ebû Reyve”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 10, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1994, ss. 214-215. Ayrıca onun bazı iddialarına verilen cevaplar için bk. Zekerîya Güler, “Ebû Reyve'nin ‘Advâ Ale's-Sünne en-Nebeviyye’ Adlı Eseri Üzerine Bir Değerlendirme”, *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 4, 1991, ss. 177-201; M. Yaşar Kandemir, “Ebû Hüreyre”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 10, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1994, ss. 166-197; Efendioğlu, *Sahâbeye Yöneltilen Tenkitler*, ss. 219-233; Mehmet Görmez ve M. Emin Özafşar, “Ebu Reyve ve Kitabı Üzerine”, *İslâmî Araştırmalar Dergisi*, 5/1, 1991, ss. 63-72.

⁶⁷ Burada şirk dinini kastetmektedir.

⁶⁸ Ali Şeriatî, *Dine Karşı Din*, çev. Doğan Öztürk, Fecr Yayınları, Ankara 2009, s. 32.

Ülkemizde sahâbeye yapılan tenkitlere değinecek olursak ilk olarak Edebiyat Tarihçisi İsmail Habip Sevük'ün (ö. 1954)⁶⁹ adını zikredebiliriz. O, Yahudi iken Müslüman olarak sahâbe arasına katılan Abdullah b. Selâm'ı (ö. 43/663-64) meşhur hurafeci olarak tanıtmaktadır.⁷⁰ Ayrıca İbn Abbas ve Ebû Hüreyre'yi hadis fabrikası, hadis yalancılığının eli bayraklı iki kahramanı olarak tanıtmakta, İbn Abbas'ın Yahudi hurafelerini, Ebû Hüreyre'nin de Hristiyan masallarını hadis adı altında İslâm'a soktuklarını iddia etmektedir.⁷¹ O, bununla da yetinmeyerek İbn Abbas ve Ebû Hüreyre'yi tenkit ettiği ayrı başlıklar açmış onlar hakkında çeşitli ithamlarda bulunmuştur.

Sevük İbn Abbas'tan kurnaz ve ahlaksız olarak bahsetmekte, Hz. Hasan'ın hilafetten çekilmesinden sonra kendisini Muâviye'ye sattığını söylemektedir. Ayrıca onun İsrail hurafelerini hadisleştirdiğini, Kur'an âyetlerine de kendi rivâyet ettiği hadislere binaen başka manalar verdiğini ileri sürmektedir.⁷² Ebû Hüreyre'ye de müstakil başlık açarak ona hakaretler etmekte, uydurduğunu iddia ettiği bazı hadislere de örnekler vermektedir.⁷³

Ülkemizde sahâbeye yönelik eleştirilerin çarpıcı örneklerinden biri Mustafa İslamoğlu'ndan gelmektedir. O vakfında verdiği Cuma hutbesinde bazı sahâbîlerin az hadis rivâyet ettiğinden bahsetmiş, Ebû Hüreyre'nin ise Rasûlullah'ın yanında az bir süre kalmasına rağmen birçok sayıda hadis uydurduğunu iddia etmiştir.⁷⁴

Son olarak herhangi bir sahâbenin şahsına hakaret etmemekle beraber, Ehl-i sünnetin sahâbenin hepsinin âdil olduğu ile ilgili görüşünün doğru olmadığını,

⁶⁹ Hayatı hakkında bk. Nuri Sağlam, "SEVÜK, İsmail Habip", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 37, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2009, ss. 6-7.

⁷⁰ İsmail Habip Sevük, *Avrupa Edebiyatı ve Biz Garpten Tercümeler*, C. I, Remzi Kitabevi, İstanbul 1940, s. 231.

⁷¹ Sevük, *Avrupa Edebiyatı ve Biz*, C. I, s. 231.

⁷² Sevük, *Avrupa Edebiyatı ve Biz*, C. I, s. 232. Sevük devamında İbn Abbas'ın uydurduğunu iddia ettiği birkaç hadise örnek verir. İlginç bir husustur ki Sevük oryantalistlerin bile ağzına almadığı şekilde sahâbeye hakaret etmektedir.

⁷³ Sevük, *Avrupa Edebiyatı ve Biz*, C. I, s. 233-234. İlginçtir ki Sevük hadislere örnek verirken – hadis temel hadis kaynaklarında yer alsa bile- hadis kitaplarına değil Caetani'ye atıfta bulunur.

⁷⁴ Akabe Medya, Aşura'dan Şûraya-Mustafa İslamoğlu-Cuma Hutbesi-29.09.2017, <https://www.youtube.com/watch?v=My2vJtaTiAA> (03.03.2020). İslamoğlu Ebû Hüreyre'den bahsederken aynen şu ifadeleri kullanmaktadır: "...Peki, sen. Gelmişsin çorba karın tokluğuna, Efendim! Allah'tan korkmaz! Ondokuz ay geçirmişsin, bize beş bin dört yüz tane yumurtlamışsın. Allah'tan da korkmamışsın. Bunun da yarısını Yahudi kültürü üzerinden yapmışsın. E bizde ağzımızı açmayacağız! Peygamberimiz'e iftira edeceksin biz ağzımızı açmayacağız öyle mi?..." Söz konusu ifadeler videonun 48:48. dakikasından itibaren başlamaktadır. İslamoğlu'nun sözlerinin hiçbir tutar tarafı yoktur. Ancak bunun kritiğini yapmak şimdilik bizim amacımızı aşmaktadır.

sahâbenin de cerh ve ta'dîle tabi tutulması gerektiğini düşünen ülkemiz araştırmacılarına M. Hayri Kırbaçoğlu'nu⁷⁵ örnek gösterebiliriz.

Kuşkusuz sahâbeye yönelik tenkitler sadece sayılan şahıslar tarafından yapılmış değildir. Ancak zikrettiğimiz son ismin tenkitlerini istisna edecek olursak burada dikkat çeken husus en çok tenkite uğrayan sahâbîlerin çok hadis rivâyet eden sahâbîler olduklarıdır. Bu da hadislere duyulan güvensizliğin bir yansıması olsa gerektir. Biz şimdi araştırmamızın asıl kısmına geçip adalet ve zabt açısından sahâbînin tartışılabilirliğini tartışmak istiyoruz.

⁷⁵ Kırbaçoğlu'nun konu hakkındaki düşünceleri için bk. M. Hayri Kırbaçoğlu, *İslâm Düşüncesinde Hadis Metodolojisi*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2015, ss. 68-95.

3. ADALET YÖNÜNDEN SAHÂBE

3.1. Hadis İlminde Bir Kavram Olarak Adalet

Adalet kavramının hadis literatüründeki kullanımına geçmeden önce onun sözlük anlamından kısaca bahsetmek yerinde olacaktır. Adalet sözlükte a-d-l kökünden türeyen bir mastar olup “gönüllerin doğru olduğuna hükmettiği şey”, “zulmün zıddı”, “hakka göre hüküm vermek”,⁷⁶ “eşitlik”, “hayır işlendiği zaman hayrının, şer işlendiği zaman şerrinin karşılığının eşit olarak alınması”,⁷⁷ “ifrat ve tefrit arasında orta yol”⁷⁸ gibi anlamlara gelmektedir.

Kur'an-ı Kerim'de de aynı kökten gelen kelimeler değişik anlamlarda kullanılmaktadır. Mesela, Saîd b. Müseyyeb Talak sûresi ikinci âyetteki وَأَشْهَدُوا دَوْيَ عَدْلٍ “İçinizden iki âdil kişiyi şahit tutun.” ifadesinde yer alan دَوْيَ عَدْلٍ tabirinin (iki akıl sahibi kişi) anlamına geldiğini ifade etmiştir.⁷⁹ Ayrıca buradaki âdilden kastın “kendisinde şüphe zahir olmaması” anlamına geldiği de belirtilmiştir.⁸⁰ Kelimenin Kur'an'daki kullanımlarına birkaç örnek verecek olursak adl kelimesi Kur'an'da hükümde adalet⁸¹, sözde adalet⁸², fidye⁸³, Allah'a ortak koşmak⁸⁴ gibi bağlamlarda kullanılmaktadır.

Hadis terimi olarak ise adalet, râvinin rivâyetinin delil olarak kullanılabilmesi için gerekli olan Müslüman, akıl balığ ve akıllı olma şartlarının yanı sıra, günaha götüren sebeplerden ve kişiliği zedeleyici unsurlardan da kaçınmasını ifade eden bir kavramdır.⁸⁵ Buna göre bir râvinin âdil yani güvenilir kabul edilip hadisinin kabul edilmesi için Müslüman olması, akıl balığ olması, akıllı olması, günaha götüren sebeplerden ve kişiliği zedeleyici unsurlardan kaçınması gerekir.

⁷⁶ Ebü'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem b. Alî İbn Manzûr el-Ensârî er-Rüveyfî, *Lisânü'l-Arab*, C. XI, Dâru Sâdır, Beyrut H. 1414, s. 430.

⁷⁷ Ebü'l-Kasım Muhammed Hüseyin b. Muhammed Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât fî Ğarîbi'l-Kur'ân*, thk. Safvân Adnân ed-Dâvudî, Dâru'l-Kalem, Beyrut H. 1412, ss. 551-552.

⁷⁸ Ebü'l-Feyz Muhammed b. Muhammed b. Abdürrezzâk el-Hüseynî Murtazâ ez-Zebîdî, *Tâcu'l-Arûs min Cevâhiri'l-Kâmûs*, C. XXIX, Daru'l-Hidâye ty., s. 443.

⁷⁹ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, C. XI, s. 431.

⁸⁰ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, C. XI, s. 431.

⁸¹ وَإِذَا حَكَمْتُمْ بَيْنَ النَّاسِ أَنْ تَحْكُمُوا بِالْعَدْلِ Nisa, 4/ 58.

⁸² وَإِذَا قُلْتُمْ فَاعْلُوا Enam, 6/152.

⁸³ وَلَا يُؤْخَذُ مِنْهَا عَدْلٌ Bakara, 2/48.

⁸⁴ ثُمَّ الَّذِينَ كَفَرُوا بِرَبِّهِمْ يَعْلُونَ En'am, 6/1. Burada eşit kılmak manasında putları Allah'a eşit kılmaktan bahsedilmektedir.

⁸⁵ İbn Salâh, *Ulûmü'l-Hadîs*, s. 104; Nevevî, *et-Takrîb ve-t-Teyssîr*, s. 48; Ebü'l-Fadl Zeynüddîn Abdurrahim b. Hüseyin b. Abdurrahman b. Ebî Bekr b. İbrahim el-İrâkî, *et-Takyîd ve'l-Îzâh Şerhu Mukaddimeti İbn Salâh*, thk. Abdurrahman Muhammed Osman, Mektebetü's-Selefiyye, Medine 1969, s. 136; Süyûtî, *Tedribü'r-Râvî*, C. I, s. 352.

Ayrıca râvide bulunan bazı kusurlar vardır ki onların bulunması halinde râvi hadis rivâyetine ehil bulunmaz. Bunlara genel olarak on tane eleştiri noktası anlamına gelen “metâin-i aşere” denilirken klasik kaynaklarda bu kavrama bu şekliyle rastlamadık. Ancak daha önceki âlimler “metâin-i aşere” kavramını kullanmasalar da kullandıkları cümlelerle râvileri eleştirmişlerdir.⁸⁶ İbn Hacer de bu kavramı olduğu gibi kullanmamakla birlikte on tane ta’n (eleştiri) noktasından bahsetmiş, bunların beşinin adaletle beşinin de zabtla ilgili olduğunu söylemiştir.⁸⁷ Ancak İbn Hacer adalet ve zabt ile ilgili kusurları ayrı başlıklar halinde sıralamamış, eleştiri noktası en şiddetliden en hafife doğru karışık şekilde sıralamıştır. Bunlardan adaletle ilgili olanları şu şekilde sıralamak mümkündür:

1. Kizbü’r-râvî: Râvinin Hz. Peygamber’den (sav) herhangi bir şey işitmediği halde kasten hadis uydurmasıdır.

2. Yalancılık ile itham (İttihâmü’r-râvî bi’l-kizb): Hadis’in tek bir râvi tarafından rivâyet edilip, rivâyetin İslâm’ın bilinen kaidelerine aykırı olması sebebiyle râvinin yalancılıkla itham edilmesidir. Hz. Peygamber (sav) adına hadis uydurduğu bilinmemekle beraber, günlük hayatında yalan konuşmasıyla tanınan kişi de aynı kapsamdadır.

3. Fısk: Râvinin fiillerinde ve sözlerinde küfre ulaşmayacak seviyede günaha dalmasıdır.

4. Cehâlet: Râvinin cerh veya ta’dîl edildiğine dair bir bilginin bulunmamasıdır.

5. Bid’at: Râvinin Peygamber’den maruf olarak bilinen şeylerin hilafına sonradan ortaya çıkan şeylere inanmasıdır.⁸⁸

Kuşkusuz yukarıya aldığımız bu tabirler sahâbe döneminde henüz terimleşmiş değildi. Ancak bu terimlerin içerik yönünden sahâbeye uygulanıp uygulanamayacağı son dönemde tartışma konusu yapılmıştır. Hadis âlimleri sahâbenin hepsini âdil

⁸⁶ Bazı âlimlerin râvileri eleştirirken kullandıkları cümleler ve ifadeler için bk. Bünyamin Erul, “Ta’n”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 39, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2010, ss. 558-559.

⁸⁷ İbn Hacer, *Nüzhetü’n-Nazar*, C. I, s. 87.

⁸⁸ İbn Hacer, *Nüzhetü’n-Nazar*, C. I, s. 88.

kabul ederek⁸⁹ onları yukarıdaki eleştiri noktalarından yani cerh ve ta'dîlden istisna tutmuşlardır. Ayrıca Nevevî (ö. 676/1277) ve Süyûtî (ö. 911/1505) görüşlerine itimad edilenlerin fitnelere karışmış olsun ya da olmasın sahâbenin adaletinde icma ettiklerini belirtmişlerdir.⁹⁰ Ancak bazı usul âlimleri sahâbînin tarifinde ortaya attıkları görüşlere paralel olarak sahâbenin adaleti konusunda da farklı görüşler ortaya atmıştır. Söz gelimi Mâzerî (ö. 536/1141) sahâbenin âdil olduğunu söylerken Rasûlullah'ı bir günlüğüne her gören kimseyi ya da onu ara sıra ziyaret eden kimseyi ya da onunla belli bir amaç için buluşup sonra da ayrılan kişiyi değil, onun yanında sürekli bulunarak ona yardım eden kimseyi kastettiklerini belirtmektedir.⁹¹ Hanefî fakihi Abdülazîz el-Buhârî (ö. 730/1330) ise Rasûlullah'la uzun süre birlikte olmasıyla şöhret bulan sahâbenin âdil olduğunu, onu bir anlığına gören kimsenin sahâbî sayılamayacağını belirtmektedir. Bununla beraber Abdülazîz el-Buhârî sahâbî tarifi kapsamına giren bütün sahâbenin âdil olduğunu söylemeyi ihmal etmemiş, onların âdil olduklarına delâlet eden âyet ve hadisleri örnek olarak zikretmiştir.⁹²

3.2. Sahâbenin Adaletiyle İlgili Bazı Meseleler

Daha önceden bahsettiğimiz gibi bazı fırkaların sahâbe hakkındaki olumsuz kanaatleri, oryantalistlerin bazı sahâbîler hakkındaki görüşleri ve bazı modern dönem Müslümanlarının sahâbe hakkındaki kanaatleri birçok çalışmaya konu olmuş üzerinde hayli konuşulmuştur. Biz ise son dönemde modern dönem kimi Müslümanların bazı görüşlerine ara ara değinmekle beraber özellikle ülkemiz araştırmacıları tarafından doğrudan ya da dolaylı olarak sahâbenin cerh ve ta'dîle tabi tutulmasını gerekli gören düşüncelerini tartışmak istiyoruz. Bunu da yukarıda adaletle ilgili verdiğimiz kusurlardan bazılarının başlıklar halinde sahâbe için uygulanıp uygulanamayacağını tartışarak yapmaya çalışacağız.

⁸⁹ İbn Salâh, *Ulûmü'l-Hadîs*, s. 56; Nevevî, *et-Takrîb ve-t-Teyisîr*, s. 92; Ebü'l-Fidâ İsmail b. Ömer İbn Kesîr, *İhtisâru Ulûmi'l-Hadîs*, thk. Ahmed Muhammed Şâkir, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut ty., s. 49; Abdurrahman b. Ahmed b. Receb b. Hasan el-Hanbelî, *Şerhu İleli't-Tirmizî*, thk. Dr. Hemmâm Abdurrahim Saîd, C. I, Mektebetü'l-Menâr, Ürdün 1987, s. 557; Irâkî, *et-Takyîd*, s. 75; Ebü'l-Hayr Şemsüddîn Muhammed b. Abdurrahman b. Muhammed b. Ebî Bekr b. Osman b. Muhammed es-Sehâvî, *Fethu'l-Muğîs bi Şerhi Elfîyeti'l-Hadîs*, thk. Ali Hüseyin Ali, C. IV, Mektebetü's-Sünne, Mısır 2003, s. 91; Süyûtî, *Tedribü'r-Râvî*, C. II, s. 674.

⁹⁰ Nevevî, *et-Takrîb ve-t-Teyisîr* s. 92; Süyûtî, *Tedribü'r-Râvî*, C. II, s. 674.

⁹¹ Süyûtî, *Tedribü'r-Râvî*, C. II, s. 675.

⁹² Abdülazîz el-Buhârî, *Keşfü'l-Esrâr*, C. II, s. 384.

3.2.1. Kizbü'r-râvî Açısından Sahâbe ve Ebû Reyve'nin İddiaları

Kizbü'r-râvî kavramı daha önce de işaret ettiğimiz gibi râvinin Hz. Peygamber'den (sav) herhangi bir şey işitmediği halde kasten ondan rivâyet etmesini ifade eder.⁹³ Böyle bir kişinin rivâyet ettiği hadis mevzû yani uydurma kabul edilir.⁹⁴ Yukarıda da kaydettiğimiz gibi hadis âlimleri sahâbenin hepsini âdil kabul ettiklerinden sahâbenin Rasûlullah adına yalan söyleyebileceğini imkân dışı görmüşlerdir. Ancak daha önce de işaret ettiğimiz gibi bazı bid'at fırkalar sahâbeyi tekfir derecesinde tazyif ettikleri için onların sahâbenin hadis uydurduğunu düşünmesi doğaldır. Bir diğer husus girişte de bahsettiğimiz gibi sahâbenin birbirini tekzîbine dair rivâyetler genelde كذب fiilinin “hata etmek” anlamı bağlamında kullanıldığı ve konuyla ilgili yapılan çalışmalarda bunlara temas edildiği için⁹⁵ bu meseleyi ayrı başlık halinde incelemiyoruz. Biz Ebû Reyve tarafından ortaya sürülen bazı iddiaları tahlil etmeye çalışacağız.

Ebû Reyve Ebû Hüreyre hakkında birtakım iddialarda bulunmuştur. O, Ebû Hüreyre'nin çok hadis rivâyet etmeye teşvik ettiğini, helalin haram, haramın helal kılınmadığı müddetçe çok rivâyet etmenin bir sakıncası olmadığını düşündüğünü belirtmekte, bu görüşünü Rasûlullah'a ulaştırdığı hadislerle desteklediğini haber vermekte,⁹⁶ ardından bazı rivâyetler nakletmektedir.⁹⁷ Ebû Hüreyre'nin Rasûlullah'a ulaştırdığı hadislerle örnek olarak İbn Asâkir'in (ö. 571/1176) rivâyet ettiği⁹⁸ “Kim benden Allah'ın razı olduğu bir hadis rivâyet ederse, onu ben söylememiş olsam bile

⁹³ İbn Hacer, *Nüzhetü'n-Nazar*, C. I, s. 88.

⁹⁴ İbn Hacer, *Nüzhetü'n-Nazar*, C. I, s. 89.

⁹⁵ Bu konuda yapılan bazı çalışmalar hakkında bk. Erul, “Sahabe Döneminde Tekzib ve Tekzibin Mahiyeti”; Yıldırım, “Sahabenin Birbirlerine Kullandıkları Eleştirel İfadelerin Anlam Boyutu”.

⁹⁶ Bir nevi hadis uydurduğunu iddia etmektedir.

⁹⁷ Ebû Reyve, *Edvâ*, s. 175. Ebû Reyve Ebû Hüreyre'nin görüşünü desteklemek için Rasûlullah'a ulaştırdığı hadislerle ilk olarak Taberânî'nin *Mucemü'l-Kebîr*'inde naklettiğini belirttiği şu rivâyeti örnek gösterir: “Haramı helal, helali haram yapmadığınız, manada da isabet ettiğiniz müddetçe sıkıntı yoktur.” Rivâyet için bk. Ebû'l-Kasım Süleyman b. Ahmed b. Eyyûb et-Taberânî, *el-Mu'cem'ül-Kebîr*, thk. Hamdi b. Abdülmecid es-Selefi, C. VII, Mektebetü İbn Teymiyye, Kahire 1994, s. 100; Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, s. 199. İlginçtir ki Ebû Reyve'nin atıfta bulunduğu Taberânî'nin rivâyetinde hadisi nakleden Ebû Hüreyre değil, Süleyman b. Ukeyme el-Leysi'dir. Ancak Ebû Reyve bunu Ebû Hüreyre'nin rivâyet ettiğini söylemektedir. Ayrıca bu rivâyet, Rasûlullah'a ait olmasa bile haramı helal, helali haram yapmayan bir sözün ona nisbet edilebileceğinden bahsetmemektedir. Rivâyetle bakıldığında Rasûlullah'tan hadis nakledenlerin duydukları gibi ezberlemeye güç yetiremediklerinden yakınmaları üzerine Rasûlullah onlara manada isabet ettikleri sürece bunun sıkıntı olmadığını belirtmiştir.

⁹⁸ Ebû Reyve metin içerisinde eserlerin isimlerine işaret etmekte ancak dipnotta eserlere atıfta bulunmamaktadır.

ben söylemişimdir. (Ben söyledim farz edin.)”⁹⁹ rivâyeti ile Tahâvî’nin (ö. 321/933) rivâyet ettiği “Benden size çirkin görmediğiniz, hoşunuza giden bir hadis rivâyet edilirse onu ben söylemiş olsam da olmasam da kabul edin. Zira ben sizin hoşlanmayacağınız şeyleri değil hoşlanacağınız şeyleri söylerim. Benden size beğenmediğiniz, hoşunuza gitmeyen bir hadis rivâyet edilirse onu yalanlayın. Zira ben sizin hoşunuza gitmeyecek şeyler söylemem, hoşunuza gidecek şeyler söylerim.”¹⁰⁰ rivâyeti örnek vermektedir.

Ebû Reyze’nin Ebû Hüreyre’nin uydurduğunu iddia ettiği yukarıdaki rivâyetlerden ilkinin râvilerinden biri Buhterî b. Ubeyd’dir (ö. ?). Kaynaklar onun hadis konusunda pek sağlam bir râvi olmadığını bildirmektedir. Ebû Hâtim er-Râzî (ö. 277/890) kendisinin “daifu’l-hadis” olduğunu söylemiş¹⁰¹, İbn Adî (ö. 365/976) babası kanalıyla Ebû Hüreyre’den yirmi kadar hadis rivâyet ettiğini, çoğunun münker olduğunu belirtmiş,¹⁰² Ebû Nuaym el-İsbehânî (ö. 430/1038) ise babası kanalıyla Ebû Hüreyre’den uydurma hadisler naklettiğini ifade etmiştir.¹⁰³ İbn Hibbân da (ö. 354/965) infîrat ettiği zaman onun hadisiyle ihticac etmenin helal olmadığını söylemiş, güvenilir biri olmadığını, babası kanalıyla Ebû Hüreyre’den acâib rivâyetler naklettiğini ifade etmiştir.¹⁰⁴ Dârekutnî de (ö. 385/995) onun zayıf olduğunu belirtmiştir. Hatta Buhterî’nin yalancı olduğunu söyleyenler bile çıkmıştır.¹⁰⁵

Dolayısıyla bu rivâyetin sonradan Hz. Peygamber’e ulaştırıldığı iddia edilecekse bu işlemi Ebû Hüreyre’nin yaptığını düşünmek isabetli değildir. Bunu Ebû Hüreyre’yi de işleme dâhil ederek yani senet uydurarak daha sonraki râvilerin yaptığı düşünülebilir. Zira Buhterî b. Ubeyd hakkındaki kanaatler bunu destekler

⁹⁹ Ebû’l-Kâsım Ali b. Hasan İbn Asâkir, *Târîhu Medînetü Dimeşk*, thk. Muhibbüddin Ebû Saîd Ömer b. Garâme el-Amrevî, C. XXXVIII, Daru’l-Fikr, Beyrut 1996, s. 206; Müttakî el Hindî, *Kenzü’l-‘Ummâl fî Süneni’l-Akvâl ve’l-Ef’âl*, thk. Bekrî Hayyânî ve Safvet Sakkâ, C. X, Müessesetü’r-Risale, Beyrut 1981, s. 294.

¹⁰⁰ Ebû Cafer Ahmed b. Muhammed b. Seleme b. Abdilmelik b. Seleme et-Tahâvî, *Şerhu Müşkili’l-Âsâr*, thk. Şuayb el-Arnaût, C. XV, Müessesetü’r-Risale, Beyrut H. 1415, s. 347.

¹⁰¹ Ebû Muhammed Abdurrahman b. Muhammed b. İdris İbn Ebî Hâtim er-Râzî, *el-Cerh ve’t-Ta’dil*, C. II, Dâru İhyâi’t-Türâsi’l-Arabî, Beyrut 1952, s. 427.

¹⁰² Ebû Ahmed b. Adî el-Cürcânî, *el-Kâmil fî Duafâi’r-Ricâl*, thk. Adil Ahmed Abdülmevcûd ve Ali Muhammed Muavviz, C. II, el-Kütübü’l-İlmiyye, Beyrut 1997, s. 238.

¹⁰³ Ebû’l-Haccâc Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdurrahmân b. Yûsuf el-Mizzî, *Tehzîbü’l-Kemâl fî Esmâi’r-Ricâl*, thk. Beşşâr Avvâd Ma’rûf, C. IV, Müessesetü’r-Risale, Beyrut 1980, s. 25; Ebû’l-Fadl Ahmed b. Ali b. Muhammed b. Ahmed b. Hacer el-Askalânî, *Tehzîbü’t-Tehzîb*, C. I, Matbaatu Dâirati’l-Maârifî’n-Nizâmiyye, Hindistan H. 1326, ss. 422-423.

¹⁰⁴ İbn Hacer, *Tehzîbü’t-Tehzîb*, C. I, s. 423.

¹⁰⁵ İbn Hacer, *Tehzîbü’t-Tehzîb*, C. I, s. 423.

niteliktedir. Nitekim Elbânî de (ö. 1999) bu rivâyetin Buhterî'nin uydurmalarından biri olduğunu belirtmiştir.¹⁰⁶

İkinci rivâyete gelecek olursak Tahavî'nin ve diğer bazı kaynakların rivâyet ettiği tarikte¹⁰⁷ hadisi Yahyâ b. Âdem (ö. 203/819)¹⁰⁸ İbnü Ebî Zi'b'den (ö. 158-59/775-76)¹⁰⁹, İbnü Ebî Zi'b Said b. Ebi Said el-Makberî'den (ö. 125-26/743-44)¹¹⁰, Said b. Ebi Said el-Makberî de, babası Ebû Said el-Makberî'den (ö. ?), o da Ebû Hüreyre'den rivâyet etmektedir. Ancak Buhârî (ö. 256/870) değişik lafızla¹¹¹ İbnü Tahmân'ın (ö. ?) İbnü Ebî Zi'b'den, İbnü Ebî Zi'b'in Said b. Ebi Said el-Makberî'den, onun da Hz. Peygamber'den rivâyet ettiği bir tarik vermekte, Yahyâ'nın Ebû Hüreyre'yi senede dahil etmesinin bir vehim olduğunu, senette Ebû Hüreyre'nin yer almadığını belirtmektedir.¹¹² Ayrıca İbn Receb Hanbelî de (ö. 795/1393) hadisin illetli olduğunu belirtmiş, Yahyâ b. Maîn (ö. 233/848), Buhârî, Ebû Hatim er-Râzî ve İbn Huzeyme (ö. 311/924) gibi hadis âlimleri tarafından mürsel olan senedin asıl kabul edildiğini ifade etmiştir. İbn Receb İbn Huzeyme'nin hadis âlimlerinden kimsenin bu hadisi vaslettiğini bilmediğini söylediğini de nakletmiştir.¹¹³ Zehebî (ö. 748/1348) rivâyetin münker olduğunu belirtmiş, İbn Huzeyme'nin rivâyetin sıhhatinde şüphe olduğunu, hiçbir muhaddisin bu rivâyeti Ebû Hüreyre'ye nisbet ettiğini bilmediğini söylediğini nakletmiştir.¹¹⁴ Beyhakî de (ö. 458/1066) bu rivâyetin Yahyâ'dan Said b. Ebi Said el-Makberî yoluyla mürsel olarak rivâyet edildiğini söylemiştir.¹¹⁵

¹⁰⁶ Muhammed Nasûruddîn Elbânî, *Silsiletü'l-Ehâdîsi'd-Daîfeti ve'l-Mevzûât*, C. III, Dâru'l-Maârif, Riyad, 1992, s. 314.

¹⁰⁷ İbn Adî, *el-Kâmil*, C. I, s. 89; Ebû Bekir Ahmed b. Ali b. Sâbit b. Ahmed b. Mehdî el-Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf, C. XIII, Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, Beyrut 2002, s. 326.

¹⁰⁸ Ebû Abdillâh Muhammed b. Sa'd, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, C. VI, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1990, s. 370.

¹⁰⁹ Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, C. XXV, s. 642.

¹¹⁰ Şemsüddîn Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Osmân b. Kaymâz ez-Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, thk. Şuayb el-Arnaût vd., C. V, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1985, s. 217.

¹¹¹ Buhârî'nin rivâyeti diğer rivâyete göre oldukça kısadır: "Benden hoşunuza gidecek bir hadis işiterseniz onu doğrulayın." Bk. Muhammed b. İsmail el-Buhârî, *et-Târîhu'l-Kebîr*, C. III, Dâiratü'l-Maârifü'l-Osmâniyyeti, Haydarâbâd ty., s. 474.

¹¹² Buhârî, *et-Târîhu'l-Kebîr*, C. III, s. 474.

¹¹³ Zeynüddîn Abdurrahman b. Ahmed b. Receb b. Hasan el-Hanbelî, *Câmiu'l-Ulûm ve'l-Hikem fî Şerhi Hamsine Hadîsen min Cevâmii'l-Kelîm*, thk. Şuayb el-Arnaût, C. II, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 2001, s. 105.

¹¹⁴ Zehebî, *Siyeru A'lâm*, C. IX, s. 524.

¹¹⁵ Zehebî, *Siyeru A'lâm*, C. IX, s. 525. İlginçtir ki Zehebî Yahyâ b. Âdem'in münker hadisine bu hadisi örnek vermesine rağmen hadisin vasledilmiş senedinin kuvvetli olduğunu söyler. Bk. aynı yer.

Bütün bunlara binaen rivâyetin sonradan Hz. Peygamber'e ulaştırıldığı iddia edilecekse¹¹⁶ bunu Ebû Hüreyre'ye nisbet etmektense daha sonraki râvilere nisbet etmek daha tutarlıdır. Nitekim bazı âlimler bu rivâyetin Ebû Hüreyre'ye nisbetinin sahih olmadığını belirtmişlerdir. Kaldı ki temel hadis kaynakları içerisinde yer almayan bir rivâyetle Ebû Hüreyre'yi töhmet altında bırakmanın ilmi bir yanı da olmasa gerektir.

Burada şöyle bir çıkarım da yapılabilir. Eğer Ebû Hüreyre'ye güvenilmeyecekse Ebû Hüreyre'den gelen bir rivâyet üzerine Ebû Reyeye nasıl düşüncelerini temellendirmektedir? Zira bu rivâyetleri de nakleden ona göre Ebû Hüreyre'dir. Dolayısıyla kendisiyle çelişkiye düşmektedir.

3.2.2. İttihâmü'r-Râvî bi'l-kizb Açısından Sahâbe

Daha önce de belirttiğimiz gibi ittihâmü'r-râvî bi'l-kizb hadisin tek bir râvî tarafından rivâyet edilip rivâyetin İslâm'ın bilinen kaidelerine aykırı olması sebebiyle râvinin yalancılıkla itham edilmesidir. Râvinin hadis uydurduğu bilinmemesine rağmen, günlük hayatında yalan konuşmasıyla bilinmesi de bu kapsamdadır.¹¹⁷ Böyle bir râvinin naklettiği haber metrûk kabul edilip reddedilir.¹¹⁸

Biz burada daha önce bazı çalışmalara konu olup cevap verildiği için çeşitli fırkalara müntesip şahısların ya da yakın dönem kimi araştırmacıların ve oryantalistlerin sahâbeyi yalancılıkla itham etmelerine ya da kimi sahâbîlerin Ebû Hüreyre'yi yalancılıkla itham ettiği iddialarına değinmeyeceğiz.¹¹⁹ Biz burada bazı sahâbîlerin birbirlerini yalancılıkla itham etmelerini irdelleyeceğiz.

3.2.2.1. Hz. Ali'nin Muğîre b. Şu'be'yi Yalancılıkla İtham Etmesi

Rivâyete göre Irak halkından bir grup Hz. Ali'ye gelerek “Ey Ebû'l-Hasen, bize haber verdiğin takdirde sevineceğimiz bir şeyi sana sormaya geldik.” dediler. Bunun üzerine Hz. Ali “Zannediyorum ki Muğîre b. Şu'be size Rasûlullah'ı en son gören kimsenin kendisi olduğunu söylüyor.” dedi. Iraklılar “Evet, biz sana bunu

¹¹⁶ Şunu belirtmeliyiz ki sıhhati konusunda şüpheler var ise de bu rivâyete sarahaten uydurma diyen bir âlime rastlamadık. Bazı âlimler bu hadisi zayıf kabul edip sıhhatini kabul etmezken, bazıları da sahih kabul edildiği takdirde değişik şekilde yorumlanabileceğini belirtmişlerdir. Örnekler için bk. Tahâvî, *Şerhu Müşkili'l-Âsâr*, C. XV, s. 347-348; Ebû'l-Fazl Kâdî İyâz, *İkmâlü'l-Mu'lim bi Fevâidi'l-Müslim*, thk. Yahya İsmail, C. I, Dâru'l-Vefâ li't-Tibâati ve'n-Neşri ve't-Tevzî, Mısır 1998, s. 136; İbn Receb el-Hanbelî, *Câmiu'l-Ulûm ve'l-Hikem*, C. II, s. 105.

¹¹⁷ İbn Hacer, *Nüzhetü'n-Nazar*, C. I, s. 88.

¹¹⁸ İbn Hacer, *Nüzhetü'n-Nazar*, C. I, s. 91.

¹¹⁹ Bu konudaki iddialar ve cevapları için bk. Efendioğlu, *Sahâbeye Yöneltilen Tenkitler*, ss. 173-191, 270-272.

sormaya geldik.” dediler. Hz. Ali “Rasûlullah’ı en son gören Kusem b. Abbas’tır.” dedi.¹²⁰

Rivâyet bu şekilde olmakla beraber İbn Hişâm (ö. 218/833) ve İbn Adî’nin rivâyetinde Hz. Ali’nin Muğîre b. Şu‘be (ö. 50/670) hakkında “كذب” ifadesini kullanarak yalan söylediğini ifade ettiği nakledilmiştir.¹²¹

Kaynaklar Rasûlullah’ı kabre indirenlerin Hz. Ali, Fazl b. Abbas (ö. 13/634), Kusem b. Abbas (ö. 57/676) ve Rasûlullah’ın azatlı kölesi Şukrân (ö. ?) olduğunu haber vermektedir.¹²² Bir diğer rivâyete göre Şukrân yerine Üsâme b. Zeyd (ö. 54/674) indirmiş, diğer bir rivâyete göre ise Abdurrahman b. Avf’ta (ö. 32/652) onlarla beraber bulunmuştur.¹²³ Başka bir rivâyete göre ise Rasûlullah’ı kabrine onu yıkayanlar yani Hz. Abbas (ö. 32/653), Hz. Ali ve azatlı kölesi Sâlih (ö. ?) indirmiştir.¹²⁴

Bununla beraber birçok değişik rivâyet vardır. Farklı rivâyetlere göre Rasûlullah’ı kabre indirenler arasında Hz. Ali, Fazl b. Abbas, Üsâme b. Zeyd, Abdurrahman b. Avf, Kusem b. Abbas, Evs b. Havlî (ö. 35/655), Rasûlullah’ın azatlı köleleri Sâlih ve Şukrân, Hz. Abbas ve Akîl b. Ebû Tâlib (ö. 60/680) bulunmaktadır.¹²⁵ Ancak bu rivâyetlerin hiç birisinde Muğîre b. Şu‘be’nin ismi yer almamaktadır. Buna rağmen Muğîre b. Şu‘be nasıl olur da Rasûlullah’ı en son gören kişinin kendisi olduğunu iddia etmiştir?

Bazı rivâyetlere göre Hz. Ali Rasûlullah’ın kabrinden çıktıktan sonra Muğîre b. Şu‘be yüzüğünü düşürmüş, Hz. Ali’ye “Ey Ebû’l-Hasen yüzüğüm!” diye seslenmiş,

¹²⁰ Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel b. Hilâl b. Esed eş-Şeybânî, *Müsnedü el-İmâm Ahmed b. Hanbel*, thk. Şuayb el-Arnaût, Âdil Mürşid vd., C. II, Müessesetü’r-Risâle, Beyrut 2001, s. 174; Ebû Bekir b. Âsim Ahmed b. Amr b. Dahrâk b. Mahled eş-Şeybânî, *el-Âhâd ve’l-Mesânî*, thk. Bâsim Faysal Ahmed el-Cevâbire, C. I, Dâru’r-Râye, Riyad 1991, s. 295; Ebû’l-Hasen Alî b. Ebi’l-Kerem Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî İzzeddîn İbnü’l-Esîr el-Cezerî, *Üsdü’l-Ğâbe*, C. IV, Dâru’l-Fikr, Beyrut 1989, s. 92; Ebû Zekerîyya Muhyiddin Yahyâ b. Şeref en-Nevevî, *Tehzîbü’l-Esmâi ve’l-Lügât*, C. II, Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, Beyrut ty., s. 59. İbn Ebi Asım’ın rivâyetinde Iraklılardan bahsedilmemekte sadece Hz. Ali’nin Rasûlullah’ı son görenin Kusem b. Abbas olduğunu söylediğine yer verilmektedir.

¹²¹ Ebû Muhammed Cemâluddîn Abdülmelik b. Hişâm b. Eyyûb el-Hımyerî el-Meâfirî, *es-Sîretü’n-Nebeviyye li İbn Hişâm*, thk. Mustafa es-Sakâ vd., C. II, Mısır 1955, s. 665; İbn Adî, *el-Kâmil*, C. I, s. 119.

¹²² İbn Hişâm, *es-Sîre*, C. II, s. 664.

¹²³ İbn Sa’d, *et-Tabakâtü’l-Kübrâ*, C. II, ss. 229-230.

¹²⁴ İbn Sa’d, *et-Tabakâtü’l-Kübrâ*, C. II, s. 230.

¹²⁵ İbn Sa’d, *et-Tabakâtü’l-Kübrâ*, C. II, ss. 229-231; Ahmed b. Yahyâ b. Câbir b. Dâvud el-Belâzürî, *Cümeli min Ensâbi’l-Eşraf*, thk. Süheyl Zekkâr ve Riyâd ez-Zerkülî, C. I, Dâru’l-Fikr, Beyrut 1996, ss. 577-578. Bütün bu değişik rivâyetler Rasûlullah’ı yıkayanların, kefenleyenlerin ve kabre indirenlerin râviler tarafından karıştırılmış olmasının ürünü olmalıdır. Zira kimi rivâyetlere göre Rasûlullah’ı yıkayanlar, kimisine göre de kefenleyenler onu kabre indirmiştir.

Hız. Ali de inip yüzüğünü almasını söylemiş, Muğîre de inip yüzüğünü almış, bundan dolayı da Rasûlullah'ı son gören kişi olduğunu iddia etmiştir.¹²⁶ Diğer bir rivâyete göre yüzüğü çıkaran Muğîre değil Hız. Hasan'dır.¹²⁷ Başka bir rivâyete göre ise Hız. Ali Muğîre b. Şu'be'ye izin vermemiş yüzüğü bizzat kendisi çıkarmış,¹²⁸ diğer bir rivâyete göre ise yüzüğü çıkaran Hız. Ali'nin tâlimatıyla Kusem b. Abbas olmuş, dolayısıyla Rasûlullah'ı en son gören kişi kendisi olmuştur.¹²⁹

Rivâyetler arasındaki bu farkların mahiyetini tespit edebilmek oldukça güçtür. Ancak burada Hız. Ali'nin Muğîre b. Şu'be'yi yalancılıkla itham edip etmediğini ya da gerçekten Muğîre b. Şu'be'nin yalan söyleyip söylemediğini tespit etmek konumuz açısından önemlidir. Bu bağlamda akla gelebilecek ihtimalleri şöyle sıralayabiliriz:

1- Hız. Ali'nin Muğîre b. Şu'be hakkında كذب fiilini kullandığı rivâyetler sahih değildir. Dolayısıyla Hız. Ali Rasûlullah'ı son gören kişinin Kusem b. Abbas olduğunu söylemiş, ancak Muğîre b. Şu'be'nin yalan söylediğini ifade etmemiştir.

2- Hız. Ali Muğîre b. Şu'be hakkında كذب fiilini kullanmasa bile, Rasûlullah'ı son gören kişinin kendisi olduğu iddiasına itiraz edip bu kişinin Kusem b. Abbas olduğunu söylemesi Muğîre b. Şu'be'nin doğru söylemediğine işaret etmektedir. Dolayısıyla كذب fiilini kullanmasa dahi Hız. Ali'ye göre Muğîre b. Şu'be yalan söylemiştir.

3- Muğîre b. Şu'be'nin kabre indiğinden Hız. Ali'nin haberi olmamış, dolayısıyla Rasûlullah'ı en son görenin Kusem b. Abbas olduğunu zannetmiştir. Zira bazı rivâyetlere göre Muğîre b. Şu'be'nin yüzüğünü düşürdüğünden bahsedilmemektedir. Rivâyete göre Muğîre, Rasûlullah'ın mezarında düzeltilmesi gereken bir şey olduğunu söylemiş, orada bulunanlar da kabre girip düzeltmesini söylemiş, Muğîre de kabre girip Rasûlullah'ın ayağına ellemiş ve toprak isteyerek Rasûlullah'ın ayağına toprak örtmüş "Rasûlullah'ı en son göreniniz benim." diyerek kabirden

¹²⁶ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, C. II, s. 231; Belâzürî, *Ensâb*, C. I, s. 578; Ebü'l-Kâsım Abdullah b. Muhammed b. Abdülazîz b. Merzubân b. Sâbûr b. Şâhinşâh el-Begavî, *Mu'cemü's-Sahâbe*, thk. Muhammed el-Emîn b. Muhammed el-Ceknî, C. V, Mektebetü Dâru'l-Beyân, Kuveyt 2000, s. 401. Diğer bir rivâyete göre Rasûlullah kabire konulduktan sonra Muğîre b. Şu'be Rasûlullah'ın ayakları yönünde temizlenmesi gereken bir şey kaldığını söylemiş bunun üzerine kabre inmiştir. Başka bir rivâyete göre ise Muğîre b. Şu'be Rasûlullah'ı en son gören kişi olabilmek için yüzüğünü kabre bilerek atmıştır. Bk. İbn Sa'd ve Belâzürî aynı yerler.

¹²⁷ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, C. II, s. 231; Belâzürî, *Ensâb*, C. I, s. 578.

¹²⁸ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, C. II, s. 232.

¹²⁹ Belâzürî, *Ensâb*, C. I, s. 577.

çıkıştır. ¹³⁰ Bu rivâyette Muğîre b. Şu‘be’nin yüzüğünü düşürdüğünden ya da yüzüğünü almak için Hz. Ali’ye seslendiğinden bahsedilmemiştir. Diğer rivâyetler asılsızdır ve asıl olan rivâyet budur. Bundan dolayı Hz. Ali Muğîre b. Şu‘be Rasûlullah’ın kabrine indiğinde orada bulunmadığından durumdan haberdar olmamış, Rasûlullah’ı en son görenin Muğîre b. Şu‘be olduğu söylenilince olayı bilmediği için en son görenin Kusem b. Abbas olduğunu zannetmiştir.

4- Muğîre’nin yüzüğünü çıkaran Hz. Hasan olduğu için, Muğîre b. Şu‘be yalan söylemiştir.

5- Muğîre’nin yüzüğünü çıkaran Kusem b. Abbas olduğu için, Muğîre b. Şu‘be yalan söylemiştir.

6- Muğîre’nin yüzüğünü çıkaran Hz. Ali olduğu için, Muğîre b. Şu‘be yalan söylemiştir.

7- Yüzüğü çıkaranın Hz. Hasan, Kusem b. Abbas ya da Hz. Ali olduğunu söyleyen haberler sahih değildir. Dolayısıyla yüzüğü çıkarıp Rasûlullah’ı son gören Muğîre b. Şu‘bedir. Ayrıca yukarıya aldığımız Hz. Ali’nin Muğîre b. Şu‘be’nin Rasûlullah’ı en son gören kimse olduğuna itiraz edip Kusem b. Abbas olduğunu söylediği rivâyette sahih değildir. Dolayısıyla Rasûlullah’ı son gören Muğîre’dir ve yalan söylememiştir.

8- Muğîre b. Şu‘be hakkında gelen rivâyetlerin hiç birisi sahih değildir. Bundan dolayı Muğîre b. Şu‘be Rasûlullah’ı en son gören kişi olduğunu iddia etmemiş, dolayısıyla yalan da söylememiştir.

Bu ihtimaller arasında da tercih yapabilmek oldukça güçtür. Tespit edebildiğimiz kadarıyla kaynaklar da bu konu üzerinde pek fazla durmamışlardır. İbn Hacer Muğîre b. Şu‘be’nin Rasûlullah’ın kabrine girip yüzüğünü çıkardığını haber veren rivâyetin râvilerinden biri olan Mücâlid b. Saîd b. Umeyr’in (ö. 144/761) zayıf olduğunu söylemektedir. ¹³¹ İbn Abdilber de (ö. 463/1071) Kusem b. Abbas’ın Rasûlullah’ı en son gören kimse olduğunu haber veren rivâyetin sahih olduğunu belirtmiş, bu konuda Muğîre b. Şu‘be hakkında gelen rivâyetlerin sahih olmadığını,

¹³⁰ İbn Sa’d, *et-Tabakâtü’l-Kübrâ*, C. II, s. 231; Belâzürî, *Ensâb*, C. I, s. 578.

¹³¹ Ebü’l-Fadl Ahmed b. Ali b. Muhammed b. Ahmed b. Hacer el-Askalani, *el-Metâlibu’l-Âliye bi Zevâidi’l-Mesânîdi’s-Semâniye*, C. XVII, Dâru’l-Ğays, Suudî Arabistan H. 1419, s. 548.

ilim ehlinin bunları inkâr ettiğini ifade etmiştir.¹³² Ancak burada sahih olmayıp inkâr edilenin, haberlerin Muğîre b. Şu‘be’ye aidiyeti mi yoksa Mûğîre b. Şû‘be’nin iddiaları mı olduğu muğlaktır. Bu bilgilerden başka kayda değer bir bilgiye rastlayamadık.

Rivâyetler arasındaki ihtilafları çözüme kavuşturabilmek için geriye tek bir yol kalmaktadır. Râvilerin durumunu araştırmak. Farklı rivâyetlerdeki râvilerin durumunu araştırarak durumu çözüme kavuşturmaya çalışacağız.

Bölümün başına aldığımız Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855) ve diğerlerinin naklettiği şu rivâyetin senedini metninden sonra aşağıya alıyoruz: Irak halkından bir grup Hz. Ali’ye gelerek “Ey Ebü’l-Hasen, bize haber verdiğin takdirde sevineceğimiz bir şeyi sana sormaya geldik.” dediler. Bunun üzerine Hz. Ali “Zannediyorum ki Muğîre b. Şu‘be size Rasûlullah’ı en son gören kimsenin kendisi olduğunu söylüyor.” dedi. Iraklılar “Evet, biz sana bunu sormaya geldik.” dediler. Hz. Ali “Rasûlullah’ı en son gören Kusem b. Abbas’tır.” dedi.

Ya‘kûb b. İbrâhim b. Sa‘d (ö. 208/823) < İbrâhim b. Sa‘d (ö. 183/799) < İbn İshak (ö. 151/768) < İshak b. Yesâr (ö. ?) < Miksem Ebü’l-Kâsım (ö. 101/720) < Abdullah b. Hâris b. Nevfel (ö. 84/703) < Hz. Ali.

Rivâyeti Hz. Ali’den nakleden Abdullah b. Hâris b. Nevfel, Hind bint. Ebû Süfyân’ın (ö. ?) oğlu, Peygamberimiz’in eşi Ümmü Habîbe’nin (ö. 44/664) yeğenidir. Dolayısıyla Hz. Muhammed kendisinin eniştesi olmaktadır. Hz. Muhammed’in bebekken kendisine dua ettiği nakledilir.¹³³ Kendisinin sahâbî olduğu da söylenmektedir.¹³⁴ Ayrıca Rasûlullah’tan mürsel hadisler rivâyet ettiği nakledilmektedir.¹³⁵

¹³² Ebû Ömer Yûsuf b. Abdillâh b. Muhammed b. Abdilber b. Âsım en-Nemerî, *el-İstîâb fî Ma‘rifeti’l-Ashâb*, thk. Ali Muhammed el-Becavî, C. I, Dâru’l-Ceyl, Beyrut 1992, s. 48.

¹³³ İbn Sa‘d, *et-Tabakâtü’l-Kübrâ*, C. V, s. 17.

¹³⁴ Ebû Nuaym Ahmed b. Abdullah b. Ahmed b. İshâk b. Mûsâ b. Mihrân el-Isbehânî, *Ma‘rifetü’s-Sahâbe*, thk. Âdil b. Yusuf, C. III, Dâru’l-Vatan, Riyad 1998, s. 1617; İbnü’l-Esîr el-Cezerî, *Üsdü’l-Ğâbe*, C. III, s. 103. Aynı kaynaklarda kendisinin Peygamber zamanına yetiştiği ancak babasının sohbet sahibi olduğu söylenmiştir.

¹³⁵ Zehebî, *Siyeru A‘lâm*, C. I, s. 200; Şemsüddîn Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed b. Osmân b. Kaymâz ez-Zehabî, *Târihu’l-İslâm ve Vefeyâtü’l-Meşâhîri ve’l-A‘lâm*, thk. Beşşâr Avvâd Ma‘rûf, C. II, Dâru’l-Ğarbi’l-İslâmî, Beyrut 2003, s. 954. Ayrıca hakkındaki bilgiler için bk. Zehebî, *Siyeru A‘lâm*, C. I, s. 200-201; Ebû Abdillâh Alâüddîn Moğultay b. Kılıç, *İkmâlû Tehzîbi’l-Kemâl*, thk. Ebû Abdurrahmân Âdil b. Muhammed ve Ebû Muhammed Üsâme b. İbrâhim, C. VII, el-Fâruku’l-Hadîsiyye, 2001, ss. 293-296.

Abdullah b. Hâris'ten rivâyet eden Miksem Ebü'l-Kâsım ise onun azatlı kölesidir. Asıl adı Miksem b. Bûcerâ'dır. Ahmed b. Hanbel kendisinin dört hadis dışında hüküm hadislerini sema yoluyla almadığını, küttâblardan rivâyette bulunduğunu söylemiş,¹³⁶ Ebû Hâtım er-Râzî de kendisi hakkında "sâlihu'l-hadîs", "lâ be'se bih" ifadelerini kullanmıştır.¹³⁷ İbn Hazm da (ö. 456/1064) kendisinin sağlam bir râvi olmadığını, rivâyetleriyle ihticac edilemeyeceğini belirtmiştir.¹³⁸

Miksem Ebü'l-Kâsım'dan rivâyet eden İshâk b. Yesâr hakkında Dârekutnî kendisiyle ihticac edilemeyeceğini söylemiş,¹³⁹ Yahyâ b. Maîn ve Ebû Zur'â ise kendisini güvenilir kabul etmişlerdir.¹⁴⁰

Muhammed b. İshak¹⁴¹ ise bazı âlimler tarafından güvenilir kabul edilirken bazıları tarafından zayıf kabul edilmiştir. Onun Fatıma bint. Münzir'den (ö. ?) hadis rivâyet ettiğini kocası Hişâm b. Urve'nin (ö. 146/763) doğru kabul etmediği nakledilir.¹⁴² Bununla beraber Şu'be b. Haccâc da (ö. 160/776) onu hıfzının

¹³⁶ Ebû Abdullah Ahmed b. Muhammed b. Hanbel b. Hilâl b. Esed eş-Şeybânî, *el-İlel ve Ma'rifetü'r-Ricâl*, thk. Vasiyyullah b. Muhammed Abbas, C. I, Dâru'l-Hânî, Riyad 2001, s. 536; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, C. XXVIII, s. 462.

¹³⁷ Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, C. XXVIII, s. 463.

¹³⁸ Moğoltây b. Kılıç, *İkmâlü Tehzîbi'l-Kemâl*, C. XI, s. 348.

¹³⁹ Şemsüddîn Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Osmân b. Kaymâz ez-Zehebî, *Mizân'ül-İtidâl fî Nakdi'r-Ricâl*, thk. Ali Muhammed el-Becâvî, C. I, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut 1963, s. 205.

¹⁴⁰ Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, C. II, s. 495; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, C. III, s. 208.

¹⁴¹ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, C. V, s. 450-451; Buhari, *et-Târîhu'l-Kebîr*, C. I, s. 40; İbn Ebî Hâtım er-Râzî, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, C. VII, s. 191-194; Ebû Hâtım Muhammed b. Hibbân b. Ahmed b. Hibbân b. Muaz b. Ma'bed el-Büstî, *es-Sikât*, C. VII, Dâiratü'l-Meârifî'l-Osmâniyye, Haydarâbâd 1973, ss. 380-384; Ebû'l-Hasen Ahmed b. Abdullah b. Sâlih el-İclî, *Târîhu's-Sikât*, Dâru'l-Bâz, 1984, s. 400.

¹⁴² İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, C. V, s. 450. Bundan dolayı olmalıdır ki Hişâm b. Urve'nin onu "kezzâb" olarak nitelediği de rivâyet edilir. Ancak bu durum Süfyân b. Uyeyne'ye (ö. 198/814) sorulduğunda O, İbn İshak'ın bunu kendisine haber verdiğini, dolayısıyla Fatıma bint. Münzir'in yanına girdiğini belirtmiştir. Bk. İbn Ebî Hâtım er-Râzî, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, C. VII, s. 192-193; Ebû Ca'fer Muhammed b. Amr b. Mûsâ b. Hammâd el-Ukaylî, *ed-Duafâü'l-Kebîr*, thk. Abdülmu'tî Emîn Kal'acî, C. IV, Dâru'l-Mektebeti'l-İlmiyye, Beyrut 1984, s. 23. Ayrıca Ebû Hâtım er-Râzî'de Hişâm'ın ifadelerinin hadiste insanları cerh etmeye kafi gelmediğini belirtir. Ona göre bir erkeğin kadının yanına girerek ondan hadis rivâyet etmesi doğaldır. Nitekim tâbiûn âlimlerinden Alkame (ö. 62/682), Ebû Seleme (ö. 94/712-13), Atâ b. Ebî Rebâh (ö. 114/732) ve diğerleri Hz. Âişe'den yüzünü görmeseler de sesini duyarak hadis rivâyet etmişlerdir. İnsanlarda Hz. Âişe'nin yüzünü görmediler diye onların haberlerini kabul etmemezlik etmemişlerdir. Nitekim Muhammed b. İshak'ın da Fatıma bint. Münzir'den rivâyeti bu şekilde olmuştur. Aralarında bir sütte olduğu halde ondan hadis işitmiştir. Öyle anlaşılmaktadır ki Ebû Hâtım meseleyi mahremiyet açısından ele almıştır. Oysaki Hişâm b. Urve Muhammed b. İshak'a, karısından rivâyet ettiğini mahremiyet yüzünden onun yanına girmesini mümkün görmediğinden mi, yoksa gerçekten ondan hadis işitmediğini bilmesinden dolayı mı itiraz etmektedir bunu tam olarak tespit edebilmiş değiliz. Ukaylî'nin (ö. 322/934) rivâyetine göre Hişâm b. Urve'nin karısıyla dokuz yaşında evlendiği, İbn İshak'ın ölene kadar onu görmediğine dair açıklamaları ikinci ihtimali güçlendirmektedir. Bk. İbn Hibbân, *es-Sikât*, C. VII, s. 381; Ukaylî, *ed-Duafâü'l-Kebîr*, C. IV, s. 23.

kuvvetinden dolayı “muhaddislerin emiri” diyerek nitelemiştir.¹⁴³ Ayrıca İbn Şihâb ez-Zührî de (ö. 124/742) onun hakkında övücü ifadeler kullanmıştır.¹⁴⁴ Kendisini “kezzâb” olarak niteleyenlere de Süfyân b. Uyeyne (ö. 198/814) karşı çıkmıştır.¹⁴⁵ Yahya b. Maîn de sadûk olmasına rağmen kendisinin hüccet olmadığını ifade etmiştir.¹⁴⁶ Yahya b. Saîd el-Kattân (ö. 198/ 813) Kûfe’de iken kendisini terketmiş ve hadislerini yazmamıştır.¹⁴⁷ Zayıf râvilerden tedlis yaptığı rivâyet edilmiş,¹⁴⁸ İmam Mâlik’te (ö. 179/795) kendisi hakkında “deccalardan bir deccal” demiştir.¹⁴⁹ Ancak daha sonra İmam Mâlik’in kendisiyle barıştığı, İbn İshak Irak’a gideceği zaman kendisine servetinin yarısı olan elli dinar altın bağışladığı da nakledilir.¹⁵⁰

Muhammed b. İshak’tan rivâyet eden İbrahim b. Sa’d¹⁵¹ ise sika kabul edilmekle beraber bazen hata ettiği nakledilmiştir.¹⁵²

İbrahim b. Sa’d’dan rivâyet eden Ya’kûb b. İbrâhim b. Sa’d hakkında ise genellikle onun güvenilir bir râvi olduğundan bahsedilir.¹⁵³ Muhammed b. Yahyâ ez-Zühî (ö. 258/872) İbrahim b. Sa’d’ın Zührî’den rivâyette bulunduğunu ancak Zührî’nin diğer talebelerinin rivâyetlerine ekleme yapıp garib kaldığını haber vermekte, bu rivâyetlerin medarı olan râvinin de oğlu Ya’kub b. İbrahim olduğunu söylemektedir.¹⁵⁴

Bu rivâyetteki râvilerin genel durumuna bakacak olursak rivâyet hakkında her ne kadar uydurma hükmü veremezsek konuya delil teşkil edecek kadar sıhhat şartlarını taşıdığını söylememiz mümkün gözükmemektedir. Zira rivâyetin bazı râvilerinin durumu hakkında ihtilaf vaki olup haklarında es geçilemeyecek eleştiriler mevcuttur. Bundan ötürü bu rivâyete dayanarak Muğîre b. Şu’be’nin Rasûlullah’ı

¹⁴³ Buhari, *et-Târîhü’l-Kebîr*, C. I, s. 40; İbn Ebî Hâtim er-Râzî, *el-Cerh ve’t-Ta’dîl*, C. VII, s. 192; İbn Hibbân, *es-Sikât*, c. VII, s. 183.

¹⁴⁴ İbn Ebî Hâtim er-Râzî, *el-Cerh ve’t-Ta’dîl*, C. VII, s. 191.

¹⁴⁵ İbn Ebî Hâtim er-Râzî, *el-Cerh ve’t-Ta’dîl*, C. VII, s. 192.

¹⁴⁶ İbn Ebî Hâtim er-Râzî, *el-Cerh ve’t-Ta’dîl*, C. VII, s. 192. Aynı yerde Ebû Zür’a da kensidini sadûk olarak nitelemiştir.

¹⁴⁷ İbn Ebî Hâtim er-Râzî, *el-Cerh ve’t-Ta’dîl*, C. VII, s. 193.

¹⁴⁸ İbn Hibbân, *es-Sikât*, C. VII, s. 383.

¹⁴⁹ İbn Ebî Hâtim er-Râzî, *el-Cerh ve’t-Ta’dîl*, C. VII, s. 193; İbn Hibbân, *es-Sikât*, C. VII, s. 382.

¹⁵⁰ İbn Hibbân, *es-Sikât*, C. VII, s. 382. Aynı yerde İmam Malik’in İbn İshak’ı hadis rivâyetinde reddetmediği ancak onun Rasûlullah’ın savaşlarına dair Müslüman olmuş Yahudiler’den yaptığı nakillerde makbul görmediği kaydedilmiştir.

¹⁵¹ İbn Adî, *el-Kâmil*, C. I, ss. 399-404; İclî, *es-Sikât*, s. 52; Mizzî, *Tehzîbü’l-Kemâl*, C. II, s. 94; Zehebî, *Siyeru A’lâm*, C. VIII, ss. 304- 308; Moğultay b. Kılıç, *İkmâlü Tehzîbi’l-Kemâl*, C. I, s. 208.

¹⁵² İbn Sa’d, *et-Tabakâtü’l-Kübrâ*, C. VII, s. 234.

¹⁵³ İbn Sa’d, *et-Tabakâtü’l-Kübrâ*, C. VII, s. 247; Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, C. XVI, s. 390; Mizzî, *Tehzîbü’l-Kemâl*, C. XXXII, s. 308-311; Zehebî, *Siyeru A’lâm*, C. IX, s. 491.

¹⁵⁴ Mizzî, *Tehzîbü’l-Kemâl*, C. XXXII, s. 308; Zehebî, *Siyeru A’lâm*, C. IX, s. 492.

son gören kimse olduğunu iddia ettiğini, Hz. Ali'nin de buna karşı çıktığını söylemek zor gözükmektedir.

Yukarıda İbn Hişâm ve İbn Adî'nin rivâyetlerinde Hz. Ali'ye, Muğîre b. Şu'be'nin Rasûlullah'ı en son görenin kendisi olduğunu iddia ettiği haber verildiği zaman كذب fiilini kullanarak Muğîre b. Şu'be'yi yalanladığını aktarmıştık. Hz. Ali'nin Muğîre b. Şu'be hakkında كذب fiilini kullandığı rivâyetle kullanmadığı rivâyetin râvileri Muhammed b. İshâk'a kadar aynı râvilerdir. Dolayısıyla كذب fiili İbn Hişâm ve İbn Adî'in rivâyetlerine Muhammed b. İshak'tan sonraki bir râvinin tasarrufu neticesi eklenmiş olmalıdır.¹⁵⁵

Durum her ne olursa olsun her iki rivâyete dayanarak Hz. Ali'nin Muğîre b. Şu'be'yi yalancılıkla itham ettiğini -özellikle كذب fiilini kullanarak-¹⁵⁶ söylemek zor gözükmektedir. Dolayısıyla yukarıda ikinci ihtimal olarak kaydettiğimiz “Hz. Ali Muğîre b. Şu'be hakkında كذب fiilini kullanmasa bile, Rasûlullah'ı son gören kişinin kendisi olduğu iddiasına itiraz edip bu kişinin Kusem b. Abbas olduğunu söylemesi Muğîre b. Şu'be'nin doğru söylemediğine işaret etmektedir. Dolayısıyla كذب fiilini kullanmasa dahi Hz. Ali'ye göre Muğîre b. Şu'be yalan söylemiştir.” ifadesi kuvvetli bir ihtimal olarak gözükmemektedir. Çünkü râviler hakkındaki yaptığımız araştırmalar neticesinde Hz. Ali'nin Muğîre b. Şu'be'nin Rasûlullah'ı son görenin kendisi olduğu iddiasını reddedip bu kimsenin Kusem b. Abbas olduğunu söylediğine dair rivâyet senet açısından yeterli sıhhat derecesini taşımamaktadır. Dolayısıyla bu rivâyet üzerine hüküm bina etmek¹⁵⁷ doğru olmasa gerektir.

Ayrıca birinci ihtimal olarak zikrettiğimiz “Hz. Ali'nin Muğîre b. Şu'be hakkında كذب fiilini kullandığı rivâyetler sahih değildir. Dolayısıyla Hz. Ali Rasûlullah'ı son gören kişinin Kusem b. Abbas olduğunu söylemiş, ancak Muğîre b. Şu'be'nin yalan söylediğini ifade etmemiştir” ifadesinin ilk cümlesi doğru olmakla beraber ikinci cümlenin yaptığımız araştırmalar neticesinde doğru olduğunu söylemek zor gözükmektedir. Zira incelediğimiz rivâyete binaen bu ifadeyi kullanmamız zordur.

¹⁵⁵ Bu durumun akside olabilir. Yani كذب fiilinin kullanıldığı rivâyetler asıl, diğer rivâyetlerden ise râvi tasarrufu neticesinde bu ifade çıkarılmış olabilir. Ancak burada كذب fiilinin “hata etti” manasında kullanılabileceği de göz ardı edilmemelidir.

¹⁵⁶ Eğer rivâyeti sahih kabul edersek buradaki كذب fiili “hata etti” manasında kullanılmış olmalıdır.

¹⁵⁷ Buraki hüküm bina etmek fikhî manada olmayıp bir şeye delil teşkil etmesi bakımındandır.

Şimdi de diğer rivâyetlerin râvilerini araştırarak sonuca ulaşmaya çalışalım. Sonuca ulaşmak için en sağlıklı yol Muğîre b. Şu‘be’nin yüzüğünü kabre düşürdüğü zaman onu kimin çıkardığının tespit edilmesidir. Böylelikle Rasûlullah’ı en son gören kimsenin kim olduğunu tespit edebiliriz. Ayrıca Muğîre b. Şu‘be’nin yalan söyleyip söylemediği hakkında kanaat sahibi olabiliriz. Bu da konu hakkındaki değişik rivâyetleri senet tenkidine tabi tutarak yapılabilir. Yukarıya da kaydettiğimiz gibi Hz. Ali Rasûlullah’ın kabrinden çıktıktan sonra Muğîre b. Şu‘be yüzüğünü düşürmüş, Hz. Ali’ye “Ey Ebû Hasen yüzüğüm!” diye seslenmiş, Hz. Ali de inip yüzüğünü almasını söylemiş, Muğîre de inip yüzüğünü almış bundan dolayı da Rasûlullah’ı son gören kişi olduğunu iddia etmiştir. Diğer bir rivâyete göre yüzüğü çıkaran Muğîre değil babasının tâlimatı ile Hz. Hasan’dır. Başka bir rivâyete göre ise Hz. Ali Muğîre b. Şu‘be’ye izin vermemiş yüzüğü bizzat kendisi çıkarmış, diğer bir rivâyete göre ise yüzüğü çıkaran Hz. Ali’nin tâlimatıyla Kusem b. Abbas olmuş, dolayısıyla Rasûlullah’ı en son gören kişi kendisi olmuştur. Şimdi bu rivâyetleri başlıklar altında teker teker inceleyelim.

3.2.2.1.1. Muğîre b. Şu‘be’nin Yüzüğünü Rasûlullah’ın (sav) Kabrinden Çıkaranın Hz. Hasan Olduğu Rivâyetler

İlk olarak Muğîre b. Şu‘be’nin yüzüğünü çıkaranın Hz. Hasan olduğu böylece Rasûlullah’ı son görenin de Hz. Hasan olduğu rivâyeti inceleyelim.¹⁵⁸ İbn Sa‘d’ın rivâyet ettiği tarikin râvilerinden biri olan Ebû Ma‘şer Necîh b. Abdurrahman es-Sindî (ö. 170/786-87) hadisi kimden aldığını belirtmemiş “bazı şeyhlerimizden” diyerek rivâyet etmiştir. Bundan ötürü senedindeki kopukluktan dolayı bu rivâyetin râvilerini araştırmayı gerekli görmüyoruz.¹⁵⁹ Senedi muttasıl olan Belâzürî’nin (ö. 279/892-93) rivâyetindeki râvilerin durumlarını araştırmak daha sağlıklı sonuç elde etmemize imkân verecektir. Belâzürî’nin rivâyetinin senedi şu şekildedir:

Ebû’l-Hasen Ali b. Muhammed el-Medâinî (ö. 204/819-20) < Yezîd b. İyâd b. Cu‘dube el-Leysî (ö. ?) < Muhammed b. Müslim b. Şihâb ez-Zührî < Ali b. Hüseyin (ö. 94/712)

¹⁵⁸ Rivâyet için bk. İbn Sa‘d, *et-Tabakâtü’l-Kübrâ*, C. II, s. 231; Belâzürî, *Ensâb*, C. I, s. 578.

¹⁵⁹ Ebû Ma‘şer hakkındaki yorumlar onun pek sağlam bir râvi olmadığını göstermektedir. Hakkındaki yorumlar için bk. İbn Sa‘d, *et-Tabakâtü’l-Kübrâ*, C. V, s. 488; Buhârî, *et-Târihu’l-Kebîr*, C. VIII, s. 114; İbn Adî, *el-Kâmil*, C. VIII, ss. 311-321; Mizzî, *Tehzibü’l-Kemâl*, C. XXIX, ss. 322-331; Zehebî, *Siyeru A‘lâm*, C. VII, ss. 435-440.

Rivâyeti Zührî'den nakleden Yezîd b. İyâd'ın hakkındaki kanaatlerin hemen hepsi olumsuzdur. Hatta Nesâî'nin (ö. 303/915) kendisi hakkında “yalancı” dediği, İmam Malik'in de İbn Sem'ân (ö. ?) hakkında “yalancı” dedikten sonra kendisine Yezîd b. İyâd'ın durumu sorulduğunda “daha yalancıdır” dediği nakledilmiştir.¹⁶⁰ Bir önceki râvi Ebû'l-Hasen Ali b. Muhammed el-Medâinî hakkında ise İbn Adî hadiste kuvvetli olmadığını söylemiştir.¹⁶¹

Bu iki râvi hakkındaki kanaatler rivâyetin delil teşkil edemeyecek seviyede olduğunu göstermektedir. Zira senedinde yalancılıkla itham edilen bir râvinin bulunduğu rivâyetin muteber sayılamayacağı malumdur. Ayrıca Ali b. Hüseyin de rivâyeti kimden duyduğunu söylememiştir. Zira Hz. Ali'nin torunu olan kendisinin olayı bizzat müşahade etmesine imkân yoktur. Bundan dolayı bu rivâyete dayanarak Muğîre b. Şu'be'nin yüzüğünü Peygamber'in kabrinden çıkaranın Hz. Hasan olduğunu dolayısıyla Rasûlullah'ı (sav) son gören kişinin kendisi olduğunu söylememiz mümkün değildir.

Dolayısıyla yukarıda dördüncü ihtimal olarak zikrettiğimiz “Muğîre'nin yüzüğünü çıkaran Hz. Hasan olduğu için, Muğîre b. Şu'be yalan söylemiştir” ifadesinin doğru olmadığı söylenebilir.

3.2.2.1.2. Muğîre b. Şu'be'nin Yüzüğünü Rasûlullah'ın (sav) Kabrinden Çıkaranın Kusem b. Abbas Olduğu Rivâyetler

Şimdi de Muğîre b. Şu'be'nin yüzüğünü çıkaranın Kusem b. Abbas olduğu, Rasûlullah'ı da (sav) son görenin kendisi olduğu rivâyeti inceleyelim. Aslında bu konuda iki ayrı tarikten gelen rivâyet vardır. Bunlardan birine göre olay şöyle cereyan etmektedir. Hz. Ali, Fadl b. Abbas, Üsâme b. Zeyd ve Rasulluh'ın (sav) azatlısı Şükrân Rasûlullah'ın kabrine indiler. Bunun üzerine ensar da Rasûlullah'tan (sav) nasiplenmek istediklerini (onun kabrine girmek istediklerini) belirttiler. Böylece ensardan olan Evs b. Havlî de kabre girdi. Bu esnada Muğîre b. Şu'be'nin yüzüğü kabrin içine düştü. Bunun üzerine Hz. Ali Muğîre b. Şu'be'ye şöyle dedi: “Sen yüzüğünü ‘Rasûlullah'ın kabrine son inen ben idim, zamanında ona en yakında ben idim’ demek için kabre inip onu almak için bilerek attın.” Bunun üzerine Kusem

¹⁶⁰ Hakkında yapılan yorumlar için bk. İbn Adî, *el-Kâmil*, C. IX, s. 140-141; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, C. XXXII, s. 221-225; Zehebî, *Mîzân'ül-İ'tidâl*, C. IV, s. 436-437.

¹⁶¹ İbn Adî, *el-Kâmil*, C. VI, s. 363.

b. Abbas kabre inip Muğîre b. Şu‘be’nin yüzüğünü çıkardı. Böylece Kusem b. Abbas Rasûlullah’ı kabrinde gören son insan oldu.¹⁶²

Diğer rivâyette ise olay bu kadar uzun anlatılmamakta sadece Muğîre b. Şu‘be’nin yüzüğünü çıkarmanın Kusem b. Abbas olduğu dolayısıyla Rasûlullah’ı (sav) son gören kişinin kendisi olduğundan bahsedilmektedir.¹⁶³

İlk rivâyetin râvileri şunlardır:

Abbas b. Hişâm (ö. ?) < Hişâm b. Muhammed b. es-Sâib b. Bişr Ebü’l-Münzir el-Kelbî (ö. 204/819-20) < Muhammed b. es-Sâib b. Bişr el-Kelbî (ö. 146/763) < Ebû Sâlih Bâzâm (ö. ?) < İbn Abbas.¹⁶⁴

Rivâyeti İbn Abbas’tan rivâyet eden Ebû Sâlih Bâzâm birçok âlim tarafından muteber kabul edilmeyen bir râvidir.¹⁶⁵ Daha sonraki râvi Muhammed b. es-Sâib b. Bişr Ebü’l-Münzir el-Kelbî’nin ise Şîî bir râvi olduğu, hadislerinin terk edildiği nakledilmiştir.¹⁶⁶ Hatta Ebû Sâlih’in, kendisine rivâyet ettiği hadislerin yalan olduğunu söylediği, kendisinin de Ebû Sâlih’ten rivâyet ettiği her şeyin yalan olduğunu itiraf ettiği de nakledilmiştir.¹⁶⁷

Hişâm b. Muhammed’in ise babası gibi Şîî olduğu ayrıca Rafizî olduğu ve güvenilir olmayıp metrûk bir râvi olduğu ifade edilmiştir.¹⁶⁸

Şimdi de ikinci rivâyetin râvilerini inceleyelim:

Muhammed b. Ebân b. İmrân b. Ziyâd es-Sülemî (ö. ?) < Cerir b. Hâzim b. Zeyd el-Ezdî (ö. 170/786-87) < Muhammed b. İshak b. Yesâr

Muhammed b. İshak’tan tezimizin önceki sayfalarında bahsetmiştik.¹⁶⁹ Cerir b. Hâzim hakkında ise Ali b. Medînî (ö. 234/848-89) vehminin çok olduğunu söylemiş¹⁷⁰ Nesâî ve Yahyâ b. Maîn ise kendisi hakkında “leyse bihi be’s” tabirini

¹⁶² Belâzürî, *Ensâb*, C. I, s. 577.

¹⁶³ Belâzürî, *Ensâb*, C. I, s. 578.

¹⁶⁴ Belâzürî Abbas b. Hişâm’ın rivâyette bulunduğu râvileri babasından ve dedesinden şeklinde vermektedir. Tespit edebildiğimiz kadarıyla Abbas b. Hişâm’ın babası ve dedesi senette adını zikrettiğimiz râvilerdir. Bk. Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, C. XVI, s. 68; Zehebî, *Siyeru A’lâm*, C. X, s. 101.

¹⁶⁵ Hakkında bilgi için bk. Buhârî, *et-Târîhu’l-Kebîr*, C. II, s. 144; Zehebî, *Mîzân’ül-İ’tidâl*, C. I, s. 296.

¹⁶⁶ Zehebî, *Siyeru A’lâm*, C. VI, s. 248.

¹⁶⁷ İbn Adî, *el-Kâmil*, C. VII, s. 275-276; Zehebî, *Mîzân’ül-İ’tidâl*, C. III, ss. 556-557.

¹⁶⁸ Zehebî, *Siyeru A’lâm*, C. X, ss. 101-103.

¹⁶⁹ Tezimizin 29 ve 30. sayfalarına bk.

¹⁷⁰ Zehebî, *Siyeru A’lâm*, C. VII, ss. 99-100. Ancak Zehebî aynı yerde onun vehminin maruz görüldüğünü Mısır’a gittikten son ondan çokça rivâyette bulunulduğunu söyler.

kullanmışlardır.¹⁷¹ Ayrıca onun Katâde'den (ö. 117/735) yaptığı rivâyetlerin zayıf olduğu, Enes b. Mâlik'ten (ö. 93/711-12) Katâde kanalıyla yaptığı rivâyetlerin münker olduğu da nakledilmiştir.¹⁷² Bunun dışında ise birçok âlim tarafından sika kabul edilmiştir.¹⁷³

Muhammed b. Ebân hakkında ise bazen hata ettiği dışında başka bir eleştiriye uğradığına rastlamadık.¹⁷⁴

Muğîre b. Şu'be'nin yüzüğünü Rasûlullah'ın (sav) kabrinden çıkaran kişinin Kusem b. Abbas olduğuna dair incelediğimiz rivâyetlerden birincisi sıhhat şartlarını taşımadığı, hatta yalancılıkla itham edilen râvisi bulunduğu için delil teşkil edecek nitelikte değildir. İkinci rivâyet ise her ne kadar râvileri bazı âlimlerce güvenilir kabul edilse de hepsi hakkında olumsuz kanaatler de vardır ve kendisini destekleyecek sahih bir rivâyet de yoktur. Ayrıca Muhammed b. İshak'ın olayı müşahade etmesinin imkânsızlığından dolayı senedinde inkıta vardır. Her ne kadar bu rivâyet birinci rivâyet kadar zayıf olmasa da konuya delil teşkil etmesi zor gözükmektedir. Bundan dolayı yukarıda beşinci ihtimal olarak zikrettiğimiz "Muğîre'nin yüzüğünü çıkaran Kusem b. Abbas olduğu için, Muğîre b. Şu'be yalan söylemiştir" ihtimali de zayıflamaktadır.¹⁷⁵

3.2.2.1.3. Muğîre b. Şu'be'nin Yüzüğünü Rasûlullah'ın (sav) Kabrinden Çıkaranın Hz. Ali Olduğu Rivâyetler

Şimdi de yüzüğü çıkaranın Hz. Ali olduğu rivâyeti inceleyim. İbn Sa'd (ö. 230/845) bu konu hakkında iki rivâyet nakletmektedir. Rivâyetlerin ilki şöyledir: Muğîre b. Şu'be Rasûlullah'ın kabrine inenler çıktıktan sonra kabre inmek için yüzüğünü düşürdü. Bunun üzerine Ali b. Ebî Tâlib şöyle dedi: "Sen yüzüğünü kabre inmek için attın ki insanlar Nebî'nin (sav) kabrine indiğini söylesinler. Nefsim kudreti elinde olana yemin olsun ki oraya asla inemeyeceksin." Böylece Hz. Ali Muğîre b. Şu'be'nin kabre girmesini engelledi. Diğer rivâyette ise Hz. Ali "İnsanlar

¹⁷¹ İbn Adî, *el-Kâmil*, C. II, s. 345; Zehebî, *Siyeru A'lâm*, C. VII, s. 100.

¹⁷² İbn Adî, *el-Kâmil*, C. II, s. 345; Zehebî, *Siyeru A'lâm*, C. VII, s. 100.

¹⁷³ Hakkında detaylı bilgi için bk. İbn Adî, *el-Kâmil*, C. II, s. 344- 347; Zehebî, *Siyeru A'lâm*, C. VII, ss. 98-102.

¹⁷⁴ Hakkında bilgi için bk. Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, C. XXIV, ss. 293-296; Zehebî, *Siyeru A'lâm*, C. XI, ss. 117-118; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, C. IX, ss. 2-3.

¹⁷⁵ Burada Muğîre b. Şu'be'nin yalan söylemediğini söyleyebiliriz. Zira rivâyette Muğîre b. Şu'be'nin Rasûlullah'ı son gören kimse olduğunu iddia ettiği geçmemektedir. Ancak yüzüğü çıkaranın Kusem b. Abbas olmadığını söylememiz kesinlik arz etmeyecektir. Bu konu hakkında ileride tahlil yapmaya çalışacağız.

senin kabre indiğinden ve yüzüğünün Nebî'nin (sav) kabrinde olduğundan bahsetmesinler.” dedikten sonra kabre indi ve onun (yüzüğün) yerini gördü (yüzüğü) eline aldı ve onu (Muğîre b. Şu‘be’yi) engelledi.¹⁷⁶

Bu rivâyetlerin ilkinde Hz. Ali’nin Muğîre b. Şu‘be’yi engellediğinden bahsedilmiş ancak yüzüğü kimin aldığından bahsedilmemiştir. İkinci rivâyette ise Hz. Ali’nin muhatabının ismi geçmemektedir.¹⁷⁷ Ayrıca olayın sadece bir kısmı anlatılmaktadır. Ancak diğer rivâyetlerle bütünleştirdiğimizde Hz. Ali ve Muğîre b. Şu‘be arasındaki diyalogdan bahsedildiği anlaşılmaktadır. Dikkat çeken husus ikinci rivâyette yüzüğü çıkaranın Hz. Ali olduğundan bahsedilmiş ancak Rasûlullah’ı son gören kişinin kendisi olduğu ifade edilmemiştir. Diğer rivâyetlerde yüzüğü çıkaran kişiler Rasûlullah’ı son gören kişi olarak lanse edilmiştir. Bizde bundan ötürü her ne kadar rivâyette açık bir şekilde ifade edilmese de diğer rivâyetlerde yüzüğü çıkaranın Rasûlullah’ı son gören kişi olduğu iddia edildiği için Hz. Ali’yi de bu kategoride değerlendirip rivâyetin râvilerini incelemeyi gerekli gördük. İlk rivâyette yüzüğü çıkaranın kim olduğundan bahsedilmediği için sadece ikinci rivâyetin râvilerini araştırmayı yeterli görüyoruz. İkinci rivâyetin senedi şu şekildedir:

Muhammed b. Ömer el-Vâkıdî (ö. 207/823) < Abdullah b. Muhammed b. Ömer b. Ali (ö. ?) < Muhammed b. Ömer b. Ali (ö. ?) < Hz. Ali

Muhammed b. Ömer el-Vâkıdî, İbn Sa‘d’ın da kendisinden rivâyette bulunduğu meşhur meğâzî yazarıdır. Ancak aynı şöhreti hadis ilminde de edindiğini söylemek mümkün gözükmemektedir. Çünkü hemen hemen bütün âlimler tarafından metrûk kabul edilmiş bir râvidir. Bir rivâyete göre Ahmed b. Hanbel kendisi hakkında kezzâb demiş¹⁷⁸ İmam Şâfi‘ de (ö. 204/820) kitaplarının hepsinin yalan olduğunu söylemiştir.¹⁷⁹ Hatta Nesâî ve Ebû Züra er-Râzî’nin kendisinin hadis uydurduğunu söyledikleri nakledilmiştir.¹⁸⁰ Zehebî de kendisinin zayıflığında icma edildiğini söylemiştir.¹⁸¹

¹⁷⁶ Rivâyetler için bk. İbn Sa‘d, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, C. II, s. 232.

¹⁷⁷ Muğîre b. Şu‘be’nin ismini diğer rivâyetlerle paralellik arz ettiği için parantez içinde biz verdik. Orijinal metinde isim geçmemekte sadece *فدفعه إليه* denilmektedir.

¹⁷⁸ İbn Adî, *el-Kâmil*, C. VII, s. 481.

¹⁷⁹ Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, C. V, s. 182.

¹⁸⁰ Moğultay b. Kılıç, *İkmâlü Tehzîbi'l-Kemâl*, C. X, s. 290.

¹⁸¹ Hakkında detaylı bilgi için bk. İbn Adî, *el-Kâmil*, C. VII, s. 480-484; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, C. V, s. 182; Moğultay b. Kılıç, *İkmâlü Tehzîbi'l-Kemâl*, C. X, s. 290-294.

Abdullah b. Muhammed b. Ömer b. Ali hakkında ise Ali b. Medîni'nin kendisinin orta halli olduğunu söylediği, bazılarının da kendisinin “sâlihu'l-hadîs” olduğunu söylediği nakledilmiş, bunun dışında az hadis rivâyet etmesinden olsa gerek kendisi hakkında fazlaca bilgiye yer verilmemiştir.¹⁸²

Muhammed b. Ömer b. Ali ise Hz. Ali'nin torunu olmasına rağmen hadis ilmindeki durumu hakkında pek bilgiye rastlamadık. Ayrıca onun Abbâsî hilafetinin başlarını idrak ettiği¹⁸³ bilgisi dikkate alındığında Hz. Ali ile mülâk olması mümkün değildir.¹⁸⁴ O'nun Hz. Ali'den yaptığı rivâyetlerin mürsel olduğu da kaydedilmiştir.¹⁸⁵ İbnü'l-Kayyim el-Cevziyye de (ö. 751/1350) kendisinin bazı hadislerinin inkâr edildiğini söylemiş ve durumunun bilinmediğini aktarmıştır.¹⁸⁶

Mezkûr rivâyetin râvileri hakkında yaptığımız araştırmalar göstermektedir ki bu rivâyette konuya delil teşkil edebilecek nitelikte değildir. Dolayısıyla bu rivâyete binaen Muğîre b. Şu'be'nin yüzüğünü Rasûlullah'ın (sav) kabrinden çıkaranın Hz. Ali olduğunu söylemek mümkün görünmemektedir. Böylece yukarıda altıncı ihtimal olarak zikrettiğimiz “Muğîre'nin yüzüğünü çıkaran Hz. Ali olduğu için, Muğîre b. Şu'be yalan söylemiştir.” ifadesinin de geçerliliğini yitirdiğini söyleyebiliriz.

Bölümün başına aldığımız sekiz ihtimalden birincisini, ikincisini, dördüncüsünü, beşincisini ve altıncısını araştırmalarımız neticesinde elemiş bulunuyoruz. Geriye üçüncü, yedinci ve sekizinci ihtimaller kalmaktadır. Yüzüğü kabirden çıkaranın Muğîre b. Şu'be'nin kendisi olduğu rivâyetleri inceleyerek sonuca ulaşmaya çalışacağız.

¹⁸² Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, C. XVI, ss. 93-95; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, C. IV, s. 111; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, C. VI, s. 18.

¹⁸³ Ebû Abdillâh Muhammed b. Sa'd, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, thk. Ziyad Muhammed Mansûr, Mektebetü'l-Ulûm ve'l-Hikem, Medîne H. 1408, s. 249 (Bundan sonra bu eserden yapacağımız eserlerde önceki kullandığımız baskı esas alınacak bu baskıya atıf yaptığımızda ise tahkik eden de yazılacaktır.); Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, C. III, s. 730.

¹⁸⁴ Cemâlüddîn Ebû'l-Ferec Abdurrahman b. Ali b. Muhammed el-Cevzî, *el-İlelü'l-Mütenâhiye fî'l-Ehâdîsi'l-Vâhiye*, thk. İrşâdü'l-Hakk el-Esrî, C. II, İdâretü'l-Ulûmi'l-Eseriyyeti, Pakistan 1981, s. 367.

¹⁸⁵ İbn Asâkir, *Târîhu Medînetü Dimeşk*, C. LIV, s. 413; Moğultay b. Kılıç, *İkmâlü Tehzîbi'l-Kemâl*, C. X. 289; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, C. IX, s. 361.

¹⁸⁶ Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ebî Bekr b. Eyyûb b. Sa'd İbn Kayyim el-Cevziyye, *Zâdü'l-Meâd fî Hedyi Hayri'l-İbâd*, C. II, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1994, s. 75.

3.2.2.1.4. Muğîre b. Şu‘be’nin Yüzüğünü Rasûlullah’ın (sav) Kabrinden Çıkaranın Kendisi Olduğu Rivâyetler

Son olarak yüzüğü kabre inip alanın Muğîre b. Şu‘be olduğu rivâyetleri inceleyelim. Rivâyete göre Muğîre b. Şu‘be şöyle demiştir: “Nebî (sav) kabre defnedildiğinde onu en son gören ben idim. Şöyle ki Ali kabirden çıktı. Ben de yüzüğümü düşürdüm ve dedim ki: ‘Ey Ebû Hasan yüzüğüm!’ Ali de bana kabre inip yüzüğümü almamı söyledi. Bende kabre inip yüzüğümü aldım ve tuğlanın üzerine koyup çıktım.”¹⁸⁷

Bu rivâyetin râvilerinden biri Mücâlid b. Saîd b. Umeyr pek muteber görülen bir râvi değildir. Hakkında oldukça olumsuz kanaatler mevcuttur.¹⁸⁸ Yukarıya da kaydettiğimiz gibi İbn Hacer bu rivâyetin râvilerinden biri olan Mücâlid b. Saîd b. Umeyr’in zayıf olduğunu ifade etmektedir.¹⁸⁹ Dolayısıyla bu rivâyete binaen Muğîre b. Şu‘be’nin Rasûlullah’ı son gören kimse olduğunu söylemek zor gözükmektedir.

Yüzüğü Muğîre b. Şu‘be’nin çıkardığına dair diğer bir rivâyet ise şöyledir: “Rasûlullah (sav) kabre konulunca Muğîre b. Şu‘be kabrin içine yüzüğünü düşürdü. Sonra da ‘Yüzüğüm, yüzüğüm!’ diye seslendi. Orada bulunanlar kabre girip yüzüğünü almasını söylediler. O da kabre girdi ve şöyle dedi: ‘Üzerime toprak serpin (atın).’ Bunun üzerine bacaklarının yarısına ulaşınca kadar toprak attılar. Toprak Rasûlullah’ın hizasına gelip onu örtünce Muğîre kabirden çıktı ve ‘Kapı kapanana kadar çıkarın. İçinizden Rasûlullah’ı en son gören benim’ dedi.”¹⁹⁰

Rivâyetin senedi şu şekildedir:

Ubeydullah b. Muhammed b. Hafs et-Teymî (ö. 228/843) < Hammâd b. Seleme (ö. 167/784) < Hişâm b. Urve (ö. 146/763) < Urve b. Zübeyr (ö. 94/713).

Urve b. Zübeyr tâbiûn neslinden olup Zübeyr b. Avvâm’ın (ö. 36/656) oğludur. İbn Sa‘d kendisinin güvenilir olduğunu söylemiştir.¹⁹¹ Kendisi hakkında olumsuz bir kanaate rastlamadık.¹⁹²

¹⁸⁷ İbn Sa‘d, *et-Tabakâtü’l-Kübrâ*, C. II, s. 231; Belâzürî, *Ensâb*, C. I, s. 578

¹⁸⁸ Hakkında bilgi için bk. İbn Sa‘d, *et-Tabakâtü’l-Kübrâ*, C. VI, s. 336; Buhârî, *et-Târîhu’l-Kebîr*, C. VIII, s. 9; İbn Adî, *el-Kâmil*, C. VIII, s. 166; Zehebî, *Siyeru A‘lâm*, C. VI, s. 284.

¹⁸⁹ İbn Hacer, *el-Metâlibü’l-Âliye*, C. XVII, s. 548.

¹⁹⁰ İbn Sa‘d, *et-Tabakâtü’l-Kübrâ*, C. II, s. 231.

¹⁹¹ İbn Sa‘d, *et-Tabakâtü’l-Kübrâ*, C. V, s. 136.

¹⁹² Hakkında geniş bilgi için bk. Zehebî, *Siyeru A‘lâm*, C. IV, ss. 421-437; Moğultay b. Kılıç, *İkmâlû Tehzîbi’l-Kemâl*, C. IX, ss. 224-227.

Rivâyeti babasından nakleden Hişâm b. Urve, İbn Sa'd, Ebû Hâtım er-Râzî, Yahya b. Maîn ve birçok âlim tarafından güvenilir kabul edilmiştir.¹⁹³ Ancak onun babasından başkasından rivâyet ettiği bazı şeyleri babasından rivâyet ederek mürsel rivâyette bulunduğu kaydedilmektedir.¹⁹⁴ Bundan dolayı olmalıdır ki İbn Hacer ve Süyûtî onu müdellis râviler hakkında yazdıkları eserlerinde zikretmişlerdir.¹⁹⁵ Ayrıca Ebü'l-Hasen İbnü'l-Kattân (ö. 628/1231) onun ihtilât edip karıştırdığını söylese de Zehebî bunun kayda değer olmadığını, hiç kimsenin yanılmaktan ve unutmaktan masum olmadığını, Hişâm'ın ihtilâtının olmadığını, muvatta, sahihler ve sünenlerde rivâyetlerinin hüccet olarak kullanıldığını öne sürerek ona karşı çıkmıştır.¹⁹⁶

Hammâd b. Seleme sika kabul edilmekle beraber bazen münker hadisler rivâyet ettiği nakledilmiştir.¹⁹⁷ Ayrıca birçok âlim tarafından muteber kabul edilmekle beraber ileri yaşlarda hafızasının zayıfladığından dolayı eleştiriye uğradığı, bundan dolayı Buhârî'nin kendisiyle ihticâc etmediği söylenmiştir.¹⁹⁸ Zehebî rivâyetlerinin genelinde vehminin çok olduğunu,¹⁹⁹ özellikle sika râvilere muhalif olarak rivâyet ettiklerinde ihtiyaten onunla ihticâc edilmemesini söyler.²⁰⁰ Bütün bunlarla beraber o fazlaca eleştiriye uğramamış çoğunluk tarafından muteber kabul edilmiştir.²⁰¹

Ubeydullah b. Muhammed b. Hafs et-Teymî güvenilir kabul edilmekle beraber hakkında herhangi bir eleştiriye rastlamadık.²⁰²

Bu rivâyetler doğrultusunda Muğîre b. Şu'be'nin, yüzüğünü Rasûlullah'ın (sav) kabrinden alıp onu (sav) son gören kişi olduğunu -ya da olmadığını- söylemeden önce konu hakkında Muğîre b. Şu'be'nin yüzüğünün bahsi geçmeyen

¹⁹³ Zehebî, *Siyeru A'lâm*, C. VI, s. 35.

¹⁹⁴ Zehebî, *Siyeru A'lâm*, C. VI, s. 35.

¹⁹⁵ Ebü'l-Fadl Ahmed b. Ali b. Muhammed b. Ahmed b. Hacer el-Askalânî, *Ta'rîfu Ehli't-Tedlîs bi Merâtibi'l-Mevsûfîn bi't-Tedlîs*, thk. Âsım b. Abdullah, Mektebetü'l-Menâr, Ammân 1983, s. 26; Abdurrahman b. Ebî Bekir Celâlüddîn es-Süyûtî, *Esmâü'l-Müdehlisîn*, thk. Mahmud Muhammed Mahmud Hasan Nassâr, Dâru'l-Ceyl, Beyrut ty., s. 100.

¹⁹⁶ Zehebî, *Siyeru A'lâm*, C. VI, ss. 35-36.

¹⁹⁷ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, C. VII, s. 208.

¹⁹⁸ Zehebî, *Siyeru A'lâm*, C. VII, s. 452.

¹⁹⁹ Zehebî, *Siyeru A'lâm*, C. VII, s. 446.

²⁰⁰ Zehebî, *Siyeru A'lâm*, C. VII, s. 452.

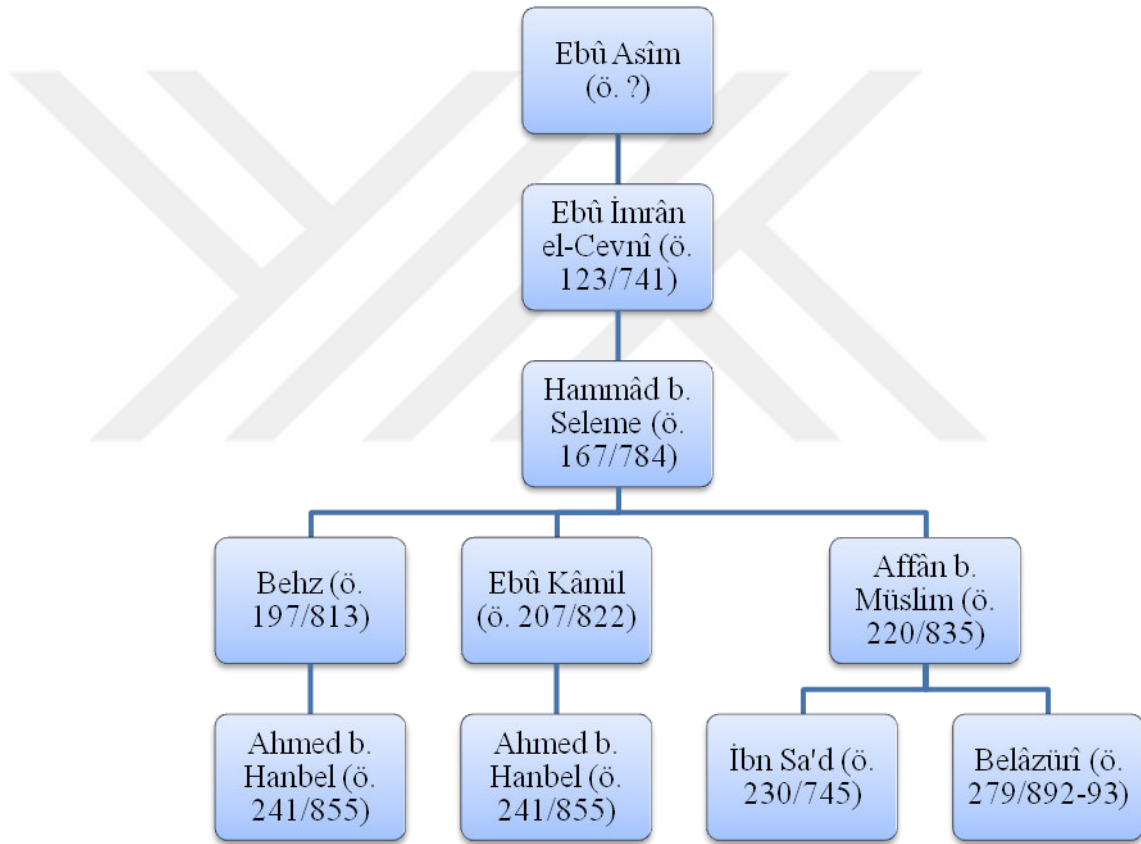
²⁰¹ Hakkında geniş bilgi için bk. İbn Adî, *el-Kâmil*, C. III, ss. 35-65; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, C. VII, ss. 253-269; Zehebî, *Siyeru A'lâm*, C. VII, ss. 444-456.

²⁰² Hakkında bilgi için bk. İbn Ebî Hâtım er-Râzî, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, C. V, s. 335; İbn Hibbân, *es-Sikât*, C. VIII, s. 405; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, C. XIX, ss. 174-152; Zehebî, *Siyeru A'lâm*, C. X, s. 567; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, C. VII, s. 46.

ancak onun Rasûlullah'ı (sav) son gören kişi olduğunu ifade eden bir rivâyeti daha incelememiz gerekmektedir.²⁰³

Rivâyete göre Rasûlullah (sav) kabre konunca Muğîre b. Şu'be şöyle demiştir: "Ayaklarının ucunda (yanında) bir şey kaldı, keşke onu temizleseniz." Dediler ki: "Gir ve o şeyi temizle." Muğîre kabre girdi ve Rasûlullah'ın iki ayağını meshetti. Sonra dedi ki: "Üzerime toprak serpin (atın)." Bunun üzerine bacaklarının yarısına ulaşınca kadar toprak attılar. Muğîre de şöyle diyerek kabirden çıktı: "Rasûlullah'ı (sav) son göreniniz benim."²⁰⁴

Rivâyetin senedi şu şekildedir:

Ebû Asîm (ö. ?) İbn Sa'd'ın nakline göre Ebû Asîb (ö. ?) ile aynı kişidir ve Rasûlullah'ın azatlısıdır.²⁰⁵ Ancak bazılarına göre bu ikisi farklı kişilerdir.²⁰⁶ Sahâbe

²⁰³ İbn Sa'd Muğîre b. Şu'be'nin yüzüğü kabre bilerek attığını itiraf ettiği bir rivâyet nakleder. Ancak bu da Muhammed b. Ömer el-Vakîdî'nin rivâyeti olduğu kendisi hakkında bilgi verdiğimiz için bu rivâyeti ayrıca senet kritiğine tabi tutmayı gerekli görmedik. Rivâyet için bk. İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, C. II, s. 231.

²⁰⁴ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, C. XXXIV, s. 365, (20766); İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, C. II, s. 231; Belâzürî, *Ensâb*, C. I, s. 578. Müsned'de Ebû Asîm Rasûlullah'ın cenaze namazını insanların gruplar halinde kıldığını haber vermekte ardından ilgili rivâyeti aktarmaktadır.

²⁰⁵ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, C. VII, s. 43; Bu ikisinin aynı kişi olduğuna dair ayrıca bk. Ebû Nuaym, *Ma'rifetü's-Sahâbe*, C. V, ss. 2968-2969;

tabakâtına dair yazılan eserlerde Ebû Asîm ve Ebû Asîb farklı başlıklar altında yer almakta, ayrıca Rasûlullah'ın azatlısı olarak da Ebû Asîb gösterilmektedir.²⁰⁷ Ancak Ahmed b. Hanbel'in rivâyetinde Ebû İmrân el-Cevnî'nin rivâyeti عَنْ أَبِي عَسِيبٍ، أَوْ أَبِي عَسِيمٍ ifadesini kullanarak nakletmesi ve Behz'in onun Rasûlullah'ın cenaze namazına şahit olduğunu belirtmesi bunların aynı kişi olduğu ihtimalini kuvvetlendirmektedir. Ayrıca İbn Sa'd'ın naklinde de bu olaya şahit olduğunun belirtilmesi onun ismi her ne olursa olsun olay yerinde hazır bulunduğunu göstermektedir.

Ebû İmrân el-Cevnî'nin asıl adı Abdûlmelik b. Habîb el-Ezdî'dir. Kendisi İbn Sa'd²⁰⁸ Yahya b. Maîn ve başkaları tarafından sika, Ebû Hâtim er-Râzî tarafından sâlih kabul edilmiş, Nesâî de kendisi hakkında "leyse bihi be's" tabirini kullanmıştır.²⁰⁹

Hammâd b. Seleme hakkındaki kanaatleri yukarıda zikretmiştik.²¹⁰ Kendisi yukarıya aldığımız ilk rivâyetle bu rivâyetin ortak râvisidir.

Görülmektedir ki Hammâd b. Seleme'den gelen, Muğîre b. Şu'be'nin yüzüğü söz konusu edilmeksizin Rasûlullah'ı son gören olduğunu söylediği rivâyetle yüzüğünü kabirden çıkarıp Rasûlullah'ı son gören olduğunu söylediği rivâyetin her ikisinin bazı râvilerinde birtakım problemler vardır. Bundan ötürü bu rivâyetlerin de konuya delil teşkil edecek nitelikte olmadığı söylenebilir. Ancak bir bütün olarak baktığımızda şimdiye kadar incelediğimiz rivâyetler içerisinde en muteber olanın bu rivâyetler olduğunu söylememiz gerekir. Zîrâ Muğîre b. Şu'be'nin yüzüğünü çıkaran kişilerin Hz. Hasan ve Hz. Ali olduğunu dolayısıyla Rasûlullah'ı en son görenin onlar olduğunu belirten rivâyetler hayli zayıf kalmaktadır.

Bu konuda kıyaslanmaya layık olan rivâyetler kanaatimizce yüzüğü çıkaranın Muğîre b. Şu'be olduğu ya da yüzükten bahsedilmeksizin Rasûlullah'ı son görenin Muğîre b. Şu'be olduğu ile bu kişinin Kusem b. Abbas olduğu rivâyetlerdir. Zira her iki konudaki rivâyetlerin sıhhat derecelerinin birbirine yakın olduğu görülmektedir.

Kusem b. Abbas'ın yüzüğü çıkarıp Rasûlullah'ı son gören olduğu ile ilgili iki rivâyet bulunmakta bunlardan birincisindeki râviler hayli eleştirilmektedir. Ancak

²⁰⁶ İbnü'l-Esîr el-Cezerî, *Üsdü'l-Ğâbe*, C. V, s. 215; İbn Hacer, *el-İsabe*, C. VII, s. 229.

²⁰⁷ Ebû Nuaym, *Ma'rifetü's-Sahâbe*, C. V, s. 2969; İbnü'l-Esîr el-Cezerî, *Üsdü'l-Ğâbe*, C. V, s. 214-215; İbn Abdilber, *el-İstîâb*, C. IV, s. 1715; İbn Hacer, *el-İsabe*, C. VII, ss. 229-230.

²⁰⁸ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, C. VII, s. 177.

²⁰⁹ Bk. İbn Ebî Hâtim er-Râzî, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, C. V, s. 346; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, C.XVIII, ss. 297-300; Zehebî, *Siyeru A'lâm*, C. V, ss. 255-256; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, C. VI, s. 389.

²¹⁰ 39. sayfaya bk.

ikinci rivâyette ise Muhammed b. İshak dışındaki râviler fazla eleştirilmemektedir. İncelediğimiz üzere bu konuda ise Muğîre b. Şu‘be’den üç rivâyet gelmekte, bunlardan ilk incelediğimiz rivâyet râvi Mücâlid b. Saîd b. Umeyr’in zayıf olmasından dolayı muteber olmamaktadır. İkinci ve üçüncü rivâyet’in râvileri hakkında bazı eleştiriler varid olmakla birlikte bunlar çok ağır sayılabilecek eleştiriler değildir.

Bütün bunlarla beraber Ebû Asîm’in olayı bizzat müşahade etmesi, Muhammed b. İshâk’ın ise bu şansa sahip olmaması bizi yüzüğü çıkarıp Rasûlullah’ı son gören kimsenin²¹¹ Muğîre b. Şu‘be olduğu rivâyetlerin daha muteber olduğu sonucuna götürmüştür. Yukarıya alıntılادیğimiz gibi her ne kadar İbn Hacer Muğîre b. Şu‘be’nin kabre girip yüzüğünü çıkardığını haber veren rivâyetin râvilerinden biri olan Mücâlid’in zayıf olduğunu söylese de bu konu hakkında Muğîre b. Şu‘be hakkındaki diğer rivâyetleri hesaba katmadığı söylenebilir. İbn Abdilber de her ne kadar sahih olanın Kusem b. Abbas’ın Rasûlullah’ı en son gören olduğunu haber veren rivâyet olduğunu belirtmiş; bu konuda Muğîre b. Şu‘be hakkında gelen rivâyetlerin sahih olmadığını, ilim ehlinin bunları inkâr ettiğini ifade etmiş olsa da²¹² bu konu hakkında kendisinden başka böyle iddiada bulunan birine rastlamadık. İbn Abdilber bunları söylerken bu konu hakkında bölümün başında zikrettiğimiz şu rivâyeti esas almış olabilir: Irak halkından bir grup Hz. Ali’ye gelerek “Ey Ebü’l-Hasen, bize haber verdiğin takdirde sevineceğimiz bir şeyi sana sormaya geldik.” dediler. Bunun üzerine Hz. Ali “Zannediyorum ki Muğîre b. Şu‘be size Rasûlullah’ı en son gören kimsenin kendisi olduğunu söylüyor.” dedi. Iraklılar: “Evet, biz sana bunu sormaya geldik.” dediler. Hz. Ali: “Rasûlullah’ı en son gören Kusem b. Abbas’tır” dedi.²¹³

Bu rivâyetin râvilerinin yüzüğünü kabirden çıkarıp -ya da kabirden çıkarmaksızın- Rasûlullah’ı son gören kimsenin Muğîre b. Şu‘be olduğu ile ilgili rivâyetin râvileriyle eş değer kabul edilebilecek nitelikte olduğu söylenebilir. Ancak bu rivâyetin râvilerinden biri olan Muhammed b. İshak hakkında hayli eleştiri vaki olmuş, Miksem Ebü’l-Kâsım ve İshâk b. Yesâr hakkında ise bazıları tarafından

²¹¹ Yüzükten bahsetmeyen rivâyetleri esas alırsak yüzüğü çıkarmaksızın son gören kimsenin.

²¹² İbn Abdilber, *el-İstîâb*, C. I, s. 48.

²¹³ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, C. II, s. 174; İbn Ebû Âsım, *el-Âhâd ve’l-Mesânî*, C. I, s. 295; İbnü’l-Esir el-Cezerî, *Üsdü’l-Ğâbe*, C. IV, s. 92; Nevevî, *Tehzîbü’l-Esmâi ve’l-Lügât*, C. II, s. 59. İbn Ebû Asım’ın rivâyetinde Iraklılardan bahsedilmemekte sadece Hz. Ali’nin Rasûlullah’ı son görenin Kusem b. Abbas olduğunu söylediğine yer verilmektedir.

kendileriyle ihticâc edilemeyeceği söylenmiştir. Ancak yüzüğünü kabirden çıkarıp - ya da kabirden çıkarmaksızın- Rasûlullah'ı son gören kimsenin Muğîre b. Şu'be olduğu ile ilgili rivâyetin râvileri hakkında bu derece ağır bir tenkit ifadesi hiç kimse tarafından kullanılmamıştır.

Bütün bunlardan hareketle yukarıda yedinci ihtimal olarak zikrettiğimiz şu ifadenin en yüksek ihtimal olduğunu düşünüyoruz: “Yüzüğü çıkaranın Hz. Hasan, Kusem b. Abbas ya da Hz. Ali olduğunu söyleyen haberler sahih değildir. Dolayısıyla yüzüğü çıkarıp Rasûlullah'ı son gören Muğîre b. Şu'be'dir. Ayrıca yukarıya aldığımız Hz. Ali'nin Muğîre b. Şu'be'nin Rasûlullah'ı en son gören kimse olduğuna itiraz edip Kusem b. Abbas olduğunu söylediği rivâyette sahih değildir. Dolayısıyla Rasûlullah'ı son gören Muğîre'dir ve yalan söylememiştir.”

Ayrıca buraya kadar incelediğimiz bütün râviler hakkında -bazıları hakkında es geçilebilecek kadar az- eleştiri vaki olduğundan sekizinci ihtimal olarak zikrettiğimiz “Muğîre b. Şu'be hakkında gelen rivâyetlerin hiç birisi sahih değildir. Bundan dolayı Muğîre b. Şu'be Rasûlullah'ı en son gören kişi olduğunu iddia etmemiş, dolayısıyla yalan da söylememiştir.” ifadesinin ihtimal dâhilinde olduğu söylenebilirse de konu hakkında bu kadar rivâyetin varid olması ve râviler hakkında yaptığımız incelemeler bizce bu ihtimali zayıflatmaktadır.

Son olarak değerlendirmesini yapmadığımız üçüncü ihtimal olarak zikrettiğimiz şu ifade kalmaktadır: “Muğîre b. Şu'be'nin kabre indiğinden Hz. Ali'nin haberi olmamış, dolayısıyla Rasûlullah'ı en son görenin Kusem b. Abbas olduğunu zannetmiştir. Zira bazı rivâyetlere göre Muğîre b. Şu'be'nin yüzüğünü düşürdüğünden bahsedilmemektedir. Rivâyete göre Muğîre, Rasûlullah'ın mezarında düzeltilmesi gereken bir şey olduğunu söylemiş, orada bulunanlar da girip düzeltmesini söylemiş, Muğîre de kabre girmiş, Rasûlullah'ın ayağına ellemiş ve toprak isteyerek Rasûlullah'ın ayağına toprak örtmüş “Rasûlullah'ı en son göreniniz benim” diyerek kabirden çıkmıştır. Bu rivâyette Muğîre b. Şu'be'nin yüzüğünü düşürdüğünden ya da yüzüğünü almak için Hz. Ali'ye seslendiğinden bahsedilmemiştir. Diğer rivâyetler asılsızdır ve asıl olan rivâyet budur. Bundan dolayı Hz. Ali Muğîre b. Şu'be Rasûlullah'ın kabrine indiğinde orada bulunmadığından durumdan haberdar olmamış, Rasûlullah'ı en son görenin Muğîre b. Şu'be olduğu söylenilince olayı bilmediği için en son görenin Kusem b. Abbas olduğunu zannetmiştir.”

Bu ihtimal Hz. Ali'nin Irak halkından gelen gruba Rasûlullah'ı son gören kişinin Kusem b. Abbas olduğunu söylediği rivâyeti muteber kabul edersek geçerli olabilir. Ancak daha önce de bahsettiğimiz gibi bu pek mümkün gözükmemektedir. Ancak biz bu rivâyeti de makbul kabul ederek bu ifadeler üzerinde bazı tasarruflar yapıp onu da ihtimal dâhilinde sayabiliriz. Şöyle ki incelediğimiz ve en muteber olabileceğini söylediğimiz Muğîre b. Şu'be'nin kabre inip yüzüğünü alıp ya da yüzük bahis konusu edilmeksizin Rasululullah'ı son gören kimse olduğunu iddia ettiği rivâyetlerde Hz. Ali'nin ismi geçmemektedir. Muğîre'ye kabre girmesini söyleyenler orada bulunan bir topluluktur. Dolayısıyla Hz. Ali olayı herhangi bir meşguliyetten dolayı müşahade edememiştir. Irak'tan gelen gruba da kendisi Rasûlullah'ın mezarında en son Kusem b. Abbas'ı gördüğü için Muğîre b. Şu'be'nin yanıldığını, Rasûlullah'ı son gören kimsenin Kusem b. Abbas olduğunu söylemiştir.

Ancak daha önce de dediğimiz gibi biz yedinci ihtimali daha kuvvetli buluyor, bu ifadeleri ise ikinci kuvvetli ihtimal olarak görüyoruz.

Ayrıca şunu belirtmemizde fayda vardır. Muğîre b. Şu'be'nin Hz. Osman'ın şehit edilmesinden sonra Hz. Ali ile arası pek iyi olmamış, Hz. Ali vefat ettikten sonra da Muaviye'ye biat etmiştir.²¹⁴ Bundan dolayı hepsine olmasa da Muğîre b. Şu'be aleyhindeki rivâyetlerin bir kısmına bu anlaşmazlığın yansıdığı söylenebilir. Rasûlullah'ı son gören kimsenin Kusem b. Abbas olduğunu haber veren rivâyetin birinin râvilerinde Şîi olan râvilerin bulunması bu kanaatimizi destekleyebilir.

Durum her ne olursa olsun Hz. Ali'nin Muğîre b. Şu'be'yi yalancılıkla itham ettiğini söylemek böylece sahâbenin birbirini yalancılıkla suçladığına dair incelediğimiz rivâyetler bağlamında delil çıkarmak mümkün gözükmemektedir.

3.2.2.2. Hz. Abbas'ın (ö. 32/653) Hz. Ali'yi Yalancılıkla İtham Etmesi

Sahâbenin birbirini yalancılıkla itham ettiğine dair bir diğer örnek olarak Hz. Abbas ve Hz. Ali'nin başından geçen şu olayı zikredebiliriz. Mâlik b. Evs'in (ö. 92/710) aktardığına göre Hz. Osman, Abdurrahman b. Avf, Sa'd b. Ebû Vakkâs (ö. 55/675) ve Zübeyr b. Avvâm Hz. Ömer'in (ö. 23/644) huzuruna girmek için izin istemişlerdi. Hz. Ömer onlara müsaade edince huzura girdiler. Bir müddet geçtikten sonra Hz. Abbas ve Hz. Ali de huzura girmek için müsaade istediler. Hz. Ömer

²¹⁴ İrfan Aycan, "Muğîre b. Şu'be", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 30, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2005, s. 377.

onlara da izin verdi. Hz. Abbas içeri girince “Ey müminlerin emîri! Benimle şunun (yani Ali’nin) arasında Allah’ın rasûlüne Nadiroğullarının malından bahşetmiş olduğu fey konusunda hükmet.” dedi. Orada bulunan diğer sahâbiler de Hz. Ömer’e ikisi arasında hüküm vermesini zira aralarındaki husumetin büyüdüğünü söylediler. Bunun üzerine Hz. Ömer onlara “Rasûlullah’ın ‘Bize mirasçı olunmaz. Bizim bıraktığımız sadakadır.’ buyurduğunu biliyor musunuz?” diye sordu. Onlar da Rasûlullah’ın böyle buyurduğunu onayladılar. Hz. Ömer aynı soruyu Hz. Abbas ve Hz. Ali’ye sorunca onlar da onayladılar. Ardından Hz. Ömer “Ben size şimdi bu fey konusunu haber vereceğim.” dedi ve ekledi “Yüce Allah bunu Nebî’ sine tahsis etmiş, ondan başkasına da vermemiştir.” Hz. Ömer ardından “Allah’ın onlardan alıp resulüne fey‘ olarak verdikleri için siz at veya deve koşturmuş değilsiniz. Ama Allah elçilerini dilediği kimselere üstün kılar.”²¹⁵ âyetini okudu ve şunları ekledi: “İşte bu yalnızca Rasûlullah’a has idi. Vallahi sonra ona sizden başkasını katmadı, sizden başkasını tercih etmedi. Vallahi onu sizin aranızda taksim etti. Yine de ondan geriye aranızda bu mal kaldı. Rasûlullah ondan ailesinin bir yıllık nafakasını alır, geri kalanı da Allah’ın malı kıldırı. (Allah yoluna tahsis ederdi.) Rasûlullah vefat edince Ebû Bekir şöyle dedi: ‘Ben Rasûlullah’tan sonra onun velisiyim. Bu konuda Rasûlullah ne yaptıysa onun aynısını yaparım.’ Siz ise onu bu mesele hakkında zâlim ve fâcir sanıyordunuz. Oysaki Allah onun doğru, dürüst ve hakka tabi olduğunu biliyordu. Ebû Bekir’den sonra iki senedir devletin görevini ben yürütmekteyim. Bu konuda ben de Rasûlullah’ın ve Ebû Bekir’in yaptığı gibi yaptım. Bu mesele hakkında siz benim de zâlim ve fâcir olduğumu zannettiniz. Oysaki Allah benim doğru, dürüst ve hakka tabi olduğumu biliyordu. Sonra ikiniz bana geldiniz. Şu (Abbas) kardeşinin oğlunun mirasını bana sormak için geldi. Şu da (Ali) babasından karısına kalan mirası sormak için bana geldi. İkinize de diyorum ki Rasûlullah ‘Bize mirasçı olunmaz, bizim bıraktığımız sadakadır.’ buyurmuştur. Sonra onu ikinize vermeyi düşünmüştüm. Sizden bu konuda Rasûlullah’ın, Ebû Bekir’in ve benim yaptığım gibi yapmanız üzere Allah adına söz almıştım. Siz de ‘Bu hâl üzere onu bize ver.’ diyerek kabul etmiştiniz. Şimdi siz bizden başka bir hüküm vermemizi mi istiyorsunuz? Yeri ve göğü izniyle tutana yemin olsun ki ikinizin arasında bundan başka bir şey ile

²¹⁵ Haşr, 59/6.

hüküm verecek değilim. Şayet bu durumdan acze düşmüşseniz onu bana geri iade edin.”²¹⁶

Hiz. Ömerin dediğine göre Müslümanların savaşmadıkları halde Yüce Allah'ın Rasûlü'ne fey olarak bahşettiği Nadiroğulları'nın malları yalnızca Rasûlullah'a mahsustu. Rasûlullah ailesinin senelik nafakasını oradan karşılar geri kalanı da Allah yolunda savaşa hazırlanmak üzere at ve silah teçhizatına ayırırdı.²¹⁷ Yukarıdaki naklettiğimiz rivâyetten anlaşıldığına göre Rasûlullah vefat ettikten sonra bu malların tasarrufu önce İslâm devletinin halifesi Hiz. Ebû Bekîr'e geçmiş, o vefat edince de Hiz. Ömer'e geçmişti. Hiz. Ömer de seleflerinden farklı olarak Nadiroğullarından kalma feyi Hiz. Peygamber ve Hiz. Ebû Bekir'in uygulamalarını aynen uygulamak kaydıyla Allah'tan söz alarak Hiz. Abbas ve Hiz. Ali'ye vermişti. Ancak Hiz. Ömer onlara mülkiyeti değil, sadakaları sünnete uygun olarak tasarruf etme yetkisini devretmişti.²¹⁸ Daha sonra aralarında anlaşmazlık çıkan Hiz. Abbas ve Hiz. Ali durumu halife Hiz. Ömer'e taşımışlardı. Burada bizi ilgilendiren husus Hiz. Abbas'ın meseleyi Hiz. Ömer'e arz ederken Hiz. Ali için kullandığı ifadelerdir. Her ne kadar yukarıya kaydettiğimiz rivâyette Hiz. Abbas Hiz. Ömer'e Hiz. Ali'den bahsederek “Ey müminlerin emîri! Benimle şunun arasında Allah'ın rasûlüne Nadiroğullarının malından bahşetmiş olduğu fey konusunda hükmet.” demiş olsa da bu ifade farklı kaynaklarda farklı şekilde yer almaktadır. Buhârî de yer alan bir rivâyete göre Hiz. Abbas'a ait bu ifade “Ey müminlerin emîri! Benimle şu zâlim arasında hükmet.” şeklinde,²¹⁹ Müslim'in (ö. 261/875) rivâyetinde ise “Ey müminlerin emîri! Benimle şu yalancı, günahkâr, sahtekâr ve hain arasında hükmet.” şeklindedir.²²⁰ Diğer rivâyetlerde ise böyle ağır ifadeler yer almamakta sadece “Ey müminlerin emîri! Benimle şunun arasında hükmet.” ifadesi yer almaktadır.²²¹

Konumuz bağlamında bizi ilgilendiren husus Müslim'in rivâyetinde yer alan Hiz. Abbas'ın Hiz. Ali'ye yönelik ifadeleridir. Onun Hiz. Ali'ye “kâzib” diyerek yalancılıkla itham ettiği görülmektedir. Devamında kullandığı günahkâr, sahtekâr ve

²¹⁶ Ebû Bekir Abdürrezzâk b. Hemmâm es-San'ânî, *el-Musannef*, thk. Habîbürrahman el- A'zâmî, C. V, el-Mektebetü'l-İslâmî, Beyrut 1983, s. 469.

²¹⁷ Buhârî, Cihâd, 79; Müslim, Cihâd, 48; Tirmizî, Cihâd, 39; Ebû Dâvûd, Harac, 19.

²¹⁸ Bu konuda detaylı bilgi için bk. Bünyamin Erul, *Sahabenin Sünnet Anlayışı*, TDV Yayınları, Ankara 2014, ss. 340-343.

²¹⁹ Buhârî, İtisâm, 5.

²²⁰ Müslim, Cihâd, 49.

²²¹ Abdürrezzâk, *el-Musannef*, C. V, s. 469; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, C. I, s. 425, 482; C. III, s. 300, 301; Buhârî, Humus, 1; Meğâzî, 11; Nafakât, 3; Ferâiz, 2; Ebû Dâvûd, Harac, 19.

hain kelimeleri kâzib kelimesinin hata etmek manasında kullanılmış olabileceği ihtimalini de hayli zayıflatmaktadır.

Rivâyetlerde yer alan farklılıklar burada râviler tarafından bir tasarruf yapılmış olma ihtimalini akla getirmektedir. Hz. Abbas gerçekten Hz. Ali için yalancı demiş midir? Hangi rivâyette yer alan ifadeler Hz. Abbas’a aittir? Bunu tespit edebilmek için farklı rivâyetlerin senet tenkidine tabi tutulması böylece tasarruf yapıp yapılmadığı hakkında bir kanaate sahip olmamız gerekir. Rivâyetin senet şemasını şu şekilde gösterebiliriz:

Tabloda da görüldüğü gibi rivâyet Hz. Ömer'den Mâlik b. Evs > İbn Şihâb ez-Zühri yoluyla tek kanaldan gelmekte daha sonra kollara ayrılmaktadır. Renkli olarak işaretlediğimiz tarîkler Hz. Abbas'ın Hz. Ali'ye yönelik hakaret ifadelerinin yer aldığı tarîklerdir. Buhârî'nin renkli olarak işaretlediğimiz tarîkinde Hz. Abbas Hz. Ali için “zâlim” demektedir,²²² Müslim'in rivâyetinde ise “yalancı, günahkâr, sahtekâr ve hain” demektedir.²²³ Taberî'de geçen rivâyette ise “sahtekâr, hain ve günahkâr” demektedir.²²⁴ Burada bizi ilgilendiren husus Müslim'in rivâyetinde yer alan “yalancı” ifadesidir. Müslim İbn Şihâb ez-Zühri > Mâlik b. Enes kanalıyla gelen rivâyeti tahrîc etmiştir. Rivâyet Mâlik b. Enes'ten sonra üç kola ayrılmaktadır. Diğer tarîklerde Hz. Abbas'ın Hz. Ali'ye yönelik hakaret ifadeleri yer almazken Müslim'in tahrîc ettiği tarîkte bu ifadelerin yer aldığı görülmektedir. Müslim bu rivâyeti Mâlik b. Enes'ten Cüveyriye b. Esmâ > Abdullah b. Muhammed b. Esmâ kanalıyla almıştır. Bu iki râvi hakkındaki değerlendirmelere bakarak burada tasarruf yapılmış olma ihtimalini inceleyeceğiz.

Cüveyriye b. Esmâ hakkında Yahyâ b. Maîn (ö. 233/848) ve Ahmed b. Hanbel “leyse bihî be's” ifadesini kullanmışlardır.²²⁵ Ahmed b. Hanbel bu ifadeden sonra “sıkadır” kaydını da düşmüştür.²²⁶ Ebû Hâtim er-Râzî ise kendisi hakkında “sâlih” demiştir.²²⁷

Abdullah b. Muhammed b. Esmâ hakkında ise Ebû Hâtim er-Râzî “lâ be'se bih”, “şeyhun sâlihun” ve “sika” ifadelerini kullanmış,²²⁸ Ali b. Medîni'de onu övmüştür.²²⁹

Bu iki râvi hakkında herhangi bir eleştiriye rastlamadık. İki râvinin de sika olduğu söylenebilir. Dolayısıyla Mâlik b. Enes'ten Cüveyriye b. Esmâ kanalıyla gelen rivâyette tasarruf yapıldığı ihtimalinin zayıfladığı düşünülebilir. Ancak bunu

²²² Buhârî, İtisâm, 5.

²²³ Müslim, Cihâd, 49.

²²⁴ Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî et-Taberî, *Câmiu'l-Beyân fî Te'vîli'l-Kur'an*, thk. Ahmed Muhammed Şâkir, C. XXIII, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 2000, s. 278.

²²⁵ İbn Ebî Hâtim er-Râzî, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, C. II, s. 531; Zehebî, *Siyeru A'lâm*, C. VII, s. 318.

²²⁶ İbn Ebî Hâtim er-Râzî, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, C. II, s. 531; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, C. V, s. 174; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, C. II, s. 125.

²²⁷ İbn Ebî Hâtim er-Râzî, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, C. II, s. 531; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, C. V, s. 174; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, C. II, s. 125.

²²⁸ İbn Ebî Hâtim er-Râzî, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, C. V, s. 159; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, C. XVI, s. 45. İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, C. VI, ss. 5-6.

²²⁹ İbn Ebî Hâtim er-Râzî, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, C. V, s. 159; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, C. XVI, s. 46; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, C. VI, ss. 5-6.

söylemek için Cüveyriye b. Esmâ rivâyeti Mâlik b. Enes'in diğer râvileri ile karşılaştırılmalıdır.

Mâlik b. Enes'in bir diğer râvisi İshâk b. Muhammed el-Ferevî hakkında Ebû Hâtim er-Râzî “sadûk” demiş ancak bazen telkîne maruz kaldığını belirtmiştir.²³⁰ Darekutnî de onun zayıf olduğunu söylemiştir.²³¹ Nesâî ise onun metrûk olduğunu belirtmiştir.²³² Ukaylî (ö. 322/934) Mâlik'ten mütâbî olmayan rivâyetler naklettiğini ifade etmiştir.²³³ İbn Hibbân da teferrüd edip garip kaldığını söylemiştir.²³⁴

Mâlik'in diğer râvisi Bişr b. Ömer ez-Zehrânî hakkında İbn Sa'd sika demiş, Ebû Hâtim er-Râzî de sadûk olduğunu söylemiştir.²³⁵ İclî (ö. 261/875) de onun sika olduğunu ifade etmiştir.²³⁶ Onun da herhangi bir eleştiriye uğradığına rastlamadık. Bundan dolayı kendisinin Mâlik b. Enes'in diğer râvisi Cüveyriye b. Esmâ ile denk olduğu söylenebilir. Ancak Bişr b. Ömer'in rivâyetini destekleyen bir râvi daha vardır. O da İshâk b. Muhammed el-Ferevî'dir. Onun hakkında bazı âlimler zayıf demiş olsa da sika râvi Bişr b. Ömer'i takviye etmektedir. Zira Hz. Abbas'ın Hz. Ali'ye yönelik hakeret içeren rivâyeti Malik b. Enes'ten Cüveyriye b. Esmâ dışında kimse rivâyet etmemiştir. Bundan dolayı burada Cüveyriye b. Esmâ'nın teferrüd edip tasarruf yaptığı ihtimal dâhilindedir.

Yukarıdaki tabloda renkli olarak işaretlediğimiz Buhârî ve Taberî'nin rivâyetlerinde de tasarruf yapılmış olabileceği söylenebilirse de burada Hz. Abbas'ın öfkesinin galeyanına kapılıp kastı aşan sözler sarf ettiği de düşünülebilir. Ancak bu rivâyetlerde yalancı dediğine dair bir ifade yoktur. O yüzden konumuz bağlamında bu rivâyetleri senet tenkidine tabi tutmayı gerekli görmüyoruz.

Sonuç olarak diyebiliriz ki Müslim'in naklettiği Hz. Abbas'ın Hz. Ali'ye yalancı dediğini aktaran rivâyette Cüveyriye b. Esmâ'nın teferrüd ettiği görülmektedir. Zira Malik b. Enes'ten rivâyette bulunan diğer râviler Hz. Abbas'ın Hz. Ali'ye yalancı dediğini aktarmamışlardır. Ayrıca tabloda da görüldüğü gibi rivâyetin diğer tariklerinde de bu ifade yer almamıştır. Bundan dolayı burada

²³⁰ Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, C. II, s. 472; Zehebî, *Siyeru A'lâm*, C. X, s. 649.

²³¹ Zehebî, *Siyeru A'lâm*, C. X, s. 650; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, C. I, s. 248.

²³² İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, C. I, s. 248.

²³³ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, C. I, s. 248.

²³⁴ İbn Hibbân, *es-Sikât*, C. VIII, s. 115.

²³⁵ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, C. VII, s. 219; İbn Ebî Hâtim er-Râzî, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, C. II, s. 361; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, C. IV, s. 139; Zehebî, *Siyeru A'lâm*, C. IX, s. 418; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, C. I, s. 455.

²³⁶ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, C. I, s. 456.

Cüveyriye b. Esmâ'nın tasarruf yaptığı ihtimal dâhilindedir. Tasarrufu Cüveyriye b. Esmâ'dan nakilde bulunan Abdullah b. Muhammed b. Esmâ'nın yaptığı da düşünülebilir.

Burada şöyle bir ihtimal de akla gelebilir. Sahâbenin birbiri hakkındaki sarf ettikleri bu olumsuz vasıflandırmaların sonraki kuşaklara ulaşmasını istemeyen bazı râvi ya da müellifler bunları metinden çıkararak nakletmiş olabilirler. Çünkü en büyük sahâbîler hakkında böyle olumsuz sıfatların sonradan metinlere idrac edildiği uzak bir ihtimaldir. Dolayısıyla en gerçekçi metin Müslim'in rivâyetidir.²³⁷ Ancak Cüveyriye b. Esmâ'nın bu rivâyette teferrüd etmesi, tabloda da görüldüğü gibi diğer rivâyetlerde Hz. Abbas'ın Hz. Ali'ye yönelik yalancı dediğine dair ifadelerin yer almaması bu ihtimali bizce zayıflatmaktadır. Ancak bu ihtimali yani Hz. Abbas'ın Hz. Ali'ye yalancı dediğini kabul ettiğimiz takdirde burada Hz. Abbas'ın yeğeni olan Hz. Ali'ye böyle bir ifade kullanması, kızgınlık anında söylenmiş, kastı aşan, haliyle gerçek durumu yansıtmayan mübalağalı bir ifade olarak değerlendirilip mesele insan psikolojisiyle de izah edilebilir. Amcası olduğu için Hz. Abbas'ın yeğenine söylediği bu sözlerin te'dib maksadı taşıdığı, Hz. Abbas'ın bu kelimelerin zahiri manasını kastetmeksizin cüretkâr ifadeler kullandığı söylenebilir. Ayrıca onun bu halini idrak ettiklerinden dolayı ne Hz. Ali'nin ne de orada hazır bulunan diğer sahâbîlerin Hz. Abbas'a itiraz etmemeleri bu düşünceyi destekleyebilir.²³⁸ Durum her ne olursa olsun iki ihtimalde de Hz. Abbas'ın Hz. Ali'ye gerçek anlamda yalancı demediği ve onu yalancılıkla itham etmediği söylenebilir.

Sahâbenin birbirini yalancılıkla itham ettiğine dair bulabildiğimiz örnekler bunlardır. Bu bağlamdaki diğer birçok rivâyet “kezebe” fiilinin “hata etti” anlamında anlaşılmasına müsaittir.²³⁹ Biz burada bu anlamın kastedilmesinin uzak bir ihtimal olduğu rivâyetleri incelemeye çalıştık. Şimdi bir diğer başlık olan fisku'r-râvî açısından sahâbe konusunu incelemek istiyoruz.

²³⁷ Bu yönde değerlendirmeler için bk. Erul, *Sahabenin Sünnet Anlayışı*, s. 341.

²³⁸ Bu yönde değerlendirmeler için bk. Erul, “Sahabe Döneminde Tekzib ve Tekzibin Mahiyeti”, s. 468.

²³⁹ Bu konuda birçok örnek için bk. Erul, “Sahabe Döneminde Tekzib ve Tekzibin Mahiyeti”, ss. 467-486; Yıldırım, “Sahabenin Birbirlerine Kullandıkları Eleştirel İfadelerin Anlam Boyutu”, ss. 607-612.

3.2.3. Fısku'r-Râvî Açısından Sahâbe

Fısk İbn Hacer'in de belirttiği gibi râvinin fiillerinde ve sözlerinde küfre ulaşmayacak seviyede günaha dalmasıdır.²⁴⁰ Ayrıca fısk "Emr-i ilahiye terk ile isyan edip tarik-ı haktan hurûc eylemek yahut zina ve fücür eylemek manasınadır."²⁴¹ şeklinde de tanımlanmıştır. Genel anlamda hadis âlimlerinin büyük günahları işleyen, küçük günahları işlemekte ısrar eden kimseleri fâsık saydıkları belirtilmekle birlikte²⁴² fıskın örfte büyük günahlara has olduğu, fâsığın da büyük günah işleyen kimse olduğu da ifade edilmiştir.²⁴³ Rivâyete göre İmam Şafî (ö. 204/820) itaati ağır basanın ta'dîl edildiğini, isyanı ağır basanın ise cerh edildiğini söylemiştir.²⁴⁴

Karâfî (ö. 684/1285) hırsızın elinin kesilmesi, içki içene sopa vurulması vb. had cezası gerektiren suçlarda adaletin yaralandığında icma edildiğini söylemiş; Kur'an ve sünnette vâid (tehdit) içeren, mefseleti ağır basan cürümleri işleyenlerin fıskının sabit olup cerh edileceğini, bunların dışında kalan küçük günahlar sebebiyle -kişi ısrar edip büyük günaha çevirmediği müddetçe- (zira küçük günâhlarda ısrar etmek günahı küçük olarak bırakmaz) kişinin adaletine hâlel gelmeyeceğini ve fâsık sayılmasının gerekmediğini ifade etmiştir.²⁴⁵

Dolayısıyla fısku'r-râvî râvinin adaletine hâlel getirecek bir durumdur. Daha önce de söylediğimiz gibi Sünnî ulemanın çoğunluğu sahâbenin tamamını âdil kabul edip onları cerh ve ta'dîlden istisna tutmuş, ancak bazı kimseler onların da diğer râviler gibi araştırılması gerektiğini ileri sürmüşlerdir. Bu kimseler bazı sahâbîlerin fısk açısından problemlili olabileceğini dolayısıyla onların adaletine hâlel geldiğini iddia etmişlerdir. Bu sahâbîlerin de fıskın kapsamına dâhil olduğu herkes tarafından kabul edilen büyük günah işledikleri ifade edilmiştir. Biz şimdi bu kapsamda ileri sürülen iddiaları inceleyeceğiz.

²⁴⁰ İbn Hacer, *Nüzhetü'n-Nazar*, C. I, s. 88.

²⁴¹ Talat Koçyiğit, *Hadis Istılahları*, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara 1980, s. 112. (Kamus tercemesinden naklen.)

²⁴² Sehâvî, *Fethu'l-Muğîs*, C. II, s. 5; Ahmet Yücel, *Hadis Usûlü*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul, 2015, s. 105. Aynı tanım için ayrıca bk. Emin Âşıkutlu, "Fısk", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 13, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1996, s. 38.

²⁴³ Muhammed Cemâlüddîn b. Muhammed b. Saîd b. Kâsım el-Hallâk el-Kâsımî, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1979, ss. 15-16.

²⁴⁴ Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, s. 79.

²⁴⁵ Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. İdrîs b. Abdurrahman el-Mâlikî el-Karâfî, *el-Furûk*, C. IV, Alemü'l-Kütüb, Beyrut ty., s. 66.

3.2.3.1. Sahâbenin Fıskına Delil Getirilen Âyetler

Sahâbenin hepsinin âdil kabul edilip onlara cerh ve ta'dîl uygulanamayacağı düşüncesinin yanlış olduğunu bizzat Kur'an-ı Kerim'in ve bazı hadislerin göz önüne serdiği iddia edilip²⁴⁶ çeşitli âyet ve hadisler konuya örnek gösterilmektedir.

Bu âyetlerden bazıları Tevbe sûresinin şu âyetleridir: *“Bir başka grup iyi işe bir de kötü iş karıştırmış olarak sonra günahlarını itiraf etmişlerdir. Umulur ki Allah onların tövbesini kabul eder. Şüphesiz Allah çok esirgeyici, çok bağışlayıcıdır.”*²⁴⁷ *“Allah geriye bırakılan (savaşa katılmayan) üç kişinin de tövbesini kabul etti. Sonunda, bütün genişliğine rağmen yeryüzü onlara dar gelmeye başlamış, vicdanları kendilerini sıkıştırmış ve Allah'a karşı ondan başka sığınılacak kimse olmadığını anlamışlardı. Bunun üzerine o da eski durumlarına dönmeleri için onlara tövbe nasip etti. Hiç şüphesiz Allah, tövbe kapısını alabildiğine açık tutmakta ve rahmetiyle kuşatmaktadır.”*²⁴⁸

Bu âyetler sahâbe hakkında nâzil olmuştur. “Sahâbeden olan kimseler bir günah işlemeseler niye tevbeleri gereksin?”²⁴⁹ denilerek bu âyetlerin sahâbenin de günah işlediği dolayısıyla cerh ve ta'dîl kapsamına alınmaları gerektiğine dair karine teşkil ettiği îma edilmektedir.²⁵⁰

Şunu hemen belirtelim ki genel kabule göre fâsığın tövbe etmesinden sonraki rivâyetleri kabul edilir. Ancak hadis uyduran kişi tövbe etse bile bir daha rivâyeti kabul edilmez.²⁵¹ Diğer râviler için dahi geçerli olan bu kaide sahâbe için evleviyetle geçerlidir. Bu âyete göre günah işlemiş olsalar bile daha sonra tövbe ettikleri için kendilerine râvilik vasfı açısından âdil değildir demek isabetli olmasa gerektir.

Sahâbenin adaletine hâlel getirdiği öne sürülen bir başka âyet Tevbe sûresinin şu âyetidir: *“Onlar, yanlarına döndüğünüz zaman da size özür beyan ederler. De ki: “Boşuna mazeret ileri sürmeyin, size asla inanmayız, çünkü Allah yaptıklarınızın iç*

²⁴⁶ Kırbaçoğlu, *Hadis Metodolojisi*, ss. 70-71.

²⁴⁷ Tevbe, 9/102.

²⁴⁸ Tevbe, 9/118.

²⁴⁹ Kırbaçoğlu, *Hadis Metodolojisi*, s. 74.

²⁵⁰ Kırbaçoğlu'nun söz konusu âyetleri sahâbenin hepsinin âdil kabul edilip onlara cerh ve ta'dîl uygulanamayacağı düşüncesinin yanlış olduğunu bizzat Kur'an-ı Kerim'in ve bazı hadislerin göz önüne serdiği iddiasından sonra zikretmesi böyle düşündüğünü teyid etmektedir.

²⁵¹ İbn Salâh, *Ulûmü'l-Hadîs*, s. 116; Muhyiddîn Ebû Zekerîyyâ Yahyâ b. Şeref en-Nevevî, *İrşâdû Tullâbi'l-Hakâik ilâ Ma'rifeti Süneni Hayri'l-Halâik*, thk. Abdalbârî Fethullah es-Selefi, C. I, Mektebetü'l-Îmân, Medîne-i Münevvere 1987, s. 305; Süyûtî, *Tedribü'r-Râvî*, C. I, s. 390; Nûreddîn İtr, *Menhecü'n-Nakd fî Ulûmi'l-Hadîs*, Dâru'l-Fikr, Dimeşk 1981, s. 82.

yüzünü bize bildirmiştir. Bundan böyle de Allah ve resulü yapıp ettiklerinizi görecektir; sonra gizli açık her şeyi bilen huzuruna çıkarılacaksınız ve o size neler yapmış olduğunuzu haber verecektir.”²⁵²

Lübnanlı Şîî müellif Hâşim Ma'rûf el-Hasenî (ö. 1983)²⁵³ bu âyetin Rasûlullah (sav) ile beraber Tebük Savaşı'na katılmaktan geri duran seksen sahâbî hakkında nâzil olduğunu söylemiştir.²⁵⁴ Abdullah Yıldız da, cumhurun aksine sahâbenin de cerh ve ta'dîle tabi tutulması gerektiği görüşünde olup bütün sahâbenin âdil olduğuna hükmetmenin doğru olmadığını düşünen görüş sahiplerinin delil olarak kullandıkları âyete bu âyeti örnek vermiş, âyetin Tebük Seferi'ne katılmak istemeyen seksen kadar sahâbî hakkında indirildiğini iddia ettiklerini söylemiştir.²⁵⁵

Ancak tefsirlere baktığımızda bu âyetin seksen kadar sahâbî hakkında değil seksen kadar münafık hakkında nazil olduğu belirtilmekte ancak bu seksen kişinin ismi verilmemektedir.²⁵⁶ Bazı tefsirler ise Abdullah b. Übey (ö. 9/631) hakkında nazil olduğunu söylemektedir.²⁵⁷ Ancak bir sonraki âyetin²⁵⁸ tefsirine baktığımızda bazı isimlerin verildiğini görmekteyiz. İbn Abbas'tan yapılan rivâyete göre tevbe sûresinin doksan beşinci âyeti Ced b. Kays (ö. ?), Muattib b. Kuşeyr (ö. ?) ve onun arkadaşları hakkında nazil olmuştur. Bunlar da yaklaşık seksen kadar münafıktan

²⁵² Tevbe, 9/114.

²⁵³ Hayatı hakkında kısaca bilgi için bk. Peyman Ünügür, “Şî'i Âlim Hâşim Ma'rûf el-Hasenî'nin Uydurma Hadis Tespitinde Metin Tenkidi Kullanımı”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 58/2, 2017, s. 90.

²⁵⁴ Hâşim Ma'rûf el-Hasenî, *Dirâsât fi'l-Hadîs ve'l-Muhaddisîn*, Dâru't-Taâruf, Beyrut 1978, s. 83.

²⁵⁵ Yıldız, “Rivâyetleri Açısından Bazı Sahabilerin Tartışılabilirliği”, s. 25. Yıldız bu iddia sahibinin ismini vermemektedir. Ancak dipnotta bu bilgileri Cemal Sofuoğlu'nun “Şia-i İmamiye'nin Hadis Anlayışı” adlı sempozyum bildirisinden aldığı görülmektedir. Sofuoğlu'nun bildirisine baktığımızda ise bu görüşü Hâşim Ma'rûf'un *Dirâsât fi'l-Kaflî li'l-Küleynî ve's-Sahîh li'l-Buhârî* adlı eserinden aktardığını görüyoruz. Bk. Cemal Sofuoğlu, “Şia-i İmamiye'nin Hadis Anlayışı”, *Milletlerarası Tarih ve Günümüzde Şiilik Sempozyumu*, İstanbul, 13-15 Şubat 1993, s. 262. Biz mezkûr ifadeyi Hâşim Ma'rûf'un bu eserinde gördük. Ancak eseri web sitesinde okumamıza rağmen baskısına ulaşamadığımız için dipnotta göstermedik. Dipnotta verdiğimiz eserde Hâşim Ma'rûf'un ifadeleri aynı ile geçmektedir.

²⁵⁶ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, C. XIV, s. 424; Ebû Muhammed Muhyissünne el-Hüseyn b. Mes'ûd b. Muhammed el-Ferrâ' el-Begavî, *Mealimü't-Tenzîl fi Tefsîri'l-Kur'ân*, thk. Abdürrezzâk el-Mehdî, C. II, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut H. 1420, s. 379; Cemâlüddîn Ebû'l-Ferec Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed el-Cevzî, *Zâdü'l-Mesîr fi İlmi't-Tefsîr*, thk. Abdürrezzâk el-Mehdî, C. II, Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, Beyrut, H. 1422, s. 289; Ebû'l-Fidâ' İsmâîl b. Ömer b. Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, thk. Muhammed Hüseyin Şemsüddîn, C. IV, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut H. 1419, s. 176. Taberî'de sayı verilmemektedir.

²⁵⁷ Ebû'l-Hasen Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*, thk. Abdullah Mahmud Şehhâte, C. II, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut H. 1423, s. 190.

²⁵⁸ “Yanlarına döndüğünüz zaman, onları hesaba çekmekten vazgeçesiniz diye size yemin billâh edecekler. Artık onlardan uzak durun; zira onlar tiksiniyecek kimselerdir, işlemiş oldukları günahların karşılığı olarak varacakları yer de cehennemdir.” Tevbe, 9/95.

oluşmaktadır.²⁵⁹ Mukâtil b. Süleyman (ö. 150/767) bu iki ismin yanına Ebû Lübâbe'yi de (ö. ?) eklemekte,²⁶⁰ Abdullah b. Übey'i de bunlar arasında saymaktadır.²⁶¹

Görüldüğü üzere Hâşim Ma'rûf'un bahis konusu ettiği Abdullah Yıldız'ın da herhangi bir itirazda bulunmadan naklettiği Tevbe sûresinin doksan dördüncü âyeti münafıklar hakkında nazil olmuştur. Buna göre ne usulcülerin ne de hadisçilerin tanımına göre münafık olan bir kimse sahâbeden sayılmaktadır. Dolayısıyla münafıklar üzerinden sahâbenin adaletini eleştirmek tutarlı değildir.

Buna rağmen âyetler arasındaki siyak-sıbak ilişkisi bağlamında doksan beşinci âyette bahsedilenlerle bir önceki âyette bahsedilenler aynı olabilir.²⁶² Doksan beşinci âyetin tefsirinde ise bazı isimler verilmektedir. Dolayısıyla Hâşim Ma'rûf'un iddiasını kendi söylediği doksan dördüncü âyete göre değil bir sonraki âyete göre değerlendirmek gerekir. Âyetin sebebi nüzûlünde verilen isimlerin kimliklerini araştırarak onların sahâbe olup olmadığının tespitini yapmak gerekir.

Bazı kaynaklarda Ced b. Kays'ın münafıklıkla itham edildiği söylenmekte, bazılarına göre tövbe ettiği bazılarına göre de tövbe etmediği belirtilmektedir.²⁶³ Buna göre Ced b. Kays'ın nifakından tövbe edip kendisini düzelttiği bilgisini esas alırsak yukarıda zikrettiğimiz tövbe ettikten sonra rivâyetlerin kabul edilmesi ilkesi burada da geçerlidir. Eğer tövbe etmediği bilgisini esas alırsak zaten münafık olacağı için sahâbeden sayılmaması gerekir. Ayrıca Ced b. Kays'tan yapılan rivâyetler çok az sayıda olmakla beraber temel hadis kaynaklarında yer almamakta, üzerine hüküm bina edilecek içerikte bulunmamaktadır. Ondan sadece Tebük Savaşı'na katılmaktan geri durduğunu anlatan iki rivâyet ve Allah'a olan kulluğunu Lübnan dağlarında anladığını belirten kendi sözü rivâyet edilmektedir.²⁶⁴ Dolayısıyla Ced'in sahâbî

²⁵⁹ Begavî, *Mealimü't-Tenzîl*, C. II, s. 380.

²⁶⁰ Mukâtil bunların seksen kişi olduğunu belirtmekle beraber münafık olduklarından bahsetmemektedir.

²⁶¹ Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîr*, C. II, s. 191.

²⁶² Sa'lebî (ö. 427/1035) doksan dört ve doksan beşinci âyetleri zikrettikten sonra İbn Abbas'tan gelen Ced b. Kays, Muattib b. Kuşeyr ve münafıklardan seksen kadar arkadaşları hakkında nâzil olduğunu haber veren rivâyeti nakleder. Bk. Ebû İshâk Ahmed b. Muhammed b. İbrâhîm es-Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân an Tefsîri'l-Kur'ân*, thk. el-İmâm Ebî Muhammed b. Âşur, C. V, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut 2002, s. 82. Buna mukabil diğer tefsirler doksan dördüncü âyeti zikredip münafıklarla ilgili olduğunu söyleyip ardından doksan beşinci âyeti zikrettikten sonra İbn Abbas'ın rivâyetine yer verirler.

²⁶³ Hayatı ve hakkında bilgi için bk. Yıldız, "Kendilerine Nifâk İsnâd Edilen Sahâbîler ve Rivâyetleri", ss. 112-113.

²⁶⁴ Yıldız, "Kendilerine Nifâk İsnâd Edilen Sahâbîler ve Rivâyetleri", ss. 113-115.

kabul edilip edilmemesi de âdil kabul edilip edilmemesi de pratikte pek fazla bir şeyi değiştirmeyecektir.

Ced b. Kays hakkında söylediklerimiz Muattıb b. Kuşeyr hakkında da geçerlidir. Zira İbn Hacer'in verdiği bilgiye göre kendisinin münafık olduğu söylenmiş ayrıca tövbe ettiği de nakledilmiştir.²⁶⁵

Ebû Lübâbe ise sahâbî olup kendisine nifak isnat edildiğine rastlamadık.²⁶⁶ Ancak Mukâtil b. Süleyman'ın onun ismini bu âyetin sebebi nüzûlünde zikretmesi hatalı olmalıdır. Zira İbn Abbas'tan gelen rivâyette onun ismi geçmemektedir. İbn Abbas'ın sahâbî olduğunu göz önüne alırsak âyetin nüzul zamanına yakınlığından dolayı onun görüşünün tercihe şayan olduğu söylenebilirse de bu görüşün İbn Abbas'a aidiyetinin kesin olduğunu söylemek de zordur. Zira rivâyetin İbn Abbas'a ulaşan bir senedi yoktur. Bundan dolayı Ced b. Kays'ın ve Muattıb b. Kuşeyr'in de âyetin sebep-i nüzûlüne dâhil olduğu kesin değildir. Âyetlere siyak-sibak bütünlüğü içerisinde bakıldığında münafıklar hakkında nazil olduğu anlaşılmaktadır.

Ancak Ebû Reyze ve muasır yazarlardan Muhammed et-Ticânî es-Semâvî gibi bazı bilginler *“Senden izin isteyenler sadece, Allah'a ve âhiret gününe iman etmeyenler ve şüpheye kapılmış olanlardır; onlar şüpheleri içinde bocalayıp dururlar.”*²⁶⁷ *“İçlerinden sana kulak verenler de var. Nihâyet senin huzurundan ayrılınca, bilgi sahiplerine, “Biraz önce ne söyledi?” diye sorarlar. İşte Allah bunların kalplerini mühürlemiştir, arzularının peşine takılıp gitmektedirler.”*²⁶⁸ *“Harcamalarının kabul edilmesine, yalnızca, Allah'ı ve Rasûlünü inkar etmeleri, namaza ancak üşene üşene gelmeleri ve ancak gönülsüzce harcamaları engel olmuştur.”*²⁶⁹ gibi münafıklardan bahsettiği açık olan âyetlerin bile sahâbeden

²⁶⁵ İbn Hacer, *el-İsabe*, C. VI, s. 138.

²⁶⁶ Hakkında bilgi için bk. Asri Çubukçu, “Ebû Lübâbe el-Ensârî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 10, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1994, s. 179.

²⁶⁷ Tevbe, 9/45

²⁶⁸ Muhammed, 47/16.

²⁶⁹ Tevbe, 9/54.

bahsettiğini öne sürmüşler,²⁷⁰ bunları sahâbenin hepsinin âdil kabul edildiği görüşünün yanlışlığına delil olarak kullanmışlardır.²⁷¹

Daha önce de belirttiğimiz gibi münafıklığı sabit olan birinin sahâbî sayılabileceği hadisçilerin ve usulcülerin tanımına binaen mümkün olmadığına göre münafıklar üzerinden sahâbenin adaletini sorgulamak temelden yanlış bir tutumdur.²⁷²

3.2.3.2. Sahâbenin Fıskına Delil Getirilen Hadisler

Daha önce de bahsettiğimiz gibi bazı hadisler sahâbenin fıskına delil getirilerek hepsinin âdil olmalarına zarar verdiği iddia edilmektedir. Sahâbenin hepsinin âdil kabul edilip onlara cerh ve ta'dîl uygulanamayacağı düşüncesinin yanlış olduğunu bizzat Kur'an-ı Kerim'in ve bazı hadislerin göz önüne serdiği iddia edilmektedir.²⁷³ Bu meyanda Abdullah Yıldız da Rasûlullah'ın (sav), vefatından sonra yaşayan sahâbe hakkında söylediklerini görmemezlikten gelerek sahâbenin hepsini âdil kabul etmenin bilimsel gerçekliğe uygun olmadığını belirtmektedir.²⁷⁴ Biz de bu bağlamda Abdullah Yıldız'ın bu argümanına delil olarak kullandığı hadisleri incelemek istiyoruz.

Onun zikrettiği ilk hadis şu hadistir: ²⁷⁵ “Yıldızlar gökyüzünün güven kaynağıdır. Onlar gittiğinde gökyüzüne va'd olunan gelir. Ben ashâbım için güven kaynağıyım. Ben gittiğimde ashâbıma va'd olunan gelir.”²⁷⁶

Bu hadisin ilk kısmında Nevevî ve Kâdî İyâz'a (ö. 544/1149) göre kıyamette yıldızların yarılp yerlerinden dağılacağından bahsedilmektedir. Ayrıca onların

²⁷⁰ Muhammed et-Ticânî es-Semâvî'nin münafıklardan ve kâfirlerden bahseden ayetleri sahâbeye hamlettiğinin örnekleri ve bunların değerlendirilmesi için bk. Salih Kesgin, “Sahâbeye Ötekileştirmek Ya Da Sahâbeye “Sahâbî” Olmak Ayrımında Âyet ve Hadisleri Anlama Sorunu – Muhammed et-Ticânî es-Semâvî Örneği”, *Tartışmalı İlmi Toplantı*, Sakarya, 27-28 Nisan 2013, ss. 341-346.

²⁷¹ Ebû Reyze Tevbe suresinin birçok ayetini “Sahabe arasındaki münafıklar” başlığı altında vermektedir. Bk. Ebû Reyze, *Edvâ*, ss. 329-331. Bu ayetlerin birçoğu ya münafıklar ya da kâfirler hakkında nâzil olmuştur.

²⁷² Kur'andaki münafıklarla ilgili ayetlerin kapsamına sahâbenin de dahil edilmesine yönelik iddiaların tutarsızlığı hakkında bk. Efendioğlu, *Sahâbeye Yöneltilen Tenkitler*, ss. 81-92.

²⁷³ Kırbasoğlu, *Hadis Metodolojisi*, s. 70-71, 85.

²⁷⁴ Yıldız, “Rivâyetleri Açısından Bazı Sahabilerin Tartışılabilirliği”, s. 42-43. Yıldız burada ayrıca fitne olaylarına karışan sahâbenin hatalarını içtihat hatası sayma, işledikleri günah ve yanlışları dini hassasiyetlerine ve düşmanların komplosuna hamlederek mazur gösterme vb. tutumlarında bilimsel gerçekliğe aykırı olduğunu iddia etmektedir. Ancak biz burada konumuz gereği Peygamber'in, vefatından sonra sahâbe hakkında söylediklerinden ötürü hepsinin adil kabul edilmesinin doğru olmadığı görüşünü tahlil edeceğiz.

²⁷⁵ Yıldız, “Rivâyetleri Açısından Bazı Sahabilerin Tartışılabilirliği”, s. 39.

²⁷⁶ Müslim, *Fedâilu's-Sahâbe*, 207; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, C. XXXII, s. 335

yorumuna göre ikinci bölümde de Peygamber'den sonra meydana gelecek fitnelerden, savaşlardan, kalplere sirâyet edecek ihtilaflardan, bazı bedevîlerin ve cahil insanların irtidât edeceklerinden bahsedilir.²⁷⁷

Şunu belirtelim ki bu rivâyet bu lafızlarıyla garib bir rivâyettir. Zira hadisi Hz. Peygamber'den sadece Ebû Mûsâ el-Eş'arî (ö. 42/662-63), ondan sadece Ebû Bürde (ö. 104/722-23), ondan sadece Saîd b. Ebî Bürde (ö. 168/785), ondan sadece Mücemmi' b. Yahyâ (ö. ?), ondan da sadece Hüseyin b. Ali el-Cû'fî (ö. 819) rivâyet etmektedir.

İsnâdın kendisinden itibaren kollara ayrıldığı râvi Hüseyin b. Ali el-Cû'fî genel olarak güvenilir kabul edilmekle beraber²⁷⁸ İbn Ebî Hâtim (ö. 327/938) onun rivâyet ettiği bir hadise münker demiş ve ondan başkasından rivâyet edildiğini bilmediğini söylemiştir.²⁷⁹ Bu rivâyeti de ondan başkasının bu lafızlarla rivâyet ettiği bilinmemektedir.

Yahyâ b. Maîn Mücemmi' b. Yahyâ'nın sâlih olduğunu söylemiş, Ebû Hâtim er-Râzî de kendisi hakkında "leyse bihî be's" tabirini kullanmıştır. Herhangi bir eleştiriye uğradığına rastlamadık.²⁸⁰ Ayrıca Kütüb-i sitte müelliflerinden ondan sadece Müslim ve Nesâî rivâyette bulunmuştur.²⁸¹

Saîd b. Ebî Bürde²⁸² ve onun babası Ebû Bürde²⁸³ genel olarak güvenilir kabul edilen râvilerdir.

Bütün bunlara binaen özellikle İbn Ebî Hâtim'in Hüseyin b. Ali el-Cû'fî'nin bir rivâyetine ondan başkasından rivâyet edilmediği için münker demesi rivâyete bizce ihtiyatla yaklaşılması gerektiği intibahı uyandırmıştır. Ancak hadisin zayıf senetle

²⁷⁷ Muhyiddîn Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref en-Nevevî, *el-Minhâc Şerhu Sahihi Müslim b. el-Haccâc*, C. XVI, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut H. 1392, s. 83; Kâdî İyâz, *İkmâlû'l-Mu'lim*, C. VII, s. 568.

²⁷⁸ Hakkında bilgi için bk. İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, C. VI, s. 366; İclî, *es-Sikât*, s. 120; İbn Ebî Hâtim er-Râzî, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, C. III, s. 55-56; İbn Hibbân, *es-Sikât*, C. VIII, s. 184; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, C. VI, s. 449-454; Şemsüddîn Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Osmân b. Kaymâz ez-Zehebî, *Tezkiratü'l-Huffâz*, C. I, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1998, ss. 255-256; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, C. V, s. 53-54; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, C. II, s. 358-359.

²⁷⁹ Ebû Muhammed Abdurrahman b. Muhammed b. İdris İbn Ebî Hâtim er-Râzî, *Kitâbü'l-İlel*, thk. Sa'd b. Abdullah el-Humeyd vd., C. I, Metâbi'u'l-Hamîzî, 2006, s. 152.

²⁸⁰ İbn Ebî Hâtim er-Râzî, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, C. VIII, s. 295; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, C. XXVII, s. 245-247; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, C. X, s. 47-48

²⁸¹ Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, C. XXVII, s. 247.

²⁸² Hakkında bilgi için bk. İbn Ebî Hâtim er-Râzî, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, C. IV, s. 48; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, C. X, s. 345-348; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, C. IV, s. 8.

²⁸³ Asıl adı Âmir b. Abdullah Kays'tır. Ebû Mûsâ el-Eş'arî'nin oğludur. Hakkında bilgi için bk. İbn Ebî Hâtim er-Râzî, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, C. VI, s. 325; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, C. XXXIII, s. 66-71; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, C. III, s. 184.

ve değişik lafızlarla da olsa başkaları tarafından rivâyet edilmesi²⁸⁴ ve genel anlamda râvilerin durumunun muteber kabul edilmesi rivâyetin sıhhati hakkında olumsuz kanaat serdetmemizi güçleştirmektedir.

Rivâyette herhangi bir problem olmadığını kabul etsek dahi, bu rivâyet sahâbenin adaletini ıskat etmek için elverişli görülmemektedir. Her ne kadar Abdullah Yıldız zikretmeye de²⁸⁵ hadisin devamında ashâbın da ümmet için güvence kaynağı olduğu, ashâb yok olduğunda ümmete va'd olunanların gerçekleşeceğinden bahsedilmektedir.²⁸⁶ Bundan dolayı bu rivâyet Yıldız'ın kullanımının aksine sahâbenin fazileti bağlamında da kullanılabilir.²⁸⁷ Müslim'in *Sahîh*'ine bab başlıklarını koyan Nevevî'nin bu hadisi fedâilü's-sahâbe bölümüne yerleştirmesi de bu anlayışın bir yansıması olsa gerektir.

Bu bağlamda öne sürülen diğer hadislerden bazıları ise şunlardır:²⁸⁸

İbn Abbas'tan rivâyet edildiğine göre Rasûlullah hutbede iken şöyle dedi: “Ey insanlar! Sizler yalın ayak, çıplak ve baş açık olarak Allah'a haşrolunacaksınız.” Rasûlullah sonra “Başlangıçta ilk yaratmayı nasıl yaptısak -üzerimize aldığımız bir vaad olarak- onu yine yapacağız. Biz bunu muhakkak yapacağız.”²⁸⁹ âyetini sonuna kadar okudu. Sonra dedi ki “Dikkat edin! Kıyâmet günü yaratılmışlardan ilk giydirilecek kimse İbrahim olacaktır. Dikkat edin! Allah, ümmetimden bazılarını getirecek onlar sol tarafa alınacak ben de ‘Ya Rabbi! Bunlar benim ashâbımlarım.’ diyeceğim. Sonra da bana ‘Senden sonra ne yaptıklarını bilmiyorsun.’ denilecek. Bende salih kulun (Hz. İsa) dediği gibi ‘İçlerinde bulunduğum sürece onların yaptıklarına tanık idim. Fakat sen beni vefat ettirdikten sonra onların halini bilip gören sadece sensin.’²⁹⁰ diyeceğim.”²⁹¹

²⁸⁴ Rivâyetin geçtiği kaynaklar, diğer tarikleri ve bazı ulemânın yorumları için bk Paksoy, *Sahabenin Adalet ve Fazileti Konulu Hadislerin Delil Değeri*, ss. 125-128.

²⁸⁵ Yıldız, “Rivâyetleri Açısından Bazı Sahabilerin Tartışılabilirliği”, s. 39.

²⁸⁶ Müslim, *Fedâilü's-Sahâbe*, 207; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, C. XXXII, s. 335. Hadis'in bu bölümü de sahâbeden sonra bid'atlar, ihtilaflar ve fitnelerin ortaya çıkması, Mekke ve Medine'nin tahrip edilmesi, Rumlar'ın zuhûr etmesi vb. şeklinde yorumlanmıştır. Bk. Nevevî, *el-Minhâc*, C. XVI, s. 83; Kâdî İyâz, *İkmâlü'l-Mu'lim*, C. VII, s. 568.

²⁸⁷ Bu hadisin sahâbenin adalet ve fazileti için kullanıldığına örnek olarak bk. Paksoy, *Sahabenin Adalet ve Fazileti Konulu Hadislerin Delil Değeri*, s. 129.

²⁸⁸ Bk. Yıldız, “Rivâyetleri Açısından Bazı Sahabilerin Tartışılabilirliği”, s. 39-40.

²⁸⁹ Enbiyâ, 21/104.

²⁹⁰ Mâide, 5/117.

²⁹¹ Buhârî, *Tefsîr*, 5/14 (4625), 21/2 (4740). Hadis'in diğer rivâyetleri için ayrıca bk. Buhârî, *Rikâk*, 45; Müslim, *Kitâbü'l-Cennet*, 58; Tirmizî, *Tefsîru'l-Kur'ân*, 22; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, C. IV, s. 9, 136.

Bu konu hakkında serdedilen bir diğ er hadis de şudur: “Ben havz üzerine ilk erişeniniz ve karşılayıcınızım. Muhakkak sizden bazıları kaldırılacak (havzdan uzaklaştırılacak) ve  n m sıra s r klenecekler. Ben de ‘Ya Rabbi! Bunlar benim ashâbım.’ diyeceğim. Sonra bana ‘Senden sonra neler yaptıklarını bilmiyorsun.’ denilecek.”²⁹²

Bu hadislerde geçen “Senden sonra neler yaptıklarını bilmiyorsun.” ifadesinin muhataplarının kim olduğu hakkında farklı görüşler mevcuttur. Bunlar bazı  limlere göre Rasûlullah’ın vefatından sonra İslâm’dan dönüp irtidât edenlerdir.²⁹³ Diğ er bir kısım  limlere göre ise İslâm’dan irtidât edenler değil, istikametten ayrılıp salih amelleri k t l leriyle değiştirenler,²⁹⁴ büyük günah işleyenler ve bid‘atlara dalanlardır.²⁹⁵ Hattâbî’ye ( . 388/998) göre buradaki irtidât dinden dönmek değil dinî anlamda gerekli olan şeyleri geciktirmek ve ihmalk r davranmaktır. Zira sahâbe arasında dinden dönüp irtidât eden yoktur. İrtidât edenler dinde basiret sahibi olmayan müellefe-i kul bdan olan kaba ve cahil bedev lerdir.²⁹⁶ Buhârî’nin hocası Kab sa b. Ukbe es-S v   ( . 215/830) burada kastedilenlerin Hz. Eb bekir zamanında irtidât edip onunla savaşan ve küfür üzere ölen kimseler olduğunu söylemiştir.²⁹⁷ Bunların ayrıca münafıklar ve büyük günahlar işleyenler olabileceği de söylenmiştir.²⁹⁸ Bu kimselerin Hz. Peygamber’in ashâbı değil, onlar dışındaki müminler olduğu da söylenmiştir.²⁹⁹

Öyle anlaşılmaktadır ki literatürde havz hadisi olarak bilinen bu rivâyetlerin kimleri kapsadığı konusunda bazı müşküller bulunmaktadır. Zira burada

²⁹² Buhârî, Rikâk, 53 (6576); Havz hadisinin diğ er rivâyetleri için bk. Buhârî, Rikâk, 53 (6582,6585); Müslim, Fedâil, 29, 32, 40; İbn Mâce, Menâsik, 76; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, C. VI, s. 148, 400, 412-413; C. VII, s. 136, 239, 352, 366; C. XXXIV, s. 133, 143-144; C. XXXVIII, s. 326, 363, 403, 482.

²⁹³ Neve  , *el-Minhâc*, C. XV, s. 64; Eb ’l-Hasen Ali b. Halef b. Abdilmelik İbn Batt l, *şerhu Sah hi’l-Buh r *, thk. Eb  Tem m Y sir b. İbrahim, C. II, Mektebetü’r-R şd, Riy d 2003, s. 425; Muhammed Beşir b. Muhammed b. Bedr dd n es- Sehsev n , *St  net ’l-İns n an Vesveseti’-ř-Seyhi Dahl n*, el-Matbaatü’s-Selefiyye, ty., s. 313.

²⁹⁴ Neve  , *el-Minh c*, C. XV, s. 64; Eb ’l-Fadl Ahmed b. Ali b. Muhammed b. Ahmed b. Hacer el-Askalani, *Fethu’l-B r  şerhu Sah hi’l-Buh r *, C. XI, D ru’l-Ma’rife, Beyrut H. 1379, s. 386.

²⁹⁵ Sehsev n , *St  net ’l-İns n*, s. 313.

²⁹⁶ Eb  Süleyman Hamd b. Muhammed el-Hatt b , *A’l m ’l-Had s*, thk. Muhammed b. Sa’d b. Abdurrahman, C. III, C miat   mm ’l-Kur , Med ne 1988, s. 1843; şems dd n Muhammed b. Y suf b. Al  el-Kirm n , *el-Kev kib ’d-Der r  fi şerhi Sah hi’l-Buh r *, C. XVII, D ru İhy i’t-T r si’l-Arab , Beyrut 1981, s. 106; C. XIII, s. 36; İbn Hacer, *Fethu’l-B r *, C. XI, s. 385.

²⁹⁷ İbn Hacer, *Fethu’l-B r *, C. XI, s. 385.

²⁹⁸ İbn Hacer, *Fethu’l-B r *, C. XI, s. 385. Konu hakkında daha detaylı bilgi için ayrıca bk. Efendioğlu, *Sahâbeye Yöneltilen Tenkitler*, s. 135-140; Mustafa Ertürk, *Met n Tenkidi (Gayb ve Fiten Hadisleri  rneği)*, Fecr Yayınları, Ankara 2017, ss. 281-296.

²⁹⁹ Ertürk, *Met n Tenkidi*, s. 286. Ertürk’ n aktardığına göre Abdülaziz ed-D hle i bu görüştedir.

kastedilenlerin ashâptan olup olmadığı konusunda âlimlerin müttefik olduğunu söylemek zordur. Hatta bazı kimselerin bu kimseleri ashâptan sayıp saymadıklarını kestirebilmek dahi güçleşmektedir. Mesela bu kişilerin büyük günah işleyip bid‘atlara dalan kimseler olduğunu söyleyenler sahâbe mi yoksa sonraki kuşaklardan mı olduklarını belirtmemişlerdir. Ayrıca Hattâbî buradaki irtidâtı dinden dönmek olarak anlamayıp sahâbeden kimsenin irtidat etmediğini söyleyerek bunların dinde basîret sahibi olmayan kaba ve cahil bedevîler olduğunu söylese de hadiste geçen “ashâbım” ifadesinin ne anlama geldiği askıda kalmaktadır. Zira irtidat edenler sahâbe değil kaba ve cahil bedevîler ise “ashâbım” ifadesi ne anlama gelmektedir?³⁰⁰

Hadiste geçen “ashâbım” ya da “ashâbcağızım” ifadelerini göz önüne alırsak bu hadislerin muhatabının sahâbe olduğu görüşünün doğruluğu ağır basmaktadır.³⁰¹ Zira Hz. Peygamber bu ifadeleri kendisinden sonra yaşayanlardan çok kendi arkadaşları hakkında kullanmıştır. Kendisinden sonra yaşayan müminler için ise “ihvân” tabirini kullanmıştır. Zira Ebû Hüreyre’nin rivâyetine göre Rasûlullah bir kabre uğrayıp şöyle buyurmuştur: “Size selam olsun ey müminler topluluğu! İnşallah bizler de sizlere katılacağız. İhvânımı (kardeşlerimi) görmeyi ne de çok arzu ederim.” Bunun üzerine oradakiler “Biz senin ihvânın değil miyiz ya Rasulallah?” dediler. Rasûlullah ise “Siz benim ashâbımsınız. İhvânlarım ise henüz gelmemiş olanlardır.” diyerek cevap verdi.³⁰²

Böylece burada kastedilenlerin sahâbeden olup daha sonra irtidât eden kimseler olduğu anlaşılmaktadır. Zira rivâyetlerde geçen “ashâbım” ifadesi ve hadisin bazı tariklerinde bu kimselerin gerisin geriye dönüp irtidât edeceklerinden bahsedilmesi³⁰³ bu kanaati desteklemektedir.

Öyle anlaşılmaktadır ki bu hadislerde anlatılan husus Rasûlullah hayattayken onunla (sav) karşılaşan bazı kimseler ona (sav) iman ederek sahâbî olmuş ancak daha

³⁰⁰ Ayrıca Hattâbî bazı tariklerde geçen “ashâbcağızım” ifadesinin ism-i tasğîr manasında olduğunu bununda onların sayılarının azlığına delâlet ettiğini öne sürer. Bk. Hattâbî, *A ‘lâmü’l -Hadîs*, C. III, s. 1842. Aynı kanaati İbn Kuteybe de paylaşır. Bk. İbn Kuteybe, *Hadis Müdafaaası*, ss. 345-346.

³⁰¹ Ertürk, *Metin Tenkidi*, ss. 277-278.

³⁰² Müslim, Tahâre, 39; Mâlik b. Enes, *el-Muvatta’*, thk. Muhammed Mustafa el-A’zâmî, C. II, Müessesetü Zâyed b. Sultân Âli Nehyân, Abu Dabi 2004, s. 38.

³⁰³ Ebû Urve Ma’mer b. Râşid el-Ezdî, *el-Câmi’*, thk. Habîburrahman el-A’zâmî, C. XI, el Meclisü’l-İlmî, Pakistan H. 1403, s. 406; Buhârî, Rikâk, 53 (6585, 6586); Ebû Avâne Ya’kûb b. İshâk el-İsferâyînî, *el-Müsnedü’s-Sahîh el-Muharrec alâ Sahîhi Müslim*, thk. Ahmed b. Hasan el-Hârisî, C. XVIII, el-Câmiatü’l-İslâmiyye, Birleşik Arap Emirlikleri 2014, s. 123.

sonra irtidât ederek sahâbîlik vasfını kaybetmişlerdir.³⁰⁴ Zira İbn Hacer'in de ifade ettiği gibi irtidât ettikten sonra tekrar İslâm'a dönmeyen ve bu hâl üzere ölen kimse ittifakla sahâbeden sayılmaz.³⁰⁵ Hadislerde geçen "ashâbım" vb. kelimeler ise bu kimselerin irtidât ettikten ya da mürted olarak öldükten sonraki hâllerini değil mürted olmadan önceki hâllerini beyan için olmalıdır.³⁰⁶ Zira Hz. Peygamber hayattayken ve hadislerin vürûd zamanında sahâbî olsalar da onun vefatından sonra irtidât ederek sahâbîlik vasfını kaybetmişlerdir.

Mezkûr rivâyetlerde kimlerden bahsedildiği genel olarak tespit edilebildiği hâlde bunların kesin olarak şahıs olarak tespitini yapmak güçtür. Zira bu rivâyetler Hz. Peygamber sonrası bazı olaylara işaret etmesine rağmen, bunların hangi olaylar olduğu da muğlaktır.³⁰⁷ Bu irtidât edenler bazı âlimlerin dediği gibi Hz. Ebû Bekir zamanında irtidât edip kendileriyle savaşıp küfür üzere öldürülenler olabileceği gibi Rasûlullah'ı görüp onun vefatından sonra irtidât eden herkes olabilir. Zira kaynaklar Rasûlullah'ı görüp Müslüman olduktan sonra irtidât eden bazı kimselerin ismini vermektedir. Rivâyete göre Rebîa b. Ümeyye b. Halef (ö. ?) isimli bir şahıs içki içtiği gerekçesiyle Hz. Ömer tarafından Hayber'e sürgün edilmiş, daha sonra Herakliyus'a sığınmış ve Hristiyan olmuştur.³⁰⁸ Hz. Osman halife olunca kendisine İslâm'a girip tekrar Medîne'ye dönmesi için elçi göndermiş, o da bunu reddetmiş,³⁰⁹ Hristiyan

³⁰⁴ Muhammed Mustafa el A'zamî, *Menhecü'n-Nakd inde'l-Muhaddisîn*, Mektebetü'l-Kevser, Birleşik Arap Emirlikleri 1990, s. 120.

³⁰⁵ İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, C. VII, s. 4.

³⁰⁶ Efendioğlu'nun *Fethu'l-Bârî*'den aktardığına göre İbn Hacer bu kelimenin din değiştirecek mürtedlerin ölümünden önceki halleri göz önüne alınarak kullanıldığını, sahâbî olarak öldükleri anlamına alınamayacağını, sahâbî olan bir kimse eğer irtidât ederse artık bu isimle anılamayacağını belirtir. Bk. Efendioğlu, *Sahâbeye Yöneltilen Tenkitler*, s. 140. (*Fethu'l-Bârî* Beyrut 1989 baskısı VI, 607'den naklen). Ancak bizim kullandığımız baskı Efendioğlu'nun kullandığı baskıdan farklı olduğu için İbn Hacer'in ifadelerini kullandığımız baskıda hayli aramamıza rağmen bulamadık. Bununla beraber İbn Hacer'in bu kelimeyi din değiştirecek mürtedlerin ölümünden önceki halleri göz önüne alınarak kullanıldığını söylemesi pek isabetli durmamaktadır. Zira mürted olan bir kimse ölmeden önce de zaten mürteddir. Bundan dolayı ölümünden önceki hallerinden ziyade mürted olmadan önceki hallerinin göz önüne alınarak bu kelimenin kullanıldığını söylemek daha isabetli gibi durmaktadır.

³⁰⁷ Ertürk, *Metin Tenkidi*, s. 278.

³⁰⁸ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, C. III, s. 213; Nesâî, Eşribe, 47. Bu olay üzerine Hz. Ömer bundan sonra bir Müslümanı sürgün etmeyeceğini söylemektedir. Elbânî bu rivâyetin senedinin zayıf olduğunu belirtmektedir. Ayrıca Hz. Ömer'in Rebîa'nın evinin önünden geçerken Rebîa'nın şarap içtiğini söylediği de nakledilmektedir. Bk. Abdürrezzâk, *el-Musannef*, C. X, s. 231; Ebû Abdillâh el-Hâkim Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed b. Hamdeveyh b. Nuaym b. el-Hakem en-Nisâbü'rî, *el-Müstedrek ale's-Sahîhayn*, thk. Mustafa Abdülkadir Ata', C. IV, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 1990, s. 419. Bazı rivâyetler ise onun Hz. Ömer zamanında içki içtiğini, had cezasının tatbik edilmesinden korkup Şam'a kaçtığını orada Rumlarla karşılaşp Hristiyan olduğunu kaydetmektedir. Bk. İbn Asâkir, *Târîhu Medînetü Dimeşk*, C. XVIII, s. 50; İbn Hacer, *el-İsâbe*, C. II, s. 432.

³⁰⁹ İbn Abdilber, *el-İstîâb*, C. II, s. 722.

olarak ölmüştür.³¹⁰ Rebîa'nın Mekke'nin Fethi'nde Müslüman olduğu, Rasûlullah ile beraber Veda Haccı'nda bulunduğu, hatta ondan hadis bile rivâyet ettiği nakledilmektedir.³¹¹

Ayrıca Rasûlullah hayattayken Müslüman olduğu hâlde onun vefatını müteakip irtidât eden kimselere Uyeyne b. Hısn (ö.3 0/650),³¹² Mâlik b. Nüveyre (ö. 11/632)³¹³, Eş'as b. Kays (ö. 40/661)³¹⁴, Kurre b. Meysere (ö. ?)³¹⁵ gibi şahısları örnek olarak zikredebiliriz.

Böylece diyebiliriz ki sayıları az da olsa Rasûlullah'ı görüp sahâbeden sayılan bazı kimselerin Rasûlullah'ın vefatından sonra irtidât ettiği tarihen de sabit olmaktadır. Mustafa Ertürk'ün dediği gibi bu hadislerde bu kimselere de işaret edildiğini³¹⁶ tam manasıyla söyleyemesekte en azından onlardan tekrardan İslâm'a dönmeyip Müslüman olmayanlara işaret edildiğini söylemek mümkündür.³¹⁷ Ayrıca

³¹⁰ İbn Asâkir, *Târîhu Medînetü Dimeşk*, C. XVIII, s. 52; İbn Hacer, *el-İsâbe*, C. II, s. 432.

³¹¹ İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, C. VII, s. 4; İbn Hacer, *el-İsâbe*, C. II, s. 432. Bazı rivâyetlere göre Veda Haccı'nda Rasûlullah Rebîa b. Ümeyye'ye kendi sözlerini insanlara duyurmasını istemiştir. Rivâyetler için bk. Ebû Bekir Muhammed b. İshâk b. Huzeyme, *Sahîhu İbn Huzeyme*, thk. Muhammed Mustafa el- A'zâmî, C. IV, el-Mektebetü'l-İslâmî, Beyrut ty., s. 298; Taberânî, *el-Mu'cem'ül-Kebîr*, C. V, s. 67; Hâkim en-Nisâbü'rî, *el-Müstedrek*, C. I, s. 647.

³¹² İbn Kuteybe, *Hadis Müdafası*, ss. 346-347; Hattâbî, *A'lâmü'l-Hadîs*, C. III, s. 1843. Kendisi hakkında detaylı bilgi için ayrıca bk. Bünyamin Erul, "Uyeyne b. Hısn", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 42, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2012, ss. 240-242. Uyeyne'nin Hz. Ebû Bekir zamanında tekrar Müslüman olduğu söylenmesine rağmen İbn Kuteybe onun ölene kadar dinî zayıf olarak yaşadığını söylemektedir. Bk. İbn Kuteybe, *Hadis Müdafası*, s. 346.

³¹³ Hakkında bilgi için bk. Mustafa Fayda, "Mâlik b. Nüveyre", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 27, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2003, ss. 514-515.

³¹⁴ Hattâbî, *A'lâmü'l-Hadîs*, C. III, s. 1843; Ebû Nuaym, *Ma'rifetü's-Sahâbe*, C. I, s. 285; İbn Hacer, *el-İsâbe*, C.I, s. 9; Asri Çubukçu, "Eş'as b. Kays", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 11, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1995, ss. 455-456. Eş'as b. Kays sonradan Müslüman olmuştur.

³¹⁵ İbn Hacer, *el-İsâbe*, C.I, s. 9. Kurre b. Meysere de daha sonra Müslüman olmuştur. Ancak Ebû Hanîfe ve İmam Şafî'nin irtidât'ın önceki sahâbeliği geçersiz kılacağı düşüncesinden hareketle Eş'as b. Kays ve Kurre b. Meysere'yi sahâbeden saymadığı nakledilmektedir. Bk. aynı yer. İbn Hacer ise bu kimselerinde irtidat edip Rasûlullah hayattayken tekrar İslâm'a dönenler gibi sahâbeden sayılması gerektiği görüşündedir.

³¹⁶ Ertürk, *Metin Tenkidi*, s. 298.

³¹⁷ Ertürk İslâm'a tekrar dönenlerle dönmeyenler arasında ayırım yapmamakta, bunların hepsinin kapsam dâhilinde olabileceğini söylemektedir. Bk. Ertürk, *Metin Tenkidi*, s. 298. Ancak özellikle Eş'as b. Kays'ın tekrar Müslüman olduktan sonra fetih ordularına katılıp önemli görevler üstlenip hizmet ettiğini göz önüne alırsak onun görüşüne katılmamız mümkün değildir. Eş'as b. Kays'ın katıldığı savaşlar ve bu savaşlardaki rolü için bk. Çubukçu, "Eş'as b. Kays", C. 11, ss. 455-456. Ertürk ayrıca bu isimlerin arasında Rasûlullah zamanında irtidât eden Ubeydullah b. Cahş'ın (ö. ?) ismini de zikretmektedir. Ancak rivâyetlerde geçen "Senden sonra ne yaptıklarını bilmiyorsun." ifadesinden hareketle bu kimselerin Rasûlullah'ın vefatından önce değil vefatından sonra irtidât etmiş olması gerekir. Ubeydullah b. Cahş'ta Habeşistan'a hicret edip orada Hristiyan olunca Rasûlullah onun hanımı Ümmü Habîbe (ö. 44/664) ile evlenerek kendisini himayesine almıştır. Bk. Raşit Küçük, "Ebû Ahmed b. Cahş", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 10, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1994, s. 88. Dolayısıyla Rasûlullah Ubeydullah'ın durumundan haberdardır.

Hız. Ebû Bekir zamanında bazı kabilelerin topluca irtidât ettiği de malumdur.³¹⁸ Bundan dolayı bu hadislerin Hız. Peygamber ile görüşüp sahâbî sayıldıktan sonra irtidât eden herkesi kapsamına aldığı söylenebilir.

Bütün bunlardan sonra Rasûlullah'ın vefatından sonra irtidât edip dinden dönen ya da mürted olarak ölen kimselerden hareketle sahâbenin adaletini sorgulamanın bilimsel gerçekliğe pek uygun düşmediğini söylemek yanlış olmasa gerektir. Ayrıca Mustafa el A'zamî'nin de belirttiği gibi bu rivâyetlere dayanarak Müslüman olarak ölen sahâbenin adaletini eleştirmek doğru değildir.³¹⁹

Bu hadisler İbn Kuteybe'nin verdiği bilgiye göre Râfîzîler tarafından ashâbı küfürle itham etmek için de delil olarak kullanılmıştır.³²⁰ Ayrıca Şia da bu hadisleri kendi görüşlerine mesnet olarak kullanmıştır.³²¹ Zira bundan ötürü olsa gerek Mustafa Ertürk Ehl-i sünnet dışı bazı fırkaların siyasal bazı sebepler neticesinde ashâbı karalamak ya da onları küfürle itham etmek gayesiyle ortaya attıkları düşüncelerinin bu hadislere yansımış olabileceğini gündeme getirmektedir.³²²

Bu hadisler üzerinde detaylı bir çalışma yapmış olan Ertürk,³²³ mezkûr rivâyetlerin sahâbenin faziletine işaret eden Kur'an âyetlerine ters düştüğünü söylemekte,³²⁴ söz konusu hadisin kendi içinde tenâkuz barındırdığını da iddia

³¹⁸ Ridde olayları hakkında bilgi için bk. Mustafa Fayda, "Ridde", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 35, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2008, ss. 91-93.

³¹⁹ A'zamî, *Menhecü'n-Nakd*, s. 120.

³²⁰ İbn Kuteybe, *Hadis Müdafaası*, s. 345. İbn Kuteybe'nin verdiği bilgiye göre Râfîzîler şu altı sahâbîyi bundan istisna tutmaktadır: Hız. Ali, Ebû Zer el-Gıfârî, Mikdâd b. Esved, Selmân-ı Fârisî, Ammâr b. Yâsir, Huzeyfe b. Yemân.

³²¹ Detaylı bilgi için bk. Ertürk, *Metin Tenkidi*, ss. 303-307.

³²² Ertürk, *Metin Tenkidi*, s. 316, 329. Ancak bu hadislerin Sünnî kaynaklarda Sünnî ulema tarafından rivâyet edilmesi Ertürk'ün bu yorumuna katılmamızı güçleştirmektedir.

³²³ Ertürk'ün konu hakkındaki kapsamlı araştırması için bk. Ertürk, *Metin Tenkidi*, ss. 258-334.

³²⁴ Ertürk, *Metin Tenkidi*, s. 315-316. Örnek verdiği âyetler için bk. Ertürk, *Metin Tenkidi*, ss. 312-315. Ancak burada irtidât edenlerin âyetlerde faziletlerinden bahsedilen sahâbîler olmadığı öne sürülerek bu görüşe itiraz edilebilir.

etmektedir.³²⁵ Durum her ne olursa olsun söz konusu rivâyetler sahâbenin adaletini ıskât için elverişli görünmemektedir. Şimdi de sahâbenin fisku'r-râvî bağlamında ele alınmasına örnek olarak Sünnî bir âlimin görüşlerine yer vermek istiyoruz.

3.2.3.3. Ebü'l-Hüseyin İbnü'l-Kattân'a (ö. 359/970) Göre Fısku'r-Râvî Açısından Sahâbe

Ehl-i sünnet dışı bazı fırkaların sahâbe hakkındaki görüşlerinden kısaca bahsetmiş, Ehl-i sünnetin cumhurunun sahâbenin hepsini âdil kabul edip cerh ve ta'dîlden istisna tuttuğunu daha önce söylemiştik. Ancak Sünnî bir âlim olan ve hicrî IV. asır gibi erken bir dönemde yaşamış olan Ebü'l-Hüseyin İbnü'l-Kattân'ın (ö. 359/970)³²⁶ konumuz hakkında ilginç görüşleri mevcuttur.

Ebü'l-Hüseyin İbnü'l Kattân Şâfiî bir âlim olup³²⁷ kendisine bazı kitaplar nispet edilmekle beraber³²⁸ bunlardan günümüze ulaşan herhangi bir kitabı

³²⁵ Hadisteki tenâkuz şudur: Hadiste Hz. Peygamber'e hitaben "Senden sonra ne yaptıklarını bilmiyorsun." denilmesine rağmen Hz. Peygamber kıyâmet kopmadan önce onların mürted olacağını ya da birtakım olaylar ortaya çıkaracaklarını söyleyebilmiştir. Şayet o, kendisinden sonra havzın başından kovacağı insanların neler yaptıklarını bilmiyorsa, kendisine bilemeyeceğinin söylendiği bilgiyi nasıl haber verebilmektedir? Bk. Ertürk, *Metin Tenkidi*, s. 334. Bu görüşe de şu şekilde itiraz edilebilir: Hz. Peygamber rivâyette vefatından sonra bazı sahâbenin bazı olaylara iştirak edip irtidât edeceklerinin ve bazı olaylar çıkaracaklarının kendisine haber verildiğini aktarmasına rağmen bu olayların ne olduğunu ya da nasıl irtidât edeceklerini (zira ridde olaylarında bilindiği gibi bazı kabileler zekat vermeyerek bazıları da yalancı peygamberlere uyarak irtidât etmiştir) haber vermemektedir. Dolayısıyla onların olaylar çıkaracağını bilmesine rağmen olayın tarihini, mahiyetini, ne olduğunu vs. bilmemektedir. Zira rivâyette de "Senden sonra ne yaptıklarını bilmiyorsun." denilmekte olaylara karışacaklarını bilmediğinden bahsedilmemektedir. Yani Peygamber vafatından sonra onların bir şey yapacaklarını bilmekte ancak ne yapacaklarını bilmemektedir. Bundan dolayı rivâyette bir çelişki söz konusu değildir.

³²⁶ Asıl adı Ahmed b. Muhammed b. Ahmed b. el-Kattân el-Bağdâdî'dir. Bk. Nevevî, *Tehzîbu'l-Esmâi ve'l-Lügât*, C. II, s. 214; Ebü'l-Fidâ İsmail b. Ömer İbn Kesîr, *Tabakâtü's-Şâfiyyîn*, thk. Ahmed Ömer Hâşim vd., C. I, Mektebetü's-Sekâfeti'd-Dîniyye, 1993, s. 278.

³²⁷ Şâfiî olan Nevevî Ebü'l-Hüseyin'in kendi ashabından olduğunu söyler. Bk. Muhyiddîn Ebû Zekerîyyâ Yahyâ b. Şeref en-Nevevî, *Ravzatü't-Tâlibîn ve Umdetü'l-Müftîn*, thk. Züheyr eş-Şâviş, C. I, el-Mektebetü'l-İslâmî, Beyrut 1991, s. 198; İbnü's-Salâh'ta Ebü'l-Hüseyin'in mezhep imamlarından biri olduğunu söyler. Bk. Osman b. Abdurrahman İbn Salâh, *Fetavâyı İbni's-Salâh*, thk. Muvaffik Abdullah Abdulkadir, C. I, Mektebetü'l-Ulûm ve'l-Hikem, Beyrut H. 1407, s. 53. Dârekutnî de kendisinin Şâfiî fakihî olduğunu söylemektedir. Bk. Ebü'l-Hasen Ali b. Ömer b. Ahmed b. Mehdî b. Mes'ûd b. Nu'mân b. Dînâr el-Bağdâdî ed-Dârekutnî, *el-Mü'telif ve'l-Muhtelif*, thk. Muvaffik b. Abdullah b. Abdulkadir, C. I, Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, Beyrut 1986, s. 354. Hatîb el-Bağdâdî kendisinin Şâfiî büyüklerinden olduğunu söyler. Bk. Nevevî, *Tehzîbu'l-Esmâi ve'l-Lügât*, C. II, s. 214. Zerkeşî de kendisinin fıkıh usulünde mezhebinin önde gelenlerinden olduğunu ifade etmektedir. Bk. Ebû Abdillâh Bedrüddîn Muhammed b. Abdillâh b. Bahâdîr ez-Zerkeşî, *en-Nuket alâ Mukaddimeti İbni's-Salâh*, thk. Zeynü'lâbidîn b. Muhammed, C. I, Edvâü's-Selef, Riyad 1998, s. 446. Şâfiî olan Beyhakî de kendisinden birçok rivâyette bulunmaktadır. Mesela bk. Ebû Bekir Ahmed b. Hüseyin b. Ali el-Beyhakî, *el-Âdâb li'l-Beyhakî*, tdk. Ebû Abdillâh es-Saîd el-Mendûh, Müessesetü'l-Kütübî's-Sekâfiyye, Beyrut 1988, s. 86; Ebu Bekir Ahmed b. Hüseyin b. Ali el-Beyhakî, *Şuabu'l-İmân*, thk. Abdülaliyy Abdülhamîd Hâmid, C. III, Mektebetü'r-Rüşd, Riyad 2003, s. 319; Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, C. II, s. 510.

bilinmemektedir. Dolayısıyla konumuz bağlamında ona nispet edilen görüşler kendi eserlerinden yapılan alıntılardan ziyade başkalarının ona nispet ettiği görüşlerden oluşmaktadır.³²⁹

Bazı kaynaklarda kendisine nispet edildiğine göre Ebü'l-Hüseyn İbnü'l-Kattân sahâbenin de adalet konusunda diğer râviler gibi olduğunu, onların da âdil olup olmadıklarının araştırılmasının gerektiğini düşünmektedir.³³⁰ Ayrıca o; sahâbiyi tanımlarken Rasûlullah'la sohbetin yanında adaletle vasıflanmayı da şart koşturmakta, kendisinden adaletin hilafına bir şey zuhûr eden kimsenin sahâbî olarak isimlendirilemeyeceğini söylemektedir. Bu görüşünü teyit etmek için Vahşî'nin (ö. 23/644) Hz. Hamza'yı (ö. 3/625) öldürdüğünü, Velîd b. Ukbe'nin (ö. 61/680-81) de

³²⁸ Ebû Abdillâh Bedrüddîn Muhammed b. Abdillâh b. Bahâdır ez-Zerkeşî, *el-Bahru'l-Muhît fî Usûli'l-Fıkıh*, C. IV, Dâru'l-Kütübî, ty., 1994, s. 372, 513; C. VI, s. 206, 331 (Burada kendisinin "el-Usûl" adlı kitabından bahsedilir); C. VIII, s. 324. Zerkeşî'nin fıkıh usulüne dair yazdığı bu eserinde Ebü'l-Hüseyn İbnü'l-Kattân'ın eserinden istifade ettiği görülmektedir. Hatîb el-Bağdâdî de kendisinin usûl-i fıkıh'a ve fûrû-i fıkha dair eserlerinin olduğunu haber vermektedir. Bk. Nevevî, *Tehzîbu'l-Esmâi ve'l-Lügât*, C. II, s. 214. Ayrıca Alâî (ö. 761/1359) kendisinin fıkıh usulüne dair kitabı olduğunu belirtip ondan bazı görüşlerini nakletmektedir. Bk. Ebû Saîd Salâhuddîn Halîl b. Keykeldî el-Alâî, *Câmi'ut-Tahsîl fî Ahkâmi'l-Merâsîl*, thk. Hamdî Abdülmecid es-Selefî, Âlemü'l-Kütüb, Beyrut 1986, s. 26.

³²⁹ Ebü'l-Hüseyn İbnü'l-Kattân'ın eserlerinin muğlaklığı bir yana biyografisi hakkında da çok fazla malumat mevcut değildir. Yukarıdaki dipnotlarda kaydettiğimiz gibi bazı eserlerde kendisi hakkında Şâfi mezhebinin önden gelen imamlarından olduğu söylenip görüşlerine yer verilmesine rağmen pek fazla bir çalışmaya konu olmadığı görülmektedir. Ayrıca tabakat kitaplarında da biyografisine fazlaca yer verilmediği göze çarpmaktadır. Diyanet İslâm Ansiklopedisi'nde de kendisine ait bir madde mevcut değildir. Kısaca söylemek gerekirse Ebü'l-Hüseyn İbnü'l-Kattân hakkında müstakil araştırma yapılmayı beklemektedir. Hakkındaki bu bilgi eksikliğinden olsa gerek Abdullah Yıldız onun vefat tarihini hatalı olarak 628/1320 olarak vermiştir. Bk. Yıldız, "Rivâyetleri Açısından Bazı Sahâbilerin Tartışılabilirliği", s. 11, 21; Yıldız, "Tulaka Sahâbiler ve Hadis Rivâyeti Olanlar", s. 85. Görüldüğü gibi Yıldız beş sene aralıkla yazdığı iki makalede de Ebü'l-Hüseyn İbnü'l-Kattân'ın vefat tarihini yanlış vermiştir. O, isim benzerliğinden dolayı vefat tarihi hicrî 628 olan Diyanet İslâm Ansiklopedisi'nde de maddesi bulunan İbnü'l-Kattân el-Mağribî (ö. 628/1231) ile (bk. İsmail Hakkı Ünal, "İbnü'l-Kattân el-Mağribî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 21, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2000, ss. 107-108) Ebü'l-Hüseyn-İbnü'l-Kattân'ı karıştırmış olmalıdır. Zira Ebü'l-Hüseyn İbnü'l-Kattân'ın vefat tarihi Nevevî ve İbn Kesîr'in nakline göre (bk. 284. dipnot) hicrî Cemâdiye'l-ûlâ 359'dur. Ayrıca İbnü'l-Kattân el-Mağribî'nin künyesi Ebü'l-Hüseyn değil Ebü'l-Hasen'dir. O'nun Ebü'l-Hüseyn diye bir künyesi bilinmemektedir. Bk. Hüseyin Akgün, *Mağribli Muhaddis İbnü'l-Kattân'ın Hadis Anlayışı*, Gece Kitaplığı, Ankara 2014, s. 24. Ayrıca Yıldız, Ebü'l-Hüseyn İbnü'l-Kattân'ın vefat tarihini hicrî olarak yanlış verdiği gibi hicrî 628 yılının milâdî karşılığını da 1320 olarak yanlış vermiştir. Zira bu tarihin milâdî karşılığı 1230/1231'dir. Ebü'l-Hüseyn İbnü'l-Kattân'ın vefat tarihini hicrî 628 olarak hatalı veren bir diğer isim Tevhit Bakan'dır. Bk. Bakan, *Ashâbın Adâleti*, s. 51. Abdullah Yıldız'ın hatası Tevhit Bakan'dan nakil olmuş olabilir.

³³⁰ Zerkeşî, *el-Bahru'l-Muhît*, C. VI, s. 187; Sehâvî, *Fethu'l-Muğîs*, C. IV, s. 98; Muhammed b. Ali b. Muhammed b. Abdullah eş-Şevkânî, *İrşâdû'l-Fühûl ilâ Tahkiki'l-Hak min İlmi'l-Usûl*, thk. eş-Şeyh Ahmed Azv İnâye, C. I, Dâru'l-Kitâbî'l-Arabî, Beyrut 1999, s. 186.

içki içtiğini³³¹ örnek vermekte, sahâbenin gerçekte doğru yol üzere giden kimseler olduğunu belirterek Velîd b. Ukbe'yi sahâbeden saymamaktadır.³³²

Ebü'l-Hüseyin İbnü'l-Kattân'ın görüşüne dayanak olarak Vahşî'nin Hz. Hamza'yı öldürdüğünü öne sürmesi Vahşî'nin o zaman kâfir olduğu daha sonra Müslüman olduğu, İslâm'ın daha önce işlenen cürümleri sildiği gerekçesiyle, Velîd b. Ukbe'yi sahâbeden saymaması ise ilim ehlinde hiç kimsenin günah işleyen kimseyi sahabîlikten çıkarmadığı gerekçesiyle doğru bulunmamıştır.³³³

Ebü'l-Hüseyin İbnü'l-Kattân Velîd b. Ukbe'yi usulcülerin sahâbî sayılmak için Rasûlullah'la uzun süre birlikteliği şart koşmasından hareketle sahâbî saymasaydı onun görüşü makul karşılanabilirdi.³³⁴ Ancak içki içtiğinden dolayı adaletini düşürüp sahâbî saymaması sahâbenin de peygamberler gibi ismet sıfatına sahip olmalarını gerektirir. Sünnî inanca göre peygamberlerden başka kimsenin ismet sıfatına sahip olmadığı da bilinen bir husustur.

Ehl-i sünnetin sahâbenin hepsini âdil kabul ettiğini daha önce belirtmiştik. Sünnî bir âlim olan Ebü'l-Hüseyin İbnü'l-Kattân'ın bu görüşleri bu genel kabulün istisnası gibi durmakta ise de aslında Ebü'l-Hüseyin'in görüşlerinin bu genel kabulle uyduğuna söylemek mümkündür. Zira o, Velîd b. Ukbe'yi zaten sahâbeden saymamaktadır. Dolayısıyla sahâbenin hepsininin âdil olduğu görüşüne de karşı çıkmış olmamaktadır. Hatta onun -kendisine nispet edilen görüşler gerçekten kendisine ait ise- Ehl-i sünnetin bu görüşünü bir derece ileri taşıyarak sahâbenin hepsinin masum olduğunu ima ettiği bile ileri sürülebilir.

3.2.3.4. Fısku'r-Râvî Açısından Velîd b. Ukbe

Fısk ve sahâbe terimleri bir arada zikredildiğinde akla gelen ilk ismin Velîd b. Ukbe olduğunu söylemek yanlış olmasa gerektir. Bahsedeceğimiz üzere onun hakkındaki iddialar fısku'r-râvî açısından hayli tartışmalı olduğunu göstermektedir.

Fısku'r-râvî açısından Velîd b. Ukbe'yi incelemeye önce konumuzla ilgili bakımından onun hayatından kısaca bahsetmek yerinde olacaktır.

³³¹ Velîd b. Ukbe hakkındaki iddialara ileride detaylarıyla değinilecektir.

³³² Zerkeşî, *el-Bahru'l-Muhît*, C. VI, ss. 187-188, 193; Şehâvî, *Fethu'l-Muğîs*, C. IV, s. 89, 98; Şevkânî, *İrşâdü'l-Fühûl*, C. I, ss. 186-187.

³³³ Şevkânî, *İrşâdü'l-Fühûl*, C. I, s. 187. Ayrıca bk. Bakan, *Ashâbın Adâleti*, s. 52; Yıldız, "Rivâyetleri Açısından Bazı Sahabilerin Tartışılabilirliği", s. 21; Dölek, "El-Velîd b. Ukbe'nin Hayatı ve Sahâbe Adâleti Açısından Değerlendirilmesi", s. 104.

³³⁴ Zira Velîd b. Ukbe'nin Mekke'nin fethinde henüz çocuk olduğuna dair rivâyetler bulunduğu gibi bunun aksi yönde de rivâyetler vardır. Bu mesele bir sonraki bölümde ele alınacaktır.

Nesebi Velîd b. Ukbe b. Ebî Muayt b. Ebî Amr Zekvân b. Ümeyye b. Abdişşems b. Abdimenâf b. Kusayy olan ³³⁵ Velîd Hz. Osman'ın anne bir kardeşidir.³³⁶ Annesinin adı Ervâ bint. Küreyz b. Rebîa b. Habîb b. Abdişşems'tir.³³⁷ Mekke'nin fethinde Müslüman olduğunda ihtilaf yoktur.³³⁸ Ancak onun Müslüman olduğunda hangi yaşlarda olduğu ihtilaflıdır. Bu mesele bizim konumuz açısından da önem arz etmektedir. Zira onun hakkında Hucurât sûresinin altıncı âyetinin nâzil olup olmadığını ve Kur'an tarafından hakkında "fâsık" nitelenmesinin kullanılmasının imkânını onun Müslüman olduğunda hangi yaşlarda olduğunun tespit edilmesi belirleyecektir.

3.2.3.4.1. Velîd b. Ukbe'nin Kur'an Tarafından Fâsık Olarak Nitelendirilmesi

Rivâyete göre Hz. Peygamber Velîd b. Ukbe'yi Müslüman olduktan sonra Benî Mustalık kabilesine zekât tahsildarı olarak göndermiş, bunu duyan kabile mensupları Rasûlullah'ın elçisini karşılamak için yola koyulmuştur. Velîd de onları karşısında görünce kendisini öldürmeye geldiklerini zannederek kaçmış (kimi rivâyetlerde irtidât ettiklerini söylemiş), durumu Rasûlullah'a haber vermiştir. Rasûlullah da onların üzerine ordu göndermek için hazırlıklara başlamıştır. Durumu haber alan Benî Mustalık kabilesi Rasûlullah'a gelerek meselenin aslını anlatmış, bunun üzerine de *"Ey iman edenler! Bilmeden birilerine zarar veripte sonra yaptığınıza pişman olmamanız için, fâsığın biri size bir haber getirdiğinde doğruluğunu araştırın."*³³⁹

³³⁵ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, C. VI, s. 101; Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim b. Kuteybe ed-Dineverî, *el-Meârif*, thk. Servet Akkâşe, C. I, el-Hey'etü'l-Misriyyetü'l-Âmmetü li'l-Kitâb, Kâhire 1992, s. 318; Ebû Nuaym, *Ma'rifetü's-Sahâbe*, C. V, s. 2727; Ebû'l-Fidâ İsmail b. Ömer İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, C. VIII, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1986, s. 214; İbn Hacer, *el-İsâbe*, C. VI, s. 481.

³³⁶ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, C. VI, s. 101; İbn Kuteybe, *el-Meârif*, C. I, s. 319; Ebû Nuaym, *Ma'rifetü's-Sahâbe*, C. V, s. 2727; İbn Abdilber, *el-İstiâb*, C. IV, s. 1552; Ebû'l-Hasen Ali b. Ebî'l Kerem Muhammed b. Muhammed b. Abdülkerîm b. Abdülvâhid eş-Şeybânî İzzüddîn İbnü'l Esîr el-Cezerî, *el-Kâmil fi't-Târîh*, thk. Ömer Abdüsselâm Tedmürî, C. II, Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, Beyrut 1997, s. 456; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, C. VIII, s. 214; Zehebî, *Siyeru A'lâm*, C. III, s. 413; İbn Hacer, *el-İsâbe*, C. VI, s. 481.

³³⁷ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, C. VI, s. 101; Ebû Nuaym, *Ma'rifetü's-Sahâbe*, C. V, s. 2727; İbn Abdilber, *el-İstiâb*, C. IV, s. 1552; İbnü'l Esîr el-Cezerî, *el-Kâmil*, C. II, s. 456; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, C. VIII, s. 214; İbn Hacer, *el-İsâbe*, C. VI, s. 481.

³³⁸ İbn Kuteybe, *el-Meârif*, C. I, s. 319; İbn Abdilber, *el-İstiâb*, C. IV, s. 1552; İbnü'l-Esîr el-Cezerî, *Üsdü'l-Gâbe*, C. I, s. 582; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, C. VIII, s. 214; Zehebî, *Siyeru A'lâm*, C. III, s. 413; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, C. XI, s. 142; İbn Hacer, *el-İsâbe*, C. VI, s. 481.

³³⁹ Hucurât, 49/6.

âyeti nâzil olmuştur.³⁴⁰ Bundan dolayı muasır araştırmacılarından Adem Dölek bu âyetin Velîd b. Ukbe'yi fisku'r-râvî açısından cerh ettiğini söylemektedir.³⁴¹

Ancak bu rivâyete muarız sayılabilecek şöyle bir rivâyet mevcuttur. Velîd şöyle söylemektedir: “Nebî (sav) Mekke'yi fethettiğinde Mekke halkı çocuklarını ona getiriyorlardı. Rasûlullah da onların başını okşuyor, onlara bereket duası ediyordu. Bende halûkla kokulandırılmış hâlde ona getirildim. Benim başımı okşamadı. Onu annemin beni halûkla kokulandırmasından başka bir şey engellemedi. Bundan dolayı benim başımı okşamadı.”³⁴²

Bu iki rivâyeti bir arada değerlendirdiğimizde şöyle bir soru akla gelmektedir: Mekke'nin fethinde henüz çocuk olan birini Rasûlullah nasıl zekât âmili olarak görevlendirmiştir?

İbn Abdilber Velîd b. Ukbe'nin Mekke'nin fethinde çocuk olduğunu belirten rivâyetin râvilerinden olan Ebû Mûsâ'nın (ö. ?) meçhul olduğunu, hadisin münker, muzdarip olup sahih olmadığını söyleyerek, fetih günü çocuk olan birinin Rasûlullah'ın zamanında zekât âmili olarak görevlendirilmesinin mümkün olmadığını söylemektedir.³⁴³ Ayrıca o, Velîd'in Mekke'nin fethinde bülûğ çağına yaklaşmış olduğunu düşünmektedir.³⁴⁴

İbn Abdilber'e göre Velîd b. Ukbe'nin Mekke'nin fethinde çocuk olduğunu belirten rivâyetin doğru olmadığını bir diğer delili ise şudur: Velîd kardeşi Umâre b. Ukbe (ö. ?) ile birlikte kız kardeşleri Ümmü Külsûm bint. Ukbe'yi (ö. 32/652'den sonra) hicretten geri çevirmek için yola çıkmışlardı. Dolayısıyla fetih günü henüz

³⁴⁰ Biz burada rivâyetlerin ekserisini özetlemiş bulunuyoruz. Kimi rivâyetlerde Rasûlullah olayı teşhis etmesi için bir grup insan ya da Hâlid b. Velîd'i göndermiştir. Bazı rivâyetlerde ise Mustalık Oğullarının reisi Hâris b. Dırâr'ın adı geçmektedir. Rivâyetin değişik varyantları için bk. İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, C.II, s. 122; İbn Kuteybe, *el-Meârif*, C. I, s. 319; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, C. XXX, s. 404; İbn Ebî Hâtim er-Râzî, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, C. II, ss. 5-6; Taberânî, *el-Mu'cem'ül-Kebîr*, C. III, s. 274; Ebû Nuaym, *Ma'rifetü's-Sahâbe*, C. II, s. 783; İbn Abdilber, *el-İstiâb*, C. IV, s. 1553; İbnü'l-Esir el-Cezerî, *Üsdü'l-Ğâbe*, C. I, ss. 399-400, C. IV, ss. 675-676; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, C. XXXI, s. 56; İbn Kesir, *el-Bidâye*, C. VIII, s. 214; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, C. XI, s. 143; İbn Hacer, *el-İsâbe*, C. VI, s. 481.

³⁴¹ Dölek, “El-Velîd b. Ukbe'nin Hayatı ve Sahâbe Adâleti Açısından Değerlendirilmesi”, s. 103 ve 107. Abdullah Yıldız da aynı kanaatedir. Bk. Yıldız, “Rivâyetleri Açısından Bazı Sahabilerin Tartışılabilirliği”, s. 35. Ayrıca bazı Zeydî âlimlerinde bu sebepten Velîd'i cerh ettiği bilinmektedir. Bk. Bakan, *Ashâbın Adâleti*, s. 139 vd.

³⁴² Buhârî, *et-Târîhu'l-Kebîr*, C. VIII, s. 140; Ebû Bekir Ahmed b. Ebî Hayseme, *et-Târîhu'l-Kebîr*, thk. Salâh b. Fethî Hilâl, C. I, el-Fârûku'l-Hadîsiyye, Kâhire 2006, s. 589; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, C. XXVI, s. 305; Ebû Dâvûd, *Teraccül*, 7; Taberânî, *el-Mu'cem'ül-Kebîr*, C. XXII, s. 150; Ebû Nuaym, *Ma'rifetü's-Sahâbe*, C. V, s. 2728; İbn Abdilber, *el-İstiâb*, C. IV, ss. 1552-1553; İbnü'l-Esir el-Cezerî, *Üsdü'l-Ğâbe*, C. IV, s. 675; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, C. XXXI, s. 55.

³⁴³ İbn Abdilber, *el-İstiâb*, C. IV, s. 1553.

³⁴⁴ İbn Abdilber, *el-İstiâb*, C. IV, s. 1552.

çocuk olan birinin Medîne'ye hicret yılında kardeşini geri çevirmek için yola koyulması mümkün değildir. Ayrıca Hucurât sûresinin altıncı âyetinin Velîd hakkında indiğinde ilim ehli arasında bir ihtilaf yoktur.³⁴⁵ İbn Hacer de İbn Abdilber'in bu görüşünü aktardıktan sonra Velîd'in fetih günü yetişkin biri olduğunun bir diğer delili olarak şu olayı nakleder: Velîd babasının amcasının oğlu olup Bedir esirlerinden biri olan Hâris b. Ebî Vecze (ö. ?) için dört bin dirhem fideye ödemiştir.³⁴⁶ Öyle görülmektedir ki İbn Hacer bu olaydan ötürü de Velîd'in fetih günü çocuk olmasını mümkün görmemektedir.

Bununla beraber Velîd'in Mekke'nin fethinde henüz çocuk olduğu görüşünde olanlar da vardır. Mesela İbn Mâkûlâ (ö. 475/1082) Velîd'in Rasûlullah'ı gördüğünde küçük bir çocuk olduğunu söylemektedir.³⁴⁷ Hatîb el-Bağdâdî (ö. 463/1071) de bu görüştedir.³⁴⁸ Ebû Bekir İbnü'l-Arabî (ö. 543/1148) Velîd'in Mekke'nin fethinde çocuk olduğunu haber veren rivâyeti aktardıktan sonra "Bu yaşta bir çocuğun zekât âmili olarak gönderilmesi nasıl mümkün olur?" diyerek böylece bu konudaki ihtilâfın sâkit olduğunu söylemektedir. Bundan, sahih olanın Velîd'in Mekke'nin fethinde çocuk olduğunu haber veren rivâyet olduğunu, Benî Mustalık kabilesine zekât toplamak için gönderilmesinin sahih olmadığını düşündüğü anlaşılmaktadır. Ayrıca o, Rasûlullah'ın ashâbından birinin fâsık olarak nitelenmesini mümkün görmemektedir.³⁴⁹ Beyhakî de iki görüşü cem ederek Velîd'in fetih günü çocuk olduğunu, yetişkin bir adam olduktan sonra zekât tahsildarı olarak görevlendirildiğini söylemektedir.³⁵⁰

Bu ihtilaflara rağmen hangi görüşün isabetli olacağını kestirmek zor gözükmemektedir. İbn Abdilber'in Velîd b. Ukbe'nin Mekke'nin fethinde çocuk olduğunu belirten rivâyetin doğru olmadığına delil olarak onun erkek kardeşi ile birlikte kız kardeşi Ümmü Külsûm'u hicretten vazgeçirmek için yola çıktıklarını öne sürmesine, Velîd'in bu yolculuğa büyük kardeşinin riyâsetinde çıkmış olabileceği

³⁴⁵ İbn Abdilber, *el-İstîâb*, C. IV, s. 1553. İbnü'l-Esîr el-Cezerî, *Üsdü'l-Ğâbe*, C. IV, ss. 675-676. Adem Dölek İbnü'l-Esîr'in bu görüşte olduğunu belirtse de (bk. Dölek, "El-Velîd b. Ukbe'nin Hayatı ve Sahâbe Adâleti Açısından Değerlendirilmesi", s. 94) o sadece İbn Abdilber'in görüşünü nakletmiştir.

³⁴⁶ İbn Hacer, *el-İsâbe*, C. VI, s. 482.

³⁴⁷ İbnü'l-Esîr el-Cezerî, *Üsdü'l-Ğâbe*, C. IV, s. 675.

³⁴⁸ İbn Asâkir, *Târîhu Medînetü Dimeşk*, C. LXIII, s. 224; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, C. XXXI, s. 55.

³⁴⁹ Ebû Bekir Muhammed b. Abdillâh b. el-Arabî, *el-Avâsım mine'l-Kavâsım fî Tahkiki Mevâkıfi's-Sahâbe ba'de Vefâti'n-Nebiyyi Sallallâhu Aleyhi ve Sellem*, thk. Muhibbüddîn el-Hatîb, *Vüzerâtü's-Şüûni'l-İslâmiyye, Birleşik Arap Emirlikleri H. 1419*, ss. 90-93.

³⁵⁰ Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, C. IX, s. 94.

ihtimaline binaen itiraz edilebilir.³⁵¹ Ancak İbn Ebî Hayseme (ö. 279/892-93) ve Münzirî (ö. 656/1258) İbn Abdilber ve İbn Hacer'in öne sürdüğü gerekçelere ek olarak Velîd'in karısının, kendisini Rasûlullah'a şikâyet etmesini de³⁵² Velîd'in fetih günü çocuk yaşta olmadığına delil olarak öne sürmektedirler.³⁵³ Zira buna göre Rasûlullah hayattayken evli olan bir kimsenin fetih günü çocuk olması mümkün değildir. Ancak bu rivâyetin râvilerinden biri olan Nuaym b. Hakîm'in (ö. 148) münker hadisleri olduğu belirtilmiş, İbn Sa'd ve Nesâî tarafından kuvvetli bulunmamış, bazıları da zayıf olduğunu söylemiştir.³⁵⁴ Bu rivâyetleri de ondan başka kimsenin rivâyet ettiğine rastlamadık. Dolayısıyla Velîd'in karısının Rasûlullah'a şikâyetinde bulunduğu dair rivâyetler senet açısından sıhhat şartını taşımadığı için³⁵⁵ Velîd'in Mekke'nin fethinde çocuk olmadığını ispat etmek için elverişli gözükmemektedir.

İbn Hacer'in diğer gerekçe olarak sunduğu Velîd'in Bedir esirleri arasında bulunan babasının amcasının oğlu Hâris b. Ebî Vecze'yi fidiye vererek kurtardığına dair haberi ise Zeylaî (ö. 762/1360) Vâkıdî'nin İbn Ebî Habîbe < Abdurrahman b. Abdurrahman el-Ensârî (ö. ?) tarikiyle rivâyet ettiğini haber vermektedir.³⁵⁶

Zeylaî'nin senette ismini Abdurrahman b. Abdurrahman el-Ensârî olarak verdiği râvi Abdullah b. Abdurrahman b. Sâbit b. Sâmit el-Ensârî (ö. ?) olmalıdır.³⁵⁷ İbn Hacer kendisinin cerh veya ta'dîl edildiğini görmediğini söylemekte ancak İbn Huzeyme'nin, sahîhinde ondan rivâyetinde bulunduğunu, bunun onun katında sika

³⁵¹ Ebû Bekir İbnü'l-Arabî, *el-Avâsım mine'l-Kavâsım*, s. 92. (1 nolu dipnot); Bakan, *Ashâbın Adâleti*, s. 144.

³⁵² Velîd'in karısı kendisini dövdüğü için Velîd'i Rasûlullah'a şikâyet etmektedir. Rivâyetler için bk. Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, C. II, s. 431, 432; Ebu Bekir Ahmed b. Amr b. Abdilhâlık b. Hallâd b. Abdillâh el-Itkî el-Bezzâr, *Müsnedü'l-Bezzâr*, thk. Mahfûzurrahmân Zeynullâh vd., C. III, Mektebeü'l-Ulûm ve'l-Hikem, Medîne 2009, s. 19; Ebû Ya'lâ Ahmed b. Ali b. el-Müsennâ b. Yahyâ b. Îsâ b. Hilâl et-Temîmî el-Mevsilî, *Müsnedi Ebî Ya'lâ*, thk. Hüseyin Selim Esed, C. I, Dâru'l-Me'mûn li't-Türâs, Dımeşk 1984, s. 253; İbn Asâkir, *Târîhu Medînetü Dımeşk*, C. LXIII, ss. 233-234.

³⁵³ İbn Asâkir, *Târîhu Medînetü Dımeşk*, C. LXIII, s. 227; Abdülazîm b. Abdilkavî el-Münzirî, *Muhtasarı Sünen-i Ebî Dâvud*, thk. Muhammed Subhî b. Hasan Hallâk, C. III, Mektebetü'l-Maârif, Riyad 2010, s. 69.

³⁵⁴ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, C. VII, s. 232; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, C. XXIX, s. 465; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, C. III, s. 996; Moğultay b. Kılıç, *İkmâlü Tehzîbi'l-Kemâl*, C. XII, s. 65.

³⁵⁵ Müsned Muhakkikleri de bu rivâyetin isnadının zayıf olduğunu belirtmektedir. Bk. Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, C. II, s. 431 (2 nolu dipnot); s. 432 (1 nolu dipnot).

³⁵⁶ Cemâlüddîn Ebû Muhammed Abdullah b. Yûsuf b. Muhammed ez-Zeylaî, *Nasbü'r-Râye li Ehâdisi'l-Hidâye*, thk. Muhammed Avvâme, C. III, Müessesetü'r-Rayyân, Beyrut 1997, s. 403.

³⁵⁷ Kaynaklarda hoca talebe ilişkisine bakarak yaptığımız araştırmalarda ismi Abdurrahman b. Abdurrahman olup kendisinden İbn Ebî Habîbe diye birinin rivâyet ettiği bir isme rastlamadık. Ancak Abdullah b. Abdurrahman'ın İbn Ebî Habîbe isminde bir râvisi mevcuttur. Bk. Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, C. XV, s. 199; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, C. V, s. 291.

kabul edildiğine delalet ettiğini belirtmektedir.³⁵⁸ Ancak kaynaklarda onun hakkında cerh veya ta'dîl edildiğine dair bir bilgiye rastlanılmadığı için kendisinin meçhul olduğunu söyleyebiliriz.

Senette İbn Ebî Habîbe olarak yer alan râvi ise İbrâhim b. İsmâil b. Ebî Habîbe'dir (ö. 165/782).³⁵⁹ Buhârî kendisinin "münkerü'l-hadîs" olduğunu söylemiştir.³⁶⁰ Nesâî, Yahyâ b. Maîn, Dârekutnî ve Ebû Hâtim er-Râzî gibi birçok âlim tarafından da değişik lafızlarla cerhe uğramış bir râvidir.³⁶¹

Bu rivâyete sadece Zeylaî'nin Nasbu'r-Râyesi'nde senetli olarak rastlamış bulunmaktayız. Bu durumu ve râviler hakkındaki kanaatleri dikkate alırsak bu rivâyete binaen Velîd b. Ukbe'nin çocuk yaşta Müslüman olduğuna karşı çıkmak isabetli gözükmemektedir.

Velîd b. Ukbe'nin Mekke'nin fethinde çocuk olduğunu haber veren rivâyetin râvilerinden biri olan Ebû Mûsâ el-Hemedânî'nin meçhul olduğu iddiasına gelecek olursak, Ebû Bekir İbnü'l-Arabî'nin *el-Avâsım mine'l-Kavâsım* adlı eserini tahkik eden Muhibbuddîn el-Hatîb (ö. 1969) Ebû Mûsâ'nın gerçek adının Mâlik b. Hâris (ö. 95/714) olduğunu ve cerh ve ta'dîl imamları nezdinde meçhul olduğunu söylemektedir. Ancak bu kişinin Ahmed b. Hanbel'in rivâyetinde yer alan, babasının adı Ebû Mûsâ ile aynı olan Abdullah b. Mâlik b. Hâris el-Hemedânî (ö. ?) ile karıştırıldığını söyleyerek Abdullah'ın sika ve ma'rûf olduğunu belirtmektedir.³⁶²

Mezkûr rivâyeti kimi eserde Velîd b. Ukbe'den rivâyet eden râvi Ebû Mûsâ el-Hemedânî olarak,³⁶³ kimi eserde de Abdullah el-Hemedânî olarak geçmektedir.³⁶⁴ Bazı eserlerde de Abdullah Ebû Mûsâ el-Hemedânî olarak iki isim birleştirilmektedir.³⁶⁵ Birçok tabakât kitabında da Ebû Mûsâ künyesi ile Abdullah el-Hemedânî ismi birleştirilerek tek bir şahıs olarak tanıtılmaktadır.³⁶⁶ Bütün bunlar

³⁵⁸ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, C. V, s. 291.

³⁵⁹ Rivâyette bulunduğu isimler arasında Abdullah b. Abdurrahman bulunmakta, kendisinden rivâyette bulunanlar arasında ise Vâkîdî bulunmaktadır. Bk. Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, C. II, s. 42.

³⁶⁰ Buhârî, *et-Târîhu'l-Kebîr*, C. I, s. 271.

³⁶¹ Hakkındaki yorumlar için bk. İbn Adî, *el-Kâmil*, C. I, ss. 379-380; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, C. II, s. 43; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, C. IV, s. 299; Zehebî, *Mîzân'ül-İtidâl*, C. I, s. 19.

³⁶² Ebû Bekir İbnü'l-Arabî, *el-Avâsım mine'l-Kavâsım*, s. 92. (1 nolu dipnot).

³⁶³ Mesela bk. Buhârî, *et-Târîhu'l-Kebîr*, C. VIII, s. 140; İbn Ebî Hayseme, *et-Târîhu'l-Kebîr*, C. I, s. 589; İbn Abdilber, *el-İstîâb*, C. IV, ss. 1552-1553; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, C. XXXI, ss. 55-56.

³⁶⁴ Mesela bk. Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, C. XXVI, s. 305; Ebû Dâvûd, *Teraccül*, 7; Taberânî, *el-Mu'cem'ül-Kebîr*, C. XXII, s. 150; İbnü'l-Esîr el-Cezerî, *Üsdü'l-Ğâbe*, C. IV, s. 675.

³⁶⁵ Ebû Nuaym, *Ma'rifetü's-Sahâbe*, C. V, s. 2728.

³⁶⁶ İbn Ebî Hâtim er-Râzî, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, C. V, s. 208; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, C. XVI, s. 340; Zehebî, *Mîzân'ül-İtidâl*, C. II, s. 529; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, C. XI, s. 142.

Ebû Mûsâ el- Hemedânî ile Abdullah el-Hemedânî'nin aynı kişi olduğunu düşündürmektedir. Ancak Buhârî'nin Velîd b. Ukbe > Ebû Mûsâ > Abdullah el-Hemedânî tarîkiyle bir rivâyete yer vermesi³⁶⁷ bunların farklı kişiler olduğu intibâmı uyandırmaktadır. Buhârî Abdullah el-Hemedânî'nin yer almayıp sadece Ebû Mûsâ el-Hemedânî'nin isminin geçtiği bir tarîk daha vermekte, ayrıca Ebû Mûsâ'nın isminin zikredilmediği bir tarîkin daha mevcut olduğunu kaydetmektedir. Ebû Mûsâ'nın isminin yer almadığı rivâyetin ise Ca'fer b. Bürkân (ö. 154/771) kanalıyla Feyyâz er-Rakkî'den (ö. ?) geldiğini belirtmektedir.³⁶⁸ Bu rivâyette Ahmed b. Hanbel'in rivâyet ettiği, râvisinin ismi Abdullah el-Hemedânî olan rivâyettir.³⁶⁹

İbn Ebî Hâtim er-Râzî bir yerde onu Abdullah el-Hemedânî Ebû Mûsâ olarak tanıtırken³⁷⁰ başka bir yerde babası Ebû Hâtim er-Razî'den Ebû Mûsâ'nın Velîd b. Ukbe'den rivâyette bulunduğunu, Abdullah el-Hemedânî'nin de Ebû Mûsâ'dan rivâyette bulunduğunu işittiğini söylemiştir.³⁷¹

Bütün bunlar mezkûr râvinin kimliğinin tespitini ve kimi rivâyetlerde farklı isimlerle zikredilenin aynı kişi olup olmadığının tespitini güçleştirmektedir. Bu da bu râvinin meçhul olmasından kaynaklanmış olsa gerektir. Zira Ebû Mûsâ el-Hemedânî ile Abdullah el-Hemedânî aynı kişi de farklı kişi de olsalar haklarında pek fazla malumat mevcut değildir. Tespit edebildiğimiz kadarıyla Ebû Hâtim er-Râzî Abdullah el-Hemedânî ile Ebû Mûsâ'yı tek kişi olarak zikrederek hakkında "lâ be'se bih" ifadesini kullanmış,³⁷² Buhârî de Abdullah el-Hemedânî'nin hadisinin sahih olmadığını söylemiştir.³⁷³ Ayrıca Buhârî aynı kanaati rivâyetin râvilerinden biri olan Ca'fer b. Bürkân'dan da nakletmiştir.³⁷⁴ İbn Adî de Buhârî'nin Abdullah el-Hemedânî hakkındaki kanaatini nakletmiş; kendisinin nesebinin olmadığını, hakkında bundan başka bir şey bilmediğini ifade etmiştir.³⁷⁵

Muhibbüddîn el-Hatîb'in rivâyetin sıhhatini savunmak adına isim benzerliğinden dolayı râvilerin karıştırıldığını, Ebû Mûsâ'nın Mâlik b. Hâris

³⁶⁷ Buhârî, *et-Târîhu'l-Kebîr*, C. VIII, s. 140.

³⁶⁸ Buhârî, *et-Târîhu'l-Kebîr*, C. VIII, s. 140.

³⁶⁹ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, C. XXVI, s. 305

³⁷⁰ İbn Ebî Hâtim er-Râzî, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, C. V, s. 208.

³⁷¹ İbn Ebî Hâtim er-Râzî, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, C. IX, s. 438.

³⁷² İbn Ebî Hâtim er-Râzî, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, C. V, s. 208.

³⁷³ Buhârî, *et-Târîhu'l-Kebîr*, C. V, s. 224.

³⁷⁴ Buhârî'nin nakline göre Ca'fer b. Bürkân Abdullah el-Hemedânî hakkında "lem yesihhu hadîsühû" tabirini kullanmaktadır. Bk. Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail el-Buhârî, *Kitâbü'd-Duafâi's-Sağîr*, thk. Mahmûd İbrâhîm Zâyed, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut 1986, s. 72.

³⁷⁵ İbn Adî, *el-Kâmil*, C. V, s. 389.

olduğunu söyleyip meçhul olduğunu söylemesi, mezkûr rivâyetin ravisi Abdullah el-Hemedânî'nin de Abdullah b. Mâlik b. Hâris olduğunu söyleyip sika olduğunu söylemesi³⁷⁶ tamamen hatalıdır. Zira Abdullah b. Mâlik b. Hâris'in Hemedânî nisbesi olsa da rivâyette bulunduğu kimseler arasında Velîd b. Ukbe'nin ismi geçmediği gibi, kendisinden rivâyette bulunanlar arasında mezkûr rivâyeti Abdullah el-Hemedânî'den³⁷⁷ rivâyet eden Sâbit b. Haccâc el-Kilâbî'nin (ö. ?) de ismi geçmemektedir.³⁷⁸

Bütün bunlardan sonra diyebiliriz ki Velîd'in Mekke'nin fethinde çocuk olmadığını ispat sadedinde ileri sürülen en kuvvetli itiraz mezkûr rivâyetin ravilerinden olan Ebû Mûsâ el-Hemedânî ya da Abdullah el-Hemedânî'nin meçhul olduğunun belirtilmesidir. Zira daha önce bahsettiğimiz Velîd'in kız kardeşini hicretten vazgeçirmek için erkek kardeşiyle beraber yola çıkması, Bedir esirlerinden babasının amcasının oğlu Hâris b. Ebî Vecze'yi fidye vererek kurtarması, karısının kendisini Rasûlullah'a şikâyet etmesi gibi gerekçeler farklı sebeplerle muteber kabul edilmemiş olsa da Ebû Mûsâ el-Hemedânî'nin meçhul olduğunun ileri sürülmesini de muteber kabul etmemek doğru olmasa gerektir. Ebû Mûsâ hakkında yaptığımız araştırmalar onun gerçekten meçhul bir râvi olduğunu göstermektedir.

Ebû Mûsâ'nın meçhul olmasından dolayı Velîd'in çocuk yaşta Müslüman olduğunu haber veren rivâyetin sahih olmadığını söylemek isabetli gözükse de Velîd'in Kur'an tarafından fâsık olarak nitelendirildiğini haber veren rivâyetin sıhhatini de incelemek gerekmektedir. Zira Velîd'in Müslüman olduğunda çocuk yaşta olmadığına itiraz sadedinde, onun Benî Mustalık kabilesine zekât tahsildarı olarak gönderilip yanlış beyanda bulunmasından dolayı Kur'an tarafından fâsık olarak nitelendirildiğini haber veren rivâyet öne sürülmektedir.

Bununla ilgili Yezîd b. Rûmân (ö. 130), Mücâhid b. Cebr (ö. 103/721), Katâde b. Diâme (ö. 117/735), Abdurrahman b. Ebî Leylâ (ö. 83/702), Alkame b. Nâciye b. Hâris el-Huzâî (ö. ?) gibi şahıslar tarafından rivâyet edilen munkatı

³⁷⁶ Ebû Bekir İbnü'l-Arabî, *el-Avâsım mine'l-Kavâsım*, s. 92. (1 nolu dipnot).

³⁷⁷ Ya da Ebû Mûsâ el-Hemedânî'den ya da her iki ismi tek bir şahıs kabul edersek Ebû Mûsâ Abdullah el-Hemedânî'den.

³⁷⁸ Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, C. XV, s. 506; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, C. V, s. 380.

haberler³⁷⁹ bulunmakla birlikte Ümmü Seleme (ö. 62/681), İbn Abbas ve Hâris b. Dırâr el-Huzâî'den (ö. ?) gelen mevsûl haberler de bulunmaktadır.

Muhibbüddîn el-Hatîb bu konu hakkında munkatı haberlere binaen hüküm vermenin doğru olmadığını, ancak konu hakkında Ümmü Seleme ve İbn Abbas'tan gelen iki mevsûl haber daha bulunduğunu söyleyip bunlarında bazı ravilerinin problemli olduğunu ileri sürerek rivâyetin sıhhatine karşı çıkmaktadır.³⁸⁰ Tevhit Bakan da onun tespit ve değerlendirmelerine katıldığını ifade ederek³⁸¹ İbn Abdilber'in tezinin sağlam temellere dayanmadığını söylemektedir.³⁸² Ancak bu konuyla ilgili Muhibbüddîn el-Hatîb'in dediği gibi iki tane değil, üç tane mevsûl haber bulunmaktadır. Öyle anlaşılmaktadır ki o, değerlendirmelerinde Hâris b. Dırâr'dan gelen rivâyeti hesaba katmamıştır.

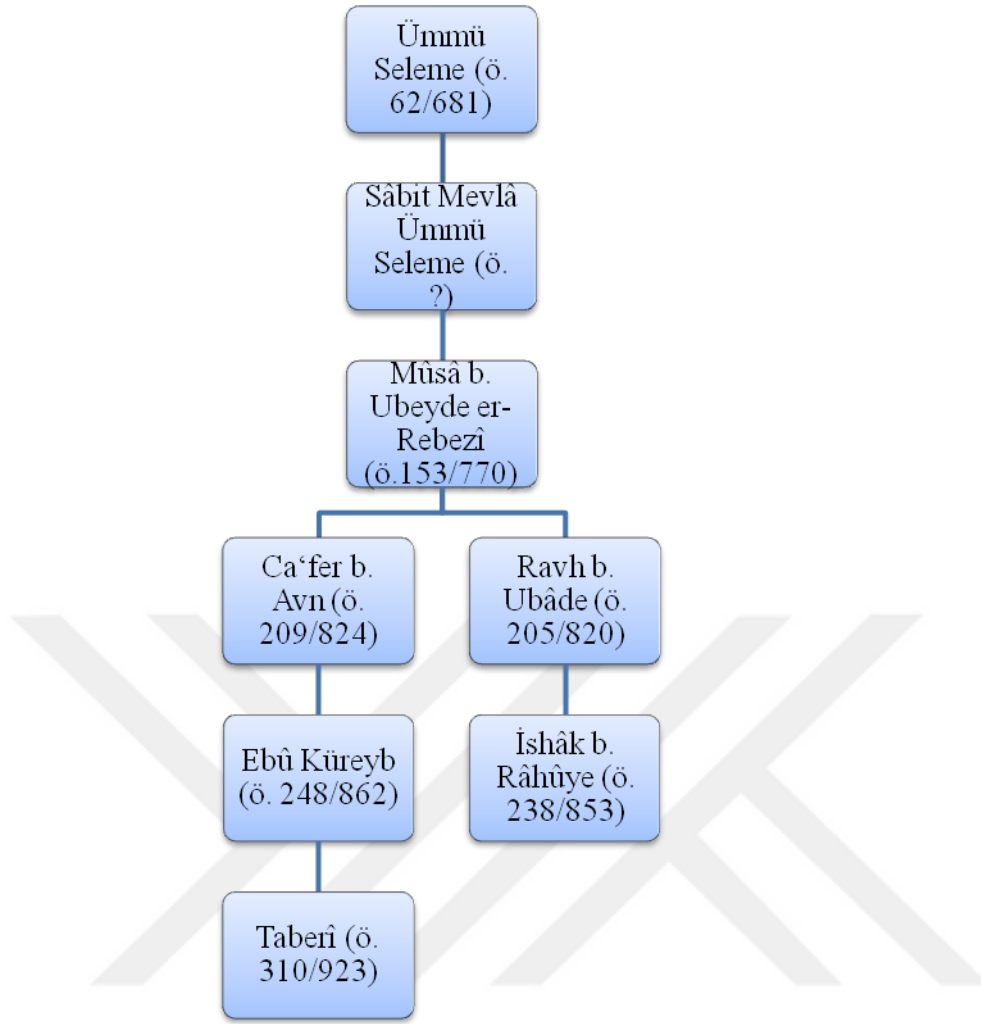
Ümmü Seleme'den gelen rivâyetin senedi şu şekildedir:

³⁷⁹ Mesela bk. İbn Hişâm, *es-Sîre*, C. II, s. 296; Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, C. XXII, ss. 287-288; Taberânî, *el-Mu'cem'ül-Kebîr*, C. VI, s. 18; Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, C. IX, s. 49; İbn Abdilber, *el-İstîâb*, C. IV, s. 1554; İbn Asâkir, *Târîhu Medînetü Dımeşk*, C. LXIII, ss. 230-232; İbnü'l-Esîr el-Cezerî, *Üsdü'l-Ğâbe*, C. III, s. 585; İbn Hacer, *el-İsâbe*, C. IV, s. 461.

³⁸⁰ Ebû Bekir İbnü'l-Arabî, *el-Avâsım mine'l-Kavâsım*, s. 90. (1 nolu dipnot).

³⁸¹ Bakan, *Ashâbın Adâleti*, s. 143.

³⁸² Bakan, *Ashâbın Adâleti*, s. 144.

Muhibbüddîn el-Hatîb Ümmü Seleme'den gelen rivâyette Velîd b. Ukbe'nin isminin geçmediğini, Rasûlullah'ın Benî Mustalık kabilesine bir adamı gönderdiğinden³⁸³ bahsedildiğini ifade etmektedir.³⁸⁴ Ancak Taberî'nin rivâyetinde durum böyle olmakla birlikte³⁸⁵ İshâk b. Râhûye'nin rivâyetinde Velîd b. Ukbe'nin ismi geçmektedir.³⁸⁶

Sâbit Mevlâ Ümmü Seleme (ö. ?) hakkında kaynaklarda pek fazla bilgi yoktur. Tespit edebildiğimiz kadarıyla İbn Sa'd kendisinin "kalîlül-hadîs" olduğunu söylemiş,³⁸⁷ İbn Ebî Hâtim er-Râzî de babası kanalıyla sadece, kendisinin Ümmü Seleme'den rivâyette bulunduğunu kendisinden de Mûsâ b. Ubeyde er-Rebezî'nin (ö.

³⁸³ بعث رسول الله صلى الله عليه وسلم (رجلا) في صدقات بني المصطلق.

³⁸⁴ Ebû Bekir İbnü'l-Arabî, *el-Avâsim mine'l-Kavâsim*, s. 90. (1 nolu dipnot).

³⁸⁵ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, C. XXII, ss. 286-287.

³⁸⁶ Ebû Ya'kûb İbn Râhûye İshâk b. İbrâhim b. Mahled b. İbrâhim el-Hanzalî el-Mervezî, *Müsnedü İshâk b. Râhûye*, thk. Abdülğafûr b. Abdilhak el-Belûşî, C. IV, Mektebetü'l-Îmân, Medîne 1991, s. 118. Taberî ile İshâk b. Râhûye'nin rivâyetinin senedi ilk üç râvide aynı olmasına rağmen metni hayli farklıdır.

³⁸⁷ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, C. V, s. 227.

153/770) rivâyette bulunduğunu zikretmiştir.³⁸⁸ İbn Hibbân da onu *es-Sikât* adlı eserinde zikretmiş, sadece Hz. Ömer zamanında vefat ettiğinden bahsetmiştir.³⁸⁹ Bu yüzden İbn Hibbân'ın onu sika kabul ettiği söylenebilirse de kendisi hakkında cerh veya ta'dîl edildiğine dair sarih bir ifadeye rastlamadığımız için meçhul olduğunu söyleyebiliriz.

Mûsâ b. Ubeyde er-Rebezî ise birçok âlim tarafından hayli zayıf kabul edilmiş bir râvidir. Hakkında birçok cerh ifadesi bulunmasına karşılık örnek olarak Ahmed b. Hanbel'in ondan rivâyette bulunmayı helal saymadığını ve birçok âlim tarafından münker kabul edildiğini zikredebiliriz.³⁹⁰ Öyle anlaşılmaktadır ki Ümmü Seleme'den gelen rivâyet hayli zayıf kalmaktadır.

İbn Abbas'tan gelen rivâyetin³⁹¹ senedi şu şekildedir: Muhammed b. Sa'd el-Avfî (ö. 276/889) < Sa'd b. Muhammed b. Hasen b. Atıyye (ö. ?) < Hüseyin b. Hasen b. Atıyye (ö. 201/817) < Hasen b. Atıyye (ö. 181/797) < Atıyye b. Sa'd (ö. 111/729) < İbn Abbas

Muhibbüddîn el-Hatîb, Taberî'nin bu haberi İbn Sa'd'dan işitmesinin mümkün olmadığını söyleyerek rivâyetin sıhhatine karşı çıkmıştır. Zira ona göre İbn Sa'd H. 230 yılında vefat ettiği zaman Taberî henüz 6 yaşında bir çocuktur. Dolayısıyla Taberî İbn Sa'd ile görüşmemiş, ondan bir şey işitmemiştir.³⁹² Tevhit Bakan da Taberî'nin İbn Sa'd ile görüşmemiş olmasının doğru olduğunu kaydederek, rivâyeti ondan şifâhî olarak değil de eserlerinden almış olabileceği ihtimalini zikretmektedir.³⁹³ Ancak Muhibbüddîn el-Hatîb ve Tevhit Bakan isim benzerliğinden dolayı "Tabakât" müellifi İbn Sa'd ile mezkûr rivâyetin râvisi Muhammed b. Sa'd el-Avfî'yi karıştırmıştır. Mezkûr rivâyetin râvisi olan İbn Sa'd'ın H. 276 yılında vefat ettiğini³⁹⁴ göze alırsak Taberî ile görüşmüş olması mümkündür. Bununla beraber Hatîb el-Bağdâdî Muhammed b. Sa'd el-Avfî'nin hadiste leyyin olduğunu söylemiş,

³⁸⁸ İbn Ebî Hâtim er-Râzî, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, C. II, s. 461.

³⁸⁹ İbn Hibbân, *es-Sikât*, C. IV, s. 96.

³⁹⁰ Hakkında detaylı bilgi için bk. Ukaylî, *ed-Duafâü'l-Kebîr*, C. IV, s. 160; İbn Ebî Hâtim er-Râzî, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, C. VIII, ss. 151- 153; İbn Adî, *el-Kâmil*, C. VIII, ss. 44-46; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, C. XXIX, ss. 104-114; Moğultay b. Kılıç, *İkmâlü Tehzîbi'l-Kemâl*, C. XII, ss. 27-29.

³⁹¹ Rivâyet için bk. Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, C. XXII, s. 287; İbn Ebî Hâtim er-Râzî, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, C. II, s. 4; Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, C. IX, s. 93; İbn Asâkir, *Târîhu Medînetü Dimeşk*, C. LXIII, s. 230.

³⁹² Ebû Bekir İbnü'l-Arabî, *el-Avâsim mine'l-Kavâsim*, s. 90. (1 nolu dipnot).

³⁹³ Bakan, *Ashâbin Adâleti*, s. 144.

³⁹⁴ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, C. III, s. 268; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, C. VI, s. 608; Zehebî, *Mîzân'ül-İtidâl*, C. III, s. 560.

Dârekutnî de kendisi hakkında “lâ be’sse bih” ifadesini kullanmıştır.³⁹⁵ Hakkında başka bir bilgiye rastlamadık.

Sa’d b. Muhammed b. Hasen b. Atıyye bazıları tarafından sika kabul edilmekle birlikte Ahmed b. Hanbel onun cehmî olduğunu söylemiştir.³⁹⁶

Hüseyin b. Hasen b. Atıyye, Yahyâ b. Maîn, Ebû Hâtim er-Râzî ve Nesâî tarafından zayıf kabul edilmiş,³⁹⁷ İbn Hibbân da mütâbî bulunmayan rivâyetler naklettiğini, onun haberiyle ihticâc etmenin caiz olmadığını söylemiştir.³⁹⁸

Hasen b. Atıyye hakkında Buhârî “leyse bi zâke” tabirini kullanmış,³⁹⁹ Ebû Hâtim er-Râzî hadiste zayıf olduğunu söylemiştir.⁴⁰⁰

Atıyye b. Sa’d da Ahmed b. Hanbel, Yahyâ b. Maîn, Ebû Hâtim er-Râzî ve Süfyan es-Sevrî (ö. 161/778) gibi birçok âlim tarafından zayıf kabul edilmiştir.⁴⁰¹

Râviler hakkında yaptığımız araştırma İbn Abbas rivâyetinin birçok râvisinin zayıf olduğunu göstermektedir.

Son olarak Hâris b. Dırâr’dan gelen rivâyetin⁴⁰² râvilerini inceleyelim. Rivâyetin senedi şu şekildedir: Muhammed b. Sâbık (ö. 214/829) < Îsâ b. Dînâr (ö. ?) < Dînâr (ö. ?) < Hâris b. Dırâr el-Huzâî

Muhammed b. Sâbık, İclî ve Ahmed b. Hanbel gibi kimi âlimler tarafından sika kabul edilirken Yahyâ b. Maîn ve Ebû Hâtim er-Râzî gibi kimi âlimler tarafından zayıf kabul edilmiştir. Ebû Hâtim er-Râzî onunla ihticâc edilemeyeceğini söylemiştir. Ya’kûb b. Şeybe (ö. 262/875) ise kendisinin sika ve sadûk olmasına

³⁹⁵ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, C. III, s. 268; Zehebî, *Târîhu’l-İslâm*, C. VI, s. 608; Zehebî, *Mîzân’ül-İtidâl*, C. III, s. 560.

³⁹⁶ Zehebî, *Târîhu’l-İslâm*, C. V, s. 572.

³⁹⁷ İbn Adî, *el-Kâmil*, C. III, s. 237; İbn Ebî Hâtim er-Râzî, *el-Cerh ve’t-Ta’dîl*, C. III, s. 48; Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, C. VIII, s. 552; Zehebî, *Siyeru A’lâm*, C. IX, s. 396; Zehebî, *Târîhu’l-İslâm*, C. V, s. 51.

³⁹⁸ Zehebî, *Mîzân’ül-İtidâl*, C. I, s. 532.

³⁹⁹ Buhârî, *et-Târîhu’l-Kebîr*, C. II, s. 301;

⁴⁰⁰ İbn Ebî Hâtim er-Râzî, *el-Cerh ve’t-Ta’dîl*, C. III, s. 26; Mizzî, *Tehzîbü’l-Kemâl*, C. VI, ss. 211-212; Zehebî, *Târîhu’l-İslâm*, C. III, s. 845; İbn Hacer, *Tehzîbü’t-Tehzîb*, C. II, s. 294.

⁴⁰¹ Ukaylî, *ed-Duafâü’l-Kebîr*, C. III, s. 359; İbn Adî, *el-Kâmil*, C. VII, s. 84; Zehebî, *Târîhu’l-İslâm*, C. III, s. 281;

⁴⁰² Rivâyet için bk. Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, C. XXX, ss. 403-404; Taberânî, *el-Mu’cem’ül-Kebîr*, C. III, s. 274; Ebû Nuaym, *Ma’rifetü’s-Sahâbe*, C. II, s. 783.

rağmen hadiste zabt sahibi olmadığını ifade etmiştir. Hakkında yapılan yorumlar onun genel anlamda zayıf bir râvi kabul edildiğini göstermektedir.⁴⁰³

Îsâ b. Dînâr hakkında Ahmed b. Hanbel “lâ be’s bih” ifadesini kullanmış,⁴⁰⁴ Yahyâ b. Maîn de kendisini sika kabul etmiş, Ebû Hâtim er-Râzî de sadûk olduğunu söylemiştir. Hakkında yapılan yorumlar onun pek fazla cerh edilmediğini göstermektedir.⁴⁰⁵

Îsâ b. Dînâr’ın babası Dînar hakkında pek fazla malumat mevcut değildir. Kaynaklar kendisinin sadece azatlısı olduğu Hâris b. Dîrâr’dan⁴⁰⁶ rivâyette bulunduğunu, kendisinden de sadece oğlu Îsâ b. Dînâr’ın rivâyette bulunduğunu kaydetmektedir.⁴⁰⁷ Ali b. Medînî de kendisinin tanınmadığını söylemektedir.⁴⁰⁸ İbn Hibbân’ın kendisini *es-Sikât* adlı eserinde zikretmesine rağmen⁴⁰⁹ hakkında cerh veya ta’dîl edildiğine dair sarih bir ifade yer almadığı, kendisinden de sadece oğlu Îsâ b. Dînâr’ın rivâyette bulunduğunu göze alarak meçhul olduğunu söyleyebiliriz.

Muhammed b. Sâbık’ın birçok âlim tarafından zayıf kabul edilmesini, kendisinin sika olduğunu söyleyen Ya’kûb b. Şeybe’nin de zabt sahibi olmadığını söylediğini ve Dînâr’ın meçhul olduğunu hesaba kattığımızda konumuz hakkında Hâris b. Dîrâr’dan gelen rivâyetin de gerekli sıhhat şartını taşımadığı görülmektedir. Ayrıca Ebû Abdullâh İbn Mende (ö. 395/1005) bu rivâyetin garib olduğunu, sadece bu vech ile yazdıklarını belirtmektedir.⁴¹⁰ Ancak Ümmü Seleme ve İbn Abbas’tan gelen rivâyetle karşılaştığımızda bu rivâyetin diğerlerine nazaran daha muteber olduğu da söylenebilir. Bununla beraber Tevhit Bakan’ın da belirttiği gibi bu rivâyetlerin en sağlamı bile zayıf kalmaktadır.⁴¹¹

⁴⁰³ Hakkındaki bu ve diğer yorumlar için bk. İclî, *es-Sikât*, s. 404; İbn Ebî Hâtim er-Râzî, *el-Cerh ve’t-Ta’dîl*, C. VII, s. 283; Cemâlüddîn Ebû’l-Ferec Abdurrahman b. Ali b. Muhammed el-Cevzî, *el-Muntazam fî Târîhi’l-Ümem ve’l-Mülûk*, thk. Muhammed Abdulkâdir Ata’ ve Mustafa Abdulkâdir Ata’, C. X, Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut 1992, s. 260; Mizzî, *Tehzîbü’l-Kemâl*, C. XXV, s. 236; Zehebî, *Mîzân’ül-İ’tidâl*, C. III, s. 555; İbn Hacer, *Tehzîbü’t-Tehzîb*, C. IX, s. 175.

⁴⁰⁴ Ahmed b. Hanbel, *el-İlel*, C. II, s. 339.

⁴⁰⁵ Hakkındaki yorumlar için bk. İbn Ebî Hâtim er-Râzî, *el-Cerh ve’t-Ta’dîl*, C. VI, s. 275; Mizzî, *Tehzîbü’l-Kemâl*, C. XXII, s. 221; Zehebî, *Târîhu’l-İslâm*, C. IV, s. 175; İbn Hacer, *Tehzîbü’t-Tehzîb*, C. VIII, s. 210.

⁴⁰⁶ Rivâyette bu şahsın ismi Hâris b. Dîrâr olarak geçmekle beraber tabakat kitaplarında Amr b. Hâris b. Mustalâk ya da Amr b. Hâris b. Ebî Dîrâr olarak geçmektedir.

⁴⁰⁷ Buhârî, *et-Târîhu’l-Kebîr*, C. III, s. 247; Mizzî, *Tehzîbü’l-Kemâl*, C. VIII, s. 509; İbn Hacer, *Tehzîbü’t-Tehzîb*, C. III, s. 217.

⁴⁰⁸ Mizzî, *Tehzîbü’l-Kemâl*, C. XXII, s. 601; İbn Hacer, *Tehzîbü’t-Tehzîb*, C. VIII, s. 210.

⁴⁰⁹ İbn Hibbân, *es-Sikât*, C. IV, s. 218.

⁴¹⁰ İbn Asâkir, *Târîhu Medînetü Dimeşk*, C. LXIII, s. 229.

⁴¹¹ Bakan, *Ashâbın Adâleti*, s. 142.

Velîd'in Müslüman olduğunda çocuk yaşta olduğunu haber veren rivâyet senet açısından sahih olmadığı gibi onun Benî Mustalık kabilesine zekât tahsildarı olarak gönderilip yanlış beyanda bulunmasından dolayı Kur'an tarafından fâsık olarak nitelendirildiğini haber veren rivâyette sahih değildir. Bu konu hakkında hiçbir sahih haberin bulunmadığını söyleyebiliriz. Ancak Velîd'in Kur'an tarafından fâsık olarak nitelendirildiğini haber veren rivâyetlerin zayıfta olsa birbirini takviye ettiği öne sürülebilir. Ancak sahâbeden birisini fâsıklıkla nitelemek gibi böylesine önemli bir konuda zayıf hadislerle hüküm vermek doğru olmasa gerektir.

Ebû Bekir İbnü'l-Arabî'den başka Hucurât sûresi altıncı âyette geçen fâsık kelimesinin Velîd'e işaret etmediğini düşünen bir diğer isim Fahreddin er-Râzî'dir (ö. 606/1210). Zira ona göre Velîd söz konusu olayda vehme kapılıp yanılmış, hata etmiştir. Hata eden bir kimse de fâsık olarak isimlendirilemez. Ayrıca fâsık Kur'an'ın birçok yerinde “Şüphesiz ki Allah fâsıklar topluluğunu hidâyete erdirmez.”⁴¹², “Rabbinin emrinden dışarı çıktı.”⁴¹³, “Fıska dalanların varacakları yer ateştir.”⁴¹⁴ âyetlerinde olduğu gibi iman bağı kopmuş kimseler için kullanılır.⁴¹⁵

Fahreddin er-Râzî'nin âyetin sebab-i nüzûlünde zikredilen Velîd'in Mustalıkoğulları kabilesine zekât tahsildarı olarak gönderildiğini haber veren rivâyetin sıhhatine itiraz etmediği anlaşılmaktadır. Ona göre âyet mezkûr rivâyette gerçekleşen olay vaki olduğu zaman nâzil olmuştur deniliyorsa bu doğrudur. Ancak, âyetin sadece bu olay için indiği ve başka olayları kapsamadığı ileri sürülüyorsa bu yanlıştır. Âyet araştırmanın gerekliliğini ve fâsığın sözüne itimat edilmemesi gerektiğini beyân etmek için genel olarak nâzil olmuştur. Ayrıca bu konu hakkında Allah (c.c) “Ben bu âyeti şunun için indirdim.” demediği gibi Rasûlullah'tan da bu âyetin sadece şu olay hakkında indiğine dair bir haber nakledilmemiştir.⁴¹⁶ Öyle anlaşılmaktadır ki Fahreddin er-Râzî mezkûr rivâyette anlatılan olayın vaki olduğuna karşı çıkmamakta ancak rivâyetin sırf bu olay üzerine nâzil olduğu anlayışına karşı çıkmaktadır. Ona göre her ne kadar Velîd yanlış bilgi vermişse de yanıldığı için fâsık olarak isimlendirilemez ve âyet onun hakkında değil genel bir hükmü beyân etmek için nâzil olmuştur.

⁴¹² Mü'minûn, 23/6. إِنَّ اللَّهَ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الْفَاسِقِينَ

⁴¹³ Kehf, 18/50. فَفَسَقَ عَنْ أَمْرِ رَبِّهِ

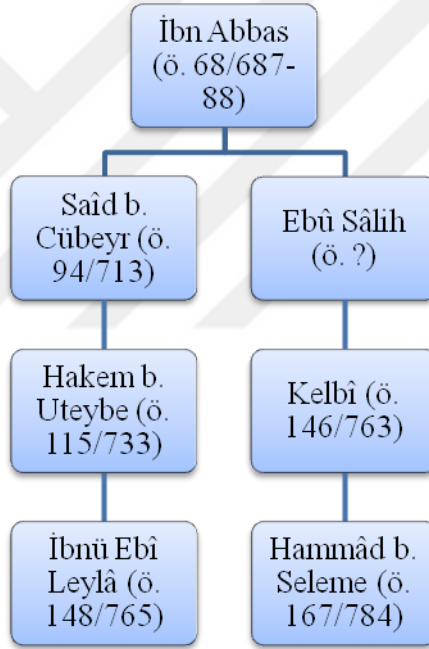
⁴¹⁴ Secde, 32/20. وَأَمَّا الَّذِينَ فَسَقُوا فَمَأْوَاهُمُ النَّارُ

⁴¹⁵ Ebû Abdillâh Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin er-Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, C. XXVIII, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut H. 1420, s. 98.

⁴¹⁶ Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, C. XXVIII, s. 98.

Velîd'in Kur'an tarafından fâsık olarak nitelendiğini bildiren bir haber daha mevcuttur. Rivâyete göre Velîd Hz. Ali'ye şöyle der: "Dilim seninkinden daha güçlü, dişlerim seninkinden daha keskin, kalbim seninkinden daha güçlüdür. Birliğimi senden daha çok doldururum (birliğime senden daha fazla yarar sağlarım)." Bunun üzerine Hz. Ali de Velîd'e "Sus ey fâsık!" diye cevap verince "Öyle ya, mümin olan, fâsık kimse gibi midir? Bunlar elbette bir olamazlar." âyeti⁴¹⁷ nâzil olur.⁴¹⁸

Bu rivâyetin tek sahâbî râvisi Abdullah b. Abbas'tır. Tespit ettiğimiz kadarıyla bu rivâyeti ondan Saîd b. Cübeyr (ö. 94/713)⁴¹⁹ ve Ebû Sâlih⁴²⁰ rivâyet etmektedir. Rivâyetin İbn Abbas'tan sonraki ilk üç râvisinin senedini şema halinde şu şekilde gösterebiliriz:

⁴¹⁷ Secde, 32/18.

⁴¹⁸ Belâzürî, *Ensâb*, C. II, s. 148.

⁴¹⁹ Saîd b. Cübeyr kanalıyla İbn Abbas'tan gelen rivâyet için bk. Ebû'l-Hasen Alî b. Ahmed b. Muhammed el-Vâhidî en-Nîsâbûrî, *Esbâbü'n-Nüzûl*, thk. Usâm b. Abdülmuhsin el-Humeydân, Dâru'l-İslâh, Demmâm 1992, ss. 349-350; İbn Asâkir, *Târîhu Medînetü Dimeşk*, C. LXIII, s. 235; İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-Mesîr*, C. III, s. 442; Zehebî, *Siyeru A'lâm*, C. III, s. 415; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, C. II, s. 379.

⁴²⁰ Ebû Sâlih kanalıyla İbn Abbas'tan gelen rivâyet için bk. Belâzürî, *Ensâb*, C. II, s. 148; Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel b. Hilâl b. Esed eş-Şeybânî, *Fedâilü's-Sahâbe*, thk. Vasiyyullâh Muhammed Abbâs, C. II, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1983, s. 610; Ebû Bekir Muhammed b. Hüseyin b. Abdullah el-Âcurî, *eş-Şerîa*, thk. Abdullah b. Ömer b. Süleyman, C. IV, Dâru'l-Vatan, Riyad 1999, s. 2098; İbn Adî, *el-Kâmil*, C. VII, s. 282; Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, C. XV, s. 441; İbn Asâkir, *Târîhu Medînetü Dimeşk*, C. LXIII, s. 235.

Saîd b. Cübeyr, İbn Abbas'ın meşhur talebelerinden biri olup genellikle sika kabul edilen bir râvidir.⁴²¹ Onun herhangi bir eleştiriye uğradığına rastlamamakla beraber kendisinin mürsel hadisler rivâyet ettiği söylenmektedir.⁴²²

Hakem b. Uteybe de genel olarak sika kabul edilen bir râvidir.⁴²³ Ancak onun hadislerin manasını karıştırdığı⁴²⁴ ve tedlîs yaptığı nakledilmektedir.⁴²⁵

Senette İbnü Ebî Leylâ olarak yer alan râvi Muhammed b. Abdurrahman b. Ebî Leylâ'dır.⁴²⁶ Şu'be b. Haccâc hıfzı ondan daha kötü olan birini görmediğini söylemiş, ayrıca birçok âlim tarafından hafızasının zayıflığı ve başka nedenlerle cerhe uğramıştır.⁴²⁷ Hadislerinin terk edildiği,⁴²⁸ kendisiyle ihticâc edilemeyeceği,⁴²⁹ hadiste hüccet olmadığı,⁴³⁰ vehminin ve hatasının çok olup terk edilmeyi hak ettiği⁴³¹ hakkında yapılan cerhlerden sadece birkaçıdır. Öyle anlaşılmaktadır ki o, oldukça zayıf bir râvidir.

Senette Ebû Sâlih olarak yer alan râvi Ebû Sâlih Bâzâm, Kelbî olarak yer alan râvi de Muhammed b. es-Sâib b. Bîşr el-Kelbî'dir. Daha önce bu iki râviden bahsetmiş, Ebû Sâlih'in birçok âlim tarafından muteber kabul edilmediğini, Kelbî'nin de Şîî bir râvi olup metrûk kabul edildiğini, ayrıca Ebû Sâlih'in kendisine

⁴²¹ Hayatı ve hakkında bilgi için bk. İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, C. VI, ss. 267-277; Buhârî, *et-Târîhu'l-Kebîr*, C. III, s. 461; İbn Ebî Hâtim er-Râzî, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, C. IV, ss. 9-10; Zehebî, *Siyeru A'lâm*, C. IV, ss. 321-343; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, C. X, ss. 358-376; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, C. IV, ss. 11-14.

⁴²² İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, C. IV, ss. 13-14.

⁴²³ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, C. VI, ss. 323-324; Buhârî, *et-Târîhu'l-Kebîr*, C. II, ss. 332-333; İbn Ebî Hâtim er-Râzî, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, C. I, ss. 138-139; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, C. VII, ss. 114-120; Zehebî, *Siyeru A'lâm*, C. V, ss. 208-213; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, C. II, ss. 432-434.

⁴²⁴ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, C. II, s. 433.

⁴²⁵ İbn Hibbân, *es-Sikât*, C. IV, s. 144; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, C. II, s. 434.

⁴²⁶ Bu râvinin adı rivâyetlerin hepsinde İbnü Ebî Leylâ olarak geçerken Zehebî onun adını Muhammed b. Abdurrahman b. Ebî Leylâ olarak zikretmektedir. Bk. Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, C. II, s. 379. Hoca talebe ilişkisine baktığımızda da bu râvinin Muhammed b. Abdurrahman b. Ebî Leylâ olduğunu görmekteyiz. Bunu vurgulamamızın sebebi bu râvinin babası Abdurrahman b. Ebî Leylâ ile karıştırılabilceği ihtimalidir. Hakem b. Uteybe'nin rivâyetinde bulunduğu kimseler arasında Saîd b. Cübeyr, kendisinden rivâyetinde bulunanlar arasında da Muhammed b. Abdurrahman b. Ebî Leylâ'nın ismi yer almaktadır. Hakem b. Uteybe'den rivâyetinde bulunanlar arasında Abdurrahman b. Ebî Leylâ yer almamakta, aksine Hakem ondan rivâyetinde bulunmaktadır. Bk. Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, C. VII, ss. 115-116; Zehebî, *Siyeru A'lâm*, C. V, s. 208.

⁴²⁷ Hakkında detaylı bilgi için bk. İbn Ebî Hâtim er-Râzî, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, C. VII, ss. 322-323; Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân b. Ahmed b. Hibbân b. Muaz b. Ma'bed el-Büstî, *el-Mecrûhîn mine'l-Muhaddisîn ve'd-Duafâ ve'l-Metrûkîn*, thk. Mahmûd İbrâhim Zâyd, C. II, Dâru'l-Va'y, Halep H. 1396, ss. 243-246; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, C. XXV, ss. 622-627; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, C. IX, ss. 301-303.

⁴²⁸ Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, C. XXV, s. 625; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, C. IX, s. 302.

⁴²⁹ Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, C. XXV, s. 626; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, C. IX, s. 302.

⁴³⁰ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, C. IX, s. 303.

⁴³¹ İbn Hibbân, *el-Mecrûhîn*, C. II, s. 244.

rivâyet ettiği hadislerin yalan olduğunu söylediğini, kendisinin de Ebû Sâlih'ten rivâyet ettiği her şeyin yalan olduğunu itiraf ettiğini zikretmiştik.⁴³² Ayrıca onun kezzâb olduğunu söyleyenler de olmuştur.⁴³³ Hatta Ebû Sâlih kanalıyla İbn Abbas'tan rivâyet ettiklerinin yalan olduğunu itiraf edip onların rivâyet edilmemesini söylediği nakledilmiştir.⁴³⁴ O, hadis münekkitleri tarafından oldukça tenkide uğramış bir râvidir.⁴³⁵ Hammâd b. Seleme'den de daha önce bahsetmiştik.⁴³⁶

Öyle görülmektedir ki Saîd b. Cübeyr ve Ebû Sâlih kanalıyla İbn Abbas'tan gelen mezkûr rivâyet senet açısından -bilhassa Ebû Sâlih kanalıyla gelen rivâyet-zayıf kalmaktadır. Ayrıca bu konuda Peygamber'den gelen merfû bir haber bulunmadığını belirtmekte fayda vardır. Bundan dolayı kesin olarak Hz. Ali'nin Velîd b. Ukbe'ye fâsık dediğini ve bu olay üzerine Secde sûresinin 18. âyetinin nâzil olduğunu söylemek zor gözükmektedir.

Rivâyette herhangi bir problem olmadığını farz etsek bile burada Hz. Ali'ye uyarı yapıldığı ihtimali de gündeme getirilebilir. Söz gelimi mümin olan Velîd b. Ukbe'ye fâsık diyen Hz. Ali "Mümin olan fâsık kimse gibi olur mu?" hitabına muhatap olmuş olabilir.⁴³⁷ Bundan dolayı olmalıdır ki mezkûr rivâyetin isnadının kavî olduğunu söyleyen Zehebî âyetin siyakının cehennem ehline delâlet ettiğini söyler.⁴³⁸ Zehebî'nin âyette geçen fâsık kimsenin Velîd b. Ukbe olmadığını düşündüğü anlaşılmaktadır.

Kur'an-ı Kerim'in birçok yerinde fâsık kelimesi imanı olmayan kâfirler ya da münafıklar için kullanılmıştır. Nûr sûresi 55. âyet,⁴³⁹ En'am sûresi 49. âyetve⁴⁴⁰ Tevbe sûresi 67. âyet⁴⁴¹ bu kullanıma örnek gösterilebilir. Secde sûresi 18. âyette de günahkâr bir müminden değil imanı olmayan bir kâfirden bahsedilmiş olmalıdır. Zira

⁴³² Bk. Bu tezin 34. sayfası.

⁴³³ Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, C. XXV, s. 248; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, C. IX, s. 178.

⁴³⁴ Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, C. XXV, s. 250. İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, C. IX, ss. 179-180.

⁴³⁵ Hakkında detaylı bilgi için bk. Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, C. XXV, ss. 246-253; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, C. IX, ss. 178-181.

⁴³⁶ Bk. Bu tezin 39. sayfası.

⁴³⁷ Bazı eserlerde İbn Abbas'ın rivâyeti aktarıldıktan sonra mümin olanın Hz. Ali fâsık olanın Velîd b. Ukbe olduğu söylense de bu görüş İbn Abbas'tan ziyade rivâyeti aktaran müellife ait olmalıdır. Bk. Belâzürî, *Ensâb*, C. II, s. 148. (Belâzürî mümin olanın Hz. Ali olduğunu söylemekle beraber fâsık olanın kim olduğunu belirtmez.); İbn Adî, *el-Kâmil*, C. VII, s. 282; İbn Asâkir, *Târîhu Medînetü Dimeşk*, C. LXIII, s. 235.

⁴³⁸ Zehebî, *Siyeru A'lâm*, C. III, s. 415. Saîd b. Cübeyr kanalıyla gelen rivâyeti aktaran Zehebî muhtemelen Saîd b. Cübeyr'in sika olmasından dolayı isnadın kavî olduğunu söylemektedir. Ancak diğer râvileri baz aldığımızda onun bu kanaatine katılmak mümkün gözükmemektedir.

⁴³⁹ Nûr, 24/55. وَمَنْ كَفَرَ بَعْدَ ذَلِكَ فَأُولَٰئِكَ هُمُ الْفَاسِقُونَ

⁴⁴⁰ En'am, 6/49. وَالَّذِينَ كَذَّبُوا بِآيَاتِنَا يَمَسُّهُمُ الْعَذَابُ بِمَا كَانُوا يَفْسُقُونَ

⁴⁴¹ Tevbe, 9/67. إِنَّ الْمُنَافِقِينَ هُمُ الْفَاسِقُونَ

“Mümin olan fâsık kimse gibi olur mu?” ifadesinden fâsık kelimesinin müminin zıddı olarak kullanıldığı anlaşılmaktadır. Râgıb el-İsfahânî de (ö. V./XI. yüzyılın ilk çeyreği) buradaki fâsık kelimesinin imanın mukabili olarak kullanıldığını söylemektedir.⁴⁴² Muhammed İzzet Derveze (ö. 1984) de burada cehennemde ebedî kalacak fâsiklardan bahsedildiğini, Velîd’in Müslüman olduğunu ayrıca mezkûr rivâyetin muteber hadis kaynaklarında geçmediğini belirtmektedir.⁴⁴³

Söz konusu âyette bahsedilen fâsığın Velîd b. Ukbe’den başkası olduğuna dair görüşler de mevcuttur. Mesela bu âyetin Hz. Ali ve Velîd’in babası Ukbe b. Ebî Muayt,⁴⁴⁴ Hz. Ömer ve Ebû Cehil,⁴⁴⁵ Hz. Ali ve Kureys’ten ismi zikredilmeyen bir adam⁴⁴⁶ hakkında nâzil olduğuna dair rivâyetler mevcuttur.

Bu konuyu kapatmadan önce Adem Dölek’in bir tespitine yer vermek istiyoruz. O, Hucurât sûresi 6. âyetteki fâsık kelimesinin muhatabının Velîd olmadığını düşünen Râzî’nin görüşünü aktardıktan sonra, buradaki fâsığın Velîd olduğunu düşünen Âlûsî’nin (ö. 1270/1854) görüşüne de yer verir ve gerek Hz. Ali’nin gerekse Zehebî’nin Velîd için fâsık sıfatını kullanmalarını göz önüne alarak Âlûsî’nin yorumunun daha isabetli olduğunu söyler. O, bu durumun Kur’an’ın Velîdî fâsık’ı-râvî açısından cerh ettiğini, onun güvenilirliğine hâlel getirdiğini, adaleti ve rivâyetleri hususunda temkinli olmaya sebep olduğunu düşünmektedir.⁴⁴⁷

Dölek, Âlûsî’nin Allah’ın (c.c) Velîd b. Ukbe için fâsık vasfını kullandığını söylediğini belirtse de ⁴⁴⁸ Âlûsî’nin bu görüşü başkalarından aktardığı anlaşılmaktadır.⁴⁴⁹ Ayrıca Hz. Ali’nin Velîd için fâsık vasfını kullandığı rivâyetin

⁴⁴² Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, s. 637.

⁴⁴³ Muhammed İzzet Derveze, *et-Tefsîru’l-Hadîs*, C.V, Dâru İhyâi’l-Kütübi’l-Arabî, Kâhire, H. 1383, s. 352.

⁴⁴⁴ Ebû’l-Leys Nasr b. Muhammed b. Ahmed b. İbrâhîm es-Semerkandî, *Bahru’l-Ulûm*, thk. Ali Muhammed Muavviz vd., C. III, Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut 1993, s. 31; Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr b. Ferh el-Kurtubî, *el-Câmi’ li Ahkâmi’l-Kur’an*, thk. Ahmed Berdûnî ve İbrâhîm Etfîş, C. XIV, Dâru’l-Kütübi’l-Mısriyye, Kâhire 1964, s. 105; Abdurrahman b. Ebî Bekr Celaledin es-Süyûtî, *ed-Dürri’l-Mensûr*, C. VI, Dâru’l-Fikr, Beyrut ty., s. 553.

⁴⁴⁵ İbnü’l-Cevzî, *Zâdû’l-Mesîr*, C. III, s. 442.

⁴⁴⁶ Şihâbüddîn Mahmûd b. Abdillâh el-Hüseynî el-Âlûsî, *Rûhu’l-Meânî fî Tefsîr’il-Kur’an’il-Azîm ve’s-Seb’ il-Mesânî*, thk. Alî Abdülbârî Atıyye, C. XI, Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut 1994, s. 133.

⁴⁴⁷ Dölek, “El-Velîd b. Ukbe’nin Hayatı ve Sahâbe Adâleti Açısından Değerlendirilmesi”, s. 107.

⁴⁴⁸ Dölek, “El-Velîd b. Ukbe’nin Hayatı ve Sahâbe Adâleti Açısından Değerlendirilmesi”, s. 107.

⁴⁴⁹ Bu durumun daha iyi anlaşılabilmesi için Âlûsî’nin ifadelerini Arapça metniyle buraya kaydediyoruz: واستدل بها على أن من الصحابة رضي الله تعالى عنهم من ليس يعدل لأن الله تعالى أطلق الفاسق على الوليد بن عقبة فيها. Bk. Âlûsî, *Rûhu’l-Meânî*, C. XIII, s. 298.

senet açısından zayıf olduğunu belirtmiştik.⁴⁵⁰ Zehebî'nin Velîd için fisk vasfını kullandığı iddiasına gelecek olursak o, Velîd hakkında "Fıskıyla beraber- Allah onu bağışlasın- cesaretli ve cihadla kaim bir kimse idi." demektedir.⁴⁵¹ Zehebî burada Velîd b. Ukbe için fisk vasfını kullanırken onun hakkında Hucurât sûresi 6. âyetin indiğini haber veren rivâyeti değil, ileride de üzerinde duracağımız üzere onun içki içtiğine dair rivâyetleri esas almış olmalıdır. Çünkü o, Velîd b. Ukbe'nin biyografisine yer verirken Rasûlullah'ın onu Mustalıkoğulları kabilesine zekât tahsildarı olarak gönderildiğini söylemesine rağmen, onun hakkında Hucûrat sûresi 6. âyetin nâzil olduğunu haber veren rivâyeti zikretmemiştir.⁴⁵² Ancak onun içki içtiğine dair rivâyetleri nakletmiştir.⁴⁵³

Buraya kadar kaydettiklerimizden Velîd'in Kur'an tarafından fâsık olarak nitelendirilip Kur'an'ın onu fisku'r-râvî açısından cerh ettiği iddiasının sağlam temellere dayanmadığı anlaşılmaktadır. Çünkü Hucurât sûresi 6. âyetin ve Secde sûresi 18. âyetin sebep-i nüzûlünde Velîd'in Kur'an tarafından fâsık olarak nitelendiğini haber veren rivâyetler sıhhat şartını taşımamaktadır. Secde sûresinin farklı şekilde yorumlanabileceğini zikretmiş ve bazı âlimlerin bu konudaki görüşlerine yukarıda yer vermiştik. Burada şu noktaya da temas etmek istiyoruz. Hicrî dördüncü asırda yaşamış olan Ebû'l-Hüseyin İbnü'l-Kattân Velîd b. Ukbe'yi sahâbeden saymazken onun içki içtiğini gerekçe göstermesine rağmen Kur'an tarafından fâsık olarak nitelendirildiğine değinmemiştir.⁴⁵⁴ Bu da büyük ihtimalle senet tahlilini yaptığımız iki rivâyetin onun nezdinde de sahih olmadığını göstermektedir.

3.2.3.4.2. İçki İçmesi

Velîd'in Kur'an tarafından fâsık olarak nitelendirildiğinin kat'î olmadığını söylesekde onun içki içtiğine dair rivâyetler de fıskına delil getirilmektedir. Rivâyete

⁴⁵⁰ Adem Dölek bu rivâyeti de Hucurât sûresi 6. âyetin Velîd hakkında indiğini haber veren rivâyeti de senet kiritiğine tabi tutmadan olduğu gibi kabul etmiştir.

⁴⁵¹ Zehebî, *Siyeru A'lâm*, C. III, s. 415.

⁴⁵² Zehebî, *Siyeru A'lâm*, C. III, s. 413.

⁴⁵³ Zehebî, *Siyeru A'lâm*, C. III, s. 414. Zehebî *Târihu'l-İslâm*'da Velîd'in Kur'an tarafından fâsık olarak nitelendiğini (Hucûrat sûresi 6. âyet) haber veren rivâyetin munkatı versiyonlarını nakletmekte, sıhhati hakkında yorum yapmamaktadır. Bk. Zehebî, *Târihu'l-İslâm*, C. II, s. 379. Ancak Zehebî "Fıskıyla beraber- Allah onu bağışlasın- cesaretli ve cihadla kaim bir kimse idi." ifadesini *Siyer*'inde naklettiği ve orada bu rivâyete yer vermeyip içki içmesinden bahsettiği için biz bu kanaate vardık.

⁴⁵⁴ Zerkeşî, *el-Bahru'l-Muhît*, C. VI, ss. 187-188, 193; Sehâvî, *Fethu'l-Muğîs*, C. IV, s. 89, 98; Şevkânî, *İrşâdü'l-Fühûl*, C. I, ss. 186-187.

göre Velîd b. Ukbe Hz. Osman'ın huzuruna getirilmiş, orada hazır bulunan Humrân adında bir şahıs onun içki içtiğine, bir diğer şahıs da içki kustuğuna şahitlik etmiştir. Bunun üzerine Hz. Osman "İçmeseydi kusmazdı." diyerek Hz. Ali'ye Velîd için had cezasını tatbik etmesini söylemiş, Hz. Ali bunu Hz. Hasan'dan istediye de o bunu reddetmiş, had cezasını Hz. Ali'nin isteğiyle Abdullah b. Ca'fer (ö. 80/699-700) uygulamıştır. Abdullah b. Ca'fer Velîd'i celdelerken Hz. Ali saymış, kırk celdeye varınca ona durmasını söylemiş ve şöyle eklemiştir: "Nebî (sav) kırk celde uyguladı. Ebû Bekir kırk celde, Ömer ise seksen celde uyguladı. Bunların hepsi sünnettir. Ancak bana bu (kırk celde) daha hoş gelmektedir."⁴⁵⁵ Kimi rivâyetlerde ise bu olayın yanı sıra Velîd'in sarhoşluğunun etkisiyle sabah namazını dört rekât kıldırıldığı, "Daha da arttırayım mı?" diye eklediği nakledilmektedir.⁴⁵⁶

Mehmet Efendioğlu Taberî'nin naklettiği bazı haberlere dayanarak Velîd'in yalancı şahitler marifetiyle komploya kurban gitmiş olabileceğini, onun içki içmesinin doğruluğunda tereddütler bulunduğunu iddia etmiştir.⁴⁵⁷ Şöyle ki Taberî'nin naklettiğine göre Hz. Osman zamanında Kûfe Valiliğine tayin edilen Velîd b. Ukbe insanlara şefkatli davranarak halkın sevgisini kazanmıştı. Onun valiliği zamanında Kûfe'de aralarında Züheyr b. Cündeb el-Ezdî (ö. ?), Müverri' b. Ebû'l-Müverri' el-Esedî (ö. ?) ve Şübeyl b. Übey el-Ezdî'nin (ö. ?) bulunduğu bir grup genç, İbn Haysumân el-Huzâî (ö. ?) adında bir şahsın peşine düşüp onu öldürdüler. Bu duruma şahit olan İbn Haysumân'ın komşusu Ebû Şureyh el-Huzâî (ö. ?) ve oğlu, İbn Haysumân'ın öldürüldüğüne şahitlik yaptılar. Vali Velîd b. Ukbe durumu halîfe Hz. Osman'a iletince, Hz. Osman onların öldürülmelerini emretti. Velîd de konağın kapısında onları öldürdü.⁴⁵⁸ Bu olaydan sonra öldürülen gençlerin babaları Ebû Zeyneb (ö. ?), Ebû Müverri' (ö. ?) ve Cündeb (ö. ?) Vali'ye kin beslemişlerdi. İsmi zikredilmeyen bir şahıs bunlara Velîd b. Ukbe'nin Ebû Zübeyd

⁴⁵⁵ Ebû Dâvûd, Hudûd, 36; İbn Mâce, Hudûd, 16. Ayrıca bk. Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, C. II, s. 58, 373; Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, C. VIII, s. 549, 552.

⁴⁵⁶ Ahmed b. Hanbel, *Fedâilü's-Sahâbe*, C. II, s. 667; Ebû Abdurrahmân Ahmed b. Şuayb b. Ali el-Horâsânî en-Nesâî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, thk. Hasan Abdülmun'im Şelbî, C. V, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 2001, s. 131; Ebû Ya'îa el-Mevsilî, *Müsned*, C. I, s. 388; Ebu Cafer Ahmed b. Muhammed b. Seleme b. Abdilmelik b. Seleme et-Tahâvî, *Şerhu Meâni'l-Âsâr*, thk. Muhammed Zührî en-Neccâr ve Muhammed Seyyid Câdülhakk, C. III, Âlemü'l-Kütüb, Beyrut 1994, s. 152. Müslim'in rivâyetinde Velîd sabah namazını dört değil iki rekât kıldırıp "Daha da arttırayım mı?" demiştir. Bk. Müslim, Hudûd, 38.

⁴⁵⁷ Efendioğlu'nun konu hakkındaki düşünceleri için bk. Efendioğlu, *Sahâbeye Yöneltilen Tenkitler*, ss. 409-411.

⁴⁵⁸ Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî et-Taberî, *Târihu't-Taberî*, C. IV, Dâru't-Türâs, Beyrut H. 1387, ss. 271-272.

(ö. ?) ile birlikte şarap içtiklerini söyledi. Ebû Zübeyd daha önce Hristiyan iken Velîd'in valiliğinin son dönemlerinde Müslüman olmuştu. Velîd'in de kendisine çok iyiliği dokunmuştu. Velîd'in şarap içtiğini haber alan bu grup hemen harekete geçtiler ve Kûfe halkına “İşte emîriniz ve dostu Ebû Zübeyd, ikisi bir olmuş şarap âlemi yapıyor.” diyerek seslendiler. Kûfe halkı da onlara katıldı, Velîd'in evini bastılar. Haberin asılsız olduğunu öğrenince insanlar onlara lanetler okudular. Velîd de dedikodu yayılıp fitne çoğalmasın diye durumu Hz. Osman'a bildirmedi ve onların durumuna sabretti.⁴⁵⁹ Buna rağmen Velîd'e kin besleyen grup hedeflerinden vazgeçmediler. Velîd'in şarap içtiğini yayarak bunu insanların dillerine doladılar ve durumu Kûfe kadısı Abdullah b. Mes'ûd'a (ö. 32/652-53) bildirdiler. İbn Mes'ûd gizlenerek günah işleyen bir kimsenin ayıbının açığa vurulmaması gerektiğini söyleyerek onları gönderdi. Durumu haber alan Velîd, İbn Mes'ûd'u yanına çağırarak ona kızdı ve şöyle dedi: “Senin gibi bir kimse intikam peşinde olan kimselere böyle demeye razı olur mu? Ben neyi saklamışım? Bu ancak şüpheli olan kişiler için söylenebilir.”⁴⁶⁰

Yaşanan tüm olaylara rağmen Velîd b. Ukbe'yi görevinden azlettirmeyi kafalarına koyan Ebû Zeyneb ve Ebû Müverri' hedeflerinden asla vazgeçmediler. Kûfe ehlinde bir grupla Velîd'in evine girip onun yüzüğünü çaldılar ve Velîd'in görevden aldığı iki kişiyi de yanlarına alarak Hz. Osman'ın yanına gittiler. Ona olayı (Velîd'in içki içtiğini) anlattılar. Osman kimin şahit olacağını sorunca Ebû Zeyneb ve Ebû Müverri' şahit oldular ve Velîd'in şarap kustuğunu gördüklerini söylediler. Hz. Osman da “Şarap kusan şarap içmiştir.” dedi ve Velîd'i çağırdı. Velîd yemin etti ve onların durumunu anlattı. Hz. Osman da ona “Hadleri uygulamakla görevliyiz. Yalancı şahidin varacağı yer cehennemdir, sabırlı ol ey kardeşim.” diyerek kırbaç cezasını uygulattı.⁴⁶¹ Kırbaç cezasını uygulama görevi kendisine verilen Saîd b. Âs (ö. 59/679) Hz. Osman'a hitaben “Ey müminlerin emîri! Sana Allah için söylüyorum. Bu ikisi öç alma peşinde olan iki hasımdır.” dedi. Hz. Osman da “Zararı yok; biz, bize ulaşana göre hükmederiz. Kim zulmederse Allah onun intikamını alır ve onun cezasını verir.” diye karşılık verdi.⁴⁶²

⁴⁵⁹ Taberî, *Târîh*, C. IV, ss. 273-274.

⁴⁶⁰ Taberî, *Târîh*, C. IV, ss. 274-275.

⁴⁶¹ Taberî, *Târîh*, C. IV, ss. 276-277.

⁴⁶² Taberî, *Târîh*, C. IV, ss. 275-276.

Özetini aktardığımız Taberî'nin bu rivâyetlerinden anlaşılmaktadır ki Velîd b. Ukbe hasımları tarafından komploya kurban gitmiştir. Ancak İbn Abdilber Taberî'nin naklettiği bu olayların hadis ehli nezdinde sahih olmayıp aslının bulunmadığını söylemektedir.⁴⁶³ Taberî'nin naklettiği olayların sahih olduğunu farz etsek bile diğer kaynakların ve Taberî'nin naklettiği olayların birbirinden farklı olduğu anlaşılmaktadır. Zira Taberî'nin rivâyetlerinde Velîd'in sarhoş olarak namaz kıldırıldığı geçmezken diğer rivâyetlerde bu durum zikredilmektedir. Ayrıca Taberî'nin rivâyetinde Velîd'e karşı şahitlik yapanlar Ebû Zeyneb ve Ebû Müverri' iken diğer kaynaklarda Humrân ve ismi zikredilmeyen bir şahıstır. Bütün bunlar Taberî'nin rivâyeti ile diğer rivâyetlerin farklı olaylardan bahsettiğini göstermektedir.

Tespit edebildiğimiz kadarıyla Taberî dışındaki kaynakların kaydettiği haberi sadece Ebû Sâsân Hudayn b. el-Münzîr b. el-Hârîs (ö. 97/716),⁴⁶⁴ ondan da sadece Abdullah b. Feyrûz ed-Dânâc (ö. ?)⁴⁶⁵ rivâyet etmektedir. Abdullah b. Feyrûz ed-Dânâc'dan ise Saîd b. Ebî Arûbe (ö. 156/773) ve Abdülazîz b. Muhtâr (ö. ?) rivâyet etmektedir.

Ebû Sâsân Hudayn b. el-Münzîr ve Abdullah b. Feyrûz güvenilir kabul edilen râvilerdir. Saîd b. Ebî Arûbe de genel anlamda sika kabul edilmekle beraber, ileri yaşlarda hafızasının zayıflayıp ihtilâta uğradığından bahsedilmediğidir.⁴⁶⁶ Ancak ihtilât döneminde ondan rivâyette bulunanlar arasında incelediğimiz rivâyeti ondan rivâyet eden İsmâil b. Uleyye (ö. 193/809)⁴⁶⁷ bulunmamaktadır.⁴⁶⁸ Buna rağmen İbn Hibbân kendisinin H. 150 senesinde vefât ettiğini kaydedip beş yıl boyunca ihtilâtının sürdüğünü söylemiş, onun ancak Abdullah b. Mübârek (ö. 181/797) ve Yezîd b. Zürey' (ö. 182/798) gibi önde gelen âlimlerin, ihtilâtından önce kendisinden rivâyet ettiği hadislerle ihticâc edilebileceğinin kendisine daha hoş geldiğini, bunlar

⁴⁶³ İbn Abdilber, *el-İstîâb*, C. IV, ss. 1555-1556

⁴⁶⁴ Hakkında bilgi ve yapılan yorumlar için bk. İclî, *es-Sikât*, ss. 123-124; İbn Hibbân, *es-Sikât*, C. IV, s. 191; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, C. VI, ss. 556-560; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, C. II, s. 395.

⁴⁶⁵ Hakkında bilgi ve yapılan yorumlar için bk. İbn Ebî Hâtim er-Râzî, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, C. V, s. 136; İbn Hibbân, *es-Sikât*, C. V, s. 39; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, C. XV, ss. 437-438; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, C. V, s. 359.

⁴⁶⁶ Hakkında bilgi ve yapılan yorumlar için bk. İbn Ebî Hâtim er-Râzî, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, C. IV, ss. 65-66; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, C. XI, ss. 5-10; Zehebî, *Siyeru A'lâm*, C. VI, ss. 413-418; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, C. IV, ss. 63-66.

⁴⁶⁷ İbn Uleyye'nin hadiste oldukça muteber kabul edilen bir râvi olduğu görülmektedir. Bk. Salahattin Polat, "İbn Uleyye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 20, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1999, s. 429.

⁴⁶⁸ Ebû Nuaym ihtilâtından sonra kendisinden iki hadis yazdığını söylemektedir. Bk. Zehebî, *Siyeru A'lâm*, C. VI, s. 415. Abde b. Süleymân, Gunder b. Saîd ve Veki' ihtilât zamanında ondan hadis işitmişlerdir. Bk. Zehebî, *Siyeru A'lâm*, C. VI, s. 416. Muhammed b. Ebî Adî de ondan ihtilâtı zamanında hadis dinlemiştir. Bk. İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, C. IV, s. 65.

dışındaki kimselerin kendisinden rivâyet ettikleriyle ihticâc edilemeyeceğini, bu rivâyetlerin sadece i'tibâr için alınabileceğini belirtmiştir.⁴⁶⁹ Bununla beraber bu hadisi Saîd b. Ebî Arûbe'den rivâyet edenler arasında Yezîd b. Zürey' de bulunmaktadır.⁴⁷⁰ Bundan dolayı bu rivâyetin İbn Hibban nezdinde ihticâca elverişli olduğu söylenebilir. Ahmed b. Hanbel ise Saîd b. Ebî Arûbe'nin kaderî olup görüşlerini gizlediğini söylemiştir.⁴⁷¹ Zehebî de onun müdellis olduğunu kaydetmiştir.⁴⁷² Ancak onun tedlîs yaptığı râviler arasında Abdullah b. Feyrûz'un ismi yoktur.⁴⁷³

Abdülazîz b. Muhtâr ise genel anlamda sika kabul edilen bir râvidir.⁴⁷⁴ İbn Hibbân onun hata ettiğini kaydetmektedir.⁴⁷⁵ Yahyâ b. Maîn ise bir rivâyete göre kendisinin sika olduğunu söylemiş, bir rivâyete göre de kendisi hakkında "leyse bi şey" ifadesini kullanmıştır.⁴⁷⁶ Bu ifade genel anlamda cerh lafzı iken, Yahyâ b. Maîn'in bu sîgayı bazen, râvinin az hadis rivâyet etmiş biri olduğunu belirtmek için kullandığı söylenmiştir.⁴⁷⁷ İbn Hacer de Abdülazîz b. Muhtâr'ın biyografisini verirken bir rivâyete göre İbn Maîn'in kendisini tevsîk ettiğini, başka bir rivâyette kendisi hakkında "leyse bi şey" dediğini aktardıktan sonra bu konuda İbnü'l-Kattân el-Fâsî'nin (ö. 628/1231) İbn Maîn'in bazen "leyse bi şey" tabirini az hadis rivâyet edenler hakkında kullandığını söylediğini kaydeder.⁴⁷⁸ Ancak Abdülazîz Muhtâr'ın

⁴⁶⁹ İbn Hibbân, *es-Sikât*, C. VI, s. 360; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, C. IV, s. 65.

⁴⁷⁰ Nesâî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, C. V, s. 131.

⁴⁷¹ Bid'atın'ın propagandasını yapmayan râvinin rivâyeti kabul edilir ilkesince Saîd b. Ebî Arûbe'nin rivâyetleri kabul edilmiştir. Ayrıca Zehebî onun tövbe ettiğini umduğunu belirtmektedir. Bk. Zehebî, *Siyeru A'lâm*, C.VI, ss. 414. İclî de bid'atine davet etmediğini ve sika olduğunu söylemektedir. Bk. İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, C. IV, s. 65.

⁴⁷² Zehebî, *Siyeru A'lâm*, C.VI, s. 415.

⁴⁷³ Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, C. XI, s. 10; Zehebî, *Siyeru A'lâm*, C.VI, ss. 415-416; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, C. IV, s. 64.

⁴⁷⁴ Hakkında bilgi ve yapılan yorumlar için bk. Ebû Zekerîyyâ Yahyâ b. Maîn b. Avn b. Ziyâd b. Bistâm b. Abdurrahmân el-Mürrî el-Bağdâdî, *Târîhu İbni Maîn*, thk. Ahmed Muhammed Nûr Seyf, C. IV, Merkezü'l-Bahsi'l-İlmî ve İhyâü't-Türâsi'l-İslâmî, Mekke-i Mükerrreme 1979, s. 140; İclî, *es-Sikât*, s. 306; İbn Ebî Hâtim er-Râzî, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, C. V, s. 394; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, C. XVIII, ss. 196-197; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, C. IV, s. 684; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, C. VI, ss. 355-356.

⁴⁷⁵ İbn Hibbân, *es-Sikât*, C. VII, s. 115

⁴⁷⁶ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, C. VI, ss. 355-356. Zehebî Abdülazîz b. Muhtâr'ın sika ve hüccet olduğunu söylerken İbn Maîn'in kendisi hakkında "leyse bi şey'in" demesinin sebebini bilmediğini söylemektedir. Bk. Zehebî, *Mîzân'ül-İ'tidâl*, C. II, s. 634.

⁴⁷⁷ Abdullah Aydın, *Hadis Isılahları Sözlüğü*, M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul 2020, s. 176.

⁴⁷⁸ İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, C. I, ss. 420-421.

az hadis rivâyet ettiğini söylemek mümkün gözükmemektedir.⁴⁷⁹ Zira *Tehzîbü'l-Kemâl*'de kaydedildiğine göre kendisi 17 tane râviden rivâyet etmekte, kendisinden de 18 râvi rivâyet etmektedir.⁴⁸⁰ O halde Yahyâ b. Maîn'den gelen Abdülazîz b. Muhtâr hakkındaki “leyse bi şey” tabirini onu tevsîk etmesiyle nasıl bağdaştırabiliriz? Yahyâ b. Maîn'in birçok defa bir râvi hakkında farklı terimler kullandığı vakidir. Bunların hepsinin de farklı sebepleri olabilir.⁴⁸¹ Kanaatimize göre İbn Maîn burada Abdülazîz b. Muhtâr hakkında “leyse bi şey” ifadesini onu oldukça sika bir râvi ile karşılaştırma neticesinde kullanmış olmalıdır. Yani Abdülazîz b. Muhtâr İbn Maîn'e göre kendisinden çok daha sika bir râviye göre bir şey değildir. Ancak müstakil olarak ele alındığında sikadır.⁴⁸² Diğer münekkitlerin onun hakkında cerh lafzı kullanmamaları bu kanaatimizi desteklemektedir. Bununla beraber Abdülazîz b. Muhtâr her ne kadar az hadis rivâyet eden biri olmasa da bu durum İbn Maîn'e kapalı kalmış olabilir. Zira Tirmizî (ö. 279/892) de onun naklettiği bir hadise “Bu Abdülazîz b. Muhtâr'ın hadisidir. Onu bu hadisinden başkasıyla tanımıyoruz.” demektedir.⁴⁸³ Öyle anlaşılmaktadır ki Tirmizî Abdülazîz b. Muhtâr'ın diğer hadislerinden haberdar değildir. Yahyâ b. Maîn'in “leyse bi şey” tabirini bazen az hadis rivâyet eden kimseler için kullandığı görüşünü dikkate alırsak Tirmizî'nin içinde bulunduğu durum⁴⁸⁴ Yahyâ b. Maîn içinde geçerli olabilir. Zira Abdülazîz b. Muhtâr her ne kadar az hadis rivâyet eden biri değilse de, İbn Maîn “leyse bi şey” ifadesini kullandığı zaman diliminde bundan haberdar olmamış olabilir.

Sonuç olarak diyebiliriz ki Saîd b. Ebî Arûbe'nin ihtilât etmesine rağmen ihtilâtında Abdullah b. Feyrûz ed-Dânâc'dan rivâyet ettiğine dair bir kayıt

⁴⁷⁹ Ahmet Yücel Yahyâ b. Maîn'in az hadis rivayet edenler için “kalîlü'l-hadis” tabirini kullandığını, İbn Ebî Hâtim'in de İbn Maîn'in “leyse bi şey” lafzı ile güvenilir olmayan râvileri kastettiğini söylediğini belirterek İbn Maîn'in söz konusu lafzı az hadis rivayet edenler için kullandığı görüşüne karşı çıkmaktadır. Bk. Ahmet Yücel, “Leyse bi-Şey”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 27, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2003, s. 168.

⁴⁸⁰ Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, C. XVIII, ss. 196-197.

⁴⁸¹ Yahyâ b. Maîn'in ve diğer münekkitlerin bir râvi hakkındaki kullandığı farklı terimler ve bunun sebebi hakkında detaylı bilgi için bk. Yunus Macit, “Bir Hadis Münekkidinin Bir Ravi Hakkında Farklı Değerlendirilmelerde Bulunmasının Nedenleri”, *Tabula Rasa Felsefe ve Teoloji Dergisi*, 6/15-16, 2006, ss. 297-323.

⁴⁸² Mesela İbn Maîn Ebû Belc Yahyâ b. Selîm el-Fezârî'yi bir rivâyete göre tevsîk etmiş bir rivâyete göre de taz'if etmiştir. Bu durumu dikkate alan İbn Hacer “Eğer bu doğru ise İbn Maîn'e ondan daha üstün bir râvi hakkında sorulmuş olmasından dolayı olmalıdır. Zira İbn Maîn onu fevkinde olan birine nisbetle zayıf saymıştır.” Bk. Macit, “Bir Hadis Münekkidinin Bir Ravi Hakkında Farklı Değerlendirilmelerde Bulunmasının Nedenleri”, s. 308.

⁴⁸³ Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre et-Tirmizî, *el-İlelü'l-Kebîr*, thk. Subhî es-Sâm râî vd., Âlemü'l-Kütüb, Beyrût H. 1409, s. 300.

⁴⁸⁴ Tirmizî'nin daha sonra Abdülazîz b. Muhtâr'ın hadislerinden haberdar olduğu anlaşılmaktadır. Zira Süneninde ondan 4 tane hadis nakletmektedir. Hadisler için bk. Tirmizî, Cenâiz, 17; Et'ime, 10; Deavât, 61; Menâkıb, 63.

bulunmadığı gibi rivâyeti kendisinden rivâyet eden râvilerin de ihtilâtından önce rivâyet etmiş olması, müdellis olmasına rağmen tedlis yaptığı kişiler arasında yine Abdullah b. Feyrûz'un yer almaması bu rivâyetinin kabul edilmesinde bir sakınca olmadığı sonucunu doğurabilir. Ayrıca zabt kusuru olarak hata ettiği dışında herhangi bir eleştiriye uğramayan sika râvi Abdülazîz b. Muhtâr'ın kendisine mutabaat etmesi onun rivâyetini takviye etmektedir. Bazı kaynaklarda Müslim'in ve diğerlerinin naklettiği gibi ayrıntılara girilmeden Hz. Ali'nin, Velîd'i içki içtiğinden dolayı celdelediğinden bahsedilmesi ⁴⁸⁵ Velîd b. Ukbe'nin içki içtiğine dair rivâyetlerin aslı olduğunu göstermektedir. ⁴⁸⁶ Ayrıca ne eski dönemde ne de modern dönemde bu rivâyetlerin sıhhatine karşı çıkan birine rastlamış değiliz.

Velîd b. Ukbe'nin Kur'an tarafından fisku'r-râvî bağlamında cerh edildiği iddiasının mezkûr rivâyetlerin sıhhatindeki şüphelerden ötürü doğru olmadığını söylemiştik. Ancak aynı şeyleri onun içki içtiğine dair rivâyetler özelinde söylememiz zor gözükmemektedir. Bu yüzden Velîd b. Ukbe'nin içki içmesinden dolayı fisku'r-râvî bağlamında adaletine halel geldiği söylenebilir.

Ancak bazı araştırmacılara göre Velîd'in sahâbî olup olmadığı şüphelidir. Mesela Harun Reşit Demirel sebebini zikretmeden Velîd b. Ukbe'nin sahâbî olduğunun şüpheli olduğunu söylemektedir. ⁴⁸⁷ Tevhit Bakan da onun Mekke'nin fethinde henüz çocuk yaşta olduğu rivâyetine dayanarak sahâbî olduğunun şüpheli olduğunu belirtmiştir. ⁴⁸⁸ Velîd'in çocuk yaşta Müslüman olduğuna dair rivâyet daha önce işaret ettiğimiz gibi sahih değildir. Onun hangi yaşlarda Müslüman olduğu kesin değildir. Kesin olan onun Mekke'nin fethinde Müslüman olduğudur. Onun Mekke'nin fethinde çocuk olduğunu kabul etsek dahi, bu durum onun sahâbî sayılmasına engel değildir. Zira Rasûlullah vefat ettiğinde (13 Rebûlevvel 11/8

⁴⁸⁵ Abdürrezzâk, *el-Musannef*, C. VII, s. 378. Krş; Ebû Abdillâh Muhammed b. İdrîs b. Abbâs eş-Şâfiî, *Müsnedü'l-İmâm eş-Şâfiî(Tertibü Sencer)*, thk. Mâhir Yâsîn Fuhl, C. III, Şirketü Ğarrâs li'n-Neşr ve't-Tevzi', Kuveyt 2004, s. 265; Tahâvî, *Şerhu Meâni'l-Âsâr*, C. III, s. 154, 155.

⁴⁸⁶ Velîd'in içki içtiğine dair şöyle bir rivâyet daha nakledilmektedir: Rumlarla yapılan bir savaşta ordu komutanı olan Velîd'in içki içmesi üzerine orada bulunanlar Velîd'e had cezası uygulamak istemiş, orduda bulunan Huzeyfe b. Yemân (ö. 36/656) "Emîrinize mi had cezası uygulayacaksınız?" deyip düşmanın yaklaştığını söyleyerek bu duruma engel olmuştur. Bu olaylar Velîd'e ulaşınca "Haram olsa da içtim." diyerek mukabelede bulunmuştur. Bk. Ebû Osmân Saîd b. Mansûr b. Şu'be el-Horâsânî, *Sünenü Saîd b. Mansûr*, thk. Habîbürrahmân el-A'zâmî, C. II, ed-Dâru's-Selefiyye, Hindistan 1982, s. 235. Krş; Abdürrezzâk, *el-Musannef*, C. V, s. 197.

⁴⁸⁷ Demirel, "Adâlet Kavramı ve Şia'da Sahâbenin Adâleti Meselesi", s. 47.

⁴⁸⁸ Bakan, *Ashâbın Adâleti*, 142.

Haziran 632 Pazartesi)⁴⁸⁹ torunu Hz. Hüseyin (d. 5 Şaban 4/ 10 Ocak 626) henüz 6 yaşında,⁴⁹⁰ diğer torunu Hz. Hasan (d. H.3/ M. 625) ise 7 yaşında bir çocuk idi.⁴⁹¹ Ayrıca Abdullah b. Zübeyr (d. H. 2/ M. 624, ö. 73/692) de 8 yaşında bir çocuk idi.⁴⁹² Bu isimleri Rasûlullah'ı gördüklerinde henüz çocuktu diye sahâbeden saymayan birine rastlamış değiliz. Bundan dolayı Velîd b. Ukbe'nin de sahâbî olduğunun şüpheli olduğunu söylemek isabetli olmasa gerektir.

Bununla beraber sahâbî sayılmak için buluş çağına ulaşmak şart görülmeyp, temyiz yeteneğine sahip olmak yeterli görülmüştür.⁴⁹³ Velîd b. Ukbe başından geçen olayı daha sonra aktarıp rivâyet ettiğine göre olayın vârid olduğu zamanda temyiz kudretine sahip olması gerekir. Zira henüz temyiz çağına ulaşmamış bir çocuğun başından geçen olayı rivâyet etmesini düşünmek doğru olmasa gerektir.

Sahâbî sayılmak için buluş çağına ulaşmayı şart koştan Vâkıdî'nin görüşünü⁴⁹⁴ esas alsak bile Velîd b. Ukbe'nin sahâbî sayılmamasını gerektirecek bir durum yoktur. Zira Velîd 20 Ramazan 8'de (11 Ocak 630) gerçekleşen Mekke'nin fethinde⁴⁹⁵ Müslüman olduğuna göre, onun Müslüman oluşundan Rasûlullah vefat edene kadar kadar iki buçuk seneye yakın bir süre geçmiştir. Dolayısıyla Müslüman olduğunda henüz buluş çağına ulaşmamış olsa da Rasûlullah vefat edene kadar buluş çağına ulaşmış olmalıdır.

Adem Dölek ise Velîd'in hadisçiler ve tarihçiler nezdinde sahâbî sayılmasında şüphe olmadığını ancak onun usulcülerin tarifine göre sahâbî sayılamayacağını söylemektedir.⁴⁹⁶ Şunu belirtelim ki Velîd b. Ukbe Rasûlullah'ı kısa süreliğine görmüş biri değildir. Daha önce de bahsettiğimiz gibi onun Müslüman oluşundan Rasûlullah'ın vefatına kadar iki buçuk sene kadar zaman geçmiştir. Ancak bu zaman diliminde Velîd'in Hz. Peygamber ile ne kadar görüştüğü bilinmemektedir. Kaynaklarda onun Müslüman olduktan sonra Hz. Peygamber'le münasebeti

⁴⁸⁹ Mustafa Fayda, "Muhammed", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 30, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2005, s. 422.

⁴⁹⁰ Ethem Ruhi Fırlalı, "Hüseyin", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 18, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1998, s. 518.

⁴⁹¹ Ethem Ruhi Fırlalı, "Hasan", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 16, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1997, s. 282.

⁴⁹² Hakkı Dursun Yıldız, "Abdullah b. Zübeyr b. Avvâm", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 1, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1988, s. 145.

⁴⁹³ Efendioğlu, "Sahâbe", s. 491.

⁴⁹⁴ Efendioğlu, "Sahâbe", s. 491.

⁴⁹⁵ Nebi Bozkurt, Mustafa Sabri Küçükaşçı, "Mekke", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 28, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2003, s. 558.

⁴⁹⁶ Dölek, "El-Velîd b. Ukbe'nin Hayatı ve Sahâbe Adâleti Açısından Değerlendirilmesi", s. 100.

bağlamında Benî Mustalık kabilesine zekât tahsildarı olarak gönderildiği, Mekke'nin fethinde Rasûlullah'ın diğer çocukların başını okşarken halûkla kokulandırılmasından dolayı onun başını okşamadığı ve karısının kendisini Rasûlullah'a şikâyet ettiği bilgisinin dışında birde Rasûlullah'tan merfu' bir hadis naklettiğinden⁴⁹⁷ başkaca bir bilgi yoktur. Daha önce de bahsettiğimiz gibi bu rivâyetlerin birçoğu da zayıf kalmaktadır.

Velîd'in Müslüman olduktan sonra Medine'ye yerleşip yerleşmediği bilinmemektedir. Ancak Mehmet Efendioğlu onun Hz. Peygamber'in vefatına kadar Mekke'de kaldığını söylemektedir.⁴⁹⁸ Ancak Velîd b. Ukbe'nin biyografisini incelerken dolaylıda olsa böyle bir bilgiye rastlamadık. Zaten Efendioğlu bu bilgiyi verirken hiçbir kaynağa atıfta bulunmamıştır. Yukarıda zikrettiğimiz rivâyetler zayıf da olsa Velîd b. Ukbe'nin Müslüman olduktan sonra Medine'de kaldığı intibahı oluşturabilir. Zira onun Müslüman olduktan sonra Mekke'de kaldığını bildiren ya da dolaylı yoldan îmâ eden zayıf dahi olsa hiçbir rivâyet bulunmamaktadır. Rasûlullah'ın vefatından sonra hilâfet görevini üstlenen Hz. Ebû Bekir'in onu hicrî 13 yılında Amr b. Âs (ö. 43/664) ile beraber Kudâa kabilesine zekât tahsildarı olarak göndermesi⁴⁹⁹ onun Hz. Peygamber hayattayken de Medine'de bulunduğu ihtimalini güçlendirmektedir. Velîd b. Ukbe Müslüman olduktan sonra Medine'ye yerleşmişse iki buçuk seneye yakın bir zaman Rasûlullah'la birlikte olacağından onun usulcüler nezdinde de sahâbî sayılmasında bir sakınca yoktur. Ancak bu durumun kesin olmadığı da muhakkaktır. Zirâ Zehebî de onun sohbetinin az olduğunu

⁴⁹⁷ Velîd b. Ukbe'nin Rasûlullah'tan direkt naklettiği tek hadis şudur: "Cennet ehlerinden bazı insanlar cehennem ehlerinden olan bazı insanlara bakarak şöyle derler: 'Siz cehenneme niçin girdiniz? Allah'a yemin olsun ki biz sizden öğrendiklerimizle cennete girdik.' Bunun üzerine (cehennem ehli) 'Biz (iyilik yapmanızı) söyledik (lakin) yapmazdık.' derler." Bk. Taberânî, *el-Mu'cem'ül-Kebîr*, C. XXII, s. 150; Ebû Nuaym, *Ma'rifetü's-Sahâbe*, C. V, s. 2728; İbn Asâkir, *Târîhu Medînetü Dimeşk*, C. LIII, s. 218. Hadisin senette yer alan Ebû Bekr ed-Dahiri'den (ö. ?) dolayı zayıf olduğu belirtilmektedir. Bk. Dölek, "El-Velîd b. Ukbe'nin Hayatı ve Sahâbe Adâleti Açısından Değerlendirilmesi", s. 102. Velîd b. Ukbe'nin Ebû Bürde < Ebû Mûsâ el-Eş'arî kanalıyla Rasûlullah'tan rivâyet ettiği bir hadis daha bulunmaktadır. Bu rivâyete göre Rasûlullah şöyle buyurmaktadır: "Kıyâmet günü olduğunda Yahudiler ve Hristiyanlar getirilecek ve şöyle denilecek: Ey Müslümanlar! Bunlar sizin cehennemden (kurtulmanız için) fidyenizdir." Bk. Bezzâr, *Müsned*, C. VIII, s. 171. Adem Dölek Velîd b. Ukbe'den rivâyet eden râvileri incelerken kaynaklarda zikredilmesine rağmen Hârîse b. el-Mudarrib ve Zeyd b. el-Hubâb'ın Velîd'den rivâyet ettiğini tespit edemediğini söylemiştir. Bk. Dölek, "El-Velîd b. Ukbe'nin Hayatı ve Sahâbe Adâleti Açısından Değerlendirilmesi", s. 102. Zeyd b. el-Hubâb'ın Velîd b. Ukbe'den rivâyet ettiği hadis Bezzâr'ın naklettiği hadistir.

⁴⁹⁸ Efendioğlu, *Sahâbeye Yöneltilen Tenkitler*, s. 404. Ayrıca bk. Mehmet Efendioğlu, "Velîd b. Ukbe", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 43, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2013, s. 35.

⁴⁹⁹ İbn Kesîr, *el-Bidâye*, C. VII, s. 2.

söylemektedir.⁵⁰⁰ Bu yüzden Velîd b. Ukbe'nin usulcüler nezdinde sahâbî sayılamayacağını söylemek yerine bu durumun şüpheli olduğu söylenebilir. Bununla beraber herhangi bir usul âliminin Velîd b. Ukbe'yi sahâbeden saymadığına rastlamadığımızı da belirtmekte fayda vardır.

Tüm bunlardan sonra şöyle bir soru akla gelmektedir. Daha önce de bahsedildiği gibi Ehl-i sünnet âlimleri tüm sahâbenin âdil olduğunda hem fikir iseler, hadisçiler nezdinde sahâbîliğinde şüphe bulunmayan Velîd b. Ukbe'nin içki içmesi Ehl-i sünnetin bu görüşüne zıtlık teşkil eder mi? Ehl-i sünnete göre sahâbenin adaletinden maksat nedir?

Sahâbenin adaletinden muhaddislerin çıkardığı maksadın onların hiçbir günah işlememeleri ya da kusursuz olmaları değil, hadis rivâyetinde kasten yalan söylemekten kaçınmaları ve rivâyetlerinin kabul edilmemesini gerektirecek bir inhiraftan uzak olmaları olduğu söylenmektedir.⁵⁰¹ Ancak burada maksadın tam olarak ifade edilmediği gözlenmektedir. Söz gelimi rivâyetin kabul edilmemesini gerektirecek durumlar nedir? Mesela içki içmek rivâyetin kabul edilmemesini gerektirmez mi?

Ebû Bekir İbnü'l-Enbârî (ö. 328/940) sahâbenin adaletinden maksadın onların ismet sıfatına sahip oldukları ya da onların günah işlemesinin mümkün olmadığı değil, onların adaletlerini belirleyen sebepleri araştırma külfetine girmeden ve tezkiye edilmelerini talep etmeden rivâyetlerinin kabul edilmesi olduğunu söylemekte, çirkin işler işledikleri sabit olduğunda durumun değişeceğini ancak Allah'a hamd ederek onlardan böyle bir şeyin sadır olmadığını ifade etmektedir.⁵⁰²

İbnü'l-Enbârî'nin sözleri de meseleyi bütün yönleriyle ele almıyor gibi görünmektedir. Mesela içki içmek çirkin bir iş değil midir?

Sahâbenin adaletinin ne maksada geldiği konusunda yapılan bir diğer değerlendirme ise şöyledir: “Buradaki adaletten maksat Resûlullah'tan yalan rivâyette bulunmamak, büyük günahlardan kaçınmak, küçük günahlarda ısrar etmemek ve dini emirleri yerine getirmede dikkatli davranmaktır. Onların arasında

⁵⁰⁰ Zehebî, *Siyeru A'lâm*, C. III, s. 413.

⁵⁰¹ Nevevî, *İrşâd*, C. II, s. 591 (Muhakkikin 1 nolu dipnotu); Bakan, *Ashâbın Adâleti*, s. 39.

⁵⁰² Sehâvî, *Fethu'l-Muğîs*, C. IV, s. 101.

günah işleyenler tövbe etmiştir. Tövbe edilen hata ve günah ise âdil olmaya engel değildir.”⁵⁰³

Sahâbenin adaletinin ne manaya geldiği ile ilgili bir diğer çıkarım şöyledir. Buna göre sahâbenin adaletinden maksat naklî ve aklî verilerin gösterdiğine göre, sahâbenin hepsinin Rasûlullah’tan hadis rivâyet ederken bilerek yalan söylememeleridir.⁵⁰⁴

Bu yapılan tanımlarda en çok vurgulanan husus sahâbenin Hz. Peygamber adına yalan uydurmamalarıdır. Yani değerlendirmeler en çok kizbü’r-râvî bağlamında ele alınmıştır. Bizce sahâbenin adaletinden kast edilen, onların Hz. Peygamber adına bilerek yalan söylememeleri, günlük hayatta yalancılıktan kaçınmaları, rivâyetlerinin reddini gerektirecek büyük günah işlemiş olsalar dahi (içki içmek gibi) günahlarından tövbe edip ısrar etmemeleridir. Burada fısk konusu da kapsama dâhil edilmiştir. Nitekim daha önce, tövbe eden râvinin rivâyetinin kabul edildiğini söylemiştik. Ayrıca İmam Şâfiî’ye nispet edilen şu söz meseleyi özetler niteliktedir: “Yahyâ b. Zekeriyya’dan (a.s) başka birini tanımıyorum ki Allah’a olan taatine masiyet (günah) karıştırmamış olsun. Ayrıca Allah’a olan isyanına taat karıştırmamış kimse de tanımıyorum. Bu yüzden taati ağır basan âdil kabul edilir, isyanı ağır basan cerh edilir.”⁵⁰⁵

Bununla beraber Zeydiyye mezhebine göre çok az bir kısmı hariç sahâbenin hepsinin âdil kabul edildiği söylenmektedir. Yani onlar âdil sahâbe grubundan bazı sahâbileri istisna etmişlerdir. Hatta Zeydî âlim İbnü’l-Vezîr’e (ö. 840/1436) göre ehl-i hadis dâhil bütün mezhepler bu istisnayı yapmışlardır. Bu istisna sözlü olarak değilse de fiili olarak yapılmıştır. Ona göre Ehl-i hadis mutlak anlamda bütün sahâbeyi âdil kabul etmesine rağmen, onları tek tek incelerken istisna edilmesi gerekenleri istisna etmişlerdir. İbnü’l-Vezîr’e göre sahâbenin adaleti konusunda görüş belirtilirken bu istisnadan bahsedilmemesinin sebebi, sahâbe içinde âdil olmayanların sayısının çok az olması ve az olanın da yok hükmünde olmasıdır. Diğer bir sebep de Kur’an’ın ve sünnetin genel anlamda sahâbeyi övmesidir. Bu genel övgüyü dikkate alan bazı âlimler sahâbenin genel anlamda âdil olduğunu

⁵⁰³ Efendioğlu, “Sahabe”, s. 495.

⁵⁰⁴ Aydın, Hadis İstılahları Sözlüğü, ss. 14-15.

⁵⁰⁵ Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, s. 79.

söylemişler, sonra da cerh edilenleri açıklarken içlerinde Velîd b. Ukbe'nin de bulunduğunu bazılarını bu genel hükümden tahsis etmişlerdir.⁵⁰⁶

İbnü'l-Vezîr'in düşünceleri Velîd b. Ukbe özelinde haklı gibi durmaktadır. Zira daha önce bazı âlimlerin onun hakkındaki düşüncelerine yer vermiştik. Özellikle İbn Abdilber Velîd b. Ukbe hakkındaki birçok olumsuz rivâyeti nakletmiş ve bunların sıhhatini savunmuştur. Ancak şunu da belirtmeliyiz ki Velîd'in Hz. Peygamber adına yalan söylediği vâki değildir. Ayrıca kendisinden hüküm bildiren bir hadis de nakledilmemiştir.⁵⁰⁷ Bu durumda onun âdil sahâbe grubundan istisna edilmesi pratikte bir şeyi değiştirmeyeceği gibi İbn Abdilber gibi âlimler onun hakkındaki olumsuz rivâyetleri aktarmalarına rağmen hadis rivâyeti özelinde âdil olmadığından bahsetmemişlerdir. Dolayısıyla İbnü'l-Vezîr'in bu konuda ehl-i hadisin düşünceleri hakkındaki ifadeleri kanaatimizce isabetli gibi durmamaktadır.

3.2.4. Cehâletü'r-Râvî Açısından Sahâbe

Cehl ile aynı anlama sahip olan cehâlet kelimesi sözlükte, “ilmin zıddı”, “ilim sahibi olmaksızın bir şey yapmak” gibi anlamlara gelirken,⁵⁰⁸ hadis ıstılahında ise cehâletü'r-râvî olarak da kullanılan bu terim, râvinin kimliğinin ya da cerh veya ta'dîl edildiğine sebep olabilecek bir halinin bilinmemesi anlamına gelmektedir.⁵⁰⁹ Hiç bilinmeyen ya da yeterince tanınmayan böyle bir râvî ise meçhul adını almaktadır.⁵¹⁰

Râvinin hadisçiler nezdinde meçhul kalmasının başlıca iki sebebi vardır. Bunlardan ilki, râvinin birçok ismi, künyesi, lakabı olduğu halde bunlardan birisiyle meşhur olması ve senette meşhur olmayan ismi, künyesi ya da lakabıyla anılmasıdır. Böylece râvî başka biri zannedilerek durumu meçhul olmaktadır. Buna yaygın olarak Muhammed b. Sâib b. Bişr el-Kelbî örnek verilmektedir. Zira o, bazen dedesine nispetle Muhammed b. Bişr olarak, bazen Hammâd b. Sâib olarak isimlendirilmiş, bazıları kendisini Ebû Nadr, bazıları Ebû Saîd, bazıları Ebû Hişâm olarak künyelemiştir. Bundan dolayı bu durumu bilmeyenler bu isimleri ve künyeleri tek bir şahsa ait olmasına rağmen farklı kimseler olarak değerlendirmiş, böylece bu şahıs

⁵⁰⁶ Geniş bilgi için bkz; Bakan, *Ashâbın Adâleti*, ss. 137-138.

⁵⁰⁷ Onun Hz. Peygamber'den merfu olarak sadece bir hadis naklettiğine daha önce değinmiştik.

⁵⁰⁸ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, C. XI, s. 129; Zebidî, *Tâcu'l-Arûs*, C. XVIII, s. 255.

⁵⁰⁹ Koçyiğit, *Hadis İstılahları*, s. 65; İsmail Lütfi Çakan, “Cehâlet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 7, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1993, s. 219.

⁵¹⁰ Emin Âşıkutlu, “Meçhul”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 28, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2003, s. 286.

hakkında kesin bir kanaate sahip olamamışlardır. Râvinin hadisçiler nezdinde meçhul kalmasının bir diğer sebebi ise az hadis rivâyet etmesidir.⁵¹¹

Meçhul râviler iki kısma ayrılmaktadır. Bunlardan birincisi meçhûlü'l-ayn, tek bir râvisi olan kimse için kullanılmaktadır. Meçhûlü'l-ayn olan bir râvi kendisinden tek başına rivâyet eden râvi ya da başkası tarafından tevsîk edilirse (cerh ve ta'dîle ehliyet sahibi olmaları halinde) hadisi kabul edilir, aksi halde kabul edilmez.⁵¹² Ayrıca tanınan iki âlimin kendisinden hadis rivâyet etmesiyle cehâlet vasfı ortadan kalksa da adaleti sabit olmaz. Hatta bunun için kendisinden tanınan bir âlimin rivâyet etmesini yeterli görenler de mevcuttur.⁵¹³ Meçhûlü'l-hâl ise iki veya daha fazla râvisi olup tevsîk edilmeyen kimse için kullanılmakta, ayrıca iki veya daha fazla güvenilir râvisi olduğu halde hadisçiler nezdinde tanınmayan ve cerh veya ta'dîl edildiği bilinmediği için durumu bilinmeyen râvi için de kullanılmaktadır. Böyle râviye mestûr da denilmektedir. Cumhûrun görüşüne göre mestûrun rivâyeti kabul edilmemektedir.⁵¹⁴

Şunu belirtelim ki sahâbenin tamamını âdil kabul eden Ehl-i sünnet âlimleri sahâbeyi cehâletü'r-râvî bağlamında cerh etmiş değildir.⁵¹⁵ Ancak tek bir hadis rivâyet etmesiyle bilinen sahâbîler olduğu gibi sahâbî olup olmadığı ihtilaflı olan kimselerin olduğu da muhakkaktır. O yüzden cehâlet kriterinin sahâbeye uygulanmasının bu yönde olması gerektiğini düşünmekteyiz. Yani sahâbî olduğu söylenen kimsenin sahâbî olduğu kesin midir? Konuyu bu bağlamda ele almaya çalışacağız.

Sahâbe biyografisine dair eser yazan İbn Abdilber meçhul hükmünü verdiği şahıslar hakkında bazılarının sahâbî dediğini aktardıktan sonra, o şahsın meçhul olduğunu söylemektedir. Bu da o şahsın İbn Abdilber nezdinde sahâbî sayılmadığını ya da sahâbî olduğunun kesin olmadığını göstermektedir. Mesela o, Hârise b. Adî b. Ümeyye'yi (ö. ?) bazılarının sahâbî saydığını ancak kendisinin tanınmayıp meçhul

⁵¹¹ İbn Hacer, *Nüzhetü'n-Nazar*, C. I, s. 100. Ayrıca bk. Koçyiğit, *Hadis Istılahları*, s. 66; Çakan, "Cehâlet", s. 219; Âşıkkutlu, "Meçhul", s. 286.

⁵¹² İbn Hacer, *Nüzhetü'n-Nazar*, C. I, ss. 101-102. Meçhûlü'l-ayn olan râvinin rivâyetinin kabul edilmemesi cumhûrun görüşü olmakla beraber farklı görüşlerde mevcuttur. Detaylı bilgi için bk. Âşıkkutlu, "Meçhul", s. 287.

⁵¹³ Âşıkkutlu, "Meçhul", ss. 286-287.

⁵¹⁴ İbn Hacer, *Nüzhetü'n-Nazar*, C. I, s. 102; Âşıkkutlu, "Meçhul", s. 287. Böyle bir râvinin hadisini kabul edenler de vardır. Meçhul kavramı hakkında geniş açıklama için bk. Âşıkkutlu, "Meçhul", ss. 286-288.

⁵¹⁵ Âşıkkutlu, "Meçhul", s. 287.

olduğunu söylemektedir.⁵¹⁶ Böylece İbn Abdilber'in de konuyu bizim ele aldığımız şekilde incelediği anlaşılmaktadır.

Sahâbî olup olmadığı meçhul olan kimseye bir rivâyet üzerinden örnek verelim. İbn Abbas'tan rivâyet edildiğine göre Rasûlullah Hz. Meymûne (ö. 51/671) ile ihramlı iken evlenmiştir.⁵¹⁷ Zeylaî Tahâvî'nin, Amr b. Dînâr (ö. 126/744) < İbn Şihâb ez-Zührî < Yezîd b. Esam (ö. 103/721) tarikiyle Rasûlullah'ın Meymûne ile ihramlı değilken evlendiğini haber veren bir rivâyet tahrîc ettiğini kaydetmektedir. Devamında rivâyeti nakleden Amr b. Dînâr Zührî'ye şöyle söylemektedir: "Topuklarına bevl eden bir bedevî olan İbnü'l-Esam ne bilsin? Sen onu İbn Abbas ile bir mi tutuyorsun?"⁵¹⁸

Amr b. Dînâr'ın kendisine "Topuklarına bevl eden bir bedevî" dediği Yezîd b. Esam Rasûlullah'ın zevcesi Meymûne'nin kız kardeşinin oğludur.⁵¹⁹ Bazıları onun Rasûlullah'ı gördüğünü söylemiş olsa da⁵²⁰ o genel anlamda tâbiûndan sayılmıştır. Mesela Ebû Nuaym onun tâbiûndan sayıldığını söylemiştir.⁵²¹ İbn Hacer de kendisinin H. 101 senesinde vefat ettiğinin söylendiğini, Vâkıdî'nin de onun yetmiş üç sene yaşadığını söylediğini kaydederek, bunlar doğruysa onun sahâbî olmasının mümkün olmadığını çünkü Rasûlullah'ın vefatından yaklaşık yirmi sene sonra doğmuş olacağını söylemektedir.⁵²² Zehebî de onu tâbiûndan saymaktadır.⁵²³ Tespit edebildiğimiz kadarıyla onun sahâbî sayıldığını söyleyen tek isim Ebû Abdullâh İbn Mende'dir. Zehebî onun Yezîd b. Esam'ı şu sâkıt habere dayanarak sahâbeden saydığını nakletmiştir. Yezîd b. Esam şöyle demektedir: "Teyzem Meymûne'nin yanına girdim. Rasûlullah'ın secde ettiği yere namaz kılmak için durdum. Ben bu haldeyken Rasûlullah içeri girince teyzem Rasûlullah'ın secde ettiği yerde olduğum için utandı ve şöyle dedi: 'Yâ Rasûlallah! Şu çocuğu ve riyâsını görüyor musun?' Bunun üzerine Rasûlullah 'Bırak onu! Hayır için riyâda bulunmak şer için riyâda

⁵¹⁶ İbn Abdilber, *el-İstîâb*, C. I, s. 310. İbn Abdilber'in sahâbîliği ihtilaflı olan kimseler hakkında meçhul dediği örnekler için bk. İbn Abdilber, *el-İstîâb*, C. II, s. 506; C. III, s. 928; C. IV, s. 1765.

⁵¹⁷ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, C. IV, s. 356; Buhârî, *Cezâü's-Sayd*, 23; Müslim, *Nikâh*, 46; Tirmizî, *Hacc*, 24; Ebû Dâvûd, *Menâsik*, 38; Zeylaî, *Nasbû'r-Râye*, C. III, s. 171.

⁵¹⁸ Zeylaî, *Nasbû'r-Râye*, C. III, s. 172.

⁵¹⁹ İbnü'l-Esîr el-Cezerî, *Üsdü'l-Ğâbe*, C. IV, s. 701; Zehebî, *Siyeru A'lâm*, C. IV, s. 517; İbn Hacer, *el-İsâbe*, C. VI, s. 545.

⁵²⁰ Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, C. XXXII, s. 83; Zehebî, *Siyeru A'lâm*, C. IV, s. 519.

⁵²¹ Ebû Nuaym, *Ma'rifetü's-Sahâbe*, C. V, s. 2798; İbnü'l-Esîr el-Cezerî, *Üsdü'l-Ğâbe*, C. IV, s. 702; İbn Hacer, *el-İsâbe*, C. VI, s. 545.

⁵²² İbn Hacer, *el-İsâbe*, C. VI, s. 545.

⁵²³ Zehebî, *Siyeru A'lâm*, C. IV, s. 517.

bulunmaktan iyidir.’ buyurdu.”⁵²⁴ Zehebî bu rivâyetin münker olup sahih olmadığını söylemektedir.⁵²⁵

Görüldüğü gibi Yezîd b. Esam’ın sahâbî olduğu kesin değildir. Bu durum onun âdil sahâbe grubuna dâhil olduğunun da bize meçhul kaldığını göstermektedir. Dolayısıyla ondan gelen rivâyetleri sahâbîliği kesin olarak bilinen birinin rivâyetleri bir tutmamak gerektiği kanaatindeyiz. Nitekim Amr b. Dinâr’ın Yezid b. Esam’ı İbn Abbas’la kıyas ederken kullandığı ifade de bu anlayışın bir yansıması olsa gerektir.⁵²⁶ Yoksa Amr b. Dînâr’ın sahâbî olduğunu düşündüğü kimseye topuklarına bevl eden bir bedevî demesini düşünmek kanaatimizce mümkün değildir.

Burada cehâletü’r-râvî konusunda müstakil bir çalışması bulunan Bünyamin Erul’un şu çıkarımlarına değinmek istiyoruz. Erul, cehâletü’r-râvî konusunun sahâbe döneminde dahi gündemde olduğunu söyleyerek bazı ileri gelen sahâbîlerin yeteri kadar tanımadıkları sahâbîler hakkında endişelerini dile getirdiklerini belirtmekte⁵²⁷ ardından bazı örnekler vermektedir. Onun verdiği örneklerden biri şudur:⁵²⁸

Fâtıma bint. Kays’ı (ö. 54/674) kocası Ebû Amr b. Hafs (ö. ?) üç talakla boşayınca kendisine nafaka vermemiş, Fâtıma da durumu Rasûlullah’a iletince Rasûlullah kendisine nafaka ve süknâ hakkının olmadığını söylemiştir.⁵²⁹ Ayrıca Fâtıma bint. Kays, üç talakla boşamalarda kadına nafaka ve süknâ hakkının olmadığını Rasûlullah’tan nakletmiştir.⁵³⁰ Diğer bir rivâyete göre ise Fâtıma bint. Kays’ın bu haberi Hz. Ömer’e ulaşınca “Ezberlediğini ya da unuttuğunu bilmediğimiz bir kadının sözü için Allah’ın kitabını ve Peygamberimiz’in sünnetini terk edecek değiliz. Onun (üç talakla boşanmış kadının) nafaka ve süknâ hakkı vardır. Nitekim Allah şöyle buyurmuştur: Apaçık bir hayâsızlık yapmış olmadıkça

⁵²⁴ Rivâyet için bk. Ebû Nuaym, *Ma’rifetü’s-Sahâbe*, C. V, s. 2798; Zehebî, *Târîhu’l-İslâm*, C. III, s. 178.

⁵²⁵ Zehebî, *Târîhu’l-İslâm*, C. III, s. 178.

⁵²⁶ Amr b. Dînâr’ın Yezîd b. Esam’ın rivâyetine böyle demesine rağmen genellikle Yezîd b. Esam’ın rivâyetini destekleyen başka karineler bulunduğu için bu konuda İbn Abbas’ın yanlışlığı ifade edilmiştir. Bu konu hakkında detaylı bilgi için bu tezin 118, 132 ve 133. sayfalarına bk. Eğer Yezîd b. Esam’ın rivâyetini desteklemeyen başka karineler olmasaydı elbette İbn Abbas’ın rivâyetini kabul etmek tercihe şayan olacaktı.

⁵²⁷ Bünyamin Erul, “Cehâletü’r-Râvî Açısından Sahâbînin Durumu”, s. 171.

⁵²⁸ Erul, “Cehâletü’r-Râvî Açısından Sahâbînin Durumu”, ss. 171-172.

⁵²⁹ Mâlik, *Muvatta’*, C. IV, s. 836; Müslim, Talâk, 36, 37, 38, 41, 42, 51; İbn Mâce, Talâk, 10; Ebû Dâvûd, Talâk, 39; Tirmizî, Talâk ve Liân, 5; Nesâî, Nikâh, 21. Krş; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, C. XLV, s. 53, 306, 309.

⁵³⁰ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, C. XLV, 308; Müslim, Talâk, 44.

onları evlerinden çıkarmayın, kendileri de çıkmassınlar.”⁵³¹ diyerek tepki göstermiştir.⁵³²

Fâtıma bint. Kays’la ilgili bu haberler onun Hz. Ömer nezdinde meçhul olduğundan ziyade Hz. Ömer’in onun zabtına güvenmediği ile ilgili olmalıdır. Zira onun “Ezberlediğini ya da unuttuğunu bilmediğimiz bir kadının sözü için Allah’ın kitabını ve Peygamberimiz’in sünnetini terk edecek değiliz.” ifadesinden bu durum anlaşılmaktadır. Gördüğümüz kadarıyla zikredilen bu örneğin cehâlet konusundan ziyade zabt konusuyla ilgili olduğu söylenebilir.

Ayrıca Fâtıma bint. Kays’ın sahâbîler nezdinde meçhul olduğu da tartışmaya açıktır. Nitekim Fâtıma bint. Kays’ın iddeti bitince Muâviye ve Ebû Cehm (ö. 70/690) kendisine evlenme teklif etmişti. Fâtıma bu durumu Rasûlullâh’a danışınca, Rasûlullah Ebû Cehm’in sopasını elinden düşürmeyip kadınları dövdüğünü, Muâviye’nin de fakir olduğunu söyleyerek Zeyd b. Hârise’nin (ö. 8/ 629) oğlu Üsâme b. Zeyd ile evlenmesini tavsiye etti. Fâtıma bint. Kays da bu tavsiyeye uyarak onunla evlendi.⁵³³ Ayrıca Fâtıma bint. Kays’a Abdurrahman b. Avf’ın da evlilik teklif ettiği rivâyet edilmektedir.⁵³⁴ Ek olarak Fâtıma bint. Kays ilk hicret eden kadınlardandı.⁵³⁵ Hz. Ömer şehid edildiği zaman şûra heyeti onun evinde toplanmıştı.⁵³⁶ Kendisi Hz. Peygamber’den 34 hadis rivâyet etmiştir.⁵³⁷ Kendisinden rivâyette bulunanlar arasında meşhur tâbiûn âlimleri Şa’bî (ö. 104/722),⁵³⁸ Ebû Seleme b. Abdurrahman b. Avf (ö. 94/712-13)⁵³⁹ ve Urve b. Zübeyr (ö. 94/713)⁵⁴⁰

⁵³¹ Talâk, 65/1.

⁵³² Müslim, Talâk, 46. Krş; Ebû Dâvûd, Talâk, 40.

⁵³³ Müslim, Talâk, 36, 47; İbn Mâce, Nikâh, 10; Tirmizî, Nikâh, 38. Ayrıca bk. Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, C. XLV, s. 307. Fâtıma bint. Kays “Allah beni İbn Zeyd ile şereflendirdi.” diyerek bu evlilikten duyduğu memnuniyeti dile getirmektedir. Bk. Müslim, Talâk, 49.

⁵³⁴ Nesâî, Nikâh, 19.

⁵³⁵ İbnü’l-Esîr, *Üsdü’l-Ğâbe*, C. VI, s. 230; İbn Hacer, *el-İsâbe*, C. VIII, s. 276.

⁵³⁶ İbnü’l-Esîr, *Üsdü’l-Ğâbe*, C. VI, s. 230; İbn Hacer, *el-İsâbe*, C. VIII, s. 277.

⁵³⁷ Selman Başaran, “Fâtıma bint Kays”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 12, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1995, s. 227.

⁵³⁸ Şa’bî’nin Fâtıma bint. Kays’tan rivâyeti için bk. Müslim, Fiten, 121, 122; İbn Mâce, Zekât, 3; Tirmizî, Zekât, 27.

⁵³⁹ Ebû Seleme Fâtıma bint. Kays’tan rivâyeti için bk. Ebu Dâvûd, Melâhim, 15.

⁵⁴⁰ Urve’nin Fâtıma bint. Kays’tan rivâyeti için bk. Nesâî, Tahâret, 134.

gibi isimler yer almaktadır. Bütün bu bilgiler ışığında onun meçhul olmadığı izlenimi uyanmaktadır.⁵⁴¹

Cehâletü'r-râvî kriterinin sahâbî râviye uygulanmasının bir diğer boyutu senette ismi zikredilmeyen bir sahâbînin bulunmasıdır. Şöyle ki İbn Hazm sahâbe devrinde münafıklar ve mürtedler olduğundan dolayı hadisi rivâyet eden râvinin “Sahâbeden bir adamdan. (an racülin min ashâbihî).” demesini ve “Bana Rasûlullah’a sahâbilik yapan birisi tahdîs etti.” demesini yeterli görmez. Râvinin bu şekilde rivâyet ettiği hadisin, ismini açıkça zikretmedikçe ve yüce Allah’ın

⁵⁴¹ Erul’un cehâletü'r-râvî konusunun sahâbe döneminde de mevcut olduğuna dair sunduğu bir diğer örnek şudur: Hz. Ali’den “Topuklarına bevl eden bir bedevînin görüşü kabul edilemez!” diye bir söz nakledilmektedir. Erul Medîne’de vuku bulan ama Kûfeliler tarafından nakledilen bu rivâyetin hadisçiler nezdinde zayıf sayıldığını belirtmekte, söz konusu şahsın kim olduğu yönündeki ihtilaftan ötürü (kimi yerde Ma’kıl b. Sinân, kimi yerde Ma’kıl b. Yesâr, kimdi yerde Eşca’dan bazılarından/bir adamdan şeklinde) rivâyetin muzdarip olduğunu belirttiklerini ifade etmektedir. Ardından Erul kaynaklara atıfta bulunarak sahâbî ismindeki şüpheden dolayı rivâyetin cerh edilemeyeceğini nakledip, burada söz konusu olanın sahâbeden bazıları olduğunu ve bunun rivâyete zarar vermeyeceğini ifade etmektedir. Bk. Erul, “Cehâletü'r-Râvî Açısından Sahâbînin Durumu”, s. 172. Erul kaynak olarak, *Tuhfetü'l-Ahvezî*, *Avnül'l-Ma'bûd* ve *Sübülü's-Selâm*’ı kullanmaktadır. İlgili kaynaklara baktığımızda meselenin farklı olduğunu müşahade etmekteyiz. Şöyle ki Abdullah b. Mes’ûd’a bir kadınla evlenip ona mehrini ödeyemeden ve gerdeğe girmeden ölen bir adam hakkında soruldu. İbn Mes’ûd da kadına mehr-i misil gerektiğini, iddet beklemesini ve mirastan payı olduğunu söyledi. Bunun üzerine Ma’kıl b. Sinân el-Eşcâî (ö. 63/683) İbn Mes’ûd’a “Rasûlullah bizden bir kadın olan Birva’ bint. Vâşık’a (ö. ?) senin verdiğin gibi hüküm vermişti.” dedi. İbn Mes’ûd da bunu duyunca sevindi. Bk. Tirmizî, *Nikâh*, 44; Nesâî, *Talâk*, 57. Bu rivâyete binaen bazı sahâbîler ve bazı âlimler mehrini alamadan ve gerdeğe girmeden kocası ölen kadına mehr-i misil verileceğine hükmetmişlerdir. Hz. Ali’nin de aralarında bulunduğu bazı sahâbîler ve bazı âlimler ise böyle bir kadının mirastan pay alabileceğini, iddet bekleyeceğini ancak mehir hakkı olmadığını söylemişlerdir. Bk. Ebû Abdurrahmân Şerefü'l-Hak Muhammed Eşref b. Emîr b. Ali b. Haydar el-Azîmâbâdî, *Avnül'l-Ma'bûd Şerhu Sünen-i Ebî Dâvûd*, C. VI, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut H. 1415, s. 105; Ebü'l-Ulâ Muhammed Abdurrahmân b. Abdurrahîm el-Mübârekpûrî, *Tuhfetü'l-Ahvezî bi Şerhi Câmi'i't-Tirmizî*, C. IV, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut ty., s. 251. İkinci görüşe sahip olan âlimler yukarıda kaydettiğimiz hadisteki şahsın bazen Ma’kıl b. Sinân, bazen Ma’kıl b. Yesâr, bazen Eşca’dan bir adam/bazı insanlar şeklinde nakledildiğini söyleyerek hadisin muzdarip olduğunu söylemişlerdir. Ayrıca Vâkîdî de Medîne’de vârid olmasına rağmen Medîneli âlimlerin bilmeyip Kûfelilerin rivâyet ettiği bu hadisi zayıf saymıştır. Bk. Ebû İbrahim İzzüddîn Mübârekpûrî Muhammed b. İsmâîl b. Salâh b. Muhammed el-Hasenî Emîr es-San’ânî, *Sübülü's-Selâm*, C. II, Dâru'l-Hadîs ty., s. 221; *Tuhfetü'l-Ahvezî*, C. IV, s. 252. Erul’un da atıfta bulunduğu kaynaklar sahâbî ismindeki tereddütten dolayı rivâyetin eleştirilemeyeceğini söylemişlerdir. Bk. Emîr es-San’ânî, *Sübülü's-Selâm*, C. II, s. 221; Azîmâbâdî, *Avnül'l-Ma'bûd*, C. VI, s. 106; Mübârekpûrî, *Tuhfetü'l-Ahvezî*, C. IV, s. 252. Ayrıca bu farklı tabirlerin Ma’kıl b. Sinân’ı açıkladığını belirterek olayın Medîne’de vârid olmasına rağmen başka yerde rivâyet edilmesini râvi âdil olduktan sonra problem olarak görmemişlerdir. Bk. Emîr es-San’ânî, *Sübülü's-Selâm*, C. II, s. 221; Mübârekpûrî, *Tuhfetü'l-Ahvezî*, C. IV, s. 252. Haliyle, Medîne’de vuku bulduğu halde Kûfeliler tarafından nakledilip sahâbî ismindeki tereddütten dolayı zayıf sayılan ve kaynakların bu tereddütten dolayı eleştirilemeyeceğini belirttiği rivâyet Hz. Ali’nin “Topuklarına bevl eden bir bedevînin görüşü kabul edilemez!” sözü değil yukarıda kaydettiğimiz rivâyettir. Söz konusu kaynaklar mehrini alamadan ve gerdeğe girmeden kocası ölen kadın için mehir gerekmediğini düşünen Hz. Ali’nin, Ma’kıl b. Sinân’ın rivâyeti için “Topuklarına bevl eden bir bedevînin görüşü kabul edilemez!” dediğini kaydetmekte, ek olarak bu sözün Hz. Ali’den sahih bir şekilde sabit olmadığını söylemektedirler. Bk. Emîr es-San’ânî, *Sübülü's-Selâm*, C. II, s. 221; Azîmâbâdî, *Avnül'l-Ma'bûd*, C. VI, s. 106; Mübârekpûrî, *Tuhfetü'l-Ahvezî*, C. IV, s. 252.

fazîletlerine ve iyiliklerine şahitlik ettiği fazîletli sahâbîlerden biri olduğu bilinmedikçe kabul edilmeyeceğini söyler. Râvinin isim zikretmemesinin sebebi olarak onun kim olduğunu ve sahâbî olduğu iddiasının doğruluğunu bilmediğini belirtir.⁵⁴²

Öyle anlaşılmaktadır ki İbn Hazm râvinin senette sahâbî ismini zikretmemesini söz konusu şahsın sahâbî olup olmadığını bilmediğine bağlamakta, böylece rivâyetin sıhhatine gölge düştüğünü düşünmektedir. Ancak İbn Hazm'ın bu şekilde nakledilen rivâyetin diğer bir reddedilme sebebini sahâbe devrinde münafıkların bulunmasına bağlaması kanaatimizce isabetli değildir. Zira sahâbî ismi zikredilse bile meşhur sahâbîlerden olmadığı müddetçe münafık olmadığından yine emin olunamayacaktır. Kaldı ki eğer kesin bir delil yoksa bir şahsın münafık olduğundan şüphe etmek de âfâkî bir durumdur. Münafık olan biri de zaten sahâbeden sayılmayacaktır.

Kanaatimizce konunun hadis rivâyeti bağlamında ele alınıp tenkit noktası olan cehâletü'r-râvî'nin sahâbî râviye uygulanıp uygulanamayacağını tespit etmek için senette “ashâbından biri” olarak yer alan şahsın Rasûlullah'tan hadis rivâyet etmesi ya da kendisinin dini anlamda hüküm bildiren bir söz söylemesi gerekir. Yani senedin *an racûlin min ashâbihî an Rasûlillah (sav)* şeklinde ya da *an racûlin min ashâbihî* şeklinde olması gerekir. Görebildiğimiz kadarıyla İbn Hazm yukarıdaki görüşlerini aktardıktan sonra böyle bir örnek vermemiştir.⁵⁴³ Bu gibi haberlerde genelde meydana gelen bir olay içerisinde “sahâbeden bir adam” denilen kişinin

⁵⁴² Ebû Muhammed Ali b. Ahmed b. Saîd b. Hazm el-Endelüsî el-Kurtubî ez-Zâhirî, *el-İhkâm fi Usûli'l-Ahkâm*, thk. Ahmed Muhammed Şâkir, C. II, Dâru'l-Âfâki'l-Cedîde, Beyrut ty., s. 3.

⁵⁴³ Bünyamin Erul da senette “ashâbından bir adam” şeklinde yer alan râvinin münafıklardan olabileceğini gündeme getirir. Ancak o da İbn Hazm gibi senedi “an racûlin min ashâbihî” şeklinde olan bir rivâyeti örnek vermemiştir. Onun verdiği örnekler genelde meydana gelen bir olay içerisinde “sahâbeden bir adam” denilen kişinin herhangi bir isteğinden, durumundan ya da faaliyetinden bahsedilmektedir. Mesela onun verdiği şu örnek bu durumu teyit etmektedir. Ebû Saîd el-Hudrî'nin (ö. 74/693-94) haber verdiğine Rasûlullah Hz. Ali'nin Yemen'den gönderdiği bir miktar altını Uyeyne b. Bedr (ö. 30/650), Akra' b. Hâbis (ö. 33/653-54), Zeyd el-Hayl (ö. ?) ve Alkame veya Âmir b. Tufeyl (ö. ?) arasında paylaştırmıştı. Bunun üzerine onun ashâbından bir adam “Biz buna onlardan daha layık idik.” dedi. Bu durum Rasûlullah'a ulaşınca şöyle buyurdu: “Sabah akşam bana gökten haber geldiği ve göktekiler bana güvendiği halde siz bana güvenmiyor musunuz?” Daha sonra gözleri içeri geçik, yanakları dışa çıkık, alnı çıkık, sakalı gür, başı tıraşlı, elbisesi sıvanmış bir adam kalkıp “Ey Allah'ın Rasûlü! Allah'tan kork!” dedi. Bunun üzerine Rasûlullah “Yazıklar olsun sana! Yeryüzünde Allah'tan korkmaya en hak sahibi kişi ben değil miyim?” buyurdu. Daha sonra Hâlid b. Velîd o adamın boynunu vurmak istediye de Rasûlullah buna engel oldu. Bk. Buhârî, Meğâzî, 61; Müslim, Zekât, 144. Görüldüğü gibi burada “onun ashâbından bir adam” şeklinde zikredilen şahıs Rasûlullah'tan bir hadis rivâyet etmediği gibi hüküm bildiren bir şey de söylememektedir. Erul'un bu konu hakkındaki düşünceleri ve verdiği diğer örnekler için bk. Erul, “Cehâletü'r-Râvî Açısından Sahâbînin Durumu”, ss. 174-175.

herhangi bir isteğinden, durumundan ya da faaliyetinden bahsedilmektedir. Misal olarak şu haberleri zikredebiliriz:

Sehl b. Sa'd'dan rivâyet edildiğine göre o şöyle söylemektedir:

Biz Rasûlullah'ın yanında oturuyorduk. Bir kadın kendisini Peygamber'e arz etmek üzere geldi. Peygamber bakışlarını kadına doğru alçaltıp yükseltti ancak ona cevap vermedi. Bunun üzerine onun ashâbından bir adam (racülün min ashâbihi) "Onu benimle evlendir ya Rasûlallah!" deyince Rasûlullah "Yanında (mehir olacak) bir şey var mı?" diye sordu. Adam da "Yanımda (mehir olacak) bir şey yok." diye karşılık verdi. Rasûlullah "Demirden bir yüzüğünde mi yok?" diye sorunca "Demirden bir yüzüğüm yok ama ben şu bürdemi ikiye böler yarısını ona verir yarısını kendim alırım." dedi. Peygamber de "Hayır, olmaz. Seninle beraber (senin ezberinde) Kur'an'dan bir şey var mı?" dedi. Adam "Evet." deyince "Git! Seninle beraber olan Kur'an'dan dolayı seni bu kadımla evlendirdim." buyurdular."⁵⁴⁴

Übey b. Ka'b'ın (ö. 33/654) rivâyet ettiğine göre Rasûlullah bir kütüğe doğru namaz kılıyordu ve hutbe verirken bu kütüğe dayanıyordu. Onun ashâbından bir adam (racülün min ashâbihi) Cuma günleri üstüne çıkacağı, insanların kendisini göreceği ve hutbesini duyuracağı bir minber yapılmasını teklif edince Rasûlullah bunu kabul etti ve minber yapıldı.⁵⁴⁵

"Onun ashâbından bir adam" ya da "sahâbeden bir adam" şeklindeki rivâyetlerin bazıları zikrettiğimiz örneklerdeki içeriğe sahiptir.⁵⁴⁶

Bu rivâyetlerin dışında ismi zikredilmeyen bir sahâbînin Rasûlullah'tan merfu bir hadis rivâyet ettiği de vâkidir. Buna Ahmed b. Hanbel'in şu rivâyetini örnek gösterebiliriz: Cübeyr b. Nüfeyr (ö. 80/699) şöyle söyledi:

Bana Muhammed'in (sav) ashâbı şöyle tahdîs etti ki (haddesenâ ashâbu Muhammed) Rasûlullah şöyle söylemiştir "Şam sizin için fetholunacaktır. Size oraya inme (yerleşme) seçeneği verildiğinde sizin vazifeniz orada Dimeşk denilen bir şehir inşa etmektir. O şehir ki savaşlardan korunmak için Müslümanların kalesi olacaktır..."⁵⁴⁷

⁵⁴⁴ Buhârî, Nikâh, 38, 15; Fedâilü'l-Kur'an, 22; Ebû'l-Hasen Alî b. Ömer b. Ahmed b. Mehdî b. Mes'ûd b. Nu'mân b. Dînâr el-Bağdâdî ed-Dârekutnî, *Sünenü'd-Dârekutnî*, thk. Şuayb el-Arnaût vd., C. IV, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 2004, s. 362; Taberânî, *el-Mu'cem'ül-Kebîr*, C. VI, s. 188.

⁵⁴⁵ Şâfiî, *Müsned*, C. II, s. 39; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, C. XXXV, s. 171, 175; İbn Mâce, *İkâmetü's-Salât*, 199.

⁵⁴⁶ Mesela bk. Ebû Bekr Abdullâh b. Muhammed b. Ebî Şeybe, *el-Kitâbü'l-Musannefî'l-Ehâdis ve'l-Âsâr*, thk. Kemâl Yûsuf el-Hût, C. VII, Mektebetü'r-Rüşd, Riyad H. 1409, s. 384; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, C. XXIX, s. 307; Müslim, *Zikir*, 24; Ebû Saîd el-Heysem b. Küleyb b. Süreyc eş-Şâfi el-Binkesî, *el-Müsnedü li's-Şâfi*, thk. Mahfûzurrahmân Zeynullâh, C. II, Mektebetü'l-Ulûm ve'l-Hikem, Medîne H. 1410, s. 214; Taberânî, *el-Mu'cem'ül-Kebîr*, C. VI, s. 133; C. XVII, s. 47; C. XVIII, s. 248; Ebû Abdillâh Zıyâuddîn Muhammed b. Abdilvâhid el-Makdisî, *el-Ehâdisi'l-Muhtâra*, C. X, Dâru Hadr, Beyrut 2000, s. 150.

⁵⁴⁷ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, C. XIII, s. 29. Ahmed b. Hanbel'in rivâyetinde Cübeyr b. Nüfeyr hadisi "haddesenâ ashâbu Muhammed" diye nakletmektedir.

Görüldüğü üzere burada hadisi Rasûlullah'tan rivâyet eden sahâbînin ismi zikredilmemiştir. *Müsned* muhakkikleri bu hadisin senedinde yer alan Ebû Bekir b. Ebî Meryem'den (ö. 165/791)⁵⁴⁸ dolayı isnâdının zayıf olduğunu söylemektedir.⁵⁴⁹ Dolayısıyla bu rivâyette sahâbe ismi zikredilmiş olsa bile rivâyetin senedi yine de zaafiyetten kurtulamayacaktı. Bundan dolayı senedin zayıf olmasının asıl sebebi sahâbî isminin bilinmemesi değil râvisinin zayıf olmasıdır.

Bu minval üzere diğer bir örnek olarak şu rivâyeti zikredebiliriz: Zeyd b. Eslem'in, ashâbından bir adamdan, onun da Nebî'nin (sav) ashabından bir adamdan naklettiğine göre (an racûlin min ashâbihi an racûlin min ashâbi'n-Nebiiyi) Rasûlullah şöyle buyurmuştur: "Kusan kimsenin, ihtilam olan kimsenin ve hacamat olan kimsenin orucu bozulmaz."⁵⁵⁰

Bu rivâyetin senedinde racûlün min ashâbihî olarak geçen şahıs Rasûlullah'ın ashâbı değil Zeyd b. Eslem'in arkadaşıdır. Diğer şahsın ise Rasûlullah'ın ashâbı olduğu açıkça müşahede edilmektedir.

Konuyla ilgili başka bir örnek olarak şu rivâyeti nakledebiliriz: Süheyl b. Ebî Sâlih'in (ö. 140/757) naklettiğine göre babası Ebû Sâlih es-Semmân (ö. 101/719-20) Eslem kabilesinden bir adamın şöyle söylediğini işitmiştir:

Rasûlullah'ın yanında oturuyordum. Onun ashâbından biri çıkageldi ve "Ya Rasûlallah! Gece sokuldum ve sabaha kadar uyuyamadım." dedi. Rasûlullah "Ne (soktu)?" diye sorunca "Akrep." dedi. Bunun üzerine Allah Rasûlü "Gece olduğunda 'Yarattıklarının şerrinden Allah'ın bütün kelimelerine sığınırım.' deseydin Allah'ın izniyle sana zarar veremezdi." buyurdu.⁵⁵¹

Süheyl b. Ebi Salih hakkında Yahya b. Maîn "hadisi hüccet değildir",⁵⁵² "leyse bi zâke" ve "zayıftır" ifadelerini kullanmış,⁵⁵³ Ebu Hatim er-Razî'de "hadisleri yazılmaz ve delil olarak kullanılmaz" ifadesini kullanmıştır.⁵⁵⁴ Dolayısıyla bu rivâyette eğer zayıf kabul edilecekse bunun asıl sebebinin sahâbî isminin bilinmemesinden ziyade râvisinin zayıf kabul edilmesi olacağı kanaatindeyiz.

⁵⁴⁸ Kendisi birçok âlim tarafından zayıf kabul edilmiştir. Bk. Zehebî, *Siyeru A'lâm*, C. VII, s. 65.

⁵⁴⁹ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, C. XIII, s. 29 (2 nolu dipnot).

⁵⁵⁰ Abdürrezzâk, *el-Musannef*, C. IV, s. 212; Ebû Dâvûd, *Savm*, 30.

⁵⁵¹ Ebû Dâvûd, *Tıb*, 19.

⁵⁵² Ukaylî, *ed-Duaî'ü'l-Kebîr*, C. II, s. 155.

⁵⁵³ Moğoltây b. Kılıç, *İkmâlü Tehzîbi'l-Kemâl*, C. VI, s. 150; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, C. IV, s. 263.

⁵⁵⁴ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, C. IV, s. 263.

Görüldüğü üzere ismi zikredilmeyip sahâbî olduğu söylenilen bir kimsenin Peygamber'den hadis rivâyet ettiği sabittir. Ancak ismi zikredilmeyip sahâbî olduğu söylenilen kişinin rivâyetinin kabul edilmemesinin dayanağı İbn Hazm'ın işaret ettiği gibi sahâbe asrında mürtedler ve münafıkların olmasından ziyade mezkûr şahsın sahâbe olup olmadığının bilinmemesidir. İbn Hazm'ın görüşü esas alınır sa sahâbe isminin bilinip bilinmemesi önem arz etmeyecektir. Zira sahâbe ismi bilinse bile meşhur sahâbîlerden olduğu bilinmediği müddetçe münafık veya mürted olma ihtimali yine devam edecektir ki bu konuya önceki bölümde temas etmiştik. Bundan dolayı senette *racûlün min ashâbihî* olarak yer alan şahsın cehâletü'r-râvî bakımından incelenmesi, sahâbî olduğu bilinen bir şahsın cehâlet bakımından incelenmesi olarak değil, sahâbe olduğunun bilinip bilinmemesine yönelik olmalıdır. Özellikle senedi sahih olmayan, râvisi sika olmayan rivâyetlerde zayıf addedilen râvi rivâyetini güçlendirmek için sahâbenin otoritesinden faydalanmak maksadıyla senede sahâbeyi dâhil etmiş olabilir. Bu gibi durumlarda rivâyetin zayıf olmasının sebebi sahâbî isminin kapalı olması değil râvisinin güvenilir olmamasıdır.

Bu bağlamda Hatîb el-Bağdâdî tâbiûnun “Nebî'nin ashâbından bir adam bana tahdîs etti (haddesenî racûlün min ashâb'in-nebiyyi (sav))” diyerek nakletmesinin delil olup olmayacağına dair bir bab açmış,⁵⁵⁵ burada da bazı haberler nakletmiştir. Mesela Ahmed b. Hanbel'e tâbiûnun “Nebî'nin (sav) ashâbından bir adam bana tahdîs etti.” diyerek naklettiği hadisin sahih mi olduğu sorulmuş, o da evet diyerek cevap vermiştir.⁵⁵⁶ Aynı soru Muhammed b. Abdullah b. Ammâr'a (ö. 242/856) da sorulmuş o da Ahmed b. Hanbel ile aynı cevabı vermiş, isim zikredilmese bile sahâbenin hepsinin hüccet olduğunu söylemiştir.⁵⁵⁷ Ancak söz konusu görüşlerin senedi sikâ râvilerden oluşan rivâyetlerde geçerli olduğu söylenebilir. Aksi halde yukarıda zikrettiğimiz durumların meydana gelmesi olasıdır.

Sonuç olarak diyebiliriz ki sahâbî olup olmadığı kesin olarak bilinmeyen ve senette “*racûlün min ashâbihî*” olarak geçen şahsın rivâyetinin peşinen reddedilmemesi gerektiği gibi âdil sahâbe grubuna dâhil edilip peşinen kabul edilmemesi gerektiğini düşünmekteyiz. Zira söz konusu şahsın sahâbî olduğu kesin değildir. Şöyle ki kanaatimize göre bu şahsın rivâyeti aynı konu hakkında sahâbîliği kesin olan birinin rivâyeti ile kıyas edilir. İki rivâyetin çelişmesi durumunda eğer

⁵⁵⁵ Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, s. 415.

⁵⁵⁶ Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, s. 415.

⁵⁵⁷ Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, s. 415.

sahâbîliği kesin olarak bilinmeyen şahsın rivâyetini destekleyecek harici bir delil yoksa sahâbîliği kesin olarak bilinen kimsenin rivâyeti tercih edilir.

Bu bağlamda Bünyamin Erul'un bu konunun önemine işaret eden bazı tespitlerine yer vermek istiyoruz. O, senetteki bir sahâbînin meçhul olması yani isminin zikredilmemesi için birçok sebep zikretmektedir. Bu sebeplerin birçoğunun da makul gerekçelere dayandığı görülmektedir. O, bu sebepleri şu şekilde sıralamıştır:

1- Senet uyduran ya da senetlerde tasarrufta bulunan kimse senede sahâbeyi eklemiş olabilir. Eğer sahâbî ismi zikredilirse rivâyeti nakleden tâbiûn ile görüşüp görüşmediği, doğum-vefat tarihlerinin uyuşup uyuşmadığı vb. bazı durumlar tespit edilir endişesiyle, senede ismi zikredilmeyen bir sahâbî eklenmiş olabilir.

2- Muttasıl bir senet arayışında senetteki inkıtâyı sahâbî ile doldurma arayışı da söz konusu olabilir.

3- Senetteki tanınan bir sahâbinin korunması için meçhul yapılması ihtimalinden söz edilebilir. Şöhretli bir sahâbînin şanına hâlel gelmemesi için “ashâbından bir adam” denilerek ilgili sahâbî gizlenmiş olabilir.

4- Rivâyette tanınan bir sahâbînin siyasî ya da mezhebî kaygılarla gizlenmiş olabileceği gündeme getirilebilir. Mesela Emevî taraftarlarının yanında, Ehl-i Beyt'ten bir sahâbinin isminin gizlenmesi mümkün olabilir.

5- Sahâbenin otoritesinden istifade etmek için senetteki zayıf bir râvî meçhul bir sahâbiyle değiştirilmiş olabilir.

6- Mevkuf bir rivâyetin ismi zikredilmeyen bir sahâbî râvî eklenerek hükmen merfu haline getirilmesi istenmiş olabilir.⁵⁵⁸

Zikredilen sebepler her ne kadar makul gözüксе de her birinin örnekleriyle birlikte detaylı olarak araştırılması gerektiği kanaatindeyiz. Ancak biz bu öneriyi sunarak şimdilik bu kadarıyla iktifa ediyoruz

⁵⁵⁸ Erul'un bu görüşleri ve zikrettiği diğer sebepler için bk. Erul, “Cehâletü'r-Râvî Açısından Sahâbinin Durumu”, s. 177.

4. ZABT YÖNÜNDEN SAHÂBE

4.1. Hadis İlminde Bir Kavram Olarak Zabt

Sözlükte “bir şeyi sıkı tutmak, bir sözü iyice belleyip ezberlemek, kaydetmek” gibi anlamlara gelen zabt kelimesi hadis istilâhında râvinin hocasından aldığı hadisi herhangi bir tereddüte düşmeden olduğu gibi nakletmesi anlamına gelmektedir.⁵⁵⁹ Zabtın, zabtu’s-sadr ve zabtu’l-kitâb olmak üzere iki çeşidinin olduğu söylenmektedir. Bunlardan zabtu’s-sadr; râvinin muteber yollarla aldığı hadisi dilediği zaman hemen hatırlayacak şekilde ya da başkasına nakledinceye kadar hafızasında koruması anlamına gelirken, zabtu’l-kitâb; hadisleri yazarak öğrenen kişinin bunları önce hatasız yazması, ardından aslıyla mukabele ettikten sonra her türlü tahriften koruyarak rivâyet etmesidir.⁵⁶⁰ Dolayısıyla zabtu’s-sadr hadislerin ezberde korunmasını ifade ederken zabtu’l-kitâb yazı ile korunmasını ifade etmektedir. Ayrıca zabt-ı bâtın ve zabt-ı zâhir olmak üzere iki kavram daha tarif edilmektedir. Bunlardan zabt-ı bâtın, hadisin manasını ilgili olduğu şer’i hüküm yönünden iyi kavrayıp korumak, zabt-ı zâhir ise hadisin lügat yönünden manasını iyi kavrayıp korumak olarak tanımlanmaktadır.⁵⁶¹

Zabtın hafıza ve ezber ile ilgili olduğu anlaşılmaktadır. Bir râvinin rivâyetinin delil olarak kullanılabilmesi için âdil olmasının yanı sıra zâbıt da olması gerekir. Yani rivâyet edeceğini iyi ezberlemesi gerekir.⁵⁶² Bir râvinin zâbıt olduğu rivâyetlerinin mana yönüyle de olsa sika râvilerin rivâyetlerine uygunluğuyla anlaşılır. Burada asıl olan çoğu zaman sika râvilere muvafakat etmektir. Nadir yapılan muhalefetler zabta zarar vermemektedir. Ancak sika râvilere muhalefet çokça yapılıyorsa o zaman râvinin zabt sahibi olmadığına karar verilir ve hadisi delil olarak kullanılmaz.⁵⁶³

Râvinin cerh edilmesine yol açan zabt sıfatıyla ilgili kusurlar galat, gaflet, vehim, sika râvilere muhalefet (muhâlefetü’s-sikât) ve hafıza bozukluğudur (sû-i hıfz). Bunlar metâin-i aşere olarak bilinen on ta’n noktasının beşini oluşturmaktadır.

⁵⁵⁹ Bünyamin Erul, “Zabt”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 44, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2013, s. 61; Aydın, *Hadis Istılahları Sözlüğü*, s. 363.

⁵⁶⁰ Koçyiğit, *Hadis Istılahları*, ss. 466-467; Erul, “Zabt”, C. 44, s. 61; Aydın, *Hadis Istılahları Sözlüğü*, s. 363.

⁵⁶¹ Aydın, *Hadis Istılahları Sözlüğü*, s. 363.

⁵⁶² İbn Salâh, *Ulûmü’l-Hadîs*, s. 104; Nevevî, *et-Takrîb ve-t-Teyisîr*, s. 48.

⁵⁶³ İbn Salâh, *Ulûmü’l-Hadîs*, s. 106; Nevevî, *et-Takrîb ve-t-Teyisîr*, s. 49.

Râvi bu kusurlardan biriyle vasıflanırsa rivâyeti delil olarak kullanılmaz.⁵⁶⁴ Ayrıca âlimlerin râvinin cerh edilmesine yol açan zabt kusurlarıyla ilgili verdikleri örneklerin bazılarını şu şekilde sıralayabiliriz: Sâlih ve âbid kimselerin mürseli merfu, müsnedi mevkuf şeklinde rivâyet edip senetleri değiştirecek kadar gaflet içinde olmaları, bazı râvilerin ihtilâta (hafıza bozukluğu) uğramaları, bazılarının telkine maruz kalmaları, kitaplarını kaybeden râvilerin hafızasından naklederek çeşitli hatalar yapmaları, yaptıkları hataların kendilerine bildirilmesine rağmen hatada ısrar etmeleri, bir hadisi diğer bir hadise karıştırmaları, râvinin genellikle şâz, münker ve garîb hadisler rivâyet etmesi, zabtı ve dirâyeti olmayan âbid kimselerden rivâyet etmesi.⁵⁶⁵

4.2. Sahâbenin Zabtı ile İlgili Bazı Meseleler

Daha önce Ehl-i sünnet âlimleri tarafından sahâbenin hepsinin âdil kabul edildiğinden bahsetmiştik. Ancak burada şöyle bir soru akla gelmektedir? Âdil kabul edilen bütün sahâbe aynı zamanda zâbıt kabul edilmiş midir? Ebû Reyze âlimlerin cumhûrunun sahâbeyi toptan âdil kabul ettiklerini, onlara diğer râvilere uygulandığı gibi cerh ve ta'dîl uygulanamayacağını, hata, sehv ve unutmadan masum olduklarını söylediklerini iddia etmektedir.⁵⁶⁶ Ebû Reyze'nin birinci ifadesi doğru olmakla beraber cumhurun sahâbenin hata, sehv ve unutmadan masum olduğunu iddia ettiğini söylemesi isabetli durmamaktadır. Zira hadis rivâyetinde adalet ve zabt birbirini tamamlayan unsurlar olmasına rağmen ikisi farklı şeylerdir. Adalet râvinin kişilik özelliklerine yönelik iken, zabt hafızasına yöneliktir. Nitekim ulemâ da "es-sahâbetü küllühüm udûl" ifadesini kullanmalarına rağmen "es-sahâbetü küllühüm zâbıt" gibi bir ifade kullanarak sahâbenin hepsinin zabt bakımından kusursuz ya da masun olduğunu iddia etmemiştir. Zaten böyle bir şeyin pratikte mümkün olması da muhaldir. Söz gelimi peygamberler dahi unutma, sehv vb. kusurlardan masun olamamışlardır. Buna örnek olarak Peygamberimizin başından geçen şu olayı örnek olarak gösterebiliriz: Ebû Hüreyre'nin rivâyetine göre Rasûlullah öğle ya da ikinci namazını iki rekât kıldırıp selam vermişti. Bunun üzerine Zülyedeyn isminde biri "Ya Rasûlallah! Unuttun mu yoksa namaz mı kısaldı?" diye sordu. Rasûlullah da "Unutmadım, namaz da kısalmadı?" diyerek cevap verdi. Bunun üzerine orada bulunanlar "Hayır ya Rasûlallah! Unuttun." dediler. Rasûlullah da "Öyleyse

⁵⁶⁴ Erul, "Zabt", C. 44, s. 62.

⁵⁶⁵ Geniş bilgi için bk. Erul, "Zabt", C. 44, ss. 61-62.

⁵⁶⁶ Ebû Reyze, *Edvâ*, s. 326.

Zülyedeyn doğru söylüyor.” diyerek kalktı ve son iki rekâtı kıldırdı.⁵⁶⁷ Bu örnek göstermektedir ki peygamberler dahi sehiv ve unutmaya maruz kalabilirler. Bundan dolayı sahâbenin bu gibi durumlarla karşılaşması evleviyetle mümkündür.

Sahâbenin, zabt kusurları sayılan hata ve unutmadan masun olmadıklarını kendilerinin dahi itiraf ettiği görülmektedir. Nitekim bazı sahâbîlerin hafızasına güvenmeyip yanlış naklederim kaygısıyla Rasûlullah’tan az hadis rivâyet ettiği bilinmektedir. Mesela kendisine hadis nakletmesini söyleyenlere Zeyd b. Erkâm (ö. 68/688) “Yaşlandık ve unuttuk. Rasûlullah’tan hadis rivâyet etmek zor bir iştir.” diyerek mukabelede bulunmuştur.⁵⁶⁸ Zeyd b. Erkâm, yine bir diğer seferinde kendisinden Rasûlullah’tan duyduklarını nakletmesini isteyen kimseye “Ey kardeşimin oğlu! Vallahi yaşlandım ve vaktim ilerledi. Rasûlullah’tan duyduğum bazı hadisleri unuttum. Size rivâyet ettiklerimi kabul edin. Size rivâyet etmediklerimden ise beni mükellef tutmayın.” demiştir.⁵⁶⁹ Abdullah b. Zübeyr ise babası Zübeyr b. Avvâm’a (ö. 36/656) “Ben fulân ve fülânın hadis rivâyet ettiği gibi senin Rasûlullah’tan hadis rivâyet ettiğini görmüyorum.” deyince Zübeyr b. Avvâm “Ben ondan (sav) hiç ayrılmadım. Lakin onun ‘Benim adıma yalan uyduran cehennemdeki yerine hazırlansın.’ söylediğini işittim.” diyerek karşılık vermiştir.⁵⁷⁰ Aynı şekilde Enes b. Mâlik de “Rasûlullah’ın ‘Kim kasten benim adıma yalan uydurursa cehennemdeki yerine hazırlansın.’ demesi size çok hadis rivâyet etmemi engelliyor.” demiştir.⁵⁷¹

Bu örneklerde olduğu gibi zabt kusurundan dolayı Rasûlullah’tan duyduğunu olduğu gibi aktaramama endişesiyle az hadis rivâyet eden sahâbîler bulunduğu gibi yine aynı nedenlere binâen hadis rivâyet ederken ihtiyat lafızları kullanan sahâbîlerde bulunmaktadır. Söz gelimi Amr b. Meymûn (ö. 74/693) Abdullah b. Mes’ûd’un hiçbir zaman “kâle Rasûlullah” diyerek hadis rivâyet ettiğini görmediğini söylemiş, bir akşam onun “kâle Rasûlullah” dediğini ancak sonra hemen başını öne eğdiğini, gözlerinin yaşlarla dolup boyun damarlarının şiştiğini, ardından da şöyle söylediğini nakletmiştir: “Ya da bunun daha aşağısında (ev dûne zâlîke) veya bunun daha yukarısında (ev fevka zâlîke) veya buna yakın (ev karîben zâlîke) veya buna benzer

⁵⁶⁷ Buhârî, Edeb, 45; Salât, 88; Ezân, 69; Sehiv, 2; Müslim, Mesâcid, 97, 99.

⁵⁶⁸ İbn Mâce, Mukaddime, 3.

⁵⁶⁹ Müslim, Fedâilü’s-Sahâbe, 36.

⁵⁷⁰ Buhârî, İlim, 38.

⁵⁷¹ Buhârî, İlim, 38.

şekilde (ev şebîhen bi zâlike).”⁵⁷² Enes b. Mâlik’in de Rasûlullah’tan hadis rivâyet edeceği zaman “Ya da Rasûlullah (sav) buna benzer şekilde buyurdu (ev kemâ kâle Rasûlullah).” dediği nakledilmektedir.⁵⁷³

Görüldüğü gibi sahâbe kendi şahitlikleriyle dahi zabt kusuru sayılan hata, unutma ve sehv vb. durumlardan masun değildir. Ancak burada üzerinde durulması gereken konu onların zabt kusurlarının hadis rivâyetine yansımalarıdır. Diğer bir ifade ile sahâbe hadis rivâyeti özelinde zabt kusuru sebebiyle tenkit edilmiş midir? Bu mesele hakkında H. Musa Bağcı sahâbenin zabt yönünden kusurlarını inceleyen müstakil bir çalışma kaleme almış, orada sahâbenin zabt kusurlarının hadis rivâyetine etkisi ile ilgili örnekleri metâin-i aşereden zabtla ilgili olan kısımları esas alarak incelemiştir.⁵⁷⁴ Biz de burada daha önce bahsettiğimiz gibi Ehl-i sünnet dışı bazı fırkaların sahâbenin adaletine dahi bakışları menfî olduğu için onların sahâbenin zabtına yönelik tenkitlerini incelemedik.⁵⁷⁵ Biz sahâbenin birbirinin zabtını tenkitlerini, tâbiûn neslinin sahâbenin zabtını tenkitlerini ve Ehl-i sünnetten olan bazı fıkıh ve hadis âlimlerinin sahâbenin zabtına yönelik tenkitlerini⁵⁷⁶ başlıklar halinde incelemek istiyoruz. Bu şekilde bazı kimselerin Ehl-i sünnetin sahâbenin hepsini hata ve unutma vb. beşerî kusurlardan tenzîh ettiği iddiasının doğruluğu ya da yanlışlığı ortaya çıkmış olacaktır.

4.2.1. Sahâbenin Birbirlerinin Zabtnı Tenkitleri

Bazı sahâbilerin bir diğer sahâbiyi zabt kusurundan ötürü tenkit ettiği görülmektedir. Sahâbe neslinde bunu en bâriz şekilde uygulayanın Hz. Âişe olduğunu söylemek yanlış olmasa gerektir. Zira onun sahâbenin rivâyetlerine yönelik tenkitleri Bedrüddîn ez-Zerkeşî (ö. 794/1392) tarafından *el-İcâbe li îrâdi*

⁵⁷² İbn Mâce, Mukaddime, 3.

⁵⁷³ İbn Mâce, Mukaddime, 3.

⁵⁷⁴ Bağcı, *Hadis Rivayetinde Sahabenin Kavrama ve Nakletme Sorunu*, ss. 65-151.

⁵⁷⁵ Ehl-i sünnet dışı fırkaların sahâbenin adaletine ve zabtına yönelik itirazları için bk. Bağcı, *Hadis Rivayetinde Sahabenin Kavrama ve Nakletme Sorunu*, ss. 220-264.

⁵⁷⁶ H. Musa Bağcı kitabında “Ehl-i Hadisin Eserlerinde Sahâbenin Birbirine Yönelttiği Tenkitler” adıyla bir başlık açmış burada ise ehl-i hadisin sahâbenin zabtına yönelik tenkitlerden ziyade onların eserlerinde mervî olan sahâbenin birbirinin zabtını tenkit ettiklerine dair örnekler vermiştir. Ayrıca o “Tarihsel Süreçte Ehl-i Hadis’in Sahabenin Zabtna Bakışı” adında bir başlık açmış burada da daha çok âlimlerin direkt olarak sahâbenin zabtına yaptığı tenkitlerden ziyade, sahâbenin birbirini tenkit etmesine dair örnekleri çeşitli bab başlıklarıyla eserlerinde zikretmelerini örnek göstererek, ehl-i hadisten bazı âlimlerin de sahâbenin zabt bakımından kusurlu olabileceğine inandıkları sonucuna varmıştır. Bk. Bağcı, *Hadis Rivayetinde Sahabenin Kavrama ve Nakletme Sorunu*, ss. 153-202. Biz ise sadece âlimlerin direkt olarak sahâbenin zabtını tenkit ettiği örneklerle yer vermeye çalışacağız.

mâ'stedrekethu Âişe ale's-sahâbe adlı eserinde bir araya toplanmıştır.⁵⁷⁷ Biz de bu yöndeki şöhreti sebebiyle önce Hz. Âişe'den başlayarak sahâbe tarafından diğer bir sahâbînin zabtına yapılan tenkitlere bazı örnekler vermek istiyoruz.

Hiz. Âişe'ye Abdullah b. Ömer'in "Ölü, ailesinin kendi üzerine ağlamasıyla azap görür." dediğinden bahsedilince "Allah Ebû Abdurrahman'a rahmet etsin, birşey işitti ama ezberleyemedi." diye mukabelede bulunmuş, ardından Rasûlullah'ın ölülerine ağlayan bir Yahudi cenazesine uğradığını ve onlara şöyle dediğini nakletmiştir: "Siz ağlıyorsunuz, o ise azap görüyor."⁵⁷⁸

Yine Hiz. Âişe'ye İbn Ömer'in söz konusu rivâyeti hatırlatılınca "Allah Ebû Abdurrahman'a mağfiret etsin. Ama o yalan söylemedi. Ancak unuttu ya da hata etti." demiş ve Rasûlullah'ın kendisine ağlanılan bir Yahudi cenazesine uğradığını ve onlara şöyle dediğini haber vermiştir: "Siz ona ağlıyorsunuz, o ise kabrinde azap çekiyor."⁵⁷⁹

Bir diğer rivâyete göre Hiz. Âişe'nin yanında, İbn Ömer'in Rasûlullah'ın "Ölü ailesinin kendisine ağlamasıyla kabirde azap görür." dediğini naklettiği zikredilince bunu korkunç bulmuş ve Rasûlullah'ın aslında şöyle buyurduğunu söylemiştir: "O hatasından ya da günahından dolayı azap çekiyor, ailesi de şimdi ona ağlıyor."⁵⁸⁰

İbn Ömer'in Peygamber'den naklettiği, ailesinin ağlamasıyla ölünün azap göreceğine dair hadis Hiz. Ömer tarafından da nakledilmiştir.⁵⁸¹ Hiz. Âişe aynı gerekçelerle Hiz. Ömer'e de karşı çıkmıştır.⁵⁸² Ayrıca Hiz. Ömer'in bu rivâyetini duyan Hiz. Âişe şöyle diyerek tepki vermiştir: "Hayır! Vallahi Rasûlullah birinin ağlamasıyla ölünün azap çekeceğini söylemedi. O, ancak 'Ailesinin ağlamasıyla kâfirin azabı arttırılır.' dedi." Hiz. Âişe ardından "Şüphesiz ki güldüren da ağlatan da

⁵⁷⁷ Eser Bünyamin Erul tarafından "Hz. Âişe'nin Sahabeye Yönelttiği Eleştiriler" (Otto Yayınları, Ankara 2016) adıyla Türkçe'ye tercüme edilmiştir.

⁵⁷⁸ Müslim, Cenâiz, 25.

⁵⁷⁹ Müslim, Cenâiz, 27. Ayrıca bk: Tirmizî, Cenâiz, 25. Krş; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, C. XLIII, s. 412.

⁵⁸⁰ Müslim, Cenâiz, 26.

⁵⁸¹ Müslim, Cenâiz, 16, 19. İbn Ömer'in bu rivâyeti babası Hiz. Ömer'den naklettiği rivâyetler de vardır. Bk. Müslim, Cenâiz, 17, 18.

⁵⁸² Müslim, Cenâiz, 20.

O'dur.”⁵⁸³ ve “Hiçbir günâhkar başkasının günah yükünü yüklenmez.”⁵⁸⁴ âyetlerini okudu.⁵⁸⁵

Hiz. Ömer ve İbn Ömer'in, ailesinin ağlamasıyla ölünün azap çekeceğine dair rivâyetleri Hiz. Âişe'ye ulaşınca şöyle söylemiştir: “Siz bana iki yalancı olmayan ve yalanlanmayan kimselerden rivâyet ediyorsunuz. Ancak kulak yanılır.”⁵⁸⁶

Söz konusu rivâyetlere baktığımızda Hiz. Âişe'nin Hiz. Ömer ve İbn Ömer'in zabtını tenkit ettiği açıkça müşahede edilmektedir. Ayrıca Hiz. Âişe onların yalan söylemediklerini de belirterek adaletlerine ya da kişiliklerine duyduğu güveni de ifade etmiştir. Ancak rivâyetlere baktığımızda Hiz. Âişe'nin Hiz. Ömer ve İbn Ömer'e itiraz etmesinin gerekçesini tam olarak tespit etmekte güçlüklerle karşılaşmaktayız. Burada iki ihtimal mevcuttur. Birinci ihtimal şudur: Rasûlullah Yahudi cenazesine uğrayıp ölülerine ağlayan Yahudilere “O azap çekiyor, siz ise ona ağlıyorsunuz.” demiş, olayın bağlamını bilmeyen Hiz. Ömer ve oğlu İbn Ömer Rasûlullah'ın bu durum tespitini genel zannedip herkes için söylediğini zannetmişlerdir. Bu haber Hiz. Âişe'ye ulaşınca onların yanlışını düzeltmiştir. İkinci ihtimal ise şudur: Rasûlullah ölünün ailesinin ağlamasıyla azap çekeceğini söylerken mümin kimseyi değil kâfir kimseyi kastetmiştir. Hiz. Ömer ve İbn Ömer Peygamber'in bu kastını bilmediği için hükmü genele teşmîl etmişlerdir. Hiz. Âişe ise bu yanlış anlamayı düzeltmiş “Hiçbir günâhkar başkasının günah yükünü yüklenmez.” âyetini okumuştur. Bu ihtimallerden birincisi makul olsa da ikinci ihtimal için aynı şeyi söylemek güç gözükmektedir. Zira Hiz. Âişe'nin okuduğu “Hiçbir günâhkar başkasının günah yükünü yüklenmez.” âyeti mümin olsun kâfir olsun herkesin kendi günahından hesaba çekileceğini beyan etmektedir. Dolayısıyla sırf ailesinin ağlamasıyla mümin ölüye azap edilmeyecekse, sırf ailesinin ağlamasıyla kâfir kimseye de azap edilmemesi gerekir. Bundan dolayı biz Hiz. Âişe'ye nispet edilen bu görüşü ihtiyatla karşılıyor, birinci ihtimalin ona

⁵⁸³ Necm, 53/43.

⁵⁸⁴ En'âm, 6/164.

⁵⁸⁵ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, C. I, ss. 386-387; Müslim, Cenâiz, 22 ve 23. Başka bir rivâyete göre ise Hiz. Âişe “Kur'an size yetmiyor mu?” diyerek En'âm suresi 164. âyeti okumuş, bunun üzerine İbn Abbas Necm suresi 43. âyeti okumuştur. Bk. Müslim, Cenâiz, 23.

⁵⁸⁶ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, C. I, s. 387; Müslim, Cenâiz, 22.

aidiyetinin daha kuvvetli olduğunu düşünüyoruz.⁵⁸⁷ Durum her ne olursa olsun konumuz açısından bizi ilgilendiren husus Hz. Âişe'nin, Hz. Ömer'in ve Abdullah b. Ömer'in zabtını tenkit etmesidir.

Hz. Âişe'nin sahâbenin zabtına yaptığı tenkide bir diğer örnek olarak şu rivâyeti zikredebiliriz. Hz. Âişe'ye Ebû Hüreyre'nin Rasûlullah'ın "Allah yolunda kırbaç yemem bana veled-i zina azat etmekten daha sevimli gelmektedir." "Veled-i zina için şerlisidir." "Dirinin ağlamasıyla ölü azap görür." dediğini naklettiği ulaştınca "Allah Ebû Hüreyre'ye rahmet etsin. Yanlış işitti ve yanlış nakletti." dedi ve devamında şunları söyledi:

Onun "Allah yolunda kırbaç yemem bana veled-i zina azat etmekten daha sevimli gelmektedir." sözüne gelince, "(O) sarp yokuşu geçemedi. Sen sarp yokuşun ne olduğunu nereden bileceksin? O, köle azat etmektir."⁵⁸⁸ âyeti nâzil olduğunda orada bulunanlar "Ya Rasûlallah! Bizim azat edecek kölemiz yok. Ancak birimizin kendisine hizmet edip koşturan siyah câriyeleri var. Onlara emretsek de zina yapsalar, bize çocuklarla gelseler, biz de onları azat etsek (nasıl olur?)." demişlerdi. Bunun üzerine Rasûlullah "Allah yolunda kırbaç yemem bana zinayı emredip sonrada çocuğu (veled-i zinayı) azat etmekten daha sevimli gelmektedir." buyurdu. Onun "Veled-i zina için en şerlisidir." sözüne gelecek olursak hadis bu şekilde değildir. Münâfıklardan Rasûlullah'a eziyet eden bir adam vardı. Rasûlullah "Bana falana karşı kim yardım edecek?" deyince "Ya Rasûlallah, o aynı zamanda veled-i zinadır." dediler. Bunun üzerine Rasûlullah "O için en şerlisidir." buyurdu. Şüphesiz ki Allah Teâlâ şöyle buyurmaktadır: "Hiçbir günâhkar başkasının günah yükünü çekmez."⁵⁸⁹ Onun "Ölü dirinin ağlamasıyla azap çeker." sözüne gelecek olursak bu hadis de bu şekilde değildir. Şöyle ki Rasûlullah ölmüş olan Yahudi bir adamın evine uğramıştı. Ailesi de ona ağlıyorlardı. Bunun üzerine Rasûlullah şöyle buyurdu: "Onlar ona ağlıyorlar, o ise azap çekiyor."⁵⁹⁰

⁵⁸⁷ Bünyamin Erul Hz. Âişe'nin mezkûr ayete dayanarak yanlış tespit etmesinin oldukça isabetli olduğunu söylerken, azap gören kişinin kâfir olduğu şeklindeki izahının tamamen onun yorumu olduğunu söylemekte ve kendi zikrettiği âyete ters düştüğünü belirtmektedir. Bk. Bünyamin Erul, "Yorum-Rivayet İlişkisi: Yorumun Rivayete Katkısı ve Rivayetin Yorumu Etkisi", *Günümüzde Sünnetin Anlaşılması Sempozyumu*, Bursa, 29-30 Mayıs 2004, s. 100. Biz burada söz konusu çelişkinin Hz. Âişe'den ziyade sonraki râvilerden birinden kaynaklanabileceğini düşünmekteyiz. Ancak İbn Kuteybe bu hadis üzerinde dururken hayli teferruata girmiş, Kur'an-ı Kerim'den de bazı âyetlere dayanarak kâfir ölünün ailesinin ağlamasıyla azap çekmesinin mümkün olduğunu söylemiştir. Mesela İbn Kuteybe'nin zikrettiği ayetlerden biri "Bir de öyle bir musibetten korkun ki o yalnız içinizden zulmedenlere isabet etmez." (Enfal, 8/25) âyetidir. İbn Kuteybe Cenabı Hakk'ın burada musibetin umumi olacağını, zalime de mazluma da isabet edeceğini söylediğini belirtmektedir. Ancak buradaki durum ahiret hayatından ziyade dünya hayatı ile ilgili bir durumdur. Dolayısıyla İbn Kuteybe'nin bu çıkarımı pek isabetli durmamaktadır. Ayrıca o, "Hiçbir günâhkar başkasının günah yükünü çekmez." âyetinin câhiliye devrinde maktûlün yakınlarının intikam amacıyla katilin yakınlarını da öldürmesi sebebiyle nâzil olduğunu söylemiş, böylece kâfir ölünün ailesinin ağlamasıyla azap çekmesinin mümkün olduğunu belirtmek istemiştir. İbn Kuteybe'nin bu mesele hakkında geniş izahı için bk. İbn Kuteybe, *Hadis Müdafaa'sı*, ss. 129-138.

⁵⁸⁸ Beled, 90/11-13.

⁵⁸⁹ En'âm, 6/164.

⁵⁹⁰ Hâkim en-Nisâbü'rî, *el-Müstedrek*, C. II, s. 234; Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, C. X, s. 99.

Bu örnekte de Hz. Âişe'nin "Allah Ebû Hüreyre'ye rahmet etsin. Yanlış işitti ve yanlış nakletti." sözünden Ebû Hüreyre'nin zabtını tenkit ettiği müşahade edilmektedir. Burada dikkat çeken husus Hz. Âişe'nin Ebû Hüreyre'yi tenkit etmeden önce ona dua etmesidir. Bu da Ebû Hüreyre'nin adaletine/kişiliğine duyduğu güvenin ya da kasıtlı olarak Rasûlullah'a yalan isnat etmesini düşünmediğinin bir göstergesi olmalıdır.

Hz. Âişe'nin diğer bir sahâbînin zabtına yönelik yaptığı tenkide örnek olarak şu rivâyeti de zikredebiliriz: Abdullah b. Ömer Rasûlullah'ın "Ay yirmi dokuz gündür." dediğini nakletmiştir. Bu durum Hz. Âişe'ye ulaşınca "Allah Ebû Abdurrahman'ı bağışlasın. Rasûlullah kadınlarından bir ay ayrı kaldı. Yirmi dokuz gün dolunca süreyi tamamladı. Oradakiler 'Ya Rasûlallah! Sen yirmi dokuz günde tamamladın.' dediler. Bunun üzerine Rasûlullah 'Ay yirmi dokuz gün olabilir.' buyurdular."⁵⁹¹

Burada da Hz. Âişe, ayın bazı zamanlarda yirmi dokuz gün olabileceğini söyleyen Rasûlullah'ın sözünü ayın her zaman yirmi dokuz gün olduğu şeklinde anlayan İbn Ömer'i yanlış anlamasından dolayı tenkit etmektedir.

Yine başka bir rivâyete göre Sa'd b. Ebû Vakkâs vefat ettiği zaman Hz. Âişe onun cenazesine katılmak için cenazenin mescide getirilmesini istemiş, orada bulunanlar itiraz edince şöyle söylemiştir: "İnsanlar Rasûlullah'ın Süheyl b. Beydâ'nın (ö. 9)⁵⁹² cenazesini mescitte kıldırıldığını ne de çabuk unuttular."⁵⁹³

Sa'd b. Ebû Vakkas'ın cenazesinde Hz. Âişe ile beraber başka sahâbîlerin de bulunduğu muhakkaktır. Hz. Âişe'nin bu sahâbîlere Rasûlullah'ın Süheyl b. Beydâ'nın cenazesini mescitte kıldırıldığını unuttuklarını söylemesi en azından orada bulunanların bir kısmının Süheyl b. Beydâ'nın cenazesinde hazır bulunduklarını îma etmektedir. Bundan dolayı ihtimaldir ki Hz. Âişe bu olayı diğer sahâbîlerden daha iyi zabt etmiş ve onların zabtını tenkit etmiştir.⁵⁹⁴

⁵⁹¹ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, C. VIII, s. 472. Bu rivâyetteki olay Rasûlullah'ın bir ay süreyle bazı hanımlarının yanına yaklaşmamaya yemin etmesinden bahsetmektedir. Bk. Buhârî, Nikâh, 91.

⁵⁹² Bu sahâbî Habeşistan'a hicret etmiş daha sonra Mekke'ye geri dönmüş, sonrasında Rasûlullah'la beraber Medîne'ye hicret etmiştir. Ayrıca Bedir savaşına da katılmıştır. Rasûlullah hayattayken hicrî 9 senesinde Medîne'de vefat etmiş, Rasûlullah da onun cenaze namazını mescitte kıldırılmıştır. Bk. İbn Abdilber, *el-İstîâb*, C. II, ss. 667-668.

⁵⁹³ Müslim, Cenâiz, 99. Rivâyetin diğer versiyonları için bk. Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, C. XLI, ss. 47-48, 471; XLII, s. 219; XLIII, s. 293; Müslim, Cenâiz, 100 ve 101; İbn Mâce, Cenâiz, 29; Tirmizî, Cenâiz, 44.

⁵⁹⁴ Bu yönde değerlendirmeler için bk. Âşık, *Sahâbe ve Hadîs Rivâyeti*, ss. 251-253.

Hiz. ÂiŖe dıŖında da diğeri bir Ŗahâbînin zabtını tenkit eden Ŗahâbîler bulunmaktadır. Sözü gelimi Zübeyr b. Avvâm, oğlu Urve'den çok hadis rivâyet ediyor diye kendisini Ebû Hüreyre'nin yanına götürmesini istedi. Oğlu Urve onu Ebû Hüreyre'nin yanına götürdü. Ebû Hüreyre hadis rivâyet etmeye başlayınca Zübeyr “Doğru söyledi, yanlış söyledi.”⁵⁹⁵ diyordu. Bunun üzerine Urve babasına neden böyle dediğini sorunca Zübeyr şöyle cevap verdi: “Ey oğulcuğum! Onun bu hadisleri Rasûlullah'tan duyduğuna Ŗüphem yok. Ancak o bazılarını yerli yerine koyuyor (yani doğru rivâyet ediyor) bazılarını ise yerli yerine koymuyor (yani yanlış rivâyet ediyor).”⁵⁹⁶

Zübeyr b. Avvâm her ne kadar Ebû Hüreyre için Arapçada “yalan söyledi” anlamına gelen كذب fiilini kullanmış olsa da buradaki kullanım bu kelimenin “hata etti” manasında olmalıdır.⁵⁹⁷ Zira Zübeyr Ebû Hüreyre'nin hadisleri Rasûlullah'tan duyduğunu kabul etmekte ancak onun hatalı rivâyet ettiğini söyleyerek zabtını tenkit etmektedir.

Konumuz bağlamında diğeri bir örnek olarak daha önce temas ettiğimiz Hiz. Ömer'in Fâtıma bint. Kays'ın üç talakla boşanmış kadına nafaka ve süknâ hakkı olmadığına dair rivâyetine “Ezberlediğini ya da unuttuğunu bilmediğimiz bir kadının sözü için Allah'ın kitabını ve Peygamberimiz'in sünnetini terk edecek değiliz.”⁵⁹⁸ diyerek tepki vermesini zikredebiliriz. Burada da Hiz. Ömer'in Fâtıma bint. Kays'ın zabtını tenkit ettiği açıkça görülmektedir.

Buraya kadar zikrettiğimiz örneklerin Ŗahâbenin birbirinin zabtını tenkit ettiğini göstermesi bakımından yeterli olduğunu düşünüyoruz. Ŗahâbe dışındaki nesillerin de Ŗahâbenin zabtını tenkit ettiği vâkidir. Ŗimdi de bunlarla ilgili örnekler vermek istiyoruz.

4.2.2. Tâbiûnun Ŗahâbenin Zabtnı Tenkitleri

Tâbiûn âlimlerinden Mücâhid b. Cebr (ö. 103/721) anlatıyor:

Ben ve Urve b. Zübeyr mescide girdik. Abdullah b. Ömer ÂiŖe'nin odasına doğru oturuyordu. İnsanlar da kuşluk namazı kılıyordu. Onların namazını İbn Ömer'e sorduk. “Bidattir.” dedi. Sonra (Urve) ona “Rasûlullah kaç defa umre

⁵⁹⁵ صدق كذب

⁵⁹⁶ İbn Ebî Hayseme, *et-Târîhu'l-Kebîr*, C. II, s. 705; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, C. VIII, s. 109; İbn Hacer, *el-İsâbe*, C. VII, s. 360.

⁵⁹⁷ Bu konuda bk. Yıldırım, “Sahabenin Birbirlerine Kullandıkları Eleştirel İfadelerin Anlam Boyutu”, ss. 611-612.

⁵⁹⁸ Müslim, Talâk, 46. Krş; Ebû Dâvûd, Talâk, 40.

yaptı?” diye sordu. O da “Dört defa yaptı. Biri Recep ayında idi.” dedi. Bunun üzerine biz ona itiraz etmeyi hoş görmedik. Bu esnada müminlerin annesi Âişe’nin, odasında dişlerini temizlediğini duyduk. Urve “Ey anneciğim! Ey müminlerin annesi! Ebû Abdurrahman’ın dediğini duydun mu?” dedi. Hz. Âişe de “Ne diyor?” diye karşılık verince “Rasûlullah’ın dört sefer umre yaptığını birinin de Recep ayında olduğunu söylüyor.” diyerek yanıt verdi. Bunun üzerine Hz. Âişe “Allah Ebû Abdurrahman’a rahmet etsin. Rasûlullah’ın bütün umrelerine o da şahitlik etmiştir. Rasûlullah asla Recep ayında umre yapmamıştır.” dedi.⁵⁹⁹

Burada Hz. Âişe’nin beyanından anladığımıza göre İbn Ömer Rasûlullah’ın umrelerinde onunla beraber olmasına rağmen unutarak Recep ayında da umre yaptığını zannetmiştir. Dolayısıyla bu örneğin sahâbenin birbirinin zabtını eleştirileri başlığı altında zikredilmesinin uygun düşeceği düşünülebilir. Ancak burada dikkat çeken husus tâbiûnun önde gelen iki ismi Mücâhid ve Urve b. Zübeyr’in İbn Ömer’in rivâyetini duyduktan sonra “Biz ona itiraz etmeyi hoş görmedik.” demeleridir. Rivâyetin geri kalan kısmı aynı olmakla beraber Ahmed b. Hanbel’in *Müsned*’inde bu ifade “Biz ona itiraz etmekten hayâ ettik.” şeklinde,⁶⁰⁰ Müslim’de ise “Biz onu yanlışlamayı ve ona itiraz etmeyi hoş görmedik.” şeklindedir.⁶⁰¹ Burada Mücâhid ve Urve b. Zübeyr’in edeplerinden dolayı Abdullah b. Ömer’in yüzüne karşı söyleyemezlerse de onun yanlış olduğunu düşünmeleri ve olayı naklederken bu durumu anlatmaları dolaylı da olsa İbn Ömer’in zabtını tenkit ettikleri sonucuna götürmektedir. Rivâyetten anlaşıldığına göre onlar İbn Ömer’in hata ettiğini anlamışlar ve durumu Hz. Âişe’ye başvurarak teyit ettirmişlerdir.⁶⁰²

Amr b. Dînâr (ö. 126/744) Urve b. Zübeyr’e Rasûlullah’ın Mekke’de kaç sene kaldığını sormuş o da “On sene kaldı.” diyerek cevap vermiştir. Bunun üzerine Amr “İbn Abbas on küsur yıl kaldığını söylüyor.” deyince Urve “Onu şairin sözünden almıştır.” diye cevap vermiştir.⁶⁰³

Müslim’in rivâyetinde Amr b. Dînâr “İbn Abbas on küsur yıl kaldığını söylüyor.” dedikten sonra Urve b. Zübeyr’e atfen *فَقَعَّرَهُ* ifadesini kullanmaktadır. Bu ifade şârihler tarafından iki şekilde yorumlanmıştır. Birincisi; bu ifade Urve b.

⁵⁹⁹ Buhârî, Umre, 3.

⁶⁰⁰ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, C. X, s. 276.

⁶⁰¹ Müslim, Hacc, 220. Müslimdeki bu ifade *فَكَفَّرَهُ أَنْ يُكْذِبَهُ وَتَرَدَّ عَلَيْهِ* şeklindedir. Ancak buradaki كذب fiili yalan söylemek değil hata etmek manasında kullanılmış olmalıdır. Nitekim Bünyamin Erul da bu ifadeyi şu şekilde çevirmiştir: “Onun bu hususta yanlış olduğunu söylemeyi ve ona itirazetmeyi hoş görmedik.” Bk. Zerkeşî, *Hz. Âişe’nin Sahabeye Yönelttiği Eleştiriler*, s. 101.

⁶⁰² Rasûlullah’ın kaç defa umre yaptığı Enes b. Mâlik’e sorulmuş o da dört defa diyerek hepsinin Zilkâde ayında olduğunu söylemiştir. Bu da Hz. Âişe’nin rivâyetini desteklemektedir. Bk. Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, C. XXI, s. 255; Müslim, Hacc, 217.

⁶⁰³ Müslim, Fedâil, 116; Hâkim en-Nisâbü’rî, *el-Müstedrek*, C. II, s. 683.

Zübeyr'in İbn Abbas'a, söylediğinde vehme düştüğü ve hata ettiği için mağfîret dilemesi anlamına gelmektedir. Bu Hz. Âişe'nin İbn Ömer'e "Allah Ebû Abdurrahman'ı bağışlasın. O yalan söylemedi ama yanıldı." demesi gibidir. Nevevî bu ifadenin genellikle herhangi bir şeyde galata düşenler için kullanıldığını söylemektedir. Kâdî İyâz bir diğer ihtimal olarak bu kelimenin فصغره manasına geldiğini söylemekte, başka bir rivâyette böyle nakledildiğini kaydetmektedir. Buna göre Urve b. Zübeyr İbn Abbas'ın yaşı küçük olduğu için Rasûlullah'ın Mekke'deki ilk zamanlarına yetişemediğini, son zamanlarında ise bu meseleyi zabt edemeyecek kadar yaşının küçük olduğunu söylemek istemiştir. Zira İbn Abbas hicretten üç yıl önce doğmuştu. Urve'nin "Onu şairin sözünden almıştır." demesi İbn Abbas'ın bu olaya bizzat kendisinin şahitlik etmediğini, bunu başkasından işittiğine delâlet eder. Onun kendisinden nakilde bulunduğu şair cahiliye döneminde Hz. İbrâhim'in inancı üzerinde olan ve birçok güzel ahlâkî meziyetlere sahip olan ve Rasûlullah Medîne'ye hicret ettiğinde Müslüman olan Ebû Kays Sırme b. Ebî Enes'tir. (ö. ?)⁶⁰⁴

Burada bizi ilgilendiren husus Urve b. Zübeyr'in İbn Abbas'a karşı çıkmasının doğru olup olmadığının tespitinden ziyade,⁶⁰⁵ onun İbn Abbas'ın zabtını tenkit edebilmiş olmasıdır. Zira İbn Abbas'ın rivâyetine karşı çıkmasından bu durum anlaşılmaktadır. Bazı rivâyetlerde ise Urve'nin bu mesele için "İbn Abbas yanıldı." dediği de nakledilmektedir.⁶⁰⁶

Tâbiûnun sahâbenin zabtını tenkit ettiğine dair Müslim'in şu rivâyetini de örnek verebiliriz. Müslim'in rivâyetine göre Ebû Reyhâne (ö. ?) Rasûlullah'ın hizmetkârı Sefîne'nin (ö. 80/699)⁶⁰⁷ Rasûlullah'ın bir sa' ile guslettiğini ve bir müd ile abdest aldığını söylediğini nakletmiş ardından şöyle demiştir: "O yaşlandı. Onun hadisine güvenmiyorum."⁶⁰⁸

⁶⁰⁴ Kâdî İyâz, *İkmâlü'l-Mu'lim*, C. VII, s. 318; Nevevî, *el-Minhâc*, C. XV, ss. 100-102.

⁶⁰⁵ Rasûlullah'ın kaç yıl yaşadığı ile ilgili olduğu gibi onun Mekke'de kaç yıl kaldığı konusunda da ihtilaf edilmiştir. Bu konu hakkında bk. Nevevî, *el-Minhâc*, C. XV, ss. 99-104.

⁶⁰⁶ Ebû Süleyman Hamd b. Muhammed el-Hattâbî, *Garîbü'l-Hadîs*, thk. Abdülkerîm İbrâhîm el-Ğarbâvî, C. II, Dâru'l-Fikr, Dimeşk 1402/1982, s. 303; Ebû'l-Haccâc Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdurrahmân b. Yûsuf el-Mizzî, *Tuhfetü'l-Eşrâf bi Ma'rîfeti'l-Etrâf*, thk. Abdussamed Şerefüddîn, C. V, el-Mektebetü'l-İslâmî, Beyrut 1403/1983, s. 187. Bu rivâyetlerde Urve İbn Abbas için كنب fiilini kullanmaktadır. Bu ifade burada "Yanıldı, hata etti." manasında kullanılmış olmalıdır. Nitekim Mecdüddîn İbnü'l-Esîr'de burada bu ifadenin "Hata etti." manasında kullanıldığını söylemektedir. Bk. İbnü'l-Esîr el-Cezerî, *en-Nihâye*, C. IV, s. 159. Ancak asıl hadis kaynaklarında bu ifade yer almadığı için bu ifadenin sonraki bir râvinin tasarrufu olması da muhtemeldir.

⁶⁰⁷ Hakkında bilgi için bk. Yusuf Ziya Keskin, "Sefîne", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 36, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2009, s. 302.

⁶⁰⁸ Müslim, Hayz, 53.

Ebû Reyhâne'nin asıl adı Abdullah b. Matar'dır. Kendisi tâbiûndan olup bazı âlimler tarafından sâlih olarak nitelenmesine karşılık bazıları kendisini zayıf saymıştır.⁶⁰⁹ Onun Sefîne'nin yaşlandığı için hadisine güven duymaması Sefîne'nin ihtilata uğradığını düşündüğünü dolayısıyla zabtını tenkit ettiğini göstermektedir.

Konumuz bağlamında şu rivâyeti de zikredebiliriz. Ebû Dâvûd'un naklettiğine göre tâbiûndan olan Saîd b. Müseyyeb İbn Abbâs'ın Meymûne'nin ihramlı iken evlendiği konusunda yanlış olduğunu söylemiştir. (Vehime İbn Abbas.)⁶¹⁰ Ancak bu rivâyette Saîd b. Müseyyeb'den bu kanaati nakleden râvinin ismi meçhuldür. Dolayısıyla rivâyetin zayıf olduğu ve Saîd b. Müseyyeb'e aidiyetinin kesin olmadığı ileri sürülebilir. Ancak Meymûne'nin bizzat kendisinin Rasûlullah'la ihramlı değilken evlendiğini söylemesi,⁶¹¹ Hz. Osman'ın Rasûlullah'ın "İhramlı nikâhlanamaz, nikâhlandırılmaz ve söz kesemez." dediğini nakletmesi,⁶¹² İbn Abbas'ın bu konuda yanlış olabileceği ihtimalini güçlendirmektedir.⁶¹³ Bizim burada dikkat çekmek istediğimiz husus Saîd b. Müseyyeb'in İbn Abbas'ın vehmettiğini söylediğine dair rivâyet her ne kadar Saîd b. Müseyyeb'den rivâyet eden râvinin ismi kapalı olmasından dolayı Saîd b. Müseyyeb'e aidiyeti şüpheli olsa da ondan rivâyet eden diğer bir râviye ait olduğu düşünülebilir. Diğer bir ifadeyle burada iki ihtimal vardır. Ya Saîd b. Müseyyeb İbn Abbas'ın vehmettiğini söylemiştir ya da ondan nakleden diğer râvilerden biri İbn Abbas'ın vehmettiğini düşünmüştür. Her iki ihtimalde de sahâbe tabakasından olmayan bir ismin sahâbenin zabtını tenkit ettiği gözlemlenmektedir.

Saîd b. Müseyyeb'in sahâbenin zabtını tenkit ettiğine dair şu örneği de zikredebiliriz. Katâde, Saîd b. Müseyyeb'e Hudeybiye günü ashâbın kaç kişi olduğunu sormuş, o da 1500 kişi olduklarını söylemiştir. Katâde Câbir b. Abdullah'ın (ö. 78/697) onların 1400 kişi olduğunu söylediğini haber verince Saîd b.

⁶⁰⁹ Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, C. XVI, ss. 146-149; Zehebî, *Mizân'ül-İ'tidâl*, C. IV, s. 525; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, C. VI, s. 34.

⁶¹⁰ Ebû Dâvûd, *Menâsik*, 39. İbn Abbas'ın Rasûlullah'ın Meymûne ile ihramlı iken evlendiğine dair rivâyeti için bk. Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, C. IV, s. 356; Buhârî, *Cezâü's-Sayd*, 23; Müslim, *Nikâh*, 46; Tirmizî, *Hacc*, 24; Ebû Dâvûd, *Menâsik*, 38.

⁶¹¹ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, C. XLIV, s. 397; Ebû Dâvûd, *Menâsik*, 38; Tirmizî, *Hacc*, 23.

⁶¹² Mâlik, *Muvatta'*, C. III, s. 505; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, C. I, s. 508; Müslim, *Nikâh*, 41; Ebû Dâvûd, *Menâsik*, 38.

⁶¹³ Bu konu hakkında detaylı bilgi için bk. Bağcı, *Hadis Rivayetinde Sahabenin Kavrama ve Nakletme Sorunu*, ss. 81-83.

Müseyyeb şöyle der: “Câbir yanılmış (evheme Câbir). Halbuki onların 1500 kişi olduğunu bana o rivâyet etmişti.”⁶¹⁴

Tâbiûn neslinin sahâbenin zabtına yönelik tenkitlerinden bizim tespit edebildiğimiz örnekler bunlardır. Kaynaklar daha teferruatlı bir şekilde incelendiğinde daha fazla örnekle karşılaşılacağı ihtimal dâhilindedir. Ancak zikrettiğimiz örneklerin tâbiûn nesli nezdinde sahâbenin zabt kusurlarından masun olmadığını ispat etmek için yeterli olduğunu düşünüyoruz.

4.2.3. Hanefî Âlimlerin Sahâbenin Zabtnı Tenkitleri

Ebû Şâme el-Makdisî'nin (ö. 665/1277) naklettiğine göre Ebû Hanîfe (150/767) üçü dışında bütün sahâbeyi taklit edeceğini, onlara reyîyle muhâlefet etmeyi caiz görmediğini söylemiştir. Bu üç sahâbenin de Enes b. Mâlik, Ebû Hüreyre ve Semûre b. Cündeb (ö. 60/680) olduğunu belirtmiştir. Ebû Hanîfe'ye bunun nedeni sorulduğunda “Enes'e gelince o, ömrünün sonlarına doğru karıştırmaya başlamış, aklıyla fetvâ vermiştir. Ben onun aklını taklit etmem.” diyerek cevap vermiştir.⁶¹⁵

Ebû Hanîfe'ye nispet edilen bu ifadeler gerçekten ona ait ise Enes b. Mâlik'in zabtnı tenkit ettiği müşahede edilmektedir. Hadis literatürüyle ifade edecek olursak yaşlandığında onun ihtilât ettiğini düşünmektedir.⁶¹⁶ Zira onun “Enes, ömrünün sonlarına doğru karıştırmaya başlamıştır.” (أما أنس فاختلف في آخر عمره) ifadesinden bu durum anlaşılmaktadır. Ancak Ebû Şâme el-Makdisî'nin naklettiği bu habere başka

⁶¹⁴ Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân b. Ahmed b. Hibbân b. Muaz b. Ma'bed el-Büstî, *el-İhsân fî Takrîbi Sahîhi İbn Hibbân*, thk. Şuayb el-Arnaût, C. XI, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1988, ss. 230-231. İbn Kuteybe ve Beyhakî'nin nakillerinde Saîd b. Müseyyeb Câbir'in yanıldığını söylerken “Allah ona rahmet etsin.” demektedir. Bk. Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim b. Kuteybe ed-Dîneverî, *Te'vîlü Muhtelifü'l-Hadîs*, el-Mektebetü'l-İslâmî, Beyrut 1999, s. 342; Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, C. V, s. 384. Rivâyetin Buhârî'de geçen versiyonunda “evheme” ifadesi yer almamaktadır. Bk. Buhârî, Meğâzî, 33.

⁶¹⁵ Ebû Şâme Ebû'l-Kâsım Şihâbüddîn Abdurrahmân b. İsmâil b. İbrâhîm el-Makdisî, *Muhtasarü'l-Müemmel fî'r-Reddi ile'l-Emri'l-Evvel*, thk. Salahuddîn Makbûl Ahmed, Mektebetü's-Sahvetü'l-İslâmiyye, Kuveyt H. 1403, s. 63. Rivâyetin devamında Ebû Hanîfe Ebû Hüreyre için şöyle söylemektedir: “Ebû Hüreyre'ye gelince o, her duyduğunu manasını düşünmeden rivâyet ediyordu ve nâsih-mensûhu da bilmiyordu.” Rivâyette Ebû Hanîfe'nin Semûre b. Cündeb ile ilgili açıklaması bulunmamaktadır.

⁶¹⁶ İhtilât hadis literatüründe yaşlanma, herhangi bir felaketle karşılaşma vb. durumlardan dolayı hafıza bozukluğuna uğramak anlamına gelmektedir. Bk. Aydın, *Hadis Istılahları Sözlüğü*, s. 140.

bir eserde rastlayamadık.⁶¹⁷ Ayrıca bu rivâyetin senedi olmadığı için sıhhatini araştırma imkânına da sahip değiliz. Dolayısıyla bu rivâyetin Ebû Hanîfe'ye ait olduğu hususunda kesin kanaat belirtmenin uygun olmadığını düşünüyoruz.⁶¹⁸ Ancak her ne olursa olsun kaynaklarda böyle bir bilginin yer alması, Makdisî'nin de bunun sıhhatini sorgulamadan nakletmesi sahâbenin zabtına bakış bağlamında konumuz açısından önem arz etmektedir.

Hanefî âlimlerin sahâbenin zabtına bakışını anlamak için öncelikle onların, rivâyetleriyle amel etme bakımından râvileri taksim etmelerine bakmak yerinde olacaktır. Hanefî usulcüler râvileri rivâyetleri ile amel etme bakımından maruf ve meçhul olmak üzere iki kısma ayırmaktadırlar. Maruf râviler de kendi aralarında iki kısma ayrılmaktadır. Bunlardan birincisi hulefâ-i râşidîn, Abâdile,⁶¹⁹ Zeyd b. Sâbit (ö. 45/665), Muaz b. Cebel (ö. 17/638), Ebû Mûsâ el-Eş'arî, Hz. Âişe ve sahâbeden fıkıhıyla meşhur olan kimselerdir. Bunların verdiği haberler kıyasa uygun olsun ya da olmasın hüccet kabul edilir. Maruf râvilerin ikinci kısmı ise Ebû Hüreyre, Enes b. Mâlik vb. gibi adaleti, zabtı ve hıfzıyla meşhur olan sahâbîlerdir.⁶²⁰ Bunların

⁶¹⁷ Ebû Reyze bu rivâyeti Ebû Şâme'den naklen kitabında zikretmektedir. Bk. Ebû Reyze, *Edvâ*, s. 178. H. Musa Bağcı da bu haberi Ebû Reyze'den herhangi bir itirazda bulunmadan nakletmektedir. Bk. Bağcı, *Hadis Rivayetinde Sahabenin Kavrama ve Nakletme Sorunu*, s. 73. el-Mektebetü's-Şâmile programındaki bütün kitapları taramamıza rağmen bu rivâyetin Ebû Şâme el-Makdisî'nin eseri dışında herhangi bir eserde yer aldığını tespit edemedik. Ancak buna benzer bir rivâyeti İsmail Hakkı Ünal nakletmektedir. Şöyleki rivâyete göre Ebû Hanîfe Enes b. Mâlik, Ebû Hüreyre ve Semüre b. Cündeb dışında bütün sahâbenin görüşlerini kendi görüşüne tercih edeceğini söylemektedir. Bk. İsmail Hakkı Ünal, *İmam Ebu Hanîfe'nin Hadis Anlayışı ve Hanefî Mezhebinin Hadis Metodu*, DİB Yayınları, Ankara 2018, s. 82. (Şa'rânî, *Mîzân*, I, 53'ten naklen.) Dahası Ebû Reyze Ebû Yusuf'tan nakille Ebû Hanîfe'nin bazıları hariç bütün sahâbeyi âdil saydığını, istisna olarak Ebû Hüreyre ve Enes b. Mâlik'i zikrettiğini söylemektedir. Ancak Ebû Reyze bu haberi aktarırken hiçbir kaynağa atıfta bulunmamıştır. Bk. Ebû Reyze, *Edvâ*, s. 178. Ayrıca bk. Ebû Reyze, *Şeyhu'l-Madîra*, s. 161. H. Musa Bağcı bu haberi de dipnotta Ebû Reyze'nin *el-Edvâ* adlı eserine atıfta bulunarak hiçbir itirazda bulunmadan nakletmiştir. Bk. Bağcı, *Hadis Rivayetinde Sahabenin Kavrama ve Nakletme Sorunu*, s. 211.

⁶¹⁸ Ekrem Ziyâ el-Umerî bu rivâyetin, Ebû Hanîfe'nin sahâbenin görüşüne bağlanma hususundaki görüşüne ters düştüğünü söylemektedir. Şöyleki Ebû Hanîfe'nin sahâbe hakkındaki kanaati, onlar icmâ ettiklerinde görüşlerinden ayrılmamak, ihtilâf ettiklerinde ise onlardan birinin görüşünü tercih etmektir. Ekrem Ziyâ'ya göre şayet Ebû Hanîfe'nin Enes b. Mâlik ve Ebû Hanîfe hakkındaki kanaatleri kötü olsaydı Hanefî fıkıh kitaplarında onların hadisleriyle istidlâl edilmezdi. Bk. Ekrem Ziyâ el-Umerî, *Mervîyyâtü's-Sîreti'n-Nebeviyye beyne Kavâidi'l-Muhaddisîn ve Rivâyâtü'l-Ahbâriyyîn*, Mücemme'l-Melik Fahd li-Tabâati'l-Mushafi's-Şerîf, Medîne ty., ss. 47-48. Bununla beraber rivâyet sahih farz edilse bile burada Ebû Hanîfe'nin Enes b. Mâlik ya da Ebû Hüreyre'nin rivâyet ettiği hadisleri değil onların içtihatlarını kabul etmediği anlaşılmaktadır. Dahası Ebû Hanîfe'nin Ebû Hüreyre'nin rivâyet ettiği bir hadis ile kıyası terk ettiği de söylenmektedir. Bk. Ünal, *İmam Ebu Hanîfe'nin Hadis Anlayışı ve Hanefî Mezhebinin Hadis Metodu*, s. 82.

⁶¹⁹ Bu sahâbîlerin kim olduğuyla ilgili tezimiz 59 nolu dipnotuna bk.

⁶²⁰ Muhammed b. Ahmed b. Ebî Sehl Şemsü'l-Eimme es-Serahsî, *Usûlü's-Serahsî*, C. I, Dâru'l-Marife, Beyrut ty., ss. 338-340; Ünal, *İmam Ebu Hanîfe'nin Hadis Anlayışı ve Hanefî Mezhebinin Hadis Metodu*, s. 226.

haberleri ile kıyasa uygunsa amel edilir. Kıyasa aykırı ise ancak zaruret ve içtihat kapısını kapaması durumunda terk edilir, aksi halde terk edilmez.⁶²¹

Hanefî fıkıh usulü âlimi Pezdevî (ö. 482/1089) bu ikinci kısma giren maruf râvinin haberinin zaruret ve içtihat kapısını kapaması durumunda terk edilmesinin nedenini Peygamber'in hadisini zabt etmenin çok önemli bir iş olmasına, sahâbe arasında mana ile rivâyetin çok olmasına bağlamaktadır. Zira râvinin fıkıhı, hadisi anlamaya ve kavramaya yeterli değilse bazı manaların kaybolmasından emin olunamayacaktır. Ona göre bundan dolayı Rasûlullah'ın sözüne kıyasta mevcut olmayan ziyâde bir şüphe eklenmiş olacaktır. Böyle bir durumda da temkinli davranmak gerekir.⁶²²

Ayrıca Pezdevî bu düşünceleriyle Enes b. Mâlik, Ebû Hüreyre vb. sahâbileri küçük düşürmek gibi bir maksatlarının olmadığını söylemekte, Ebû Hanîfe'nin Enes b. Mâlik ve Ebû Hüreyre'nin rivâyetlerini delil olarak kullanıp amel ettiğini belirtmekte, mezhebin görüşünün de bunların haberlerini rey ve kıyas yolunu kapamamaları halinde kabul etmek olduğunu belirtmektedir.⁶²³

Öyle anlaşılmaktadır ki Hanefî usulcüler Ebû Hüreyre, Enes b. Mâlik gibi fıkıhıyla şöhret bulmadıklarını düşündükleri bazı sahâbîlerin kıyasa muhâlif sözleriyle bazı şartlar altında amel etmemektedirler. Bunun nedeni ise Pezdevî'nin ifadelerinden anlaşıldığına göre adalet sıfatına yönelik bir tenkit değil zabt sıfatına yönelik bir tenkittir.

Yukarıda da bahsettiğimiz gibi Hanefî âlimler Ebû Hüreyre, Enes b. Mâlik gibi sahâbileri fıkıh ile değil adaleti, zabtı ve hıfzı ile meşhur olarak olarak tanımlamaktadırlar. Bu durumun, Pezdevî'nin bu sahâbîlerin kıyasa muhalif haberleriyle rey ve içtihad kapısını kapaması durumunda amel edilemeyeceğinin sebebini onların zabt hatalarına hamletmesiyle çeliştiği düşünülebilir. Zira bu sahâbîlerin adalet, zabt ve hıfzıyla maruf olduğu söylenmekte, ancak daha sonra bazı durumlarda rivâyetleriyle amel edilmemesinin gerekçesi onların zabt hatalarına bağlanmaktadır. Ancak burada bir çelişki olmadığı söylenebilir. Nitekim Hanefî âlimler Ebû Hüreyre ve Enes b. Mâlik gibi bu gruba giren sahâbîlerin zabtını mutlak anlamda cerh etmemişler, onların bazı rivâyetlerinde hataya düşmüş olabileceklerini

⁶²¹ Ünal, *İmam Ebu Hanîfe'nin Hadis Anlayışı ve Hanefî Mezhebinin Hadis Metodu*, s. 226.

⁶²² Ünal, *İmam Ebu Hanîfe'nin Hadis Anlayışı ve Hanefî Mezhebinin Hadis Metodu*, ss. 225-226.

⁶²³ Ünal, *İmam Ebu Hanîfe'nin Hadis Anlayışı ve Hanefî Mezhebinin Hadis Metodu*, s. 226.

ifade etmek istemişlerdir. Zira onların bu sahâbîlerin kıyasa muhalif olmayan haberlerini kabul ettikleri gibi, kıyasa muhalif olsa da rey ve içtihat kapısını kapatmayan haberlerini de kabul etmeleri bunu göstermektedir. Başka bir şekilde ifade etmek gerekirse Hanefî âlimler bu gruba giren sahâbîlerin zabtını tenkit ederken şahısları üzerinden değil, tek tek rivâyetleri üzerinden hareket etmişlerdir. Zira mutlak anlamda zabtlarını tenkit etselerdi hiçbir rivâyetlerini kabul etmezlerdi. Nitekim Serahsî'nin (ö. 483/1090) Ebû Hüreyre'nin adaletinden, Rasûlullah'la olan uzun sohbetinden, hıfzının ve zabtının güzelliğinden hiç kimsenin şüphe etmediğini söylemesi,⁶²⁴ ilk dönem Hanefî fakihlerinden Îsâ b. Ebân'ın da (ö. 221/836) “Vehmi sâbit olmadığı müddetçe Ebû Hüreyre'nin hadisi kabul edilir. Çünkü o, âdildir.” sözü⁶²⁵ bu tespitimizi destekler mahiyettedir. Onların bu tutumunun hadis usulünde yer alan sikalara nadir yapılan muhâlefetlerin zabta zarar vermeyeceği ilkesiyle de⁶²⁶ uyumlu olduğu görülmektedir.

Durum bu olmakla beraber Hanefî âlimlerin mezkûr sahâbîlerin zabtlarını kişilik üzerinden değil bazı rivâyetleri özelinde de olsa tenkit ettikleri açıktır. Îsâ b. Ebân Ebû Hüreyre'nin, rivâyetleri makbul âdil biri olduğunu, Rasûlullah adına söz uydurmakla itham edilmediğini söylemekte, ancak vehim ve galattan nasibi olmayan hiçbir âdemoğlunun bulunmadığını söyleyerek onun bazı zabt kusurları işlemiş olabileceğine işaret etmektedir.⁶²⁷ Ayrıca o, insanların onun çok hadis rivâyet etmesini hoş görmemeleri ve bazı rivâyetlerinde şüpheyi düştüklerinden dolayı, Ebû Hüreyre'nin hadisinin, hadisleri fıkhetmedeki hıfzıyla maruf olan râvilerin hadisi derecesinde olmadığını da söylemektedir.⁶²⁸ Bu ifadelerinden Îsâ b. Ebân'ın Ebû Hüreyre'nin adaletinden şüphe etmese de, onun hadislerini, hadislerin anlamlarını/fikhını kavrama noktasında fıkhiyla maruf diğer sahâbîlerin hadislerinden daha aşağı seviyede gördüğü anlaşılmaktadır. Nitekim onun, Ebû Hüreyre'nin kıyasa muhalif olan rivâyetleri bağlamında “Ebû Hüreyre'nin hadisi bu konuda diğer sahâbîlerin hadisi gibi değildir.”⁶²⁹ sözünden bu durum anlaşılmaktadır.

⁶²⁴ es-Serahsî, *Usûl*, C. I, s. 340.

⁶²⁵ Ebû Bekr Ahmed b. Alî er-Râzî el-Cessâs, *el-Füsûl fi'l-Usûl*, C. III, Vüzerâtü'l-Evkâfi'l-Kuveytiyye, Kuveyt 1994, s. 127.

⁶²⁶ İbn Salâh, *Ulûmü'l-Hadîs*, s. 106; Nevevî, *et-Takrîb ve-t-Tesîr*, s. 49.

⁶²⁷ el-Cessâs, *el-Füsûl*, C. III, s. 130.

⁶²⁸ el-Cessâs, *el-Füsûl*, C. III, s. 127. Îsâ b. Ebân'ın burada Ebû Hüreyre'nin hadislerini, Hanefîlerin taksimindeki maruf râvilerin birinci kısmında yer alan fıkhiyla meşhur sahâbîlerin hadisiyle karşılaştırdığı düşünülebilir.

⁶²⁹ el-Cessâs, *el-Füsûl*, C. III, s. 129.

Bu da İsa b. Ebân'ın Ebû Hüreyre'nin bazı rivâyetleri sebebiyle zabt kusuru işlemiş olabileceğini düşündüğünü îma etmektedir.

Hanefî âlimlerin sahâbenin zabtını tenkit ettiğine dair somut bir örnek olarak Cessâs'ın (ö. 370/981) Ebû Hüreyre'nin hıfzı konusundaki şu değerlendirmelerine yer vermek istiyoruz. Ebû Hüreyre'nin kendisinin çok hadis rivâyet ettiğini söyleyenlere karşı şöyle dediği meşhurdur:

Ben miskin bir adamdım. Ensar mallarıyla, muhacirler de çarşıda kumaşla meşgul iken karnımın tokluğuna Rasûlullah'a arkadaşlık ediyordum. Ben Rasûlullah'ı (sav) bir mecliste şöyle konuşurken gördüm: “Kim benim sözümü almak için ridasını serer sonra da onu toplarsa benden duyduğu şeyi asla unutmayacaktır”. Bunun üzerine Rasûlullah'ın sözünü kavrayıncaya kadar üzerimdeki ridâyı serdim. Sonra ridâmı topladım. Daha sonra ondan işittiğim hiçbir şeyi unutmadım.⁶³⁰

Cessâs'a göre Ebû Hüreyre'nin Rasûlullah'tan duyduğu hiçbir şeyi unutmadığını rivâyet etmek galattır yani hatalıdır. Eğer durum öyle olsaydı, bu kendine mahsus bir fazîlet kabul edilirdi. Ayrıca diğer sahâbîler bunu bilir ve onlar arasında şöhret bulurdu. Ayrıca sahâbeden herhangi biri onun bu konumunu gizlemez, rivâyetlerine de itiraz etmezlerdi. Eğer rivâyet sahih kabul edilecekse, Ebû Hüreyre'nin duyduklarını unutmaması o mecliste duyduğu hadislere hamledilmelidir.⁶³¹ Cessâs bu görüşünü ispat etmek için şu örneği vermektedir: Ebû Hüreyre bir seferinde Rasûlullah'ın “Hastalıkta sirâyet ve uğursuzluk yoktur.”⁶³² dediğini rivâyet etmiş, daha sonra “Sağlıklı olan (develer) sağlıklı olmayanla (develerle) karıştırılmasın.”⁶³³ dediğini rivâyet etmiştir. Sonra da kendisine daha önce Rasûlullah'tan hastalıkta sirâyet ve uğursuzluğun olmadığını rivâyet ettiği söylenilince, böyle bir şey rivâyet etmediğini söylemiştir.⁶³⁴ Cessâs burada Ebû Hüreyre'nin unuttuğunu, zira iki rivâyetinde ondan sahih olarak geldiğini

⁶³⁰ Cessâs rivâyeti bu şekilde aktarmaktadır. Bk. el-Cessâs, *el-Füsûl*, C. III, s. 130.

⁶³¹ el-Cessâs, *el-Füsûl*, C. III, s. 131. Cessâs'ın bu son çıkarımı oldukça isabetli görünmektedir. Zira kendisi her ne kadar Ebû Hüreyre'nin “Bundan sonra duyduğum hiçbir şeyi unutmadım.” dediğini nakletse de, hadis kaynaklarında Ebû Hüreyre'nin bu sözü bu şekilde değil “Ondan (sav) işittığım hiçbir şeyi unutmadım.” şeklinde geçmektedir. Sanki bu ifade işittiklerinin daha sonrasını kapsamamakta o anda işittiklerini kapsamaktadır. Bk. Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, C. XII, s. 219; Buhârî, *İtisam*, 22; Müslim, *Fedailü's-Sahâbe*, 159.

⁶³² Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, C. XV, s. 269; Buhârî, *Tıb*, 19; Müslim, *Selâm*, 102, 113.

⁶³³ Ma'mer, *el-Câmi'*, C. X, s. 404; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, C. XV, s. 149; Buhârî, *Tıb*, 52; Ebû Dâvûd, *Tıb*, 24.

⁶³⁴ Ma'mer, *el-Câmi'*, C. X, s. 404; Buhârî, *Tıb*, 52; Ebû Dâvûd, *Tıb*, 24. Burada tâbiünden Ebû Seleme b. Abdurrahmân (ö. 94/712-13) Ebû Hüreyre'nin bu hadisten başka bir hadisi unutmadığını söylemektedir. Müslim'in rivâyetinde ise “Ebû Hüreyre mi unuttu, yoksa iki rivâyetten biri diğerini nesh mi etti bilmiyorum.” demektedir. Bk. Müslim, *Selâm*, 104. Ayrıca bk. İbn Hibbân, *Sahîh*, C. XIII, s. 482

söylemiştir. O, Ebû Hüreyre'nin bu rivâyeti naklettiğini unutmasını, yukarıdaki hadisin Ebû Hüreyre'nin Rasûlullah'tan bütün duyduklarını unutmadığı anlamına gelmeyeceğine delil olarak ileri sürmüştür.⁶³⁵ Böylece Ebû Hüreyre'nin bazı zabt kusurları işleyebileceğine de işaret etmiş olmaktadır.⁶³⁶

Buraya kadar aktardıklarımızdan Hanefî usulcülerin, maruf râvilerin ikinci kısmına giren, yani fıkıhlarıyla değil de adalet, zabt ve hıfzıyla tanınan sahâbilerle ilgili tutumları anlaşılmaktadır. Özetle söylemek gerekirse, Hanefî âlimler bu gruba giren sahâbîlerin adaletinden şüphe etmeseler de zabt kusurları işleyebileceklerinden dolayı rivâyetlerinin bazısı ile belirledikleri şartlara uymadığı zaman amel etmemişlerdir.

Hanefîlerin, rivâyetleri ile amel etme bakımından râvileri maruf ve meçhul olmak üzere iki kategoriye ayırdığını söylemiştik. Bunlardan maruf râvi kısmına girenlerle ilgili kanaatlerinden bahsettik. Hanefîlerin taksimine göre meçhul râvi tabiri, Rasûlullah'la sohbetinin uzunluğuyla meşhur olmayan veya ondan sadece bir ya da iki hadis rivâyet etmesiyle tanınan kimseler için kullanılmaktadır. Bu kimselere de Vâbisa b. Ma'bed (ö. ?), Seleme b. Muhabbık (ö. ?) ve Ma'kıl b. Sinân el-Eşcâî örnek verilmektedir.⁶³⁷ Ancak bu isimlerin sahâbeden sayılıp sayılmayacağına dair sonraki dönem Hânefi âlimleri ile ilk dönem Hanefî âlimleri arasında bir ittifak olmadığı anlaşılmaktadır. Mesela *Usûlü Pezdevî* şârihi Abdülazîz el-Buhârî, sahâbî tanımında usul âlimlerinin görüşünü benimseyerek Rasûlullah'ı kısa süreliğine görmeyi yeterli görmeyip, onunla uzun süreli sohbeti şart koşmuş, bundan dolayı da yukarıdaki üç ismin Rasûlullah'ı görüp ondan hadis rivâyet etseler bile sahâbî sayılmayacaklarını belirtmiştir.⁶³⁸ Ayrıca o, Rasûlullah'la sohbeti uzun olan sahâbenin âdil olduğunu, bu üç ismin sahâbî sayılmadıkları için âdil sahâbe grubuna dâhil olmadıklarını da ifade etmiştir.⁶³⁹ Ancak erken dönem Hanefî âlimlerinden Cessâs, Pezdevî ve Serahsî'nin bu konuda Abdülazîz el-Buhârî gibi düşündüklerine dair sarih bir ifadeye rastlamadık. Aksine, onların bu üç ismi sahâbeden sayıp âdil

⁶³⁵ el-Cessâs, *el-Füsûl*, C. III, s. 131.

⁶³⁶ Hanefî fukahâsının Ebû Hüreyre hakkındaki kanaatleri hakkında geniş bilgi için bk. Ufuk Dağlıoğlu, "Hanefî Fukahâsının Ebû Hüreyre ve Rivâyetlerine Bakışı", *İslâmî İlimler Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 8, 2020, ss. 1-24.

⁶³⁷ es-Serahsî, *Usûl*, C. I, s. 342; Abdülazîz el-Buhârî, *Keşfü'l-Esrâr*, C. II, ss. 384-385. (Usûlü Pezdevî metni.)

⁶³⁸ Abdülazîz el-Buhârî, *Keşfü'l-Esrâr*, C. II, s. 384.

⁶³⁹ Abdülazîz el-Buhârî, *Keşfü'l-Esrâr*, C. II, s. 384.

olduklarını düşündüklerini çağrıştıracak bazı örnekler mevcuttur.⁶⁴⁰ Söz gelimi Pezdevî, meçhul râviyi bir veya iki hadis rivâyetiyle tanınan kimse olarak tanımlamakta, bunlara da Vâbisa b. Ma'bed, Seleme b. Muhabbık ve Ma'kıl b. Sinân el-Eşcâî'yi örnek vermektedir. Daha sonra eğer bu kimselerden selef rivâyet eder ve hadisin sıhhatine şehadet ederseler, marifet ehlinin şehadetiyle hadislerinin maruf râvinin hadisleri gibi olacağını söylemektedir. Pezdevî devamla, eğer bu gibi meçhul kimselerden hadis nakledilir ve sükût edilip herhangi bir eleştiri getirilmezse durumun yine aynı olacağını söylemekte, onlardan sika râvinin nakletmesiyle beraber ihtilâf vaki olursa kıyasa uygun olan rivâyetleriyle amel edilebileceğini belirtmektedir. Bu duruma da Ma'kıl b. Sinân el-Eşcâî'nin mehrini alamadan ve gerdeğe giremeden kocası ölen Birva' bint. Vâşık'a Rasûlullah'ın mehr-i misil takdir ettiğine dair rivâyetini örnek vermiştir. Ma'kıl b. Sinân'ın bu rivâyetiyle Abdullah b. Mesud amel etmiş, Hz. Ali ise görüşüne muhalif olduğu için reddetmiştir. İmam Şâfiî de kıyasa muhalif olduğu için bu hadisle amel etmemiştir. Ancak Pezdevî bu haberin kıyasa uygun olduğunu, kıyasa muhalif olduğu zaman terk edilebileceğini söylemektedir. Ayrıca bu hadisi Abdullah b. Mesud, Alkame b. Kays (ö. 62/682), Mesrûk b. Ecda' (ö. 63/683), Nâfi' b. Cübeyr (ö. 99/718) ve Hasan-ı Basrî (ö. 110/728) gibi sika kimseler rivâyet etmişlerdir. Onların rivâyetleri Ma'kıl b. Sinân'ın adaletini sabit kılmıştır. Ayrıca o âdil nesildendir. Böylelikle haberi hüccet olmuştur.⁶⁴¹

Serahsî de yukarıda isimleri sayılan âlimlerin Ma'kıl b. Sinân'ın rivâyetini kabul etmeleriyle onun ta'dîl edildiğini söylemiştir.⁶⁴² Dahası Serahsî birinci asırdan olan herkesin adaletinin sabit olduğunu da söylemiştir. Buna delil olarak da Rasûlullah'ın "İnsanların en hayırlısı benim içinde bulunduğu asırda yaşayanlardır, sonra onları takip edenler gelir, daha sonra da onları takip edenler gelir." hadisini öne sürmüştür.⁶⁴³ Pezdevî ve Serahsî'nin bu düşünceleri Ma'kıl b. Sinân'ı âdil sahâbe

⁶⁴⁰ Bir çalışmada Hanefî usulcülerin genelinin Rasûlullah'la uzun süre sohbeti olmayan kimseleri sahâbeden saymadıkları ve bunları âdil sahâbe grubuna dâhil etmedikleri ifade edilmiş, bunlara da yukarıdaki üç isim örnek olarak verilmiştir. Bk. Mutlu Gül, "Erken Dönem Usul Eserleri Çerçevesinde Hanefî Fukahasının Sahabe Algısı", *II. Türkiye Lisansüstü Çalışmalar Kongresi Bildiriler Kitabı- IV*, 2013, s. 1010, 1018. Ancak burada ilk olarak Abdülazîz el-Buhârî'ye atıfta bulunulmuş, ardından diğer kaynaklar sıralanmıştır. Kanaatimize göre bu çalışmada Abdülazîz el-Buhârî'nin kanaati Hanefî usulcülerin geneline teşmil edilmiştir.

⁶⁴¹ Abdülazîz el-Buhârî, *Keşfü'l-Esrâr*, C. II, ss. 384-386. (Usûlü Pezdevî metni.)

⁶⁴² es-Serahsî, *Usûl*, C. I, s. 343.

⁶⁴³ es-Serahsî, *Usûl*, C. I, s. 344.

grubuna dâhil ettiklerini ve meçhul râviyi sahâbî sayıp saymama ve onun adaleti konusunda Abdülazîz el-Buhârî gibi düşünmediklerini göstermektedir.

Cessâs da haber-i vâhidin kısımlarından bahsederken ikinci kısım olarak, zabtı ve itkânıyla bilinmeyip, ilim tahammülüyle meşhur olmayan kimselerin haberini zikretmiştir. Ona göre bu kimselerden sika râviler rivâyette bulunursa, bu durum sikaların bu gibi râvileri ta'dîl ettiği anlamına gelir. Îsâ b. Ebân buna Vâbisa b. Ma'bed, Seleme b. Muhabbık ve Ma'kıl b. Sinân el-Eşcâî'nin hadislerini örnek vermektedir. Bu kimselerden rivâyet eden râvilerin onları ta'dîl ettiği anlaşılmaktadır. Aksi takdirde sika olan râvilerin âdil olmayan birisinden rivâyet ettiğini, bu durumun da onların âdil olduğu anlamına gelmeyeceğini düşünmek caiz olmaz.⁶⁴⁴ Cessâs'ın burada muhtemelen Pezdevî ve Serahsî'nin verdiği örnekte olduğu gibi Ma'kıl b. Sinân'dan rivâyette bulunan Abdullah b. Mesud, Alkame ve Mesruk gibi kimselerden bahsettiği anlaşılmaktadır. Bunlar gibi sika kimselerin meçhul addedilen sahâbîlerden hadis rivâyet etmesi onları âdil saydıklarının bir göstergesi kabul edilmektedir. Nitekim Cessâs'ın da Rasûlullah'la sohbeti az olup meçhul sayılan kimselerin sahâbî sayılıp sayılmaması ve adaletleri konusunda Pezdevî ve Serahsî ile paralel düşündüğü anlaşılmaktadır.

Bütün bunlardan sonra diyebiliriz ki Abdülazîz el-Buhârî'yi istisna tutarsak Hanefî usulcülerin meçhul râvi kapsamında yer alan sahâbîleri adaletinden dolayı değil zabtından dolayı tenkit ettikleri anlaşılmaktadır. Nitekim Cessâs Ma'kıl b. Sinân'ın hıfzıyla meşhur olmadığını söylemekte,⁶⁴⁵ ayrıca Îsâ b. Ebân'ın, meçhulün rivâyetini, vehminin töhmet altında olmasından dolayı, insanların haberinde şüpheyi düştüğü kimselerin rivâyeti derecesine indirdiğini ifade etmektedir.⁶⁴⁶

Serahsî de meçhul râvinin rivâyetlerinden bahsederken, rivâyeti reddedilen ve bu konuda ihtilâf olmayan meçhul râvinin rivâyetiyle amel etmenin câiz olmadığını söylemektedir. Âlimlerin meçhulün rivâyetini reddetmede ittifak etmeleri, onların bu rivâyetinde meçhulün hata ettiğini düşündüklerini⁶⁴⁷ ve onun vehmettiğini bildiklerini göstermektedir.⁶⁴⁸ Görüldüğü gibi Serahsî rivâyetinin kabulü noktasında

⁶⁴⁴ el-Cessâs, *el-Füsûl*, C. III, s. 136.

⁶⁴⁵ el-Cessâs, *el-Füsûl*, C. III, s. 135.

⁶⁴⁶ el-Cessâs, *el-Füsûl*, C. III, s. 135.

⁶⁴⁷ Serahsî burada *أنهم كذبوه في هذه الرواية* ifadesini kullanmaktadır. Ancak ifadenin devamında vehmettiğini bildiklerini söylemesi buradaki kezebe fiilinin “hata etti” manasında kullanıldığını teyit etmektedir.

⁶⁴⁸ es-Serahsî, *Usûl*, C. I, s. 343.

en düşük derecede olan⁶⁴⁹ meçhul sahâbî râvinin bile adaletinden dolayı değil, zabt kusuru sayılan vehminden dolayı tenkit edildiğini söylemektedir.

Özet olarak söylemek gerekirse Hanefî âlimler maruf ve meçhul addedikleri sahâbî râvilerden bazılarını zabt kusurları sebebiyle tenkit etmişler, geliştirdikleri kaidelere uymayan rivâyetleriyle amel etmemişlerdir.

4.2.4. Ehl-i Hadisin Sahâbenin Zabtnı Tenkitleri

Ehl-i hadisten olan bazı âlimler de bazı sahâbîlerin zabt kusuru işlediklerine işaret etmişlerdir. Tespit edebildiğimiz kadarıyla bu örnekleri başlıklar halinde incelemek istiyoruz.

4.2.4.1. İbn Kuteybe'nin (ö. 276/889) Ebû Hüreyre ve Hz. Âişe'yi Tenkidi

Uğursuzlukla ilgili rivâyetler üzerinde genişçe duran İbn Kuteybe,⁶⁵⁰ Ebû Hüreyre'nin naklettiği “Uğursuzluk; kadında, evde ve binek hayvanındadır.” hadisini naklettikten sonra şu değerlendirmeyi yapar: “Bu hadise gelince, burada Ebû Hüreyre'nin hata yaptığını zannettirmektedir. O, Rasûlullah'tan bir şey işitmiş ama onu tam olarak anlayamamıştır.”⁶⁵¹

İbn Kuteybe'nin bu ifadelerinden Ebû Hüreyre'nin zabt hatası yaptığını düşündüğü açıkça anlaşılmaktadır. Onun Hz. Âişe'ye yönelik bir tenkidine de yer vermek istiyoruz. İbn Kuteybe Hz. Âişe'nin, ailesinin kendisi üzerine ağlamasıyla ölünün azap çekeceğini bildiren hadisi inkâr ettiğini, bunu rivâyet edenin günaha girdiğini söylediğini nakletmiştir. Ardından bunun Hz. Âişe'nin zannı ve te'vîli olduğunu, onun zannıyla Rasûlullah'ın hadisini terk etmenin caiz olmadığını söylemiş, Hz. Âişe bu konuya itiraz etmesine gerekçe olarak Rasûlullah'tan bir şey rivâyet etseydi, o zaman görüşünün makbul olacağını belirtmiştir. İbn Kuteybe'nin dediğine göre eğer bu hadisi Abdullah b. Ömer tek başına rivâyet etmiş olsaydı Hz. Âişe'nin de dediği gibi onun hata ettiği düşünülebilirdi. Ancak bu hadisi içlerinde

⁶⁴⁹ Serahsî rivâyetinin kabûlü noktasında meçhul râviyi beş kısma ayırmıştır: 1- Fukahânın rivâyetlerini ve kendilerinden rivâyette bulunmayı kabul ettiği kimseler. 2- Haberi meşhur olduktan sonra eleştiri vaki olmayıp haklarında sükût edilenler. 3- Rivâyetinin eleştirisinde ihtilâf edilenler. 4- İhtilaf olmaksızın rivâyeti eleştirilenler. 5- Rivâyeti ve haklarında eleştiri mevcut olduğu bilinmeyenler. Bk. es-Serahsî, *Usûl*, C. I, s. 342.

⁶⁵⁰ İbn Kuteybe, *Te'vîl*, ss. 167-174.

⁶⁵¹ İbn Kuteybe, *Te'vîl*, s. 170.

H. Ömer,⁶⁵² İmrân b. Husayn (ö. 52/672),⁶⁵³ İbn Ömer⁶⁵⁴ ve Ebû Mûsâ el-Eş'arî'nin⁶⁵⁵ de bulunduğu bir grup sahâbî rivâyet etmiştir.⁶⁵⁶

İbn Kuteybe'nin H. Âişe hakkındaki bu değerdendirmeleri hayli ilginçtir. Zira o, ailesinin üzerine ağlamasıyla ölünün azap çekeceğine dair hadisi yorumlarken, buradaki maksadın kâfir ölü olduğunu ifade etmektedir. Bu görüşüne delil olarak da İbn Abbas'ın bir Yahudi cenazesine uğradığını ve şöyle dediğini nakletmektedir: “O azap görüyor, ailesi de ona ağlıyor.”⁶⁵⁷

Bazı rivâyetlere göre H. Âişe'nin İbn Kuteybe gibi düşündüğü görölmektedir. Hatta o, daha önce de bahsettiğimiz gibi ailesinin üzerine ağlamasıyla ölünün azap göreceğine dair hadisi kâfir olan ölüye hamletmiş, hatta bunu Rasûlullah'tan rivâyet etmiştir.⁶⁵⁸ Ayrıca H. Âişe, İbn Kuteybe'nin İbn Abbas'a nispet ettiğı rivâyeti Rasûlullah'a nispet etmiş, Rasûlullah'ın Yahudi cenazesine uğradığını ve onlara “Siz ona ağlıyorsunuz, o ise kabrinde azap çekiyor.” dediğini nakletmiştir.⁶⁵⁹

Göröldüğü üzere bu konuda İbn Kuteybe zaten H. Âişe gibi düşünmektedir. Dolayısıyla İbn Kuteybe farkında olmadan kendisi gibi düşünen H. Âişe'ye itiraz etmiştir. Ayrıca onun bu konudaki muhalefetine dair Rasûlullah'tan bir şey nakletmediğini söyleyerek hata etmiştir. Zira İbn Kuteybe'nin kendi görüşüne mesnet olarak ileri sürdüğü İbn Abbas'ın ifadelerini H. Âişe bizzat Peygamber'den naklettiğı gibi, buradaki ölünün kâfir olduğuna dair rivâyeti de Peygamber'den nakletmiştir.⁶⁶⁰ İbn Kuteybe'nin bu rivâyetlerden haberdar olmaması hayli ilginçtir.

İbn Kuteybe'nin bu mesele hakkında H. Âişe'ye yaptığı tenkidin haklı olduğunu söylemek güçtür. Dahası bu örneğin zabt ile doğrudan alakalı olmadığı da

⁶⁵² Abdürrezzâk, *el-Musannef*, C. III, s. 556; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, C. I, s. 416; Müslim, *Cenâiz*, 16.

⁶⁵³ İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, C. III, s. 62.

⁶⁵⁴ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, C. I, s. 386; Müslim, *Cenâiz*, 24.

⁶⁵⁵ Ebû Bekir Muhammed b. Hârûn er-Rûyânî, *Müsnedü'r-Rûyânî*, C. I, Müessesetü Kurtuba, Kâhire H. 1416, s. 342.

⁶⁵⁶ İbn Kuteybe, *Te'vil*, s. 369.

⁶⁵⁷ İbn Kuteybe, *Te'vil*, s. 362.

⁶⁵⁸ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, C. I, ss. 386-387; Müslim, *Cenâiz*, 22 ve 23.

⁶⁵⁹ Müslim, *Cenâiz*, 27. Ayrıca bk. Tirmizî, *Cenâiz*, 25. Krş; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, C. XLIII, s. 412.

⁶⁶⁰ Bu mesele hakkındaki H. Âişe'den gelen rivâyetlerin farklılığına dikkat çekmiş ve bunlardan birini tercih etmiştik. Bk. bu tezin 112 ve 113. sayfası. Ancak burada önemli olan husus bu rivâyetlerin kaynaklarda mevcut olması ve İbn Kuteybe'nin bundan haberdar olmamasıdır.

söylenbilir. Ancak ehl-i hadisten olan bir âlimin sahâbenin önde gelen bir ismini tenkit edebildiğini göstermek için bu örneği zikretmeyi uygun gördük.

4.2.4.2. İbn Huzeyme'nin (ö. 311/924) Hz. Âişe'yi Tenkidi

Ehl-i hadisin önde gelen âlimlerinden olan İbn Huzeyme, Hz. Âişe'yi Rasûlullah'ın Allah'ı görmediğine dair rivâyeti sebebiyle tenkit etmektedir. Söz konusu rivâyet şöyledir:

Mesrûk b. Ecda' Hz. Âişe'nin şöyle dediğini nakleder:

Üç şey vardır ki, onlardan birini söyleyen Allah'a iftira etmiş olur; her kim yarın ne olacağını bildiğini iddia ederse Allah'a iftira etmiş olur. Nitekim Allah (c.c) şöyle buyurur: "Hiç kimse yarın ne elde edeceğini bilemez."⁶⁶¹ Her kim Muhammed'in vahiyden bir şey gizlediğini iddia ederse Allah'a iftira etmiş olur. Allah şöyle buyurur: "Ey peygamber! Rabbinden sana indirileni tebliğ et!"⁶⁶² Her kim Muhammed'in, Rabbini gördüğünü iddia ederse Allah'a iftira etmiş olur. Zira Allah (c.c) şöyle buyurur: "Gözler O'nu idrak edemez, hâlbuki O gözleri idrak eder. O en ince şeyleri bilir ve her şeyden haberdardır."⁶⁶³ Yine Allah "Herhangi bir beşer ile Allah'ın konuşması ancak vahiy ile yahut perde arkasından olabilir." buyurur."⁶⁶⁴ Bunun üzerine Mesrûk Hz. Âişe'ye şöyle dedi: "Ey müminlerin annesi! Allah (c.c) 'And olsun ki, onu, bir başka inîşte daha görmüştü.'⁶⁶⁵ ve 'And olsun ki, onu apaçık ufukta görmüştür.'⁶⁶⁶ buyurmuyor mu?" Hz. Âişe şöyle cevapladı: "Ben bunu Rasûlullah'a sordum. O da 'Cibril'i gördüm. Tüm yaratılışı ve heybeti ile ufku kaplayarak ufka inmişti.' dedi."⁶⁶⁷

Bu rivâyeti nakleden İbn Huzeyme, Hz. Âişe'nin bu sözleri kızgınlık anında söylediğini düşünmektedir. Aksi takdirde İbn Abbas, Ebû Zer, Enes b. Mâlik ve insanlardan bir cemaatin Allah'a iftira etmesinin mümkün olmadığını kaydetmektedir.⁶⁶⁸ İbn Huzeyme bu değerlendirmeleri yaparken, rivâyette yer alan, Rasûlullah'ın Allah'ı görmediğini aktaran kısma atıfta bulunmaktadır. Zira Rasûlullah'ın, Rabb'ini görüp görmediği konusunda Hz. Âişe, Ebû Zer, İbn Abbas ve Enes b. Mâlik⁶⁶⁹ ihtilâf etmişler, Hz. Âişe Rasûlullah'ın, Rabbini görmediğini

⁶⁶¹ Lokman, 31/34.

⁶⁶² Mâide, 5/67.

⁶⁶³ En'âm, 6/103.

⁶⁶⁴ Şûrâ, 42/51.

⁶⁶⁵ Necm, 53/13.

⁶⁶⁶ Tekvîr, 81/23.

⁶⁶⁷ Ebû Bekir Muhammed b. İshâk b. Huzeyme, *Kitâbü't-Tevhîd ve İsbâtü Sıfâtî'r-Rabb Azze ve Celle*, thk. Abdülazîz b. İbrâhim eş-Şehvân, C. II, Dâru'r-Rüşd, Riyâd 1988, ss. 555-556. Hadis için ayrıca bk. Buhârî, *Bed'ül-Halk*, 7; Müslim, *İmân*, 287; Tirmizî, *Tefsîru'l-Kur'ân*, 7; el-Mevsîlî, *Müsned*, C. VIII, s. 303.

⁶⁶⁸ İbn Huzeyme, *Kitâbü't-Tevhîd*, C. II, s. 556.

⁶⁶⁹ Bu konuda Enes b. Mâlik'ten gelen herhangi bir rivâyet bulamadık.

söylerken, Ebû Zer ⁶⁷⁰ ve İbn Abbas ⁶⁷¹ Rasûlullah'ın, Rabbini gördüğünü söylemişlerdir. ⁶⁷²

Rasûlullah'ın, Rabbini gördüğünü savunan İbn Huzeyme, bu bağlamda, Hz. Âişe'nin yukarıdaki rivâyette yer alan âyetleri yorumlayış tarzını eleştirmektedir. Ona göre Hz. Âişe'nin zikrettiği âyetler Rasûlullah'ın, Rabb'ini gördüğünü söyleyen kimsenin Allah'a iftira etmiş olacağını söylemek için geçerli bir delil değildir. Şöyle ki "Gözler O'nu idrak edemez, hâlbuki O gözleri idrak eder."⁶⁷³ âyeti Rasûlullah'ın, Rabb'ini gördüğünü isbat eden kimselerin görüşüne göre iki manaya hamledilebilir. Birincisi İbn Abbas'ın dediği gibi bu âyetten kasıt Allah'ın nurudur. Allah nuruyla tecelli ettiği zaman hiçbir şey onu idrak edemez. İkinci ihtimal de şudur: İdrak edemeyen gözler insanların gözleridir. Zira ifadenin cemî kalıpta olması bunu desteklemektedir. ⁶⁷⁴ İbn Huzeyme devamla, eğer gözlerin bu dünyada Rabb'imizi idrak edeceğini söylersek batıl bir söz söylemiş olacağımızı söyler. Ayrıca ona göre "Rasûlullah diğer yaratılmışlardan farklı olarak Rabb'ini gördü." diyen kimse "Gözler Rabb'ini dünyada gördü." demiş olmaz. Dolayısıyla Rasûlullah'ın diğer

⁶⁷⁰ Ebû Zer'in direkt olarak Rasûlullah'ın, Rabb'ini gördüğünü söylediğine dair bir rivâyete rastlamadık. Bu konuda ondan gelen rivâyet şöyledir: Abdullah b. Şakîk (ö. ?) anlatıyor: "Ebû Zer'e, Nebî (sav) zamanına yetişseydim ona bir soru sorardım dedim. O da bana 'Ne hakkında sorardın?' diye sordu. Bende, Muhammed Rabb'ini gördü mü diye sorardım dedim. O, 'Ben bunu Rasûlullah'a sormuştum, o da bana 'O nurdur, O'nu nereden göreyim.' demişti." dedi." Bk. Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, C. XXXV, s. 393; Tirmizî, *Tefsîru'l-Kur'ân*, 53. İbn Huzeyme Ebû Zer'in Rasûlullah'ın, Rabb'ini gördüğünü söylediğini ispat sadedinde ondan iki rivâyet nakleder. Şöyle ki Ebû Zer "And olsun ki, onu, bir başka inişte daha görmüştü." âyetini yorumlarken "Onu kalbiyle gördü." demiştir. Diğer bir rivâyette de "Onu gözüyle değil kalbiyle gördü." demiştir. Bk. İbn Huzeyme, *Kitâbü't-Tevhîd*, C. II, s. 516. Ancak bu rivâyetlerde, görüldüğü gibi zamirin kime râcî olduğu belli değildir. Hâkim en-Nisâbü'rî de bu konuda İbn Abbas'ın görüşünü aktardıktan sonra şu değerlendirmeyi yapmaktadır: "Şeyhân (Buhârî ve Müslim) bu konuda Hz. Âişe, Ubeyy b. Ka'b, Abdullah b. Mes'ud ve Ebû Zer'den gelen Rasûlullah'ın Cebrâil'i gördüğüne dair haberlerine itimat etmişlerdir." Bk. Hâkim en-Nisâbü'rî, *el-Müstedrek*, C. I, s. 134. Zerkeşî de Ebû Zer'in Rasûlullah'ın Allah'ı görmediği kanaatinde olduğunu belirtir. Bk. Zerkeşî, *Hz. Âişe'nin Sahabeye Yöneltili Eleştiriler*, s. 35.

⁶⁷¹ Bir rivâyette İbn Abbas "Onu kalbiyle gördü." demekte, diğer bir rivâyette "Onu kalbiyle iki kez gördü." demektedir. Ancak buradaki "hüve" zamiri Allah'a mı Cebrâil'e mi râcidir? Bu konuda kesin bir şey söylemek zordur. Bk. Müslim, *İmân*, 284, 285; Tirmizî, *Tefsîru'l-Kur'ân*, 53 (3281). Ancak Tirmizî'de geçen bir rivâyette İbn Abbas açıkca "Muhammed Rabbini gördü." demektedir. Bk. Tirmizî, *Tefsîru'l-Kur'ân*, 53 (3279). Tirmizî bu hadis için hasen-garib demiştir. Ancak rivâyetin bazı râvileri cerhe uğramıştır. Bk. Zerkeşî, *Hz. Âişe'nin Sahabeye Yöneltili Eleştiriler*, s. 31. (Mütercimim 1 nolu dipnotu.) Durum bu olmakla beraber Ahmed b. Hanbel'de geçen bir rivâyette de İbn Abbas Muhammed'in Rabbini kalbiyle iki kez gördüğünü söylemektedir. Bk. Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, C. III, s. 425. İbn Abbas'ın Peygamber'in, Rabbini gördüğünü söylediği diğer rivâyetler için bk. İbn Huzeyme, *Kitâbü't-Tevhîd*, C. II, s. 482, 487; İbn Hibbân, *Sahîh*, C. I, s. 254; Taberânî, *el-Mu'cem'ül-Kebîr*, C. XI, s. 189; Hâkim en-Nisâbü'rî, *el-Müstedrek*, C. I, s. 134, C. II, s. 346; Zerkeşî, *Hz. Âişe'nin Sahabeye Yöneltili Eleştiriler*, ss. 31-32.

⁶⁷² İbn Huzeyme, *Kitâbü't-Tevhîd*, C. II, s. 556.

⁶⁷³ En'âm, 6/103.

⁶⁷⁴ İbn Huzeyme, *Kitâbü't-Tevhîd*, C. II, s. 557.

yaratılmışlardan farklı olarak Rabb'ini görmesinde bir mahzur yoktur. Ayrıca bu konuda İbn Abbas, Ebû Zer, Enes b. Malik ve onlar gibi düşünenler Allah'a iftira etmedikleri gibi bu meselede Allah'ın kitabından bir harfe bile muhâlefet etmemişlerdir.⁶⁷⁵

İbn Huzeyme, Hz. Âişe'nin bu konuda öne sürdüğü "Herhangi bir beşer ile Allah'ın konuşması ancak vahiy ile yahut perde arkasından olabilir."⁶⁷⁶ âyetini izah ederken, İbn Abbas, Ebû Zer, Enes b. Mâlik ya da Nebî'nin, Rabb'ini rü'yetini isbat eden herhangi bir kimsenin, Rasûlullah'ın, Rabbini gördüğü vakitte O'nunla konuştuğunu söylemediklerini belirtmektedir. Böylelikle onlar bu âyete de muhalefet etmemiş olmaktadır.⁶⁷⁷

Görüldüğü gibi İbn Huzeyme Hz. Âişe'nin mezkûr meselede yanlış düşündüğünü düşünmekte, âyetleri yanlış yorumladığını ifade etmektedir. Ayrıca bu konuda Ma'mer b. Râşid'in (ö. 153/770) "Hz. Âişe bizim nezdimizde İbn Abbas'tan daha âlim değildir." sözünü aktararak onun bu görüşüne katılmaktadır.⁶⁷⁸

Burada dikkat çeken husus İbn Huzeyme'nin Hz. Âişe'den gelen rivâyetin ona aidiyetine inanması ve bizzat Hz. Âişe'yi tenkit etmesidir. İbn Huzeyme bu meselede Hz. Âişe'yi tenkit ederken âyetleri yanlış yorumlamasına değinmiş, Hz. Âişe'nin Rasûlullah'tan merfu olarak rivâyet ettiği Allah'ı değil Cebrâil'i gördüğüne dair ifadeyi şöyle izah etmiştir: Hz. Âişe Rasûlullah'ın, Rabb'ini görmediğine dair sözünü, Rasûlullah Rabb'ini görmeden önce işitmiş olabilir. Diğer sahâbîler ise rü'yet gerçekleştikten sonra Rasûlullah'ın, Rabb'ini gördüğünü rivâyet etmişlerdir.⁶⁷⁹ Ancak söz konusu rivâyeti Hz. Âişe'den tâbiûn neslinden olan Mesrûk b. Ecda'nın aktarması ve diyalogun ikisi arasında geçmesi Hz. Âişe'nin bu rivâyeti Rasûlullah vefat ettikten sonra naklettiğini göstermektedir. Dolayısıyla İbn Huzeyme'nin bu çıkarımı isabetli görünmemektedir.

Yukarıda da kaydettiğimiz gibi İbn Huzeyme'nin Hz. Âişe'nin bu rivâyeti kızgınlık anında naklettiğini söylemesi ve bu meselede İbn Abbas'ın Hz. Âişe'den daha bilgili olduğunu ifade etmesi Hz. Âişe'nin zabt hatası yapmış olabileceğini düşündüğünü de çağrıştırmaktadır. Zira İbn Huzeyme'ye göre Hz. Âişe kızgınlık

⁶⁷⁵ İbn Huzeyme, *Kitâbü't-Tevhîd*, C. II, s. 558.

⁶⁷⁶ Şûrâ, 42/51.

⁶⁷⁷ İbn Huzeyme, *Kitâbü't-Tevhîd*, C. II, ss. 558-559.

⁶⁷⁸ İbn Huzeyme, *Kitâbü't-Tevhîd*, C. II, s. 559.

⁶⁷⁹ İbn Huzeyme, *Kitâbü't-Tevhîd*, C. II, s. 563.

anında rivâyeti naklederken hata etmiş olabilir. Ayrıca İbn Huzeyme'nin İbn Abbas'ın rivâyetini Hz. Âişe rivâyetine tercih ederken Ma'mer b. Râşid'in "Hz. Âişe bizim nezdimizde İbn Abbas'tan daha âlim değildir." sözünü aktarması, onun İbn Abbas'ı ilim yönünden olduğu gibi hadis rivâyeti özelinde zabt yönünden de Hz. Âişe'ye öncelediğini göstermektedir.

İbn Huzeyme'nin Hz. Âişe'ye yönelttiği bu tenkitler birçok âlim tarafından haklı bulunmamıştır. Mesela bu konu hakkında İbn Kesîr (ö. 774/1373) "Her kim İbn Huzeyme'nin *Kitâbü't-Tevhîd*'inde yaptığı gibi Hz. Âişe'yi hatalı göstermeye çalışırsa asıl hata eden kendisidir." demektedir.⁶⁸⁰ Zerkeşî de İbn Huzeyme'nin Hz. Âişe'yi hatalı çıkarmaya çalıştığını söyleyerek, durumun onun söylediği gibi olmadığını belirtmekte, bu tür rivâyetlerin Rasûlullah'tan merfu olarak Hz. Âişe dışında başka sahâbîlerden de rivâyet edildiğini söylemektedir.⁶⁸¹

Burada bizim temas etmek istediğimiz nokta İbn Huzeyme'nin Hz. Âişe'yi eleştirisinde haklı olup olmadığı değil, Ehl-i hadisin önde gelen bir âliminin önde gelen, hemde müminlerin annesi sıfatına sahip olan meşhur bir sahâbîyi tenkit edebilmesidir. Şüphesiz ki İbn Huzeyme'nin bahsettiğimiz konuda Hz. Âişe'yi eleştirirken onu adalet yönünden eleştirdiği düşünülemez. Nitekim İbn Huzeyme'nin, Hz. Âişe hakkındaki hüsnü zannını belirtmek adına "Âişe Sıddîk'ın kızı Sıddîka'dır. O, Allah'ın habîbinin habîbidir. Âlim ve fakih bir kimsedir." demesi Hz. Âişe'nin adaletine yönelik bir eleştirisinin olmadığını göstermektedir.⁶⁸²

4.2.4.3. İbn Abdilber'in (ö. 463/1071) Abdullah b. Abbas'ı Tenkidi

İbn Abdilberr, İbn Abbas'tan gelen Rasûlullah'ın Meymûne ile ihramlı iken evlendiğine dair rivâyeti⁶⁸³ değerlendirirken bu konu hakkındaki rivâyetlerin ihtilaflı olduğunu söylemiş, bununla beraber Rasûlullah'ın Meymûne ile ihramlı değilken

⁶⁸⁰ İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, C. VII, s. 420.

⁶⁸¹ Zerkeşî burada Abdullah b. Mesud ve Ebû Zer'den gelen rivâyetleri nakletmektedir. Bk. ez-Zerkeşî, *Hz. Âişe'nin Sahabeye Yönelttiği Eleştiriler*, ss. 33-35.

⁶⁸² İbn Huzeyme, *Kitâbü't-Tevhîd*, C. II, s. 559. İbn Huzeyme bu sözlerinden sonra İbn Abbas'ın meziyetlerini sıralayarak onun rivâyetini Hz. Âişe'nin rivâyetine öncelemesinin sebebini açıklamıştır. Bk. İbn Huzeyme, *Kitâbü't-Tevhîd*, C. II, s. 559-560.

⁶⁸³ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, C. IV, s. 255; Buhârî, *Nikâh*, 31; Ebû Dâvûd, *Menâsik*, 38; Tirmizî, *Hacc*, 24; Dârekutnî, *Sünen*, C. IV, s. 392.

evlendiğine dair rivâyetlerin birçok tarikten geldiğini ifade etmiştir.⁶⁸⁴ İbn Abdilber’e göre İbn Abbas’tan gelen rivâyetin isnadı da sahihtir. Bununla birlikte bir kişinin vehme düşme ihtimali bir topluluğun vehme düşme ihtimalinden daha fazladır. Ayrıca iki haberin birbiriyle çelişmesi durumunda harici bir delil aranır. Bu konuda Hz. Osman’ın Rasûlullah’tan rivâyet ettiği ihramlının nikâhlanmasını yasaklayan hadis⁶⁸⁵ harici bir delildir ve itimata şayandır.⁶⁸⁶

İbn Abdilber’in bu açıklamalarından anlaşıldığına göre o, İbn Abbas’ın Rasûlullah’ın Meymûne ile ihramlı iken evlendiğine dair rivâyetinde teferrüd edip tek kaldığını⁶⁸⁷ ve vehme düştüğünü düşünmektedir. Bu da onun mezkûr rivâyet özelinde zabtını tenkit ettiğini göstermektedir.

4.2.4.4. İbnü’l-Cevzî’nin (ö. 597/1201) Hz. Âişe’yi Tenkidi

İbnü’l-Cevzî Hz. Âişe’nin, uğursuzluğun varlığını rivâyet eden sahâbîlere cevap olarak “Cahiliye ehli ‘Uğursuzluk kadında, binek hayvanında ve evdedir.’ derlerdi.”⁶⁸⁸ demesini tenkit etmektedir. Ona göre Hz. Âişe burada hata etmiştir. Çünkü bunu sika olan bir cemaat rivâyet etmiştir. Bundan dolayı İbnü’l-Cevzî bu konuda Hz. Âişe’nin itirazına itimat edilmeyeceğini söylemiştir.⁶⁸⁹ İbnü’l-Cevzînin bu mesele hakkında “Âişe’ye gelince, o hata etmiştir.” (أما عائشة فقد غلطت) demesi,⁶⁹⁰ açıkça Hz. Âişe’nin zabtını tenkit ettiğini göstermektedir.

⁶⁸⁴ Meymûne’nin bizzat kendisi Rasûlullah’la ihramsız iken evlendiğini söylemektedir. Bk. Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, C. XLIV, s. 397; Ebû Dâvûd, *Menâsik*, 38; Tirmizî, *Hacc*, 23. Ebû Rafî‘ (ö. 40/660), Yezîd b. Esam ve Abdullah b. Ömer de Rasûlullah’ın Meymûne ile ihramlı değilken evlendiğini rivâyet etmişlerdir. Bk. Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, C. XLV, s. 174; Müslim, *Nikâh*, 46; Tirmizî, *Hacc*, 23; İbn Hibbân, *Sahîh*, C. IX, s. 438; Dârekutnî, *Sünen*, C. IV, ss. 388-390.

⁶⁸⁵ Mâlik, *Muvatta’*, C. III, s. 505; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, C. I, s. 508; Müslim, *Nikâh*, 41; Ebû Dâvûd, *Menâsik*, 38. Hz. Ömer ve Hz. Ali’nin de “İhramlı nikâhlanamaz ve nikâhlendirilmez. Eğer nikâhlanırsa nikâhı bâtil olur.” dedikleri nakledilir. Bk. İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, C. III, s. 152. Aynı yerde İbn Ömer’in de benzer kanaatte olduğu nakledilir.

⁶⁸⁶ İbn Hacer, *Fethü’l-Bârî*, C. IX, s. 165.

⁶⁸⁷ Rasûlullah’ın Meymûne ile ihramlı iken evlendiğini İbn Abbas’tan başka Hz. Âişe’de rivâyet etmektedir. Bk. Ebû’l-Kasım Süleyman b. Ahmed b. Eyyûb et-Taberânî, *el-Mu’cem’ül-Evsat*, thk. Târik b. Avzullah b. Muhammed ve Abdulmuhsin b. İbrâhim el-Hüseynî, C. II, Dâru’l-Harameyn, Kahire ty., s. 340. Ancak bu rivâyetin sıhhatini araştırmak gerekmektedir. Taberânî de bir kişiden nakledildiğini söyleyerek rivâyetin garipliğine işaret etmiştir. İbn Ebî Şeybe Ebû Rafî‘nin de Rasûlullah’ın Meymûne ile ihramlı iken evlendiğini söylediğini rivâyet etmektedir. Bk. İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, C. III, s. 152. Ancak 643. dipnotta atıfta bulunduğumuz kaynaklarda rivâyetlerin ekserisi Ebû Rafî‘nin aksi görüşte olduğunu göstermektedir.

⁶⁸⁸ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, C. XLIII, s. 197. Hz. Âişe diğer bir rivâyette Yahudilerin böyle söylediğini haber vermektedir. Bk. Ebû Dâvud Süleymân b. Dâvud b. el-Cârûd et-Tayâlisî, *Müsnedü Ebî Dâvud et-Tayâlisî*, thk. Muhammed b. Abdülmuhsin et-Türkî, C. III, Dâru Hicr, Mısır 1999, s. 124.

⁶⁸⁹ Cemâlüddîn Ebû’l-Ferec Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed el-Cevzî, *Keşfü’l-Müşkil min Hadîsi’s-Sahîhayn*, thk. Ali Hüseyin el-Bevvâb, C. II, Dâru’l-Vatan, Riyad 1997, s. 268.

⁶⁹⁰ İbnü’l-Cevzî, *Keşfü’l-Müşkil*, C. II, s. 268.

4.2.4.5. İbn Hacer'in (ö. 852/1449) Abdullah b. Ömer'i Tenkidi

İbn Hacer, Rasûlullah'ın dört defa umre yaptığını, bunlardan birinin de Recep ayında olduğunu söyleyen İbn Ömer'e, Hz. Âişe'nin itiraz ederek "Allah Ebû Abdurrahman'a rahmet etsin. Rasûlullah'ın bütün umrelerine o da şahitlik etmiştir. Rasûlullah asla Recep ayında umre yapmamıştır."⁶⁹¹ demesini değerlendirirken bu hadisin, Rasûlullah'la yakınlığı çok olan büyük bir sahâbîye Rasûlullah'ın bazı ahvâlinin kapalı kalmış olabileceğine ve masum olmadığı için vehm ve nisyana maruz kalabileceğine işaret ettiğini söylemektedir.⁶⁹² İbn Hacer'in aktardığına göre Nevevî, İbn Ömer'in, Hz. Âişe'nin kendisine itiraz etmesine rağmen sükût etmesinin onun şüpheye düştüğüne ya da unuttuğuna delalet ettiğini söylemiştir. İbn Hacer'in nakline göre Kurtubî de, İbn Ömer'in Hz. Âişe'nin itirazına karşı çıkmamasının onun vehm üzerinde olduğuna ve görüşünden döndüğüne delalet ettiğini söylemiştir.⁶⁹³

Bütün bunlar göstermektedir ki İbn Hacer ve kendilerinden nakillerde bulunduğu Nevevî ve Kurtubî gibi âlimler önde gelen bir sahâbînin zabt kusuru işleyebileceğini kabul etmektedirler.

Buraya kadar zikrettiğimiz örneklerden sahâbenin tamamının âdil olduğunu düşünen Ehl-i sünnet âlimlerinin, sahâbenin tamamının zabt kusurlarından masum olmadığını düşündükleri anlaşılmaktadır. Böylece "es-sahâbetü küllühüm udûl" ifadesiyle formüle edilen anlayışa zabt kavramının dâhil olmadığı anlaşılmaktadır.

Tâbiûn âlimlerinden itibaren Ehl-i sünnet âlimlerinin sahâbenin zabtına yönelik tenkitlerinin sebebi olarak unutma, yanılma, yaşlanmadan dolayı ihtilât, vehim, yanlış anlama, teferrüd, galat, Hanefî fakihler özelinde fıkhetme eksikliğinden dolayı tam kavrayamama vb. hususları zikredebiliriz. Bütün bu sebeplerden dolayı Ehl-i sünnet âlimleri sahâbenin zabtını tenkit etmişlerdir. Ancak bu durum bahsi geçen âlimler tarafından sahâbenin zabt açısından mutlak anlamda cerh edildiği anlamına gelmemektedir. Zira burada sahâbe direkt şahsı açısından değil rivâyeti özelinde tenkit edilmiştir. Ayrıca bu âlimler, sahâbe bazen zabt kusuru işlediğinde rivâyetlerini tenkit etmişlerse de onların zabtlarını mutlak anlamda cerh edip bütün rivâyetlerine tenkit yöneltmiş değillerdir.

⁶⁹¹ Buhârî, Umre, 3.

⁶⁹² İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, C. III, s. 602.

⁶⁹³ İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, C. III, s. 602.

5. SONUÇ

Sünnî literatürde ehl-i bidat olarak isimlendirilen Şia, Havariç vb. fırkaların sahâbîler hakkında takındığı olumsuz tavırlar, onların sahâbîlerden gelen rivâyetlere bakışlarına da yansımıştır. Nitekim onlar bazı sahâbîler dışında sahâbenin ekseriyetinin rivâyetlerini kabul etmemişlerdir. Onların bu menfî tutumlarına karşı Ehl-i sünnet âlimleri, Kur'an ve sünnetin sonraki nesillere taşıyıcıları olmaları hasebiyle sahâbe nesline ayrı bir değer atfetmişler ve onların hepsinin hadis rivâyeti özelinde âdil olduğunu söylemişlerdir. Ehl-i sünnet âlimlerinin bu anlayışı “es-sahâbetü küllühüm udûl” ifadesiyle formüle edilmiş, görüşlerine itimat edilen âlimlerin sahâbenin âdil oldukları konusunda icmâ ettikleri söylenmiştir. Ehl-i sünnet âlimlerinin cumhurunun bu görüşü modern dönemde bazı araştırmacılar tarafından tenkit edilmiş, sahâbenin de beşer olmaları hasebiyle hatadan masun olmadıkları, cerh ve ta'dile tabî tutulmaları gerektiği vurgulanmıştır. Söz gelimi Ebû Reyze gibi bazı Müslüman bilginler sahâbenin hadis uydurduğunu dahi iddia edebilmiştir. Ancak Ebû Reyze'nin sahâbenin uydurduğunu iddia ettiği bazı hadislerin kaynağına baktığımızda asılları olmadığı görülmektedir. Yani daha sonraki râvide olması gereken sorumluluk sahâbî râviye yüklenmiştir.

Sahâbenin hepsinin âdil kabul edilmesine yönelik itirazların diğer bir boyutu onların fisk yönünden tenkit edilmesidir. Bazı âyet ve hadisler sahâbenin fiskına delil getirilerek hepsinin âdil olmasına engel teşkil ettiği iddia edilmiştir. Ancak söz konusu âyet ve hadislere baktığımızda birçoğunun farklı anlamlara hamledilebileceği gözlemlenmiştir. Özellikle bazı bilginlerin münafıklardan bahsettiği açık olan âyetleri sahâbeye hamletmeleri bu anlayışın uç örneği olarak gösterilebilir.

Sahâbenin fisk açısından tenkidi gündeme getirildiğinde ilk akla gelen ve en çok tartışılan ismin Velîd b. Ukbe olduğunu söylemek yanlış olmasa gerektir. Zira bazı rivâyetlere göre Benî Mustalık kabilesine zekât tahsildarı olarak görevlendirildiği zaman Hz. Peygamber'e yanlış bilgi vermesinden dolayı Hucurât sûresinin altıncı âyeti kendisi hakkında nâzil olmuş, bizzat Kur'an tarafından fâsık olarak nitelendirilmiştir. Bundan ötürü kendisinin Kur'an tarafından cerh edildiği söylenmiştir. Ayrıca Secde sûresinin 18. âyetindeki fâsık nitelemesinin de kendisine yönelik olduğu bazı rivâyetlerde ifade edilmiştir. Ancak söz konusu rivâyetlerin senet tenkidini yaptığımız zaman hiçbirisinin sıhhat şartını taşımadığını, bu konuda gelen bütün tariklerin zayıf olduğunu görmekteyiz. Bununla beraber Velîd b. Ukbe

içki içtiği gerekçesiyle de fisk açısından tenkit edilmiştir. Bu konuda gelen rivâyetlerin ise sıhhat şartını taşıdığı görülmektedir. Ancak hadis uydurmadığı müddetçe tövbe edenin rivâyetinin kabul edilmesi ilkesi gereğince Velîd b. Ukbe'nin adaletinin düştüğünü söylemenin acele bir karar olduğunu düşünmekteyiz. Zira Hz. Peygamber'in vefatından sonra Hz. Ebû Bekir'in onu aynı şekilde zekât tahsildarı olarak görevlendirmesi, Velîd'in tövbe edip durumunu düzelttiğine dair bir karîne teşkil edebilir. Ayrıca İmam Şâfiî'nin taati ağır basanın âdil kabul edileceğini, isyanı ağır basanın ise cerh edileceğini söylemesi meseleyi özetler niteliktedir. Kaldı ki Velîd b. Ukbe'nin hüküm bildiren hadis rivâyet ettiği de vâkî değildir. Yani onun âdil kabul edilip edilmemesi de pratikte pek bir anlam ifade etmeyecektir.

Sahâbeyi cehâlet bakımından incelemek de mümkündür. Ancak burada kastedilen sahâbî olduğu kesin olarak bilinen bir kimsenin cehâletü'r-râvî bağlamında tenkit edilmesi değildir. Burada kastedilen herhangi bir kimsenin sahâbî olduğunun kesin olup olmadığıdır. Zira bazı kimselerin sahâbî olduğu konusunda ihtilaf vâkî olabilir. Böyle kimselerin rivâyeti, rivâyetini destekleyecek harici bir delil yoksa sahâbîliği kesin olarak bilinen birinin rivâyetiyle bir tutulmamalıdır. Ayrıca bu kimselerin sahâbîliği de meçhul olduğu için âdil sahâbe grubuna dâhil edilmemeleri gerektiğini düşünmekteyiz.

Sahâbenin adaletinden ne kastedildiği ile ilgili çeşitli yorumlar yapılmıştır. Bize göre sahâbenin adaletinden kast edilen, onların Hz. Peygamber adına bilerek yalan söylememeleri, günlük hayatta yalancılıktan kaçınmaları, rivâyetlerinin reddini gerektirecek büyük günah işlemiş olsalar dahi (içki içmek gibi) günahlarından tövbe edip ısrar etmemeleridir.

Bazı kimseler Ehl-i sünnet âlimlerinin sahâbenin adaleti hakkındaki müspet tavrını onların zabtı hakkında da gösterdiklerini, onların sahâbeyi hata, yanlış, unutma vb. zabt kusurları sayılabilecek kusurlardan tenzih ettiklerini öne sürmüşlerdir. Ancak verdiğimiz örnekler bu iddianın yanlış olduğunu göstermek için yeterli görünmektedir. Nitekim sahâbe birbirini zabt açısından tenkit ettiği gibi, tâbiûn neslinden itibaren Hanefî âlimler ve Ehl-i hadis olmak üzere Ehl-i sünnet âlimleri bazı sahâbîlerin rivâyetlerinde zabt hatası yaptıklarına işaret etmişlerdir. Zaten Ehl-i sünnet âlimlerine nispet edilen “es-sahâbetü küllühüm udûl” ifadesine zabt kavramının dâhil olmadığı ifadenin kendisinden anlaşılmaktadır.

KAYNAKÇA

- A'zamî, Muhammed Mustafa, *Menhecü'n-Nakd inde'l-Muhaddisîn*, Mektebetü'l-Kevser, Birleşik Arap Emirlikleri 1990.
- Abdürrezzâk b. Hemmâm, Ebû Bekir es-San'ânî, *el-Musannef*, thk. Habîbürrahman el-A'zamî, C. III-X, el-Mektebetü'l-İslâmî, Beyrut 1983.
- Âcurrî, Ebû Bekir Muhammed b. Hüseyin b. Abdullah, *eş-Şerîa*, thk. Abdullah b. Ömer b. Süleyman, C. IV, Dâru'l-Vatan, Riyad 1999.
- Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel b. Hilâl b. Esed eş-Şeybânî, *Fedâilü's-Sahâbe*, thk. Vasıyyullâh Muhammed Abbâs, C. II, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1983.
- _____, *Müsnedü el-İmâm Ahmed b. Hanbel*, thk. Şuayb el-Arnaût, Âdil Mürşid vd., C. I-XLV, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 2001.
- _____, *el-İlel ve Ma'rifetü'r-Ricâl*, thk. Vasıyyullah b. Muhammed Abbas, C. I-II, Dâru'l-Hânî, Riyâd 2001.
- Akabe Medya, Aşura'dan Şûraya-Mustafa İslâmoğlu-Cuma Hutbesi-29.09.2017, <https://www.youtube.com/watch?v=My2vJtaTiAA> (03.03.2020).
- Akbulut, Ahmet, *Sahabe Dönemi İktidar Kavgası*, Otto Yayınları, Ankara 2018.
- Akgün, Hüseyin, *Mağribli Muhaddis İbnü'l-Kattân'ın Hadis Anlayışı*, Gece Kitaplığı, Ankara 2014.
- _____, *Goldziher ve Hadis*, Araştırma Yayınları, Ankara 2019.
- Alâî, Ebû Saîd Salâhuddîn Halîl b. Keykeldî, *Câmi'ut-Tahsîl fî Ahkâmi'l-Merâsîl*, thk. Hamdî Abdülmecid es-Selefî, Âlemü'l-Kütüb, Beyrut 1986.
- Âlûsî, Şihâbüddîn Mahmûd b. Abdillâh el-Hüseynî, *Rûhu'l-Meânî fî Tefsîr'il-Kur'an'il-Azîm ve's-Seb'il-Mesânî*, thk. Alî Abdülbârî Atıyye, C. XI, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 1994.
- Âşık, Nevzat, *Sahâbe ve Hadis Rivâyeti*, İzmir İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İzmir 2013.
- Âşıkkutlu, Emin, "Fısk", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 13, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1996, ss. 38-39.
- _____, "Meçhul", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 28, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2003, ss. 286-288.
- Avvâme, Muhammed, *Hutûnun Menheciyye fî İsbâti Adaleti's-Sahâbe*, Dâru'l-Minhâc, Cidde 2017.
- Aydınlı, Abdullah, *Hadis Istılahları Sözlüğü*, M.Ü. İlâhiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul 2020.
- Aycan, İrfan, "Muğîre b. Şu'be", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 30, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2005, ss. 376-377.
- Azîmâbâdî, Ebû Abdurrahmân Şerefü'l-Hak Muhammed Eşref b. Emîr b. Ali b. Haydar, *Avnü'l-Ma'bûd Şerhu Sünen-i Ebî Dâvûd*, C. VI, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut H. 1415.
- Bağcı, H. Musa, *Hadis Rivâyetinde Sahabenin Kavrama ve Nakletme Sorunu -Hadis Metodolojisinde Sahabenin Zabtı-*, İlâhiyât Yayınları, Ankara 2004.
- Bağdâdî, Abdu'l-Kâhir b. Tâhir b. Muhammed b. Abdullah, *el-Fark Beyne'l-Firak ve Beyânü'l-Fırkati'n-Nâciye*, Dâru'l-Âfâki'l-Cedîde, Beyrut 1977.

- Bakan, Tevhit, *Ashâbın Adâleti*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erzurum 1993.
- Başaran, Selman, “Fâtıma bint Kays”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 12, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1995, s. 227.
- Begavî, Ebû'l-Kâsım Abdullah b. Muhammed b. Abdülazîz b. Merzubân b. Sâbûr b. Şâhinşâh, *Mu'cemü's-Sahâbe*, thk. Muhammed el-Emîn b. Muhammed el Ceknî, C. V, Mektebetü Dâru'l-Beyân, Kuveyt 2000.
- Begavî, Ebû Muhammed Muhyissünne el-Hüseyn b. Mes'ûd b. Muhammed el-Ferrâ', *Mealimü't-Tenzîl fî Tefsîri'l-Kur'ân*, thk. Abdürrezzâk el-Mehdî, C. II, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut H. 1420.
- Belâzürî, Ahmed b. Yahyâ b. Câbir b. Dâvud, *Cümelü min Ensâbi'l-Eşrâf*, thk. Süheyl Zekkâr ve Riyâd ez-Zerkülî, C. I-II, Dâru'l-Fîkr, Beyrut 1996.
- Beyhakî, Ebû Bekir Ahmed b. Hüseyin b. Ali, *el-Âdâb li'l-Beyhakî*, tkl. Ebû Abdillâh es-Sâid el-Mendûh, Müessesetü'l-Kütübi's-Sekâfiyye, Beyrut 1988.
- _____, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, thk. Muhammed Abdulkadir Ata', C. I-X, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 2003.
- _____, *Şuabu'l-Îmân*, thk. Abdülaliyy Abdülhamîd Hâmid, C. III, Mektebetü'r-Rüşd, Riyad 2003.
- Bezzâr, Ebu Bekir Ahmed b. Amr b. Abdilhâlık b. Hallâd b. Abdillâh el-İtkî, *Müsnedü'l-Bezzâr*, thk. Mahfûzurrahmân Zeynullâh vd., C. III-VIII, Mektebeü'l-Ulûm ve'l-Hikem, Medîne 2009.
- Bozkurt, Nebi ve Mustafa Sabri Küçükaşçı, “Mekke”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 28, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2003, ss. 555-563.
- Buhârî, Alâüddîn Abdülazîz b. Ahmed b. Muhammed, *Keşfü'l-Esrâr Şerhu Usûli'l-Pezdevî*, C. I-II, Dâru'l-Kitâbi'l-İslâmî, Beyrut ty.
- Buhârî, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmâil, *Kitâbü'd-Duafâi's-Sağîr*, thk. Mahmûd İbrâhîm Zâyed, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut 1986.
- _____, *Sahîhu'l-Buhârî*, Dâru İbn Kesîr, Beyrut 2002.
- _____, *et-Târîhu'l-Kebîr*, C. I-VIII, Dâiratü'l-Maarifi'l-Osmâniyye, Haydarâbâd ty.
- Cessâs, Ebû Bekr Ahmed b. Alî er-Râzî, *el-Füsûl fî'l-Usûl*, C. III, Vüzerâtü'l-Evkâfi'l-Kuveytiyye, Kuveyt 1994.
- Çakan, İsmail Lütfi, “Cehâlet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 7, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1993, s. 219.
- Çubukçu, Asri, “Ebû Lübâbe el-Ensârî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 10, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1994, s. 179.
- _____, “Eş'as b. Kays”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 11, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1995, ss. 455-456.
- Dağlıoğlu, Ufuk, “Hanefî Fukahâsının Ebû Hureyre ve Rivâyetlerine Bakışı”, *İslâmi İlimler Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 8, 2020, ss. 1-24.
- Dârekutnî, Ebû'l-Hasen Ali b. Ömer b. Ahmed b. Mehdî b. Mes'ûd b. Nu'mân b. Dînâr el-Bağdâdî, *el-Mü'telif ve'l-Muhtelif*, thk. Muvaffik b. Abdullah b. Abdulkadir, C. I, Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, Beyrut 1986.
- _____, *Sünenü'd-Dârekutnî*, thk. Şuayb el-Arnaût vd., C. III, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 2004.

- Demirel, Harun Reşit, “Adâlet Kavramı ve Şia’da Sahâbenin Adâleti Meselesi”, *Mütefekkir (Aksaray Üniversitesi İslâmi İlimler Fakültesi Dergisi)*, 2/3, 2015, ss. 41-76.
- Derveze, Muhammed İzzet, *et-Tefsîru’l-Hadîs*, C.V, Dâru İhyâi’l-Kütübî’l-Arabî, Kâhire, H. 1383.
- Devhî, Yahya Abdülhasan, *Adaletü’s-Sahâbe beyne’l-Kadâse ve’l-Vakı’*, el-Mecmaü’l-Alemi li-Ehli’l-Beyt, Tahran H. 1430.
- Dölek, Adem, “El-Velîd b. Ukbe’nin Hayatı ve Sahâbe Adâleti Açısından Değerlendirilmesi”, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 6/1, 2002, ss. 93-110.
- Ebû Dâvûd, Süleymân b. el-Eş’as b. İshâk es-Sicistânî el-Ezdî, *Sünenü Ebî Dâvûd*, thk. Şuayb el-Arnaût vd., C. I-VII, Dâru’r-Risâleti’l-Âlemiyye, Beyrut 2009.
- Ebû Avâne, Ya’kûb b. İshâk el-İsferâyînî, *el-Müsnedü’s-Sahîh el-Muharrec alâ Sahîhi Müslim*, thk. Ahmed b. Hasan el-Hârisî, C. XVIII, el-Câmiatü’l-İslâmiyye, Birleşik Arap Emirlikleri 2014.
- Ebû Reyye, Mahmud, *Şeyhu’l-Madîra Ebû Hüreyre*, Müessesetü’l-Âlemî li’l-Matbûât, Beyrut 1414/1994.
- _____, *Edvâu ale’s-Sünneti’l-Muhammediyye*, Dâru’l-Maarif, Kahire ty.
- Ebû Ya’lâ, Ahmed b. Ali b. el-Müsennâ b. Yahyâ b. İshâ b. Hilâl et-Temîmî el-Mevsilî, *Müsnedi Ebî Ya’lâ*, thk. Hüseyin Selim Esed, C. I, Dâru’l-Me’mûn li’t-Türâs, Dimeşk 1984.
- Efendioğlu, Mehmet “Sahâbe”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 35, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2008, ss. 491-500.
- _____, “Velîd b. Ukbe”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 43, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2013, ss. 35-36.
- _____, *Sahâbeye Yöneltilen Tenkitler*, M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul 2019.
- Elbânî, Muhammed Nasûruddîn, *Silsiletü’l-Ehâdisi’d-Daîfeti ve’l-Mevzûât*, C. III, Dâru’l-Maârif, Riyâd, 1992.
- Emîr es-San’ânî, Ebû İbrahim İzzüddîn Mübârekpûrî Muhammed b. İsmâîl b. Salâh b. Muhammed el-Hasenî, *Sübülü’s-Selâm*, C. II, Dâru’l-Hadîs ty.
- Erul, Bünyamin, “Sahabe Döneminde Tekzib ve Tekzibin Mahiyeti”, *AÜİFD*, 39/1, 1999, ss. 455-489.
- _____, “Yorum-Rivâyet İlişkisi: Yorumun Rivâyete Katkısı ve Rivâyetin Yorumuna Etkisi”, *Günümüzde Sünnetin Anlaşılması Sempozyumu*, Bursa, 29-30 Mayıs 2004, ss. 97-114.
- _____, “Ta’n”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 39, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2010, ss. 558-559.
- _____, “Uyeyne b. Hısn”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 42, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2012, ss. 240-242.
- _____, “Zabt”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 44, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2013, ss. 6-62.
- _____, “Cehâletü’r-Râvî Açısından Sahâbînin Durumu”, *Tartışmalı İlmi Toplantı*, Sakarya, 27-28 Nisan 2013, ss. 167-184.
- _____, *Sahâbenin Sünnet Anlayışı*, TDV Yayınları, Ankara 2014.
- Ertürk, Mustafa, *Metin Tenkidi (Gayb ve Fiten Hadisleri Örneği)*, Fecr Yayınları, Ankara 2017.

- Fayda, Mustafa, "Mâlik b. Nüveyre", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 27, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2003, ss. 514-515.
- _____, "Muhammed", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 30, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2005, ss. 408-423.
- _____, "Ridde", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 35, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2008, ss. 91-93.
- Fehdavi, Muhammed Mahmud Latif, *Adaletü's-Sahâbe inde'l-Müslimîn*, Mektebetü'r-Rüşd, Riyad 2007.
- Fıġlalı, Ethem Ruhi, "Hasan", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 16, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1997, ss. 282-285.
- _____, "Hüseyin", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 18, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1998, ss. 518-521.
- Goldziher, "Ebû Hureyre", *MEB İslâm Ansiklopedisi*, C. 4, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1988.
- Görmez, Mehmet ve M. Emin Özafşar, "Ebu Reyye ve Kitabı Üzerine", *İslâmi Araştırmalar Dergisi*, 5/1, 1991, ss. 63-72.
- Gül, Mutlu, "Erken Dönem Usul Eserleri Çerçevesinde Hanefi Fukahasının Sahabe Algısı", *II. Türkiye Lisansüstü Çalışmalar Kongresi Bildiriler Kitabı- IV*, 2013, ss. 1009-1022.
- Güler, Zekeriya, "Ebû Reyye'nin 'Advâ Ale's-Sünne en-Nebeviyye' Adlı Eseri Üzerine Bir Değerlendirme", *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 4, 1991, ss. 177-201.
- Hâkim, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed b. Hamdeveyh b. Nuaym b. el-Hakem en-Nisâbü'rî, *el-Müstedrek ale's-Sahîhayn*, thk. Mustafa Abdülkadir Ata', C. I-IV, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 1990.
- Hansu, Hüseyin, "Mutezile'de Sahabe Algısı", *Tartışmalı İlmi Toplantı*, Sakarya, 27-28 Nisan 2013, ss. 487-508.
- Hasenî, Hâşim Ma'rûf, *Dirâsât fî'l-Hadîs ve'l-Muhaddisîn*, Dâru't-Taâruf, Beyrut 1978.
- Hattâbî, Ebû Süleyman Hamd b. Muhammed, *Garîbü'l-Hadîs*, thk. Abdülkerîm İbrâhîm el-Ğarbâvî, C. II, Dâru'l-Fikr, Dimeşk 1402/1982.
- Hatîb el-Baġdâdî, Ebû Bekir Ahmed b. Ali b. Sâbit b. Ahmed b. Mehdi, *Târîhu Baġdâd*, thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf, C. III-XVI, Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, Beyrut 2002.
- _____, *el-Kifâye fî İlmi'r-Rivâye*, thk. Ebû Abdullah es-Sürkî ve İbrahim Hamdi el-Medenî, Mektebetü'l-İlmiyye, Medine ty.
- Hattâbî, Ebû Süleyman Hamd b. Muhammed, *A'lâmü'l-Hadîs*, thk. Muhammed b. Sa'd b. Abdurrahman, C. III, Câmîatü Ümmü'l-Kurâ, Medîne 1988.
- Hayyât, Ebû'l-Hüseyin Abdurrahim b. Muhammed b. Osman, *el-İntisâr ve'r-Red ala İbn Ravendî el-Mülhid*, Dâru'l-Arabiyyeti li'l-Küttâb, Beyrut 1993.
- Hıdır, Özcan, "Oryantalistlerin Sahâbe'ye Dair Algılarının Modern Dönem İslâm Dünyası'ndaki Sahâbe Algısına Düşünsel- Metodolojik Etkisi", *Tartışmalı İlmi Toplantı*, Sakarya, 27-28 Nisan 2013, ss. 519-560.
- İsbehânî, Ebû Nuaym Ahmed b. Abdullah b. Ahmed b. İshâk b. Mûsâ b. Mihrân, *Ma'rifetü's-Sahâbe*, thk. Âdil b. Yusuf, C. I-V, Dâru'l-Vatan, Riyâd 1998.
- İrâkî, Ebû'l-Fadl Zeynüddîn Abdurrahim b. Hüseyin b. Abdurrahman b. Ebî Bekr b. İbrahim, *et-Takyîd ve'l-İzâh Şerhu Mukaddimeti İbn Salâh*, thk. Abdurrahman Muhammed Osman, Mektebetü's-Selefiyye, Medine 1969.

- İtr, Nureddîn, *Menhecü'n-Nakd fî Ulûmi'l-Hadîs*, Dâru'l-Fikr, Dimeşk 1981
- _____, ve M. Yaşar Kandemir, "Ebû Reyze", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 10, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1994, ss. 214-215.
- İbn Abdilber, Ebû Ömer Yûsuf b. Abdillâh b. Muhammed b. Abdilber b. Âsım en-Nemerî, *el-İstîâb fî Ma'rifeti'l-Ashâb*, thk. Ali Muhammed el-Becavî, C. I-IV, Dâru'l-Ceyl, Beyrut 1992.
- İbn Adî, Ebû Ahmed el-Cürcânî, *el-Kâmil fî Duafâi'r-Ricâl*, thk. Âdil Ahmed Abdülmevcûd ve Ali Muhammed Muavviz, C. II, el-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut 1997.
- İbn Asâkir, Ebû'l-Kasım Ali b. Hasan, *Târîhu Medînetü Dimeşk*, thk. Muhibbüddin Ebû Saîd Ömer b. Garâme el-Amrevî, C. XXXVIII- LXIII, Daru'l-Fikr, Beyrut 1996.
- İbn Battâl, Ebû'l-Hasen Ali b. Halef b. Abdilmelik, *Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, thk. Ebû Temîm Yâsir b. İbrahim, C. II, Mektebetü'r-Rüşd, Riyâd 2003.
- İbn Ebî Âsım, Ebû Bekir Ahmed b. Amr b. Dahhâk b. Mahled eş-Şeybânî, *el-Âhâd ve'l-Mesânî*, thk. Bâsim Faysal Ahmed el-Cevâbire, C. I, Dâru'r-Râye, Riyâd 1991.
- İbn Ebî Hâtım er-Râzî, Ebû Muhammed Abdurrahman b. Muhammed b. İdris, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, C. I-IX, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut 1952.
- _____, *Kitâbü'l-İlel*, thk. Sa'd b. Abdullah el-Humeyd vd., C. I, Metâbi'u'l-Hamîzî, 2006.
- İbn Ebî Hayseme, Ebû Bekir Ahmed, *et-Târîhu'l-Kebîr*, thk. Salâh b. Fethî Hilâl, C. I-II, el-Fârûku'l-Hadîsiyye, Kâhire 2006.
- İbn Ebî Şeybe Ebû Bekr Abdullâh b. Muhammed, *el-Kitâbü'l-Musannef fî'l-Ehâdis ve'l-Âsâr*, thk. Kemâl Yûsuf el-Hût, C. III-VII, Mektebetü'r-Rüşd, Riyâd H. 1409.
- İbn Hacer el-Askalânî, Ebû'l-Fadl Ahmed b. Ali b. Muhammed b. Ahmed, *Tehzîbü't-Tehzîb*, C. I-XI, Matbaatu Dâirati'l-Maârifî'n-Nizâmiyye, Hindistan H. 1326.
- _____, *Fethu'l-Bârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, C. I-XI, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut H. 1379.
- _____, *el-İsâbe fî Temyîzi's-Sahâbe*, thk. Âdil Ahmed Abdülmevcûd ve Ali Muhammed Muavviz, C. I-VIII, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut H. 1415.
- _____, *el-Metâlibu'l-Âliye bi Zevâidi'l-Mesânîdi's-Semâniye*, C. XVII, Dâru'l-Ğays, Suudî Arabistan H. 1419.
- _____, *Ta'rîfu Ehli't-Tedlîs bi Merâtibi'l-Mevsûfîn bi't-Tedlîs*, thk. Âsım b. Abdullah, Mektebetü'l-Menâr, Ammân 1983.
- _____, *Nüzhetü'n-Nazar fî Tavzîhi Nuhbetü'l-Fiker fî Mustalahi Ehli'l-Eser*, thk. Nuruddîn İtr, C. I, Matbaatü's-Sabbâh, Dimeşk 2000.
- İbn Hazm, Ebû Muhammed Ali b. Ahmed b. Saîd el-Endelüsî el-Kurtubî ez-Zâhirî, *el-İhkâm fî Usûli'l-Ahkâm*, thk. Ahmed Muhammed Şâkir, C. II, Dâru'l-Âfâki'l-Cedîde, Beyrut ty.
- İbn Hibbân, Ebû Hâtım Muhammed b. Hibbân b. Ahmed b. Hibbân b. Muaz b. Ma'bed el-Büstî, *es-Sikât*, C. III-VIII, Dâiratü'l-Meârifî'l-Osmâniyye, Haydarâbâd 1973.
- _____, *el-Mecrûhîn mine'l-Muhaddisîn ve'd-Duafâ ve'l-Metrûkîn*, thk. Mahmûd İbrâhim Zâyd, C. II, Dâru'l-Va'y, Haleb H. 1396.
- _____, *el-İhsân fî Takrîbi Sahîhi İbn Hibbân*, thk. Şuayb el-Arnaût, C. XI, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1988.
- İbn Hişâm, Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdülmelik b. Hişâm b. Eyyûb el-Hımyerî el-Meâfirî, *es-Sîretü'n-Nebeviyye li İbn Hişâm*, thk. Mustafa es-Sakâ vd., C. II, Mısır 1955.

- İbn Huzeyme, Ebû Bekir Muhammed b. İshâk, *Kitâbü't-Tevhîd ve İsbâtü Sıfâtî'r-Rabb Azze ve Celle*, thk. Abdülazîz b. İbrâhim eş-Şehvân, C. II, Dâru'r-Rüşd, Riyâd 1988.
- _____, *Sahîhu İbn Huzeyme*, thk. Muhammed Mustafa el- A'zamî, C. IV, el-Mektebetü'l-İslâmî, Beyrut ty.
- İbn Kayyim el-Cevziyye, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ebî Bekr b. Eyyûb b. Sa'd, *Zâdü'l-Meâd fî Hedyi Hayri'l-İbâd*, C. II, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1994.
- İbn Kesîr, Ebû'l-Fidâ' İsmâîl b. Ömer, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, C. VII-VIII, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1986.
- _____, *Tabakâtü's-Şafiiyyîn*, thk. Ahmed Ömer Hâşim vd., C. I, Mektebetü's-Sekâfeti'd-Dîniyye, 1993.
- _____, *Tefsîru'l-Kur'ânî'l-Azîm*, thk. Muhammed Hüseyin Şemsüddîn, C. IV-VII, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut H. 1419.
- İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim ed-Dîneverî, *el-Meârif*, thk. Servet Akkâşe, C. I, el-Hey'etü'l-Mısriyyetü'l-Âmmetü li'l-Kitâb, Kâhire 1992.
- _____, *Te'vîlü Muhtelifü'l-Hadîs*, el-Mektebetü'l-İslâmî, Beyrut 1999.
- _____, *Hadis Müdafası*, çev. M. Hayri Kırbasoğlu, Otto Yayınları, Ankara 2017.
- İbn Mâce, Ebû Abdullah Muhammed b. Yezîd, *Sünen'ü İbn Mâce*, thk. Şuayb el-Arnaût vd., C. I-V, Dâru'r-Risâleti'l-Âlemiyye, Beyrut 2009.
- İbn Manzûr, Ebû'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem b. Alî el-Ensârî er-Rüveyfî, *Lisânü'l-Arab*, C. XI, Dâru Sâdır, Beyrut H. 1414.
- İbn Râhûye, Ebû Ya'kûb İshâk b. İbrâhim b. Mahled b. İbrâhim el-Hanzalî el-Mervezî, *Müsnedü İshâk b. Râhûye*, thk. Abdülğafûr b. Abdilhak el-Belûşî, C. IV, Mektebetü'l-İmân, Medîne 1991.
- İbn Receb el-Hanbelî, Abdurrahman b. Ahmed, *Şerhu İleli't-Tirmizî*, thk. Dr. Hemmâm Abdurrahim Saîd, C. I, Mektebetü'l-Menâr, Ürdün 1987.
- _____, *Câmiu'l-Ulûm ve'l-Hikem fî Şerhi Hamsîne Hadîsen min Cevâmii'l-Kelîm*, thk. Şuayb el-Arnaût, C. II, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 2001.
- İbn Sa'd, Ebû Abdillâh Muhammed, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, thk. Ziyad Muhammed Mansûr, Mektebetü'l-Ulûm ve'l-Hikem, Medîne H. 1408.
- _____, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, C. I-VIII, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1990.
- İbn Salâh, Osman b. Abdurrahman, *Ma'rifetü Envâü'l-Ulûmi'l-Hadîs*, thk. Nuruddîn İtr, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1986.
- _____, *Fetavâyı İbni's-Salâh*, thk. Muvaffîk Abdullah Abdulkadir, C. I, Mektebetü'l-Ulûm ve'l-Hikem, Beyrut H. 1407.
- İbnü'l-Arabî, Ebû Bekir Muhammed b. Abdillâh, *el-Avâsım mine'l-Kavâsım fî Tahkîki Mevâkıfî's-Sahâbe ba'de Vefâtî'n-Nebiyyi Sallallâhu Aleyhi ve Sellem*, thk. Muhibbüddîn el-Hatîb, Vüzerâtü's-Şûûni'l-İslâmiyye, Birleşik Arap Emirlikleri H. 1419.
- İbnü'l-Cevzî, Cemâlüddîn Ebû'l-Ferec Abdurrahman b. Ali b. Muhammed, *el-İlelû'l-Mütenâhiye fî'l-Ehâdîsi'l-Vâhiye*, thk. İrşâdü'l-Hakk el-Esrî, C. II, İdâretü'l-Ulûmi'l-Eseriyyeti, Pakistan 1981.
- _____, *el-Muntazam fî Târîhi'l-Ümem ve'l-Mülûk*, thk. Muhammed Abdulkâdir Ata' ve Mustafa Abdulkâdir Ata', C. X, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1992.
- _____, *Keşfü'l-Müşkil min Hadîsi's-Sahîhayn*, thk. Ali Hüseyin el-Bevvâb, C. II, Dâru'l-Vatan, Riyad 1997.

- _____, *Zâdü'l-Mesîr fî İlmi't-Tefsîr*, thk. Abdürrezzâk el-Mehdî, C. II-III, Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, Beyrut, H. 1422.
- İbnü'l-Esîr, Ebü'l-Hasen Alî b. Ebi'l-Kerem Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî İzzeddîn el-Cezerî, *Üsdü'l-Gâbe*, C. I-VI, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1989.
- _____, *el-Kâmil fî't-Târîh*, thk. Ömer Abdüsselâm Tedmürî, C. II, Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, Beyrut 1997.
- İbnü'l-Esîr, Mecdüddîn Ebü's-Seâdât el-Mübârek b. Muhammed b. Muhammed b. Muhammed İbni Abdilkerîm eş-Şeybânî, *en-Nihâye fî Garîbi'l-Hadîs ve'l-Eser*, thk. Tâhir Ahmed ez-Zâvî ve Mahmûd Muhammed et-Tanâhî, C. I-V, el-Mektebetü'l-İlmiyye, Beyrut 1399/1979.
- _____, *İhtisâru Ulûmi'l-Hadîs*, thk. Ahmed Muhammed Şâkir, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut ty.
- İclî, Ebü'l-Hasen Ahmed b. Abdullah b. Sâlih, *Târîhu's-Sikât*, Dâru'l-Bâz, 1984.
- Kâdî Abdü'l-Cebbâr b. Ahmed b. Abdü'l-Cebbâr el-Hemdânî, *Tesbîtü Delâil'in-Nübüvve*, Dâru'l-Mustafâ, Kahire ty.
- Kâdî İyâz, Ebü'l-Fazl, *İkmâlû'l-Mu'lim bi Fevâidi'l-Müslim*, thk. Yahya İsmail, C. I, Dâru'l-Vefâ li't-Tibâatî ve'n-Neşri ve't-Tevzî, Mısır 1998.
- Kahtânî, Abdullah b. Abdülhâdî, *es-Sahâbe ve's-Suhbe ve Şübühât Havle Adâleti's-Sahâbe ve Zabtihim*, Dâru'l-Âsime, Riyad 2014.
- Kandemir, M. Yaşar, “Ebû Hüreyre”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 10, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1994, ss. 166-197.
- Karâfî, Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. İdrîs b. Abdurrahman el-Mâlikî, *el-Furûk*, C. IV, Alemü'l-Kütüb, Beyrut ty.
- Kâsımî, Muhammed Cemâlüddîn b. Muhammed b. Saîd b. Kâsım el-Hallâk, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1979.
- Kesgin, Salih, “Sahâbeyi Ötekileştirmek Ya Da Sahâbeye “Sahâbî” Olmak Ayrımında Âyet ve Hadisleri Anlama Sorunu –Muhammed et-Ticânî es-Semâvî Örneği”, *Tartışmalı İlmi Toplantı*, Sakarya, 27-28 Nisan 2013, ss. 305-317.
- Keskin, Yusuf Ziya, “Sefîne”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 36, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2009, s. 302.
- Kırbaşoğlu, M. Hayri, *İslâm Düşüncesinde Hadis Metodolojisi*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2015.
- Kirmânî, Şemsüddîn Muhammed b. Yûsuf b. Alî, *el-Kevâkibü'd-Derârî fî Şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, C. XVII, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut 1981.
- Koçyiğit, Talat, *Hadis Istılahları*, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara 1980.
- _____, *Hadis Tarihi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1998.
- Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr b. Ferh, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'an*, thk. Ahmed Berdûnî ve İbrâhîm Etfîş, C. XIV, Dâru'l-Kütübi'l-Mısriyye, Kâhire 1964.
- Kutluay, Halil İbrahim, “İmâmiyye'ye Göre Sahâbenin Adaleti Problemi”, *Tartışmalı İlmi Toplantı*, Sakarya, 25-26 Nisan 2015, ss. 75-114.
- Küçük, Raşit, “Abâdile”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 1, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1988, s. 7.

- _____, “Ebû Ahmed b. Cahş, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 10, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1994, s. 88.
- Macit, Yunus, “Bir Hadis Münekkîdinin Bir Ravi Hakkında Farklı Değerlendirilmelerde Bulunmasının Nedenleri”, *Tabula Rasa Felsefe ve Teoloji Dergisi*, 6/15-16, 2006, ss. 297-323.
- Makdisî, Ebû Abdillâh Zıyâüddîn Muhammed b. Abdilvâhid, *el-Ehâdisi'l-Muhtâra*, C. X, Dâru Hadr, Beyrut 2000.
- Makdisî, Ebû Şâme Ebû'l-Kâsım Şihâbüddîn Abdurrahmân b. İsmâîl b. İbrâhîm, *Muhtasaru'l-Müemmel fî'r-Reddi ile'l-Emri'l-Evvel*, thk. Salahuddîn Makbûl Ahmed, Mektebetü's-Sahvetü'l-İslâmiyye, Kuveyt H. 1403.
- Mâlik b. Enes, *el-Muvatta'*, thk. Muhammed Mustafa el-A'zâmî, C. II-IV, Müessesetü Zâyed b. Sultân Âli Nehyân, Abu Dabi 2004.
- Ma'mer b. Râşid, Ebû Urve el-Ezdî, *el-Câmi'*, thk. Habîburrahman el-A'zâmî, C. X-XI, el Meclisü'l-İlmî, Pakistan H. 1403.
- Mazlûm, Sâbit Hüseyin, “Adâletü's-Sahâbe ve Menziletihim ve'l-İmsâkü Ammâ Şecera Beynehüm”, *Câmiatü Diyâli Külliyyetü't-Terbiyyeti'l-İnsâniyye Mecelletü'l-Feth*, 5/41, 2009, ss. 109-123.
- Mizzî, Ebû'l-Haccâc Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdurrahmân b. Yûsuf, *Tehzîbü'l-Kemâl fî Esmâi'r-Ricâl*, thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf, C. I-XXXII, Müessesetü'r-Risale, Beyrut 1980.
- _____, *Tuhfetü'l-Eşrâf bi Ma'rifeti'l-Etrâf*, thk. Abdussamed Şerefüddîn, C. V, el-Mektebetü'l-İslâmî, Beyrut 1403/1983.
- Moğultay b. Kılıç, Ebû Abdillâh Alâüddîn, *İkmâlü Tehzîbi'l-Kemâl*, thk. Ebû Abdurrahmân Âdil b. Muhammed ve Ebû Muhammed Üsâme b. İbrâhîm, C. I-XII, el-Fâruku'l-Hadîsiyye, 2001.
- Mukâtil b. Süleymân, Ebû'l-Hasen, *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*, thk. Abdullah Mahmud Şehhâte, C. II, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut H. 1423.
- Mübârekpûrî, Ebû'l-Ulâ Muhammed Abdurrahmân b. Abdurrahîm, *Tuhfetü'l-Ahvezî bi Şerhi Câmi'i't-Tirmizî*, C. IV, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut ty.
- Münzirî, Abdülazîm b. Abdilkavî, *Muhtasaru Sünen-i Ebî Dâvud*, thk. Muhammed Subhî b. Hasan Hallâk, C. III, Mektebetü'l-Maârif, Riyad 2010.
- Müslim b. el-Haccâc, Ebû'l-Hüseyin el-Kuşeyrî en-Neysabûrî, *Sahîhu Müslim*, thk. Ebû Kuteybe Nazar Muhammed el-Faryâbî, C. I-II, Dâru Taybe, Beyrut 2006.
- Müttakî el Hindî, *Kenzü'l-'Ummâl fî Süneni'l-Akvâl ve'l-Ef'âl*, thk. Bekrî Hayyânî ve Safvet Sakkâ, C. X, Müessesetü'r-Risale, Beyrut 1981.
- Nesâî, Ebû Abdurrahman Ahmed b. Şuayb b. Ali el-Horasânî, *es-Sünenü's-Suğrâ*, thk. Abdülfettâh Ebû Gudde, C. I-IX, Mektebetü'l-Matbûâtî'l-İslâmiyye, Haleb 1986.
- _____, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, thk. Hasan Abdülmun'im Şelbî, C. V, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 2001.
- Nevevî, Ebû Zekerîyya Muhyiddin Yahya b. Şeref, *el-Minhâc Şerhu Sahîhi Müslim b. el-Haccâc*, C. XV-XVI, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut H. 1392.
- _____, *et-Takrîb ve-t-Teyisr li Ma'rifeti Süneni'l-Beşîri'n-Nezîri fî Usuli'l-Hadîs*, thk. Muhammed Osman el-Huş, Dâru'l-Kütübi'l-Arabî, Beyrut 1985.
- _____, *İrşâdü Tullâbi'l-Hakâik ilâ Ma'rifeti Süneni Hayri'l-Halâik*, thk. Abdalbârî Fethullah es-Selefi, C. I, Mektebetü'l-İmân, Medîne-i Münevvere 1987.

- _____, *Ravzatü't-Tâlibîn ve Umdetü'l-Müftîn*, thk. Züheyr eş-Şâvîş, C. I, el-Mektebetü'İslâmî, Beyrut 1991.
- _____, *Tehzîbü'l-Esmâi ve'l-Lügât*, C. II, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut ty.
- Polat, Salahattin, "İbn Uleyye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 20, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1999, ss. 428-429.
- Paksoy, Hatice Büşra, *Sahabenin Adalet ve Fazileti Konulu Hadislerin Delil Değeri*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksel Lisans Tezi, İstanbul 2018.
- Râgıb el-İsfehânî, Ebü'l-Kasım Muhammed Hüseyin b. Muhammed, *el-Müfredât fî Ğarîbi'l-Kur'ân*, thk. Safvân Adnân ed-Dâvudî, Dâru'l-Kalem, Beyrut H. 1412.
- Râzî, Ebû Abdillâh Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin, *Mefâtihu'l-Ğayb*, C. XXVIII, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut H. 1420.
- Rûyânî, Ebû Bekir Muhammed b. Hârûn, *Müsnedü'r-Rûyânî*, C. I, Müessesetü Kurtuba, Kâhire H. 1416.
- Sa'lebî, Ebû İshâk Ahmed b. Muhammed b. İbrâhîm, *el-Keşf ve'l-Beyân an Tefsîri'l-Kur'ân*, thk. el-İmâm Ebî Muhammed b. Âşur, C. V, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut 2002.
- Sağlam, Nuri, "SEVÜK, İsmail Habib", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 37, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2009, ss. 6-7.
- Sehâvî, Ebü'l-Hayr Şemsüddîn Muhammed b. Abdurrahman b. Muhammed b. Ebî Bekr b. Osman b. Muhammed, *Fethu'l-Muğîs bi Şerhi Elfiyeti'l-Hadîs*, thk. Ali Hüseyin Ali, C. IV, Mektebetü's-Sünne, Mısır 2003.
- Sehsevânî, Muhammed Beşîr b. Muhammed b. Bedrüddîn, *Siyânetü'l-İnsân an Vesveseti's-Şeyhi Dahlân*, el-Matbaatü's-Selefiyye, ty.
- Semerkandî, Ebü'l-Leys Nasr b. Muhammed b. Ahmed b. İbrâhîm, *Bahru'l-Ulûm*, thk. Ali Muhammed Muavviz vd., C. III, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1993.
- Serahsî, Muhammed b. Ahmed b. Ebî Sehl Şemsü'l-Eimme, *Usûlü's-Serahsî*, C. I, Dâru'l-Marife, Beyrut ty.
- Sevük, İsmail Habib, *Avrupa Edebiyatı ve Biz Garpten Tercümeler*, C. I, Remzi Kitabevi, İstanbul 1940.
- Saîd b. Mansûr, Ebû Osmân b. Şu'be el-Horâsânî, *Sünenü Saîd b. Mansûr*, thk. Habîbürrahmân el-A'zâmî, C. II, ed-Dâru's-Selefiyye, Hindistan 1982.
- Sıbâî, Mustafa, *Sünnet ve İslâm Hukukundaki Yeri*, çev. İshak Doğan, Beka Yayıncılık, İstanbul 2018.
- Sofuoğlu, Cemal, "Şia-i İmamiye'nin Hadîs Anlayışı", *Milletlerarası Tarihte ve Günümüzde Şiilik Sempozyumu*, İstanbul, 13-15 Şubat 1993, ss. 258-287.
- Süyûtî, Abdurrahman b. Ebî Bekr Celaledîn, *Tedribü'r-Râvî fî Şerhi Takribi'n-Nevevî*, thk. Ebû Kuteybe Nazar Muhammed el-Faryâbî, C. I-II, Mektebetü'l-Kevser, Beyrut H. 1415.
- _____, *Esmâü'l-Müdellesîn*, thk. Mahmud Muhammed Mahmud Hasan Nassâr, Dâru'l-Ceyl, Beyrut ty.
- _____, *ed-Dürü'l-Mensûr*, C. VI, Dâru'l-Fikr, Beyrut ty.
- Şâfiî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İdrîs b. Abbâs, *Müsnedü'l-İmâm eş-Şâfiî(Tertîbü Sencer)*, thk. Mâhir Yâsîn Fuhl, C. II-III, Şirketü Ğarrâs li'n-Neşr ve't-Tevzi', Kuveyt 2004.
- Şâşî, Ebû Saîd el-Heysem b. Küleyb b. Süreyc el-Binkesî, *el-Müsnedü li's-Şâşî*, thk. Mahfûzurrahmân Zeynullâh, C. II, Mektebetü'l-Ulûm ve'l-Hikem, Medîne H. 1410.

- Şeriatî, Ali, *Dine Karşı Din*, çev. Doğan Öztürk, Fecr Yayınları, Ankara 2009.
- Şevkânî, Muhammed b. Ali b. Muhammed b. Abdullah, *İrşâdü'l-Fühûl ilâ Tahkîki'l-Hak min İlmi'l-Usûl*, thk. eş-Şeyh Ahmed Azv İnâye, C. I, Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, Beyrut 1999.
- Taberânî, Ebü'l-Kasım Süleyman b. Ahmed b. Eyyûb, *el-Mu'cem'ül-Kebîr*, thk. Hamdi b. Abdülmecid es-Selefi, C. II-XII, Mektebetü İbn Teymiyye, Kahire 1994.
- _____, *el-Mu'cem'ül-Evsat*, thk. Târik b. Avzullah b. Muhammed ve Abdulmuhsin b. İbrâhim el-Hüseynî, C. II, Dâru'l-Harameyn, Kahire ty.
- Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî, *Târîhu't-Taberî*, C. IV, Dâru't-Türâs, Beyrut H. 1387.
- _____, *Câmiu'l-Beyân fî Te'vîli'l-Kur'ân*, thk. Ahmed Muhammed Şâkir, C. XIV-XXIII, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 2000.
- Tahâvî, Ebû Cafer Ahmed b. Muhammed b. Seleme b. Abdilmelik b. Seleme, *Şerhu Müşkili'l-Âsâr*, thk. Şuayb el-Arnaût, C. XV, Müessesetü'r-Risale, Beyrut H. 1415.
- _____, *Şerhu Meâni'l-Âsâr*, thk. Muhammed Zührî en-Neccâr ve Muhammed Seyyid Câdülhakk, C. III, Âlemü'l-Kütüb, Beyrut 1994.
- Tayâlisî, Ebû Dâvud Süleymân b. Dâvud b. el-Cârûd, *Müsnedü Ebî Dâvud et-Tayâlisî*, thk. Muhammed b. Abdülmuhsin et-Türkî, C. III, Dâru Hicr, Mısır 1999.
- Tirmizî, Ebû İsa Muhammed b. İsa b. Sevre, *el-İlelû'l-Kebîr*, thk. Subhî es-Sâmraî vd., Âlemü'l-Kütüb, Beyrût H. 1409.
- _____, *Sünenü't-Tirmizî*, thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf, C. I-VI, Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, Beyrut 1998.
- Ukaylî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Amr b. Mûsâ b. Hammâd, *ed-Duafâü'l-Kebîr*, thk. Abdülmü'tî Emîn Kal'acî, C. III-IV, Dâru'l-Mektebeti'l-İlmiyye, Beyrut 1984.
- Umerî, Ekrem Ziyâ, *Merviyâtü's-Sîreti'n-Nebeviyye beyne Kavâidi'l-Muhaddisîn ve Rivâyâtü'l-Ahbâriyyîn*, Mücemmei'l-Melik Fahd li-Tabâati'l-Mushafi's-Şerîf, Medîne ty.
- Ünal, İsmail Hakkı, "İbnü'l-Kattân el-Mağribî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 21, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2000, ss. 107-108.
- _____, *İmam Ebu Hanîfe'nin Hadis Anlayışı ve Hanefî Mezhebinin Hadis Metodu*, DİB Yayınları, Ankara 2018.
- Ünügür, Peyman, "Şi'i Âlim Hâşim Ma'rûf el-Hasenî'nin Uydurma Hadis Tespitinde Metin Tenkidi Kullanımı", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 58/2, 2017, ss. 89-120.
- Vâhidî, Ebü'l-Hasen Alî b. Ahmed b. Muhammed en-Nisâbü'rî, *Esbâbü'n-Nüzûl*, thk. Usâm b. Abdülmuhsin el-Humeydân, Dâru'l-İslâh, Demmâm 1992.
- Yahyâ b. Maîn, Ebû Zekeriyâ b. Avn b. Ziyâd b. Bistâm b. Abdurrahmân el-Mürri el-Bağdâdî, *Târîhu İbni Maîn*, thk. Ahmed Muhammed Nûr Seyf, C. IV, Merkezü'l-Bahsi'l-İlmî ve İhyâü't-Türâsi'l-İslâmî, Mekke-i Mükerrreme 1979.
- Yakub, Ahmed Hüseyin, *Nazariyyetu Adâleti's-Sahâbe ve'l-Merciiyyetü's-Siyasiyye fî'l-İslâm*, Müessese-i Ensariyan (Ansariyan Publications), Kum 1991.
- Yıldırım, Enbiya, "Ashâbın Adaletinin Aklî Temelleri", *Tartışmalı İlmi Toplantı*, Sakarya, 25-26 Nisan 2015, ss. 51-67.
- _____, "Sahabenin Birbirlerine Kullandıkları Eleştirel İfadelerin Anlam Boyutu", *Tartışmalı İlmi Toplantı*, Sakarya, 30 Eylül-01 Ekim 2017, ss. 601- 632.

- Yıldız, Abdullah, “Rivâyetleri Açısından Bazı Sahabilerin Tartışılabilirliği”, *HRÜ. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 11/6, Temmuz-Aralık 2003, ss. 1-49.
- _____, “Tulaka Sahabiler ve Hadis Rivâyeti Olanlar”, *HRÜ. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 13/20, Temmuz-Aralık 2008, ss. 71-102.
- _____, “Kendilerine Nifâk İsnâd Edilen Sahâbîler ve Rivâyetleri”, *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 25/25, Ocak-Haziran 2011, ss. 105-162.
- Yıldız, Hakkı Dursun, “Abdullah b. Zübeyr b. Avvâm”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 1, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1988, ss. 145-146.
- Yücel, Ahmet, “Leyse bi-Şey”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 27, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2003, s. 168.
- _____, *Hadis Tarihi*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul, 2013.
- _____, *Hadis Usûlü*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul, 2015.
- Zebîdî, Ebü'l-Feyz Muhammed b. Muhammed b. Abdürrezzâk el-Hüseynî Murtazâ, *Tâcu'l-Arûs min Cevâhiri'l-Kâmûs*, C. XVIII-XXIX, Daru'l-Hidâye ty.
- Zehebî, Şemsüddîn Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Osmân b. Kaymâz, *Mizân'ül-İtidâl fî Nakdi'r-Ricâl*, thk. Ali Muhammed el-Becâvî, C. I-IV, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut 1963.
- _____, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, thk. Şuayb el-Arnaût vd., C. I-XI, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1985.
- _____, *el-Kâşif fî Ma'rifeti men lehû Rivâyete fî Kütübi's-Sitte*, thk. Muhammed Avvâme vd., C. I, Dâru'l-Kible, Cidde 1992.
- _____, *Tezkiratü'l-Huffâz*, C. I, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1998.
- _____, *Târîhu'l-İslâm ve Vefeyâtü'l-Meşâhîri ve'l-A'lâm*, thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf, C. II-VI, Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, Beyrut 2003.
- Zerkeşî, Ebû Abdillâh Bedrüddîn Muhammed b. Abdillâh b. Bahâdır, *en-Nüket alâ Mukaddimetü İbni's-Salâh*, thk. Zeynülabîdîn b. Muhammed, C. I, Edvâü's-Selef, Riyad 1998.
- _____, *Hiz. Aişe'nin Sahabeye Yönelttiği Eleştiriler*, çev. Bünyamin Erul, Otto Yayınları, Ankara 2016.
- _____, *el-Bahru'l-Muhîr fî Usûli'l-Fıkıh*, C. IV, Dâru'l-Kütübî, ty.
- Zeylaî, Cemâlüddîn Ebû Muhammed Abdullah b. Yûsuf b. Muhammed, *Nasbü'r-Râye li Ehâdisi'l-Hidâye*, thk. Muhammed Avvâme, C. III, Müessesetü'r-Rayyân, Beyrut 1997.